O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining 95 yilligiga bag‘ishlanadi

NASIBA AKBARJONOVNA USMANOVA

ISHLAB CHIQARISH MENEJMENTI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Kengashi tomonidan oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

SAMARQAND – 2026

UO‘K: 658.5(075.8)
U 82
KBK: 65.290-2я73

Nasiba Akbarjonovna Usmanova

ISHLAB CHIQARISH MENEJMENTI *[Matn]:* ***darslik*** */ Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2026 - 422 bet.*

Darslik ishlab chiqarishni boshqarish, menejment, iqtisodiyot hamda turdosh ta’lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning nazariy bilimlarini tizimli ravishda shakllantirish, ularni zamonaviy ishlab chiqarish amaliyoti bilan integratsiyalash hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik manba hisoblanadi. Darslikning asosiy maqsadi ishlab chiqarish tizimlarini samarali boshqarishning nazariy-metodologik asoslarini yoritish, ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish tamoyillarini ilmiy nuqtai nazardan tushuntirish, shuningdek, resurslardan oqilona foydalanish hamda korxona faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talabalarga izchil yetkazishdan iborat.

Darslik bakalavr 60411800 – Menejment ta’lim yo‘nalishining kunduzgi va kechki ta’lim shakli talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, u ishlab chiqarish menejmenti boyicha‘ mustahkam nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, u amaliyotchi mutaxassislar uchun ham foydali manba bo‘lib xizmat qiladi.

Taqrizchilar:

N. U. Arabov –SamDU professor, i.f.d.

J. N. Abiyev – SamISI professori v.b.

Darslik institut Kengashining 2026-yil 28-Avgustdagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (1-sonli majlis bayoni).

ISBN: 978-9910-5433-8-8

©N.A. Usmanova., SamISI. 2026 y.
©“STEP-SEL” MChJ nashryoti. 2026 y.

SO‘Z BOSHI

Milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi, sanoat tarmoqlarining modernizatsiyasi va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni mustahkamlash ko‘p jihatdan ishlab chiqarish menejmentining samarali tashkil etilishiga bog‘liq. Ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda boshqarish korxonalarda mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, resurslardan foydalanish samaradorligini yuksaltirish, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda investitsion jozibadorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. “Ishlab chiqarish menejmenti” fanini o‘rganish nafaqat malakali menejerlar va mutaxassislarni tayyorlashning muhim sharti, balki mamlakatning innovatsion rivojlanishi, sanoat salohiyatini yuksaltirish va iqtisodiy taraqqiyotning barqarorligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2026-yil 18-avgust kuni tadbirkorlar bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvda aytib o‘tganlaridek: “..ishlab chiqarishni kengaytirish, mahalliy mahsulot ishlab chiqarish, investitsiyalarni jalb qilish, eksportni oshirish, tadbirkorlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va yangi ish o‘rinlari yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lishi lozim”.

“Ishlab chiqarish menejmenti” darsligi ishlab chiqarishni boshqarish, menejment, iqtisodiyot hamda turdosh ta’lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning nazariy tayyorgarligini mustahkamlash va ularni zamonaviy ishlab chiqarish amaliyoti bilan uzviy bog‘lashga xizmat qiluvchi muhim o‘quv-metodik manbadir. Bu darsligimiz ishlab chiqarish tizimlarining iqtisodiy va tashkiliy mohiyatini anglash, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish hamda nazorat qilishning ilmiy asoslarini chuqur o‘zlashtirish imkonini beradi. Hozirgi raqobatbardosh iqtisodiy muhitda ishlab chiqarish menejmenti korxonalarning operatsion samaradorligini ta’minlash, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini kafolatlashga xizmat

qiluvchi strategik boshqaruv yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Darslikda ishlab chiqarish tizimlarining faoliyat mexanizmlari, operatsion boshqaruv tamoyillari, ishlab chiqarish quvvatlarini rejalashtirish, logistika jarayonlari, sifat menejmenti, innovatsion rivojlanish hamda raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarishga integratsiyalash masalalari ilmiy-metodologik nuqtai nazardan izchil yoritilgan.

“Ishlab chiqarish menejmenti” darsligi talabalarga ishlab chiqarish menejmentining nazariy asoslarini puxta egallash bilan bir qatorda, ishlab chiqarish korxonalarida uchraydigan amaliy boshqaruv vaziyatlarini tahlil qilish va ularga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Darslikda ishlab chiqarish resurslarini boshqarish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, operatsion faoliyat samaradorligini baholash, logistika tizimlarini muvofiqlashtirish, sifatni kompleks boshqarish hamda ishlab chiqarish risklarini boshqarish bo‘yicha zamonaviy ilmiy yondashuvlar keng yoritilgan. Binobarin, ishlab chiqarish strategiyasini ishlab chiqish, texnologik modernizatsiyani amalga oshirish va korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi boshqaruv vositalarining nazariy jihatlari batafsil tahlil etilgan.

“Ishlab chiqarish menejmenti” darsligi bo‘lajak menejerlar va ishlab chiqarish sohasi mutaxassislarida tizimli fikrlash, analitik yondashuv va strategik boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Darslikda ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks tahlil qilish, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda korxonalarning barqaror rivojlanishini ta’minlashga oid nazariy bilimlar zamonaviy iqtisodiy talablar bilan uyg‘un holda bayon etilgan. Mazkur darslik talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarini boshqarishga tayyorlash hamda amaliy faoliyatda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-uslubiy manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu darslik ishlab chiqarishni boshqarish sohasida tahsil olayotgan talabalarning nazariy bilimlarini tizimli ravishda

chuqurlashtirish va ularni amaliy boshqaruv faoliyati bilan integratsiyalashga yo‘naltirilgan. Darslikda ishlab chiqarish tizimlarini samarali tashkil etish, ishlab chiqarish resurslarini boshqarish, operatsion faoliyatni optimallashtirish hamda korxona faoliyatining iqtisodiy natijadorligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuv o‘z ifodasini topgan. Ishlab chiqarish jarayonlariga ta’sir etuvchi iqtisodiy, tashkiliy, texnologik va innovatsion omillarni tizimli tahlil qilish, ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish hamda operatsion samaradorlikni ta’minlash mexanizmlarini o‘rganish darslikning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish joizki darslik talabalarda mustaqil ilmiy fikrlashni rivojlantirish, ishlab chiqarish tizimlarini tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni baholash va ilmiy asoslangan boshqaruv yechimlarini ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Darslikda nazariy materiallar bilan bir qatorda nazorat savollari keltirilgan bo‘lib, ular o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

“Ishlab chiqarish menejmenti” darsligi 60411800 – Menejment bakalavriat ta’lim yo‘nalishining kunduzgi va kechki ta’lim shakllarida tahsil olayotgan talabalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ishlab chiqarish menejmenti fani bo‘yicha puxta nazariy tayyorgarlikni shakllantirish hamda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, mazkur darslik ishlab chiqarish korxonalari rahbarlari, menejerlari, amaliyotchi mutaxassislar, professor-o‘qituvchilar uchun ham ishlab chiqarish tizimlarini samarali boshqarishning zamonaviy usullari va ilmiy asoslarini o‘rganishda muhim ilmiy-uslubiy manba sifatida xizmat qiladi.

I BOB. ISHLAB CHIQARISH FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1. Ishlab chiqarish menejmenti boshqarish funktsiyasi sifatida.
1.2. “Ishlab chiqarish menejmenti” o‘quv fanini o‘zlashtirish vazifalari.
1.3. Ishlab chiqarish tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi roli, ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy maqsadlari.

1.1. Ishlab chiqarish menejmenti boshqarish funktsiyasi sifatida.

Ishlab chiqarish menejmenti zamonaviy korxona faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u ishlab chiqarish tizimini ilmiy asosda tashkil etish, mavjud resurslardan samarali foydalanish hamda korxonaning strategik va operatsion maqsadlariga erishishni ta’minlaydigan boshqaruv faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tushuncha faqat mahsulot ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilish bilan cheklanmaydi, balki ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona tizim sifatida boshqarishni, ularning o‘zaro bog‘liqligini ta’minlashni ham o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqarish menejmentining *asosiy vazifasi* korxona faoliyatini shunday tashkil etishdan iboratki, bunda har bir resurs – mehnat, xomashyo, asosiy vositalar, moliyaviy mablag‘lar va axborot imkon qadar yuqori darajada samarali qo‘llanilishi, ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha xarajatlar va vaqt yo‘qotishlari kamaytirilishi hamda yakuniy mahsulot iste’molchilar talablariga to‘liq javob berishi ta’minlanadi.

Bu fan boshqaruvning mustaqil yo‘nalishi hisoblanib, u iqtisodiyot, menejment, logistika, texnologiya va inson resurslarini boshqarish kabi fanlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Korxona faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan aynan ishlab chiqarish menejmentining qanchalik samarali tashkil etilganiga bog‘liq bo‘ladi, chunki ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi, mahsulot sifatining yuqoriligi va xarajatlarning maqbulligi boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ishlab chiqarish menejmenti korxonaning nafaqat bugungi

faoliyatini, balki uning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini ham belgilovchi muhim boshqaruv tizimi sifatida baholanadi.

Ishlab chiqarish menejmentining samaradorligi uning asosiy boshqaruv funksiyalarining o‘zaro uyg‘un holda amalga oshirilishiga bog‘liq bo‘lib, mazkur funksiyalar korxonaning barcha ishlab chiqarish jarayonlarini yagona maqsad sari yo‘naltirishga xizmat qiladi.

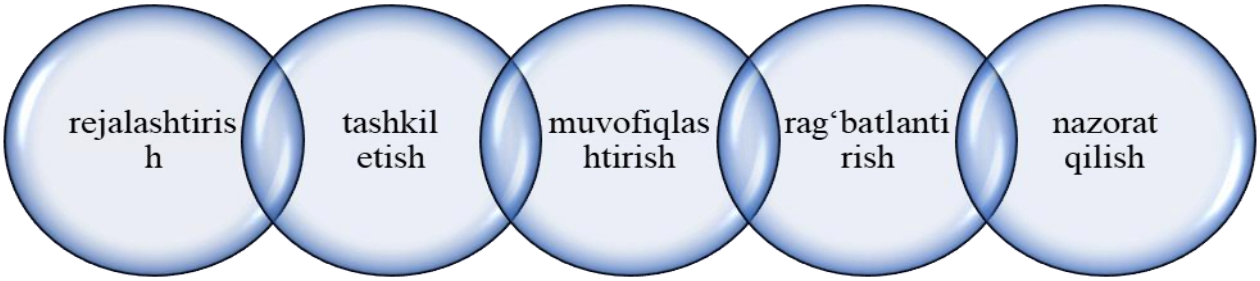

Rasm 1. Boshqaruv nazariyasida ishlab chiqarish menejmentining asosiy funktsiyalari

Rejalashtirish ishlab chiqarish hajmini, mahsulot nomenklaturasini, resurslarga bo‘lgan ehtiyojni va bajarilishi lozim bo‘lgan ishlarning ketma-ketligini oldindan aniqlash imkonini beradi, bu esa kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan noaniqliklarni kamaytiradi. *Tashkil etish* funktsiyasi ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasida vazifalarni taqsimlash, xodimlarning vakolatlarini belgilash, uskunalar va texnologik jarayonlarni oqilona joylashtirish orqali ishlab chiqarishning samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi. *Muvofiqlashtirish* funktsiyasi barcha bo‘limlar faoliyatini yagona reja asosida uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi, chunki ishlab chiqarish jarayonida biror bo‘g‘inning faoliyatidagi uzilish boshqa bo‘linmalar ishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. *Rag‘batlantirish* funktsiyasi xodimlarning mehnatga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va ishlab chiqarish natijalarini yaxshilashga qaratilgan moddiy hamda ma’naviy omillarni o‘z ichiga oladi. *Nazorat qilish* esa ishlab chiqarish natijalarini rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar bilan

taqqoslash, aniqlangan kamchiliklarning sabablarini tahlil qilish va ularni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv choralarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Mazkur funktsiyalar alohida emas, balki o‘zaro uzviy bog‘liq holda amalga oshirilgandagina ishlab chiqarish menejmenti o‘zining asosiy maqsadlariga to‘liq erisha oladi.

Ishlab chiqarish menejmenti korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish, mavjud moddiy, mehnat, moliyaviy va axborot resurslaridan oqilona foydalanish hamda belgilangan strategik va operatsion maqsadlarga erishishni ta’minlaydigan boshqaruv faoliyatining muhim yo‘nalishidir. Boshqarish funksiyasi sifatida ishlab chiqarish menejmenti korxonadagi barcha ishlab chiqarish jarayonlarini yagona tizimga birlashtiradi, ular o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi va har bir tarkibiy bo‘linmaning faoliyatini umumiy natijaga yo‘naltiradi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish menejmentining asosiy vazifasi nafaqat mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda korxonaning raqobatbardoshligini doimiy ravishda mustahkamlashdan iborat bo‘lib, ushbu faoliyat tizimli yondashuv va ilmiy boshqaruv tamoyillariga asoslanadi.

Menejment deganda tashkilot yoki korxonaning maqsadlariga samarali erishish uchun inson resurslari, moddiy boyliklar, moliyaviy mablag‘lar va axborot oqimlarini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag‘batlantirish hamda nazorat qilish jarayonlarining uzviy majmui tushuniladi. Boshqaruv faqat buyruq berish yoki nazorat qilish bilan cheklanmaydi, balki qarorlar qabul qilish, xodimlarning salohiyatini rivojlantirish, ishlab chiqarish muhitini takomillashtirish va tashqi iqtisodiy omillarga moslashish kabi murakkab vazifalarni ham o‘z ichiga oladi. Boshqaruv korxonaning barcha bo‘g‘inlarini yagona tizim sifatida boshqarishga xizmat qiladigan ilmiy-amaliy faoliyat bo‘lib, uning samaradorligi boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va ularning amaliyotda to‘g‘ri qo‘llanilishiga bevosita bog‘liqdir.

Ishlab chiqarish menejmentining *asosiy maqsadi* korxonaning ishlab chiqarish salohiyatidan maksimal darajada samarali foydalanish orqali yuqori sifatli mahsulotlarni iste’molchilar talabiga mos ravishda, belgilangan muddatlarda va minimal xarajatlar bilan ishlab chiqarishni ta’minlashdan iborat. Maqsadga erishish uchun ishlab chiqarish jarayonlari uzluksiz ravishda tahlil qilinadi, resurslardan foydalanish samaradorligi baholanadi, texnologik jarayonlar optimallashtiriladi va xodimlarning mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv choralarini amalga oshirish zarur bo‘ladi. Shu bilan birga ishlab chiqarish menejmenti korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ham qo‘llab-quvvatlaydi va bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga moslashishni ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish jarayoni xomashyo, materiallar va boshqa resurslarni iste’molchilar ehtiyojini qondiruvchi tayyor mahsulotga aylantirish bilan bog‘liq texnologik va tashkiliy operatsiyalar majmuasidir. Ushbu jarayon o‘zaro bog‘langan bosqichlardan iborat bo‘lib, ularning har biri yakuniy mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Menejment nuqtai nazaridan ishlab chiqarish jarayonini ilmiy asosda boshqarish korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashning muhim sharti hisoblanadi.

Ishlab chiqarish resurslari deganda mahsulot yaratish jarayonida foydalaniladigan mehnat resurslari, asosiy vositalar, xomashyo va materiallar, moliyaviy mablag‘lar, axborot hamda zamonaviy texnologiyalar tushuniladi. Mazkur resurslarning har biri ishlab chiqarish tizimining ajralmas elementi bo‘lib, ulardan oqilona foydalanish korxonaning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Resurslarni boshqarish ishlab chiqarish menejmentining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish menejmentining eng muhim yo‘nalishlaridan biri korxonaning mavjud resurslarini ilmiy asosda boshqarish hisoblanadi, chunki har qanday ishlab chiqarish tizimining samaradorligi resurslardan foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Resurslar tarkibiga mehnat resurslari, xomashyo va materiallar, ishlab chiqarish uskunalari, moliyaviy mablag‘lar, energiya manbalari hamda axborot resurslari

kiradi va ularning har biri korxona faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Ishlab chiqarish menejeri ushbu resurslarning hajmi, sifati, ulardan foydalanish darajasi va iqtisodiy samaradorligini muntazam ravishda tahlil qilishi hamda ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish bo‘yicha tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilishi zarur. Ayniqsa, zamonaviy raqobat muhitida resurslardan oqilona foydalanish korxona xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va mahsulotning bozor qiymatini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, inson resurslarini boshqarish alohida ahamiyatga ega, chunki yuqori malakali, mas’uliyatli va innovatsion fikrlashga ega bo‘lgan xodimlar har qanday texnologik ustunlikdan ham muhimroq omil hisoblanadi. Shu sababli korxonalarda xodimlarni muntazam o‘qitish, malakasini oshirish, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish va mehnat sharoitlarini yaxshilash ishlab chiqarish menejmentining ajralmas qismiga aylanmoqda. Resurslarni samarali boshqarish natijasida ishlab chiqarish jarayonlari uzluksiz davom etadi, mahsulot sifati yaxshilanadi va korxonaning iqtisodiy barqarorligi mustahkamlanadi.

Mehnat unumdorligi ma’lum vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi yoki bajarilgan ish miqdorini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Mazkur tushuncha ishlab chiqarish samaradorligini baholashda asosiy mezonlardan biri bo‘lib, xodimlarning bilim va malakasi, texnologik jihozlanganlik darajasi, ishlab chiqarishni tashkil etish sifati hamda boshqaruv samaradorligi bilan chambarchas bog‘liq. Mehnat unumdorligini oshirish korxona xarajatlarini kamaytirishga va foyda miqdorini ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Mahsulot sifati deganda tayyor mahsulotning iste’molchi talablarini, texnik standartlarni va amaldagi me’yoriy hujjatlar talablarini qondirish darajasi tushuniladi. Yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish korxonaning obro‘sini oshiradi, bozordagi mavqeini mustahkamlaydi va iste’molchilar ishonchini ta’minlaydi. Shu sababli ishlab chiqarish menejmenti sifatni boshqarish tizimini ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga integratsiya qilishi zarur.

Innovatsiyalarni boshqarish yangi texnologiyalar, zamonaviy uskunalar, ilg‘or ishlab chiqarish usullari va boshqaruv yechimlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. Innovatsion rivojlanish korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlaydi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, mahsulot sifatini oshiradi va yangi bozor segmentlarini egallash imkoniyatini yaratadi.

Bozor iqtisodiyotining jadal rivojlanishi, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashuvi hamda iste’molchilar talablarining muntazam ravishda o‘zgarib borishi ishlab chiqarish menejmentida innovatsion yondashuvni qo‘llash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirish darajasini oshirish, raqamli boshqaruv tizimlarini keng qo‘llash va yangi mahsulotlarni yaratish orqali korxonaning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga ishlab chiqarish menejmenti faqat mavjud jarayonlarni boshqarish bilangina cheklanmaydi, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishni ham o‘z ichiga oladi. Strategik boshqaruv ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish, investitsion loyihalarni baholash, bozor ehtiyojlarini prognoz qilish, texnologik yangilanishlarni rejalashtirish va tashqi iqtisodiy omillarning korxona faoliyatiga ta’sirini chuqur tahlil qilishga asoslanadi. Bunday yondashuv korxonaga nafaqat bugungi kundagi iqtisodiy natijalarni yaxshilash, balki kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf va tahdidlarga tayyor turish imkonini ham beradi.

Ishlab chiqarish menejmentining asosiy xususiyati shundan iboratki, unda boshqaruv qarorlari statistik ma’lumotlar, iqtisodiy tahlillar, marketing tadqiqotlari va axborot texnologiyalaridan olingan real vaqt ma’lumotlari asosida qabul qilinadi, bu esa boshqaruvning aniqligi va samaradorligini sezilarli ravishda oshiradi. Qaror qabul qilish ishlab chiqarish menejmentining markaziy elementlaridan biri bo‘lib, muayyan vaziyatni tahlil qilish, muqobil variantlarni baholash va eng maqbul yechimni tanlash jarayonidir. Samarali boshqaruv qarorlari ilmiy

tahlil, iqtisodiy hisob-kitoblar, statistik ma’lumotlar hamda korxonaning strategik maqsadlariga asoslanadi. To‘g‘ri qabul qilingan qarorlar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Logistika ishlab chiqarish menejmenti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning harakatini rejalashtirish, tashkil etish hamda nazorat qilish jarayonlarini qamrab oladi. Samarali logistika tizimi ishlab chiqarish uzluksizligini ta’minlaydi, ortiqcha zaxiralarni kamaytiradi, transport xarajatlarini optimallashtiradi va mahsulotni iste’molchiga o‘z vaqtida yetkazib berishga xizmat qiladi.

Risklarni boshqarish ishlab chiqarish faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ichki va tashqi omillarni oldindan aniqlash, baholash hamda ularning oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan boshqaruv jarayonidir. Ishlab chiqarishdagi texnologik nosozliklar, xomashyo taqchilligi, moliyaviy beqarorlik yoki bozor talabining o‘zgarishi kabi omillar korxona faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli risklarni tizimli boshqarish korxonaning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish menejmentida axborot tizimlari boshqaruv qarorlarini tezkor va asosli qabul qilish imkonini beruvchi muhim vosita hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish, resurslardan foydalanishni nazorat qilish, tahliliy hisobotlarni shakllantirish hamda strategik rejalashtirish sifatini oshirish imkonini yaratadi. Natijada boshqaruv jarayonlari yanada shaffof, aniq va samarali amalga oshiriladi.

Strategik boshqaruv ishlab chiqarish menejmentining uzoq muddatli rivojlanishga yo‘naltirilgan funktsiyasi bo‘lib, korxonaning istiqboldagi maqsadlarini belgilash, tashqi muhitni tahlil qilish, raqobat ustunliklarini shakllantirish va barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi. Strategik yondashuv korxonaga iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashish, yangi imkoniyatlardan samarali foydalanish va uzoq muddat davomida bozor mavqeini saqlab qolish imkonini beradi. Ishlab chiqarish menejmenti boshqarish funktsiyasi sifatida

korxonaning barcha ishlab chiqarish faoliyatini yagona tizim asosida birlashtiradigan, resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydigan, ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtiradigan hamda korxonaning iqtisodiy barqaror rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan murakkab va ko‘p qirrali boshqaruv mexanizmi hisoblanadi. Uning samaradorligi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi, mahsulot sifatining barqarorligi, mehnat unumdorligining oshishi, ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi va iste’molchilar ehtiyojlarini to‘liq qondirish darajasida o‘z ifodasini topadi.

Rahbarlardan nafaqat iqtisodiy bilimlarni, balki strategik fikrlash, innovatsion yondashuv, tahliliy qobiliyat, raqamli texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalari hamda inson resurslarini samarali boshqarish mahoratini ham talab etadi. Shuningdek, ishlab chiqarish menejmentining muvaffaqiyati korxonada qarorlar qabul qilishning ilmiy asoslanganligi, ichki va tashqi muhit omillarini chuqur tahlil qilish, ishlab chiqarish xavflarini boshqarish, logistika tizimini takomillashtirish va sifat menejmenti tamoyillarini izchil joriy etish bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bois ishlab chiqarish menejmenti zamonaviy korxonalarda oddiy tashkiliy faoliyat emas, balki korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini, iqtisodiy samaradorligini va innovatsion rivojlanishini ta’minlaydigan strategik boshqaruv tizimi sifatida e’tirof etiladi hamda uning ilmiy asosda tashkil etilishi milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga ham muhim hissa qo‘shadi.

Ishlab chiqarish samaradorligini baholash korxonaning resurslardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, xarajatlar miqdori, rentabellik ko‘rsatkichlari va mehnat unumdorligi asosida amalga oshiriladigan kompleks tahlil jarayonidir. Ushbu baholash natijalari menejerlarga mavjud kamchiliklarni aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va kelgusidagi boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi. Samaradorlikni muntazam tahlil qilish korxonaning raqobatbardoshligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Ishlab chiqarish menejmenti boshqaruv funksiyasi sifatida korxonaning barcha ishlab chiqarish faoliyatini yagona tizim asosida tashkil etuvchi, rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag‘batlantirish va nazorat funksiyalarini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi murakkab ilmiy-amaliy boshqaruv yo‘nalishi hisoblanadi. Uning samarali tashkil etilishi resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini doimiy ravishda yaxshilash, innovatsiyalarni keng joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish hamda korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois zamonaviy ishlab chiqarish menejmenti faqat operatsion boshqaruv vositasi emas, balki korxonaning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlaydigan strategik boshqaruv tizimi sifatida ham alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

1.2. “Ishlab chiqarish menejmenti” o‘quv fanini o‘zlashtirish vazifalari.

“Ishlab chiqarish menejmenti” o‘quv fani zamonaviy iqtisodiy ta’lim tizimida ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, boshqarish va rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslarini o‘rgatuvchi fundamental fanlardan biri hisoblanadi. Mazkur fan ishlab chiqarish faoliyatini alohida texnologik operatsiyalar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro uzviy bog‘langan iqtisodiy, tashkiliy, texnologik va ijtimoiy jarayonlardan iborat murakkab tizim sifatida o‘rganadi.

Ishlab chiqarish menejmenti atamasi korxonaning ishlab chiqarish resurslarini maqsadli rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va takomillashtirish orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishishga qaratilgan boshqaruv faoliyatini anglatadi. Ushbu o‘quv fanini o‘zlashtirishning asosiy vazifasi talabalarda ishlab chiqarish tizimlarining ishlash qonuniyatlarini chuqur anglash, ishlab chiqarish faoliyatining iqtisodiy mazmunini tushunish hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu bilan birga, fan ishlab chiqarish jarayonlariga tizimli yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki zamonaviy korxona faoliyatining muvaffaqiyati alohida bo‘linmalar samaradorligiga emas,

balki barcha tarkibiy qismlarning yagona maqsad yo‘lida uyg‘un ishlashiga bog‘liq bo‘ladi. Fan doirasida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi, mahsulot sifatini boshqarish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari kompleks tarzda o‘rganiladi, natijada talabalarda ishlab chiqarish faoliyatiga ilmiy va tahliliy yondashish qobiliyati shakllanadi.

“Ishlab chiqarish menejmenti” fanini o‘zlashtirish jarayonida talabalar korxona faoliyatining iqtisodiy mohiyatini, ishlab chiqarish tizimining tarkibini, boshqaruv tamoyillarini hamda resurslardan oqilona foydalanish usullarini chuqur o‘zlashtirishlari lozim. Resurs tushunchasi ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan moddiy boyliklar, mehnat salohiyati, moliyaviy mablag‘lar, texnologiyalar, axborot va vaqt kabi omillar yig‘indisini anglatadi. Mazkur fan ushbu resurslarning har biri korxona natijalariga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qilishni o‘rgatadi hamda ularni samarali boshqarish bo‘yicha ilmiy yondashuvlarni shakllantiradi.

Talabalar ishlab chiqarish rejalashtirishining mazmuni, ishlab chiqarish dasturlarini ishlab chiqish, mahsulot hajmini prognozlash, xomashyo va materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblash, ishlab chiqarish quvvatlarini baholash hamda ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz tashkil etish bo‘yicha bilimlarga ega bo‘ladilar. Shuningdek, ular ishlab chiqarishning tashkiliy tuzilmasini shakllantirish, ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni aniqlash, texnologik jarayonlarning ketma-ketligini belgilash va ishlab chiqarish samaradorligini tavsiflovchi iqtisodiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish usullarini ham o‘zlashtiradilar. Bunday tayyorgarlik kelajakdagi mutaxassisga ishlab chiqarish faoliyatini faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham baholash va boshqarish imkonini beradi.

Mazkur fanning muhim vazifalaridan biri talabalarda boshqaruv tafakkurini rivojlantirish, ya’ni ishlab chiqarish faoliyatida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash va ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir. Boshqaruv qarori deganda

mavjud vaziyatni har tomonlama tahlil qilish asosida korxonaning maqsadlariga erishishni ta’minlaydigan eng maqbul yechimni tanlash jarayoni tushuniladi.

“Ishlab chiqarish menejmenti” fanini o‘zlashtirishning yana bir muhim vazifasi ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdan iboratdir. Ishlab chiqarish jarayoni deganda xomashyo, materiallar va boshqa resurslarni ma’lum texnologik operatsiyalar yordamida iste’molchilar ehtiyojini qondiradigan tayyor mahsulotga aylantirish bilan bog‘liq o‘zaro bog‘langan harakatlar majmui tushuniladi. Ushbu jarayonning samaradorligi ishlab chiqarishning uzluksizligi, texnologik intizom, resurslardan oqilona foydalanish, mehnatni ilmiy tashkil etish va sifat nazorati darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Fan talabalarga ishlab chiqarish quvvatlarini rejalashtirish, uskunalardan foydalanish samaradorligini baholash, logistika jarayonlarini tashkil etish, ishlab chiqarish zaxiralarini boshqarish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish usullarini o‘rgatadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish faqat texnologik yangilanish bilan emas, balki inson resurslarini rivojlantirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash va zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llash bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligi izohlanadi. Bunday yondashuv korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydigan ichki salohiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Hozirgi sharoitda “Ishlab chiqarish menejmenti” fanini o‘zlashtirishning strategik ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki raqamli iqtisodiyot, global raqobat, innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iste’molchilar talabining o‘zgarishi korxonalardan yanada samarali boshqaruvni talab qilmoqda. Shu sababli mazkur fan talabalarga nafaqat mavjud ishlab chiqarish tizimlarini boshqarishni, balki ularni kelajak ehtiyojlariga mos ravishda modernizatsiya qilish, innovatsiyalarni joriy etish, ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash hamda xalqaro standartlarga mos ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish bo‘yicha ham bilim beradi. Fan doirasida sifat

menejmenti, strategik rejalashtirish, ishlab chiqarish risklarini boshqarish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va ishlab chiqarish faoliyatini kompleks tahlil qilish masalalari ham chuqur o‘rganiladi.

Talabalar ishlab chiqarish menejmentining nazariy asoslarini puxta egallash bilan bir qatorda, amaliy boshqaruv faoliyatida samarali qarorlar qabul qilish, korxonaning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradilar. Shu jihatdan “Ishlab chiqarish menejmenti” o‘quv fani zamonaviy boshqaruv tafakkurini rivojlantirish, ilmiy yondashuv asosida ishlab chiqarish tizimlarini boshqarish hamda iqtisodiyotning turli tarmoqlari uchun yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan fundamental fanlardan biri hisoblanadi.

1.3. Ishlab chiqarish tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi roli, ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy maqsadlari.

Ishlab chiqarish jamiyatning iqtisodiy rivojlanishini ta’minlaydigan eng muhim faoliyat turlaridan biri bo‘lib, u inson ehtiyojlarini qondirish uchun moddiy va nomoddiy ne’matlarni yaratish jarayonini ifodalaydi. Ishlab chiqarish tushunchasi iqtisodiy nuqtai nazardan tabiiy resurslar, mehnat, kapital, texnologiya va tadbirkorlik salohiyatini o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali yangi mahsulotlar yoki xizmatlarni yaratishga qaratilgan murakkab iqtisodiy jarayon sifatida talqin etiladi. Mazkur jarayon faqat mahsulot tayyorlash bilan cheklanmaydi, balki xomashyoni qayta ishlash, texnologik operatsiyalarni bajarish, sifat nazoratini amalga oshirish, logistika jarayonlarini tashkil etish va tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazish kabi o‘zaro bog‘liq bosqichlarni ham qamrab oladi.

Ishlab chiqarish iqtisodiy tizimning markaziy elementi hisoblanadi, chunki aynan ushbu jarayon orqali jamiyat ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan iqtisodiy ne’matlar yaratiladi, yangi ish o‘rinlari tashkil etiladi, korxonalar daromad oladi va davlat budjeti soliq tushumlari bilan to‘ldiriladi. Shu sababli ishlab chiqarish iqtisodiy o‘sishning, aholi

farovonligining va mamlakatning raqobatbardosh rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida baholanadi. Ishlab chiqarish jarayonlari innovatsion texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va raqamli yechimlar bilan uyg‘unlashib, yuqori samaradorlik va sifat ko‘rsatkichlariga erishishni ta’minlamoqda.

Ishlab chiqarishning iqtisodiyotdagi roli uning nafaqat moddiy boyliklarni yaratish vazifasini bajarishi, balki butun iqtisodiy tizimning barqaror faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘lishida ham ifodalanadi. Har qanday mamlakatning iqtisodiy salohiyati ishlab chiqarish hajmi, ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik rivojlanish darajasi va mehnat unumdorligi bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Iqtisodiy o‘sish deganda ma’lum vaqt davomida mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar hajmining ortishi hamda milliy daromadning ko‘payishi tushuniladi. Aynan ishlab chiqarishning rivojlanishi iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish kengaygan sari yangi investitsiyalar jalb qilinadi, innovatsion texnologiyalar joriy etiladi, eksport salohiyati oshadi va aholi bandligi ta’minlanadi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish tarmoqlari qishloq xo‘jaligi, sanoat, transport, qurilish, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalari bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, ularning o‘zaro rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Korxonalar tomonidan yaratilgan mahsulotlar ichki bozorda iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda tashqi bozorlarga ham chiqarilishi mumkin, bu esa mamlakatning eksport hajmini oshirib, valyuta tushumlarini ko‘paytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ishlab chiqarish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, raqobatbardoshlikni oshirish va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan uni ilmiy asosda boshqarishga bog‘liq bo‘ladi, chunki zamonaviy korxonalar murakkab tashkiliy va texnologik tizim sifatida faoliyat yuritadi hamda ularning muvaffaqiyati boshqaruv qarorlarining sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Ishlab chiqarishni boshqarish deganda ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va takomillashtirish orqali korxona maqsadlariga erishishni ta’minlaydigan boshqaruv faoliyati tushuniladi. Ushbu faoliyat korxonaning barcha resurslarini yagona tizim asosida boshqarishni, ishlab chiqarish jarayonlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlashni va resurslardan maksimal darajada samarali foydalanishni nazarda tutadi. Ishlab chiqarishni boshqarish jarayonida iqtisodiy tahlil, strategik rejalashtirish, texnologik jarayonlarni optimallashtirish, logistika tizimini rivojlantirish, sifat menejmentini joriy etish va inson resurslarini samarali boshqarish kabi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratiladi. Zamonaviy ishlab chiqarish boshqaruvi an’anaviy ma’muriy usullardan farqli ravishda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari va analitik ma’lumotlardan keng foydalanishga asoslanadi. Bunday yondashuv korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini tezkor nazorat qilish, mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy maqsadi korxonaning mavjud resurslaridan oqilona foydalanish orqali yuqori sifatli mahsulotlarni minimal xarajatlar bilan ishlab chiqarish va iste’molchilar ehtiyojlarini to‘liq qondirishdan iboratdir. Bu maqsad va vazifalarning izchil amalga oshirilishi korxonaga bozordagi raqobat sharoitida barqaror faoliyat yuritish, ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi. Bunda boshqaruv tizimining samaradorligi korxona rahbarlarining strategik fikrlashi, iqtisodiy tahlil qilish qobiliyati va zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda rejalashtirish va tashkil etish zamonaviy korxona boshqaruvining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish faoliyatining barqarorligi va iqtisodiy samaradorligi avvalo puxta ishlab chiqilgan rejalarga hamda ularni amaliyotga izchil tatbiq etishga bog‘liq bo‘ladi. Rejalashtirish deganda korxonaning qisqa, o‘rta va uzoq muddatli maqsadlarini

aniqlash, ularga erishish uchun zarur bo‘lgan resurslarni hisoblash, ishlab chiqarish hajmini belgilash va faoliyatning istiqbolli yo‘nalishlarini oldindan asoslash jarayoni tushuniladi. Ishlab chiqarishni tashkil etish esa mavjud resurslarni oqilona taqsimlash, texnologik operatsiyalar ketma-ketligini belgilash, ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va barcha jarayonlarning uzluksiz ishlashini ta’minlashga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir.

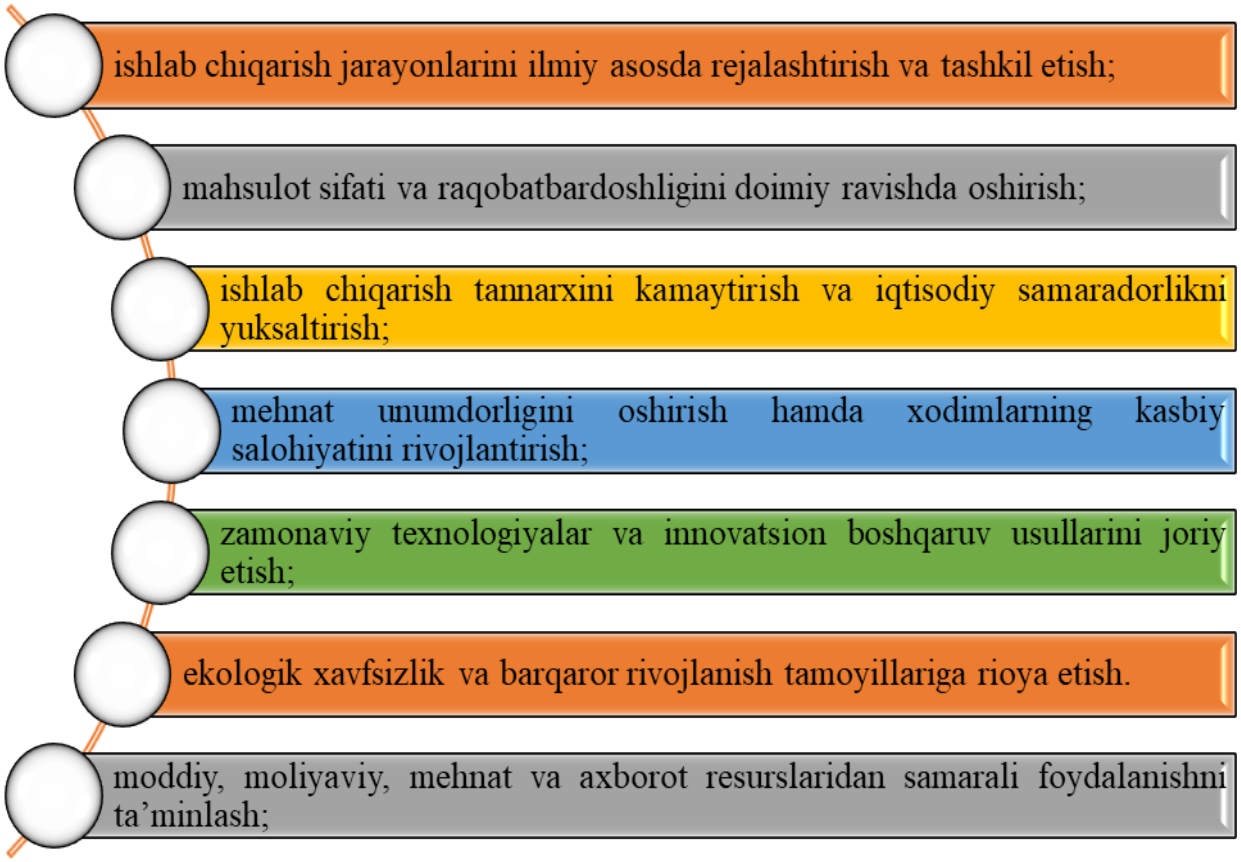

1.1. Rasm. Ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy vazifalari.

Ilmiy asoslangan rejalashtirish statistik ma’lumotlar, iqtisodiy tahlil, bozor kon’yunkturasi, iste’molchilar ehtiyojlari va ishlab chiqarish quvvatlari to‘g‘risidagi axborotlarni chuqur o‘rganishga asoslanadi. Bunday yondashuv korxonaga resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishdagi uzilishlarning oldini olish, texnologik jarayonlarni optimallashtirish va ishlab chiqarish natijalarini oldindan prognoz qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari izchil va muvofiqlashtirilgan tarzda amalga oshiriladi, bu esa

korxonaning iqtisodiy barqarorligi va bozor sharoitidagi moslashuvchanligini sezilarli darajada oshiradi.

Korxona faoliyatining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslaridan qay darajada samarali foydalanilishiga bog‘liq bo‘ladi. Resurs tushunchasi ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan barcha iqtisodiy imkoniyatlar majmuasini anglatadi. Moddiy resurslarga xomashyo, materiallar, energiya manbalari, asbob-uskunalar va ishlab chiqarish infratuzilmasi kiradi, moliyaviy resurslar esa ishlab chiqarishni moliyalashtirish, investitsiyalarni amalga oshirish va korxonaning joriy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan pul mablag‘larini o‘z ichiga oladi. Mehnat resurslari yuqori malakali mutaxassislar, ishchilar va boshqaruv xodimlarining bilim, tajriba hamda kasbiy salohiyatidan iborat bo‘lsa, axborot resurslari boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan statistik ma’lumotlar, tahliliy hisobotlar, bozor axboroti va raqamli ma’lumotlar bazalarini qamrab oladi. Mazkur resurslarning har biri alohida ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ularning o‘zaro uyg‘unligi ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarish menejmentida resurslardan foydalanish darajasini muntazam tahlil qilish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish, mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish va resurslar aylanishini optimallashtirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Mahsulot sifati va raqobatbardoshligini doimiy ravishda oshirish ishlab chiqarishni boshqarishning strategik maqsadlaridan biri hisoblanadi, chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning muvaffaqiyati ishlab chiqarilgan mahsulotning iste’molchi talablariga qay darajada mos kelishiga bevosita bog‘liqdir. Mahsulot sifati deganda mahsulotning texnik, funksional, estetik, ekologik va ekspluatatsion xususiyatlarining iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish darajasi tushuniladi. Raqobatbardoshlik esa mahsulotning narx, sifat, ishonchlilik, innovatsion xususiyatlar va xizmat ko‘rsatish darajasi bo‘yicha bozordagi boshqa mahsulotlarga nisbatan ustunlikka ega bo‘lish qobiliyatini ifodalaydi. Korxonalar mahsulot sifatini oshirish

uchun zamonaviy standartlashtirish tizimlarini joriy etishlari, sifat nazoratini ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida amalga oshirishlari, iste’molchilar fikrini muntazam o‘rganishlari va texnologik jarayonlarni doimiy ravishda takomillashtirishlari zarur. Mahsulot sifatining yuksalishi iste’molchilarning ishonchini mustahkamlaydi, korxona obro‘sini oshiradi, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va bozorda uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sifatni boshqarish tizimi faqat yakuniy mahsulotni tekshirish bilan emas, balki ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini nazorat qilish va takomillashtirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi lozim.

Ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish korxona faoliyatining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Tannarx mahsulot ishlab chiqarish va uni iste’molchiga yetkazib berish bilan bog‘liq barcha xarajatlarning puldagi ifodasini anglatadi. Tannarxning pasayishi mahsulot narxining raqobatbardosh bo‘lishiga, foyda miqdorining ortishiga va korxonaning investitsion imkoniyatlarining kengayishiga olib keladi. Shu sababli ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish faqat resurslarni qisqartirish orqali emas, balki ishlab chiqarish texnologiyalarini modernizatsiya qilish, energiya tejamkor uskunalarni qo‘llash, logistika tizimini takomillashtirish, mehnatni ilmiy tashkil etish va ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni minimallashtirish orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiy samaradorlik esa ishlab chiqarish natijalari bilan ularga erishish uchun sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbatni ifodalaydi va korxona faoliyatining eng muhim baholash mezonlaridan biri hisoblanadi. Samaradorlikning oshishi ishlab chiqarish hajmining ko‘payishi, foyda darajasining ortishi, investitsiyalar rentabelligining yaxshilanishi va korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi uchun zarur moliyaviy zaxiralarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Mehnat unumdorligini oshirish hamda xodimlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish ishlab chiqarish tizimining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir, chunki zamonaviy texnologiyalar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ularning samarali ishlashi malakali inson resurslariga bog‘liq bo‘ladi. Mehnat unumdorligi deganda ma’lum vaqt

davomida xodim tomonidan yaratilgan mahsulot hajmi yoki bajarilgan ish miqdori tushuniladi. Ushbu ko‘rsatkichni oshirish uchun xodimlarni muntazam qayta tayyorlash, malakasini oshirish, zamonaviy ishlab chiqarish usullariga o‘rgatish, xavfsiz va qulay mehnat sharoitlarini yaratish hamda rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish zarur. Bundan tashqari, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamlashtirish, sun’iy intellekt elementlaridan foydalanish, ishlab chiqarish monitoringini real vaqt rejimida amalga oshirish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, har qanday ishlab chiqarish faoliyati turli xavf omillari bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli risklarni boshqarish tizimini yaratish zarur hisoblanadi. Risklarni oldindan aniqlash, ularning ehtimoli va oqibatlarini baholash, profilaktik choralarni ishlab chiqish korxonaning barqaror ishlashiga xizmat qiladi. Ishlab chiqarishning ajralmas tamoyillaridan yana biri ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish talablariga rioya qilishdir. Bu ishlab chiqarish jarayonida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, atrof-muhitga salbiy ta’sirni minimallashtirish va ekologik standartlarga amal qilishni nazarda tutadi. Mazkur maqsad va vazifalarning o‘zaro uyg‘un holda amalga oshirilishi korxonaga bozordagi raqobat sharoitida barqaror faoliyat yuritish, innovatsion rivojlanishni ta’minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish hamda uzoq muddatli strategik maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish iqtisodiyotning asosiy tayanchi bo‘lib, jamiyat ehtiyojlarini qondirish, iqtisodiy resurslarni samarali aylantirish va milliy boylikni yaratishning eng muhim vositasi hisoblanadi. Ishlab chiqarishning muvaffaqiyatli rivojlanishi korxonalarning boshqaruv tizimi qanchalik mukammal tashkil etilganiga, resurslardan foydalanish darajasiga, texnologik yangilanish sur’atlariga va inson kapitalining rivojlanishiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Ishlab chiqarishni boshqarish faqat ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish bilan cheklanmay, balki strategik rejalashtirish, innovatsion rivojlanish, sifat menejmenti,

logistika, risklarni boshqarish va raqamli texnologiyalarni qo‘llashni o‘z ichiga oladigan kompleks boshqaruv tizimiga aylangan. Shu sababli ishlab chiqarish va uni boshqarish masalalarini chuqur o‘rganish iqtisodiyot, menejment va biznes sohalarida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur bilimlar korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, mamlakat iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash hamda global bozorda barqaror raqobat ustunligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarish tushunchasi qanday mazmunni anglatadi va uning asosiy elementlari nimalardan iborat?
2. Ishlab chiqarish jarayoni jamiyat va milliy iqtisodiyot rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. “Ishlab chiqarish menejmenti” fanining asosiy maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
4. Ishlab chiqarish menejmentini o‘rganish jarayonida talabalar qanday nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar?
5. Ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy maqsadlari va vazifalari qanday yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi?
6. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda resurslardan samarali foydalanish, mahsulot sifatini yaxshilash va innovatsion texnologiyalarni joriy etish qanday ahamiyatga ega?

II BOB. ISHLAB CHIQARISH MENEJMENTI FANINING RIVOJLANISH TARIXI

2.1. Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixi.

2.2. Teylor, Gantt, Gilbertlarning hissasi, ishlab chiqarishni boshqarish tizimini rivojlanish tarixi.

2.1. Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixi.

Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixi insoniyatning ishlab chiqarish faoliyati shakllanishi va takomillashuvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu fan jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish va boshqarish ehtiyojlari asosida shakllangan. Dastlabki davrlarda ishlab chiqarish jarayonlari oddiy mehnat faoliyati shaklida mavjud bo‘lib, mahsulot yaratish asosan insonning jismoniy kuchi, oddiy mehnat qurollari va tajribaga asoslangan holda amalga oshirilgan. Bunday sharoitda ishlab chiqarishni boshqarish alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanmagan bo‘lsa-da, mehnat taqsimoti, vazifalarni belgilash, ish jarayonlarini nazorat qilish kabi boshqaruv elementlari mavjud bo‘lgan. Menejment tushunchasi keng ma’noda maqsadlarga erishish uchun insonlar, resurslar va jarayonlarni samarali boshqarish tizimini anglatadi. Ishlab chiqarish menejmenti esa ushbu umumiy boshqaruv tizimining muhim yo‘nalishi bo‘lib, aynan ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va takomillashtirish masalalarini o‘rganadi. Jamiyat rivojlanishi bilan ishlab chiqarish hajmlarining ortishi, texnologiyalarning murakkablashuvi va mehnat jarayonlarining takomillashuvi natijasida ishlab chiqarishni ilmiy asosda boshqarishga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi. Shu sababli ishlab chiqarish menejmenti mustaqil ilmiy fan sifatida asta-sekin shakllanib, iqtisodiyot va boshqaruv nazariyasining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

Qadimgi davlatlarda, xususan Misr, Xitoy, Yunoniston va Rim sivilizatsiyalarida katta hajmdagi qurilish loyihalari, harbiy ishlab chiqarish va qishloq xo‘jaligi tizimlarini tashkil etishda boshqaruvning dastlabki usullari shakllangan. Bu jarayonlarda ishchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, materiallarni taqsimlash va bajarilgan ishlarni nazorat

qilish zarur bo‘lgan. Biroq bu boshqaruv usullari ilmiy nazariyaga emas, balki tajriba va an’anaviy amaliyotga asoslangan edi. Shuning uchun ushbu davr ishlab chiqarish menejmentining nazariy shakllanish bosqichi emas, balki uning amaliy asoslari paydo bo‘lgan tarixiy davr sifatida baholanadi.

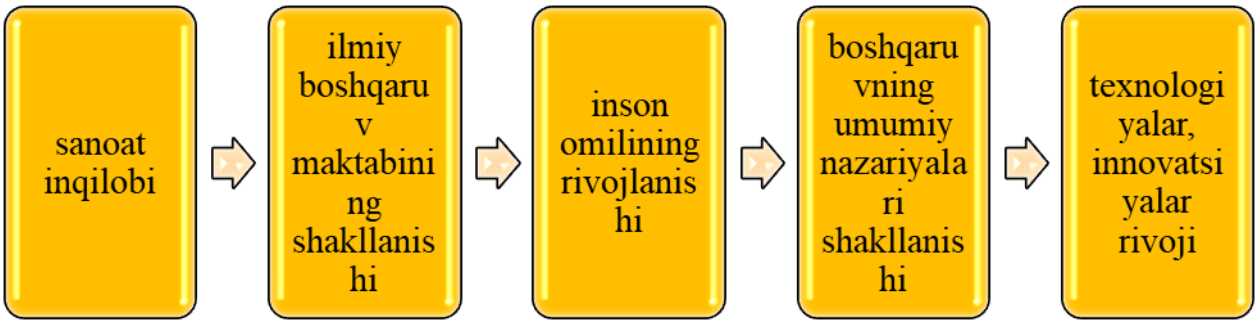

Rasm 2.1. Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixi bosqichlari.

XVIII–XIX asrlarda texnika va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida ishlab chiqarish jarayonlari keskin o‘zgardi. Qo‘l mehnatiga asoslangan kichik ishlab chiqarish shakllari o‘rnini yirik fabrikalar va zavodlar egallay boshladi, natijada ko‘p sonli ishchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, mehnat jarayonlarini tashkil etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalari dolzarb bo‘lib qoldi. Aynan shu davrda ishlab chiqarishni boshqarishning dastlabki ilmiy tamoyillari shakllana boshladi. Ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish, mehnat taqsimotini takomillashtirish, vaqt va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha dastlabki nazariy qarashlar paydo bo‘ldi. Sanoat inqilobi deganda ishlab chiqarishda qo‘l mehnatidan mashina va texnologiyalarga asoslangan mexanizatsiyalashgan tizimga o‘tish jarayoni tushuniladi. Ushbu tarixiy jarayon ishlab chiqarish menejmentining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi, chunki murakkab ishlab chiqarish tizimlarini boshqarish uchun yangi usullar va ilmiy yondashuvlar zarur edi. Korxonalarda ishlab chiqarish hajmi oshgani sari rahbarlik, rejalashtirish, nazorat va mehnatni tashkil etish masalalari alohida ilmiy o‘rganila boshlandi. Natijada ishlab chiqarish boshqaruvi

oddiy tajribaga asoslangan faoliyatdan ilmiy tamoyillarga asoslangan professional boshqaruv tizimiga aylana boshladi.

Ishlab chiqarish menejmenti fanining haqiqiy rivojlanishi XVIII asrning ikkinchi yarmida boshlangan sanoat inqilobi bilan bevosita bog‘liqdir. Sanoat inqilobi — bu qo‘l mehnatiga asoslangan ishlab chiqarishdan mashina va mexanizmlardan foydalanishga asoslangan yirik fabrikaviy ishlab chiqarishga o‘tish jarayonidir. Ushbu davrda Buyuk Britaniyada bug‘ dvigatelining rivojlanishi, yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi va fabrikalar sonining ortishi ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishga bo‘lgan ehtiyojni keskin oshirdi.

Sanoat korxonalarining kattalashishi natijasida yuzlab va hatto minglab ishchilar faoliyatini yagona tizim asosida boshqarish zarurati paydo bo‘ldi. Shu sababli ishlab chiqarishni rejalashtirish, mehnatni tashkil qilish, ish vaqtini nazorat qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalari dolzarb ilmiy muammolarga aylandi.

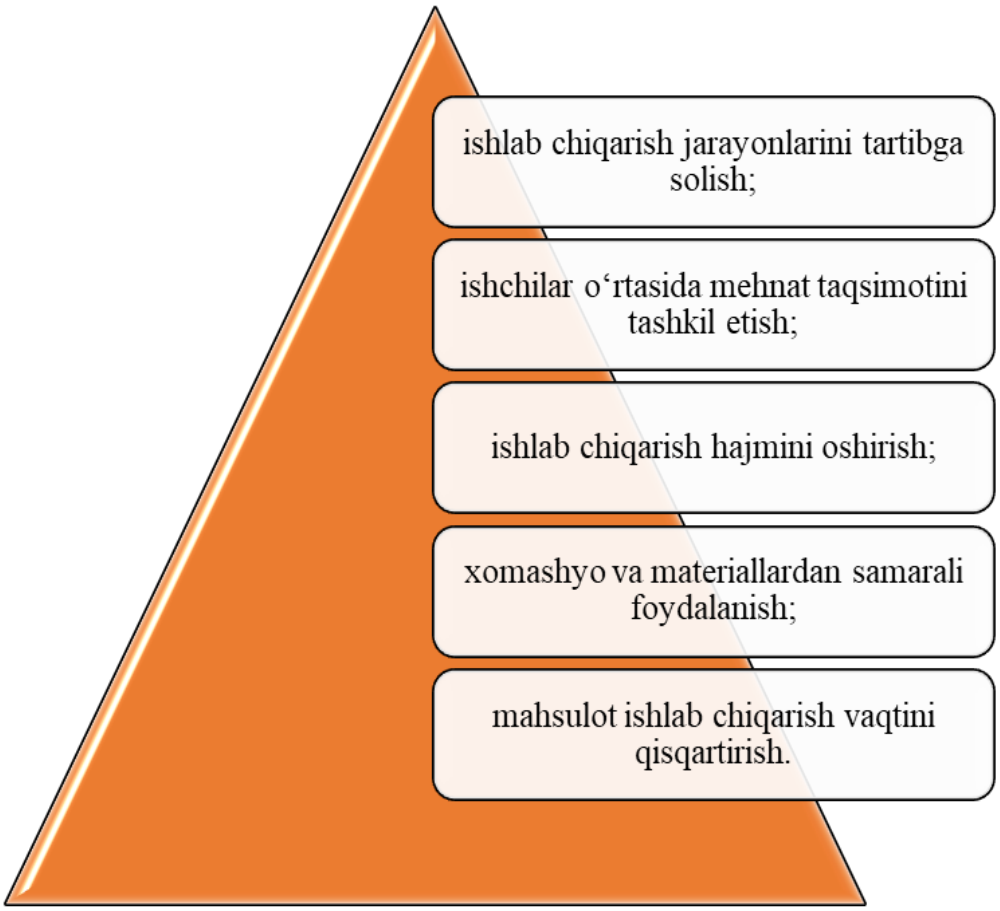

Rasm 2.2. XVIII asrning ikkinchi yarmida ishlab chiqarish boshqaruvining asosiy vazifalari quyidagilar.

Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixidagi eng muhim bosqichlardan biri XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ilmiy boshqaruv maktabining shakllanishidir. Ushbu davrda ishlab chiqarishni boshqarishda tajribaga asoslangan usullar o‘rniga ilmiy tahlil va tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlar kirib kela boshladi. Ushbu davrda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mehnat unumdorligini ko‘paytirish va resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Ilmiy boshqaruv yondashuvi ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, tahlil qilish va eng samarali usullarni aniqlashga asoslangan edi. Ushbu yo‘nalishning asosiy g‘oyasi shundan iborat ediki, ishlab chiqarishdagi har bir operatsiya ilmiy jihatdan o‘rganilishi, ish jarayonlari aniq rejalashtirilishi va xodimlarning faoliyati samarali tashkil etilishi kerak. Bu davrda mehnat jarayonlarini standartlashtirish, ish vaqtini tahlil qilish, vazifalarni aniq taqsimlash va boshqaruv funksiyalarini takomillashtirish kabi tamoyillar rivojlandi.

Ilmiy boshqaruv tushunchasi ishlab chiqarish faoliyatini ilmiy usullar yordamida o‘rganish va boshqaruv qarorlarini aniq tahlil natijalariga asoslangan holda qabul qilish tizimini anglatadi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish menejmentining nazariy asoslarini shakllantirib, korxonalarda samaradorlikni oshirish uchun muhim vositaga aylandi. Keyinchalik ushbu tamoyillar asosida ishlab chiqarishni rejalashtirish, operatsion boshqaruv, sifat nazorati va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish kabi yo‘nalishlar rivojlandi. Bu yo‘nalishning eng mashhur vakillaridan biri Frederick Winslow Taylor hisoblanadi. U XX asr boshlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy boshqaruv tamoyillarini ishlab chiqdi. Uning fikricha, har bir ishlab chiqarish operatsiyasi ilmiy jihatdan o‘rganilishi, ish jarayonlari eng samarali usullar asosida tashkil etilishi va xodimlarning faoliyati aniq mezonlar orqali baholanishi kerak edi.

Ushbu tamoyillar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga katta yordam berdi va zamonaviy ishlab chiqarish menejmentining nazariy asoslarini yaratdi. Aynan shu davrdan boshlab ishlab chiqarishni boshqarish oddiy amaliy tajriba emas, balki ilmiy asoslangan boshqaruv tizimi sifatida rivojlana boshladi.

Rasm 2.3. Ilmiy boshqaruv maktabining asosiy tamoyillari.

XX asr davomida ishlab chiqarish menejmenti fani yanada rivojlanib, unga yangi ilmiy yo‘nalishlar va boshqaruv kontseptsiyalari qo‘shildi. Ayniqsa, inson omilining ishlab chiqarishdagi o‘rni tobora ortib bordi va boshqaruv jarayonida xodimlarning motivatsiyasi, mehnat sharoitlari, jamoaviy munosabatlar hamda tashkiliy madaniyat masalalariga katta e’tibor qaratila boshlandi. Shu davrda ishlab chiqarish menejmenti faqat texnik va iqtisodiy jarayonlarni boshqarish emas, balki inson resurslarini samarali boshqarishni ham o‘z ichiga oladigan kompleks tizim sifatida shakllandi.

Ishlab chiqarish tizimi deganda mahsulot yoki xizmat yaratish uchun o‘zaro bog‘langan mehnat vositalari, texnologiyalar, xodimlar, materiallar va boshqaruv jarayonlarining yagona majmuasi tushuniladi. Ishlab chiqarish menejmenti ushbu tizimning barcha elementlarini muvofiqlashtirish orqali korxona maqsadlariga erishishni ta’minlaydi.

XX asrning birinchi yarmida ishlab chiqarish menejmenti yanada rivojlanib, boshqaruvning umumiy nazariyalari shakllandi. Ushbu

davrda korxonalarda nafaqat mehnat jarayonlarini samarali tashkil etish, balki butun boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratildi. Sifat menejmenti, logistika, operatsion boshqaruv, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va strategik rejalashtirish kabi yo‘nalishlar rivojlandi. Ayniqsa, mahsulot sifatini oshirish, iste’molchi talablariga moslashish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish masalalari ishlab chiqarish menejmentining asosiy vazifalaridan biriga aylandi.

Hozirgi davrda ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanishi raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar va global iqtisodiy jarayonlar ta’siri ostida davom etmoqda. Korxonalar nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki bozor talablariga tez moslashish, yangi texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlash vazifalarini ham hal qilishi kerak. Shu sababli bugungi ishlab chiqarish menejmenti an’anaviy boshqaruv usullaridan tashqari raqamli boshqaruv tizimlari, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish, sun’iy intellekt texnologiyalari, ma’lumotlarni tahlil qilish va innovatsion boshqaruv yondashuvlarini ham qamrab oladi. Raqamli ishlab chiqarish tushunchasi ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida boshqarish, nazorat qilish va optimallashtirish tizimini anglatadi. Ishlab chiqarish menejmentining asosiy vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ishlab chiqarish jarayonlarini samarali rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, innovatsiyalarni joriy etish va korxonaning raqobatbardoshligini ta’minlash. Shunday qilib, ishlab chiqarish menejmenti uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida oddiy ishlab chiqarish faoliyatini boshqarish vositasidan zamonaviy korxonalarning strategik rivojlanishini ta’minlaydigan murakkab ilmiy-amaliy tizimga aylandi. Uning rivojlanish tarixi jamiyatning texnologik, iqtisodiy va tashkiliy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, kelajakda ham yangi boshqaruv usullari va innovatsion yechimlar asosida yanada takomillashib boradi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ishlab chiqarish menejmenti yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davrda bozor munosabatlarining rivojlanishi, xalqaro raqobatning kuchayishi va

texnologik taraqqiyot ishlab chiqarishni boshqarish usullarini tubdan o‘zgartirdi.

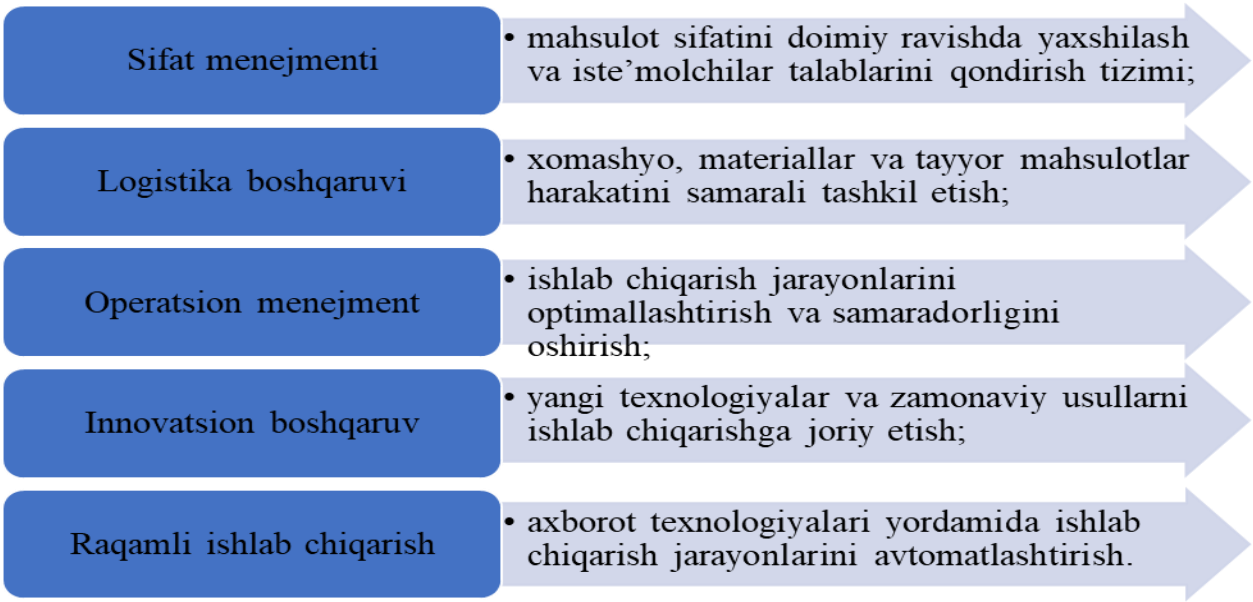

Rasm 2.4. Zamonaviy ishlab chiqarish menejmenti rivojlanish yo‘nalishlari.

Bugungi kunda rahbarlar nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki xarajatlarni kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash, innovatsiyalarni joriy etish va global bozorda raqobatbardoshlikni saqlash vazifalarini ham bajaradilar. Shunday qilib, ishlab chiqarish menejmenti uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida oddiy mehnatni tashkil etish usullaridan boshlab, bugungi kunda ilmiy asoslangan, texnologik va strategik boshqaruv tizimiga aylandi. Uning rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy taraqqiyoti, sanoatning o‘sishi va yangi boshqaruv texnologiyalarining paydo bo‘lishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, kelajakda ham innovatsiyalar asosida takomillashishda davom etadi.

2.2. Teylor, Gantt, Gilbertlarning hissasi, ishlab chiqarishni boshqarish tizimini rivojlanish tarixi.

Ishlab chiqarishni boshqarish tizimining rivojlanish tarixi jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarishi, sanoat taraqqiyoti va korxonalarda mehnat jarayonlarini samarali tashkil etishga bo‘lgan ehtiyoj bilan chambarchas bog‘liqdir. Dastlab ishlab chiqarish jarayonlari asosan hunarmandchilik va kichik ustaxonalar shaklida

amalga oshirilgan bo‘lib, unda boshqaruv tajriba, an’analar va ustalarning shaxsiy bilimlariga asoslangan edi. Biroq XVIII asr oxiri va XIX asr davomida yuz bergan sanoat inqilobi natijasida ishlab chiqarish hajmlarining keskin oshishi, yirik fabrikalarning paydo bo‘lishi va ko‘plab ishchilarni yagona tizim asosida boshqarish zaruriyati yangi boshqaruv usullarini yaratishni talab qildi.

Ishlab chiqarishni boshqarish tizimi — bu korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini maqsadli ravishda tashkil etish, rejalashtirish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va takomillashtirishga qaratilgan boshqaruv usullari, tamoyillari va vositalari majmuasidir. Ushbu tizimning asosiy vazifasi mavjud resurslardan samarali foydalanish orqali yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, xarajatlarni kamaytirish va korxonaning raqobatbardoshligini ta’minlashdan iboratdir.

XIX asr oxiriga kelib AQSh va Yevropa mamlakatlarida sanoat korxonalari yanada rivojlandi, biroq ishlab chiqarish jarayonlarida bir qator muammolar mavjud edi. Jumladan:

− ishchilarning mehnat usullari bir xil standartlarga ega emas edi;

− ishlab chiqarish jarayonlarida vaqt va resurslardan samarasiz foydalanish holatlari ko‘p uchrardi;

− rahbarlar ish jarayonlarini aniq tahlil qilish vositalariga ega emas edi;

− mehnat unumdorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan usullar yetarli darajada ishlab chiqilmagan edi.

Aynan shu ehtiyojlar ishlab chiqarishni boshqarishga ilmiy yondashuvning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Ushbu yo‘nalishning rivojlanishida Frederik Uinslou Teylor, Genri Gantt va Frenk Gilbert kabi olimlarning ilmiy ishlari alohida ahamiyat kasb etdi.

Frederik Uinslou Teylor (1856–1915) ishlab chiqarishni ilmiy asosda boshqarish nazariyasining asoschilaridan biri hisoblanadi. U AQShda mexanik, muhandis va boshqaruv tadqiqotchisi sifatida faoliyat yuritgan hamda XX asr boshlarida ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish bo‘yicha muhim ilmiy g‘oyalarni ilgari surgan. Teylorning asosiy ilmiy qarashlari ilmiy boshqaruv nazariyasi bilan bog‘liq bo‘lib, uning fikricha ishlab chiqarish samaradorligini oshirish

uchun ish jarayonlari tasodifiy tajribaga emas, balki ilmiy tahlil va aniq hisob-kitoblarga asoslanishi kerak edi.

Ilmiy boshqaruv — bu ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy usullar yordamida o‘rganish, har bir mehnat operatsiyasini tahlil qilish va eng samarali ish usullarini aniqlashga asoslangan boshqaruv konsepsiyasidir.

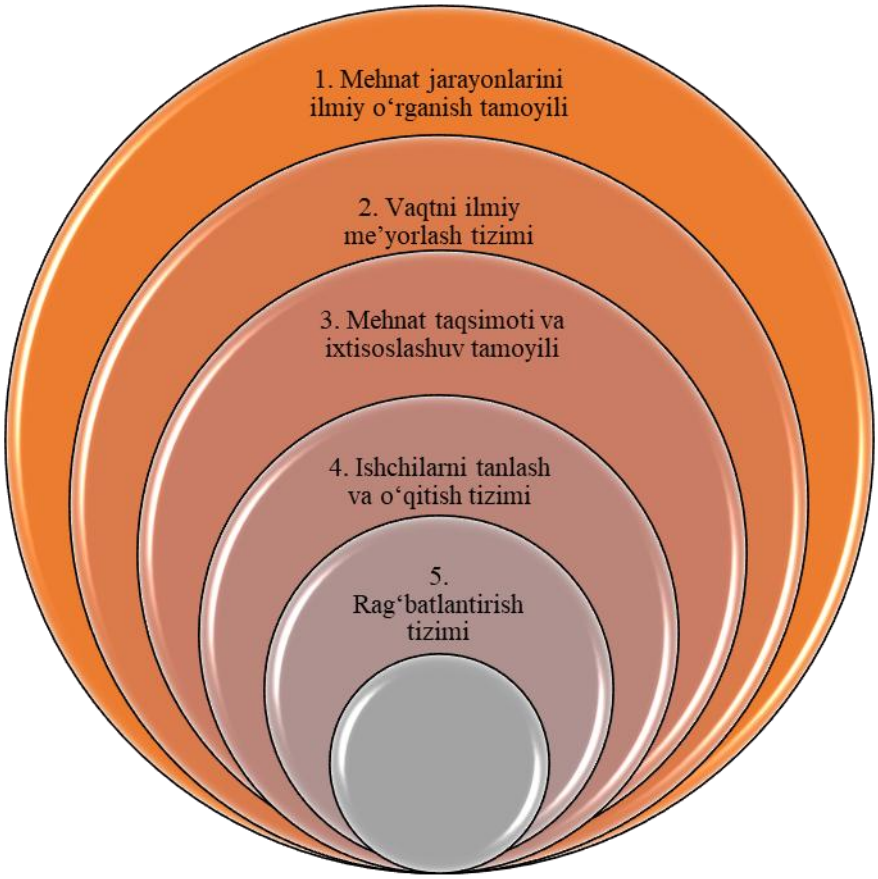

Rasm 2.5. Teylorning asosiy tamoyillari.

Teylor har bir ishlab chiqarish operatsiyasi batafsil tahlil qilinishi kerakligini ta’kidlagan. U ishchilar qanday harakatlarni bajarishini, qancha vaqt sarflashini va qaysi usullar samaraliroq ekanligini o‘rganish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin deb hisoblagan. Uning fikricha, har bir ish uchun eng maqbul bajarish usuli mavjud bo‘lib, uni aniqlash ishlab chiqarish unumdorligini sezilarli oshiradi. Teylor ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarish uchun zarur vaqtni aniqlash usullarini ishlab chiqdi. Bu orqali korxonalar ish vaqtini samarali rejalashtirish va ishlab chiqarish hajmini oldindan hisoblash imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu yondashuv keyinchalik ishlab chiqarishni

rejalashtirish va mehnat unumdorligini baholash tizimlarining asosini tashkil etdi.

Teylor ishlab chiqarish jarayonida har bir ishchi o‘z vazifasini aniq bajarishi va ma’lum operatsiyaga ixtisoslashishi kerakligini asoslab berdi. Bu yondashuv ishchilarning tajribasini oshirish, ish jarayonlarini tezlashtirish va mahsulot hajmini ko‘paytirishga imkon yaratdi.

Teylor xodimlarni tasodifiy tanlash emas, balki ularning qobiliyatlari va kasbiy tayyorgarligiga qarab joylashtirish kerakligini ilgari surdi. U ishchilarni muntazam o‘qitish va malakasini oshirish ishlab chiqarish samaradorligining muhim omili ekanligini ta’kidladi. Teylor mehnat natijalariga asoslangan moddiy rag‘batlantirish tizimini taklif etdi. Uning fikricha, yuqori natija ko‘rsatgan ishchilar ko‘proq mukofotlanishi kerak, chunki bu ularning mehnat samaradorligini oshirishga yordam beradi. Teylorning ilmiy boshqaruv tamoyillari zamonaviy ishlab chiqarish menejmentining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi va bugungi kunda ham ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishda qo‘llaniladi.

Genri Lorens Gantt (1861–1919) Teylorning ilmiy boshqaruv maktabi vakillaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarishni rejalashtirish va nazorat qilish tizimlarini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. U Teylor bilan birga ishlagan va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali tashkil etish uchun yangi boshqaruv vositalarini ishlab chiqqan. Ganttning eng mashhur ilmiy yutug‘i — Gantt diagrammasi hisoblanadi.

Gantt diagrammasi — bu ishlab chiqarish yoki loyiha jarayonlarini vaqt bo‘yicha rejalashtirish, bajarilayotgan ishlarni nazorat qilish va vazifalarning bajarilish holatini kuzatish imkonini beruvchi grafik boshqaruv vositasidir. Gantt diagrammasining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

− ishlab chiqarish vazifalarini vaqt bo‘yicha aniq rejalashtirish imkonini beradi;

− ishlarning bajarilish muddatlarini nazorat qilishga yordam beradi;

− resurslardan foydalanishni muvofiqlashtiradi;

− rahbarlarga ishlab chiqarish jarayonining umumiy holatini baholash imkonini yaratadi.

Gantt shuningdek, xodimlarni rag‘batlantirish tizimiga ham e’tibor qaratgan. U faqat ishlab chiqarish natijalarini emas, balki ishchilarning rivojlanishi, bilim va malakasini oshirish masalalarini ham muhim deb hisoblagan. Uning boshqaruvga oid qarashlari Teylorning qat’iy ilmiy yondashuvlarini inson omili bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan edi. Shu sababli Gantt ishlab chiqarish menejmenti tarixida texnik va insoniy omillarni birlashtirgan olim sifatida tanilgan.

Frenk Gilbert (1868–1924) va Lillian Gilbert (1878–1972) ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy tahlil qilish va mehnat samaradorligini oshirish bo‘yicha muhim tadqiqotlar olib borgan olimlardir. Gilbertlar asosiy e’tiborni ish jarayonidagi harakatlarni o‘rganishga qaratdilar. Ularning fikricha, ishlab chiqarishda ortiqcha harakatlar mavjud bo‘lib, ularni aniqlash va kamaytirish orqali mehnat unumdorligini oshirish mumkin.

Frenk Gilbert va Lillian Gilbert tomonidan ishlab chiqilgan asosiy yo‘nalishlar quyidagilardan iborat:

1. harakatlarni ilmiy o‘rganish, Gilbertlar ishchilarning har bir harakatini tahlil qilib, eng kam vaqt va kuch talab qiladigan ish usullarini aniqlashga harakat qildilar;

2. mehnat jarayonlarini soddalashtirish, Ular ishlab chiqarishdagi keraksiz harakatlarni kamaytirish, ish joylarini qulay tashkil etish va mehnat sharoitlarini yaxshilash orqali samaradorlikni oshirish mumkinligini isbotladilar;

3. inson omiliga e’tibor berish, Lillian Gilbert boshqaruvda inson psixologiyasi, xodimlarning ehtiyojlari va mehnat sharoitlarining ahamiyatini tadqiq qilgan. U boshqaruv jarayonida xodimlarning ruhiy holati va motivatsiyasi ham katta rol o‘ynashini ko‘rsatib berdi.

Gilbertlarning tadqiqotlari keyinchalik ergonomika fanining rivojlanishiga asos bo‘ldi. *Ergonomika — bu* insonning mehnat faoliyatini qulay, xavfsiz va samarali tashkil etish uchun ish joylari, texnika va mehnat sharoitlarini o‘rganadigan fan yo‘nalishidir.

Teylor, Gantt va Gilbertlarning ilmiy ishlari ishlab chiqarishni boshqarish tizimining shakllanishida asosiy bosqichlardan birini tashkil etadi. Ularning tadqiqotlari natijasida ishlab chiqarish jarayonlarini

boshqarish oddiy tajribaga asoslangan faoliyatdan ilmiy asoslangan boshqaruv tizimiga aylandi. To‘rtta olimlarning qarashlarini va umumiy hissalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

− Teylor ishlab chiqarishni ilmiy boshqarish tamoyillarini yaratdi;

− Gantt ishlab chiqarishni rejalashtirish va nazorat qilish vositalarini ishlab chiqdi;

− Gilbertlar mehnat harakatlarini tahlil qilish va inson omilining ahamiyatini asoslab berdilar.

Ushbu olimlarning g‘oyalari keyingi davrlarda ishlab chiqarish menejmentining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bugungi kunda korxonalarda qo‘llaniladigan operatsion boshqaruv, ishlab chiqarishni rejalashtirish, sifat menejmenti, loyiha boshqaruvi va samaradorlikni oshirish tizimlari ko‘p jihatdan aynan ushbu ilmiy maktab vakillarining ishlari asosida shakllangan. Teylor, Gantt va Gilbertlarning ilmiy merosi ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixida fundamental ahamiyatga ega bo‘lib, ular yaratgan tamoyillar zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarini boshqarishda ham o‘z dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarishni boshqarish tizimining shakllanishiga qanday tarixiy va iqtisodiy omillar sabab bo‘lgan?
2. Frederik Uinslou Teylorning ilmiy boshqaruv nazariyasining asosiy mazmuni nimadan iborat va uning ishlab chiqarish menejmenti rivojiga qo‘shgan hissasi qanday?
3. Genri Gantt tomonidan ishlab chiqilgan Gantt diagrammasining ishlab chiqarishni rejalashtirish va nazorat qilishdagi ahamiyati nimada?
4. Frenk va Lillian Gilbertlarning mehnat jarayonlarini o‘rganish, harakatlarni tahlil qilish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha qanday ilmiy ishlari mavjud?
5. Teylor, Gantt va Gilbertlarning boshqaruv g‘oyalari zamonaviy ishlab chiqarish menejmenti tizimining rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

6. Ishlab chiqarish menejmentining tarixiy rivojlanishi davomida ilmiy boshqaruvdan zamonaviy raqamli boshqaruv tizimlariga o‘tish jarayonining asosiy bosqichlari qanday?

III BOB. KORXONA BOSHQARUV TUZILMASINING TUZILISHI VA AHAMIYATI

3.1. Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari, turlari va tashkiliy tuzilmalari.

3.2. Korxonalarning ixtisoslashuvi bo‘yicha tasnifi.

3.3. Ishlab chiqarish korxonalarining tashkiliy tuzilmalari.

3.1. Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari, turlari va tashkiliy tuzilmalari.

Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari korxonada mahsulot yaratish jarayonlarini samarali tashkil etish, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish hamda barcha bo‘linmalar faoliyatini yagona tizim asosida muvofiqlashtirishga xizmat qiluvchi tamoyillar, usullar va boshqaruv mexanizmlari majmuasini ifodalaydi. Ishlab chiqarish jarayoni faqat xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish jarayoni bo‘lib qolmay, balki mehnat vositalari, ishchi kuchi, texnologiyalar, axborot va boshqaruv faoliyatining o‘zaro bog‘langan murakkab tizimidir. Shu sababli ishlab chiqarishni to‘g‘ri tashkil etish korxonaning iqtisodiy samaradorligi, mahsulot sifati va bozordagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarishni tashkil etish — bu ishlab chiqarish elementlarini vaqt va makon bo‘yicha oqilona joylashtirish, texnologik jarayonlarning uzluksizligini ta’minlash, mehnat taqsimotini amalga oshirish hamda korxona maqsadlariga erishish uchun barcha resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydigan boshqaruv faoliyatidir.

Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari quyidagi keltirilgan asosiy tamoyillarga asoslanadi:

a) mutanosiblik tamoyili — ishlab chiqarish jarayonining barcha bo‘g‘inlari o‘rtasida quvvat va imkoniyatlarning mos kelishini ta’minlash;

b) uzluksizlik tamoyili — mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha tanaffuslarning oldini olish va ish jarayonining barqaror davom etishini ta’minlash;

c) bir maromlilik tamoyili — ishlab chiqarish hajmlarini vaqt davomida barqaror saqlash va rejalashtirilgan natijalarga erishish;

d) moslashuvchanlik tamoyili — bozor talablarining o‘zgarishiga va yangi texnologiyalarga tez moslasha olish;

e) tejamkorlik tamoyili — moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan eng samarali foydalanish. Mazkur tamoyillarga rioya qilish korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil etish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va boshqaruv samaradorligini yaxshilash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayoni o‘zaro bog‘langan ko‘plab elementlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning har biri umumiy natijaga ta’sir ko‘rsatadi. Korxonada ishlab chiqarish jarayonining samarali ishlashi ushbu elementlarning to‘g‘ri tashkil etilishi va boshqarilishiga bog‘liq.

Mehnat vositalari mahsulot ishlab chiqarishda foydalaniladigan mashinalar, uskunalar, qurilmalar, texnologik liniyalar va boshqa ishlab chiqarish vositalarini anglatadi. Ularning texnik holati va samaradorligi ishlab chiqarish quvvati hamda mahsulot sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Mehnat predmetlari ishlab chiqarish jarayonida qayta ishlanadigan xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va boshqa moddiy resurslardan iboratdir. Ularning sifati va mavjudligi ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

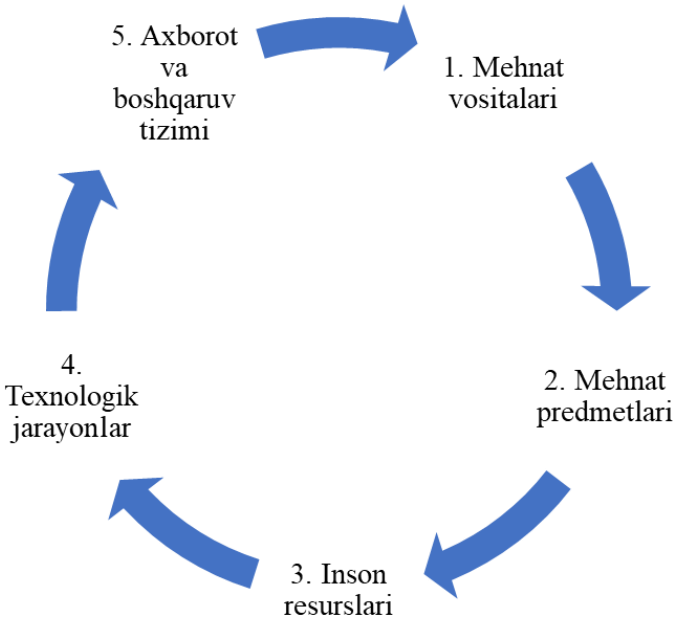

Rasm 3.1. Ishlab chiqarish jarayonining asosiy tarkibiy qismlari.

Inson resurslari ishlab chiqarish jarayonining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki zamonaviy texnologiyalar va uskunalardan samarali foydalanish malakali mutaxassislar, ishchilar va boshqaruv xodimlarining bilim va tajribasiga bog‘liq. Texnologik jarayonlar xomashyoni qayta ishlash, mahsulot yaratish va uning sifat ko‘rsatkichlarini shakllantirish bilan bog‘liq operatsiyalar ketma-ketligini bildiradi. Axborot tizimi ishlab chiqarish faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborot bilan ta’minlaydi. Ushbu elementlarning o‘zaro uyg‘un ishlashi ishlab chiqarish tizimining samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish korxonalarning faoliyat yo‘nalishi, mahsulot hajmi, texnologik jarayonlarning takrorlanish darajasi va tashkil etish usullariga qarab turli turlarga bo‘linadi. Ishlab chiqarish turini to‘g‘ri aniqlash korxonada boshqaruv tizimini shakllantirish, texnologik jarayonlarni tashkil etish va resurslardan samarali foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega.

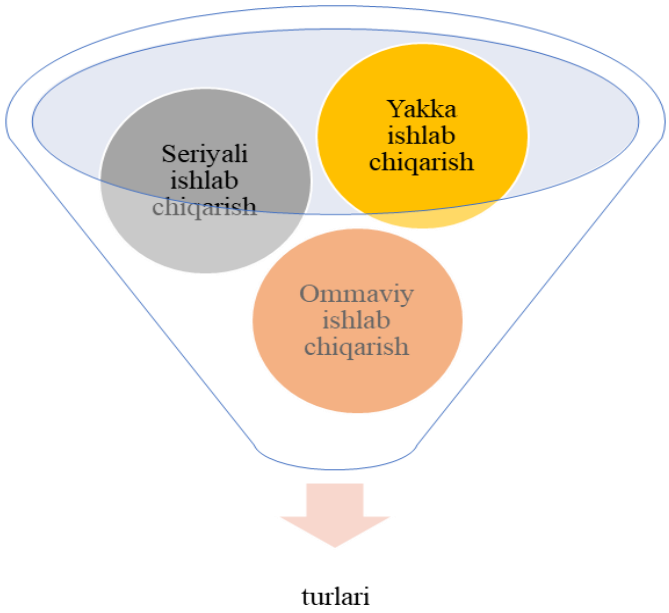

Rasm 3.2. Ishlab chiqarishning asosiy turlari.

Yakka ishlab chiqarish — bu alohida buyurtma asosida kam miqdorda yoki yagona nusxada mahsulot tayyorlash jarayonidir. Bunday ishlab chiqarishda mahsulot turi tez-tez o‘zgarib turadi va texnologik

jarayonlar yuqori darajada moslashuvchan bo‘ladi. Yakka ishlab chiqarishning xususiyatlariga mahsulotlarning turlicha bo‘lishi, individual buyurtmalarga moslashish, universal uskunalardan foydalanish, yuqori malakali ishchilarga ehtiyoj mavjudligidan iborat. Bu turdagi ishlab chiqarishga maxsus mashinasozlik, kemasozlik, noyob texnik qurilmalar ishlab chiqarish kabi sohalar misol bo‘la oladi.

Yakka tartibli ishlab chiqarishning asosiy belgilaridan biri ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning bir-biridan farq qilishi va ko‘pincha takrorlanmas xususiyatga ega bo‘lishidir. Bunday ishlab chiqarishda korxona doimiy ravishda bir xil mahsulotni katta miqdorda ishlab chiqarmaydi, aksincha, har bir buyurtma yoki loyiha talablariga mos keladigan alohida mahsulotlarni yaratadi. Mahsulotlarning turlicha bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonida yuqori darajadagi moslashuvchanlikni talab qiladi, chunki har bir yangi mahsulot uchun texnologik jarayon, material tanlash, ishlab chiqarish usullari va ish tartibi qayta ko‘rib chiqilishi mumkin. Shu sababli bunday ishlab chiqarish turi ko‘proq murakkab texnik vositalar, maxsus jihozlar, noyob uskunalar yoki individual loyihalar asosida tayyorlanadigan mahsulotlar ishlab chiqarishda qo‘llaniladi.

Yakka ishlab chiqarishning muhim jihatlaridan yana biri iste’molchi yoki buyurtmachining aniq talablariga mos ravishda mahsulot tayyorlash imkoniyatidir. Ushbu holatda ishlab chiqaruvchi korxona oldindan belgilangan standart mahsulotni takror ishlab chiqarish bilan cheklanmaydi, balki mijozning texnik talablari, foydalanish sharoitlari va maxsus istaklarini hisobga olgan holda mahsulot yaratadi. Individual buyurtmalarga moslashish korxonadan yuqori darajadagi tashkiliy moslashuvchanlikni, tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishni va turli xil texnologik vazifalarni bajarishga tayyor bo‘lgan ishlab chiqarish tizimini talab etadi. Mazkur xususiyat korxonaga iste’molchilarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirish, bozorda alohida o‘rin egallash va yuqori qiymatga ega mahsulotlarni taklif qilish imkonini beradi.

Yakka tartibli ishlab chiqarishda ko‘pincha universal uskunalardan foydalaniladi, chunki mahsulot turlari tez-tez o‘zgarib turishi sababli

faqat bitta mahsulotga mo‘ljallangan maxsus jihozlardan foydalanish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo‘lmasligi mumkin. Universal uskuna — bu turli xil texnologik operatsiyalarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘lgan, bir nechta mahsulot turlarini ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan texnik vositadir. Bunday uskunalar ishlab chiqarish jarayonining moslashuvchanligini oshiradi va korxonaga turli buyurtmalarni bajarish imkonini beradi. Shu bilan birga, universal jihozlardan foydalanish ishchilar tomonidan keng ko‘lamli texnik bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi, chunki turli operatsiyalarni bajarish uchun uskunalarni sozlash, boshqarish va ulardan samarali foydalanish zarur bo‘ladi.

Yakka tartibli ishlab chiqarishda inson omili alohida ahamiyatga ega bo‘lib, yuqori malakali va tajribali mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoj juda yuqori bo‘ladi. Buning sababi shundaki, bunday ishlab chiqarishda texnologik jarayonlar ko‘pincha murakkab, takrorlanmaydigan va individual xususiyatlarga ega bo‘ladi. Ishchilar nafaqat o‘z kasbiy vazifalarini bajarishi, balki turli xil texnologik vaziyatlarga moslasha olishi, mustaqil qaror qabul qilishi va mahsulot sifatini ta’minlay olishi kerak. Malakali ishchi — bu ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur biladigan, zamonaviy uskunalardan foydalanish tajribasiga ega bo‘lgan va murakkab texnologik vazifalarni mustaqil bajara oladigan mutaxassisdir. Shu sababli yakka ishlab chiqarish korxonalarida xodimlarni tayyorlash, ularning tajribasini oshirish va kasbiy rivojlanishini ta’minlash ishlab chiqarish samaradorligining muhim omili hisoblanadi.

Yakka tartibli ishlab chiqarish yuqori moslashuvchanlikka ega bo‘lgan, individual talablarni qondirishga yo‘naltirilgan va murakkab mahsulotlarni yaratishga imkon beradigan ishlab chiqarish shaklidir. Uning samarali faoliyat yuritishi asosan tajribali xodimlar, moslashuvchan texnologiyalar, universal uskunalar va ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Seriyali ishlab chiqarish — ma’lum vaqt oralig‘ida bir xil yoki o‘xshash mahsulotlarning ma’lum partiyalar ko‘rinishida ishlab chiqarilishidir.

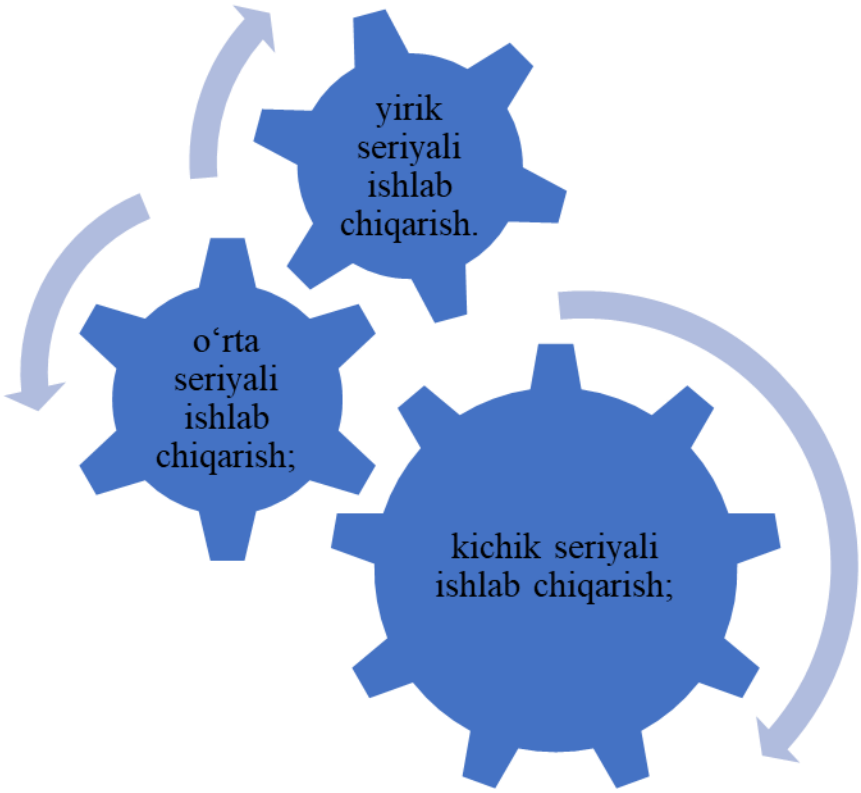

Rasm 3.3. Seriyali ishlab chiqarish turi.

Kichik seriyali ishlab chiqarish — bu mahsulotlarning nisbatan kam miqdorda, ma’lum vaqt oralig‘ida va takroriy ravishda ishlab chiqariladigan ishlab chiqarish shaklidir. Ushbu turdagi ishlab chiqarishda mahsulot nomenklaturasi keng bo‘lib, bir xil mahsulotni ishlab chiqarish hajmi katta bo‘lmaydi. Korxona turli xil buyurtmalarni bajarishga moslashgan bo‘lib, texnologik jarayonlar tez-tez o‘zgarishi mumkin. Shu sababli kichik seriyali ishlab chiqarishda ishlab chiqarish tizimining moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu odatda universal va qisman maxsuslashtirilgan uskunalardan foydalaniladi, chunki mahsulot turlarining ko‘pligi ishlab chiqarish vositalarining turli operatsiyalarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘lishini talab qiladi. Ishchilar turli texnologik vazifalarni bajarish qobiliyatiga ega bo‘lishlari kerak, chunki ular turli xil mahsulotlarni tayyorlash jarayonlarida ishtirok etadilar.

Kichik seriyali ishlab chiqarishning asosiy xususiyatlariga quyidagilarni kiritsak maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) mahsulot turlarining ko‘pligi va ishlab chiqarish hajmining cheklanganligi;

b) ishlab chiqarish jarayonlarining tez-tez o‘zgarib turishi;

c) universal uskunalardan keng foydalanish;

d) yuqori malakali va ko‘p funksiyali ishchilarga ehtiyoj mavjudligi;

e) buyurtmachilar talablariga moslashish imkoniyatining yuqoriligi.

Bunday ishlab chiqarish turi ko‘pincha maxsus mashinasozlik, asbob-uskunalar tayyorlash, tajriba namunalarini ishlab chiqarish va kichik hajmdagi texnik mahsulotlar yaratishda qo‘llaniladi. Uning asosiy afzalligi moslashuvchanlik bo‘lsa, kamchiligi esa mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarning nisbatan yuqori bo‘lishidir.

O‘rta seriyali ishlab chiqarish — bu mahsulotlarni ma’lum miqdorda, takroriy ravishda va oldindan belgilangan ishlab chiqarish dasturi asosida tayyorlash shaklidir. Ushbu ishlab chiqarish turi kichik seriyali va yirik seriyali ishlab chiqarish o‘rtasidagi oraliq shakl hisoblanadi. Unda mahsulot nomenklaturasi o‘rtacha darajada bo‘lib, har bir mahsulot turi ma’lum davr davomida muntazam ishlab chiqariladi.

O‘rta seriyali ishlab chiqarishda ishlab chiqarish jarayonlari oldindan rejalashtiriladi, texnologik operatsiyalar ma’lum tartib asosida tashkil qilinadi va ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishga katta e’tibor beriladi. Bu turdagi ishlab chiqarishda universal hamda maxsuslashtirilgan uskunalar birgalikda qo‘llaniladi, chunki korxona bir tomondan mahsulot turlarining o‘zgarishiga moslashishi, ikkinchi tomondan esa ishlab chiqarish unumdorligini ta’minlashi kerak bo‘ladi. O‘rta seriyali ishlab chiqarishning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

a) mahsulot ishlab chiqarish hajmining o‘rtacha darajada bo‘lishi;

b) mahsulotlarning ma’lum davr davomida takroriy ishlab chiqarilishi;

c) texnologik jarayonlarning nisbatan barqarorligi;

d) maxsus va universal uskunalardan birgalikda foydalanish;

e) ishlab chiqarishni rejalashtirish va nazorat qilish tizimining rivojlanganligi. Bu ko‘plab sanoat korxonalarida keng tarqalgan bo‘lib, mashinasozlik, elektrotexnika, avtomobil qismlari ishlab chiqarish va boshqa sohalarda qo‘llaniladi. O‘rta seriyali ishlab chiqarishning afzalligi shundaki, u ishlab chiqarish samaradorligi bilan moslashuvchanlik o‘rtasida muvozanat yaratadi.

Yirik seriyali ishlab chiqarish — bu bir xil yoki o‘xshash mahsulotlarni katta hajmda va uzoq vaqt davomida muntazam ravishda ishlab chiqarishga asoslangan ishlab chiqarish shaklidir. Ushbu turdagi ishlab chiqarishda mahsulotlar soni katta bo‘ladi, mahsulot turlari esa nisbatan cheklangan bo‘lib, texnologik jarayonlar yuqori darajada takrorlanadi. Yirik seriyali ishlab chiqarishda ishlab chiqarish jarayonlarini standartlashtirish va mexanizatsiyalash darajasi yuqori bo‘ladi. Korxonalarda maxsus uskunalar, avtomatlashtirilgan liniyalar va ilg‘or texnologik tizimlardan keng foydalaniladi. Ishlab chiqarish operatsiyalari aniq ketma-ketlik asosida tashkil etiladi, bu esa mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot tannarxini kamaytirish imkonini beradi. Yirik seriyali ishlab chiqarishning asosiy xususiyatlariga mahsulotlarning katta miqdorda ishlab chiqarilishi, texnologik jarayonlarning doimiy va barqaror bo‘lishi, maxsus uskunalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish, ishlab chiqarish operatsiyalarining yuqori darajada standartlashtirilishi va mahsulot tannarxini kamaytirish imkoniyatining mavjudligi kiradi.

Bu ko‘pincha ishlab chiqarish turi avtomobilsozlik, maishiy texnika ishlab chiqarish, elektronika va boshqa ommaviy talabga ega mahsulotlar ishlab chiqariladigan sohalarda keng qo‘llaniladi. Yirik seriyali ishlab chiqarish yuqori mehnat unumdorligi va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlasa-da, uning moslashuvchanligi kichik seriyali ishlab chiqarishga nisbatan past bo‘ladi, chunki ishlab chiqarish tizimi muayyan mahsulot turiga ko‘proq yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Seriyali ishlab chiqarish turlari mahsulot hajmi, ishlab chiqarish jarayonlarining takrorlanish darajasi, texnologik uskunalardan foydalanish shakli va boshqaruv tizimining tashkil etilishiga qarab farqlanadi. Kichik seriyali ishlab chiqarish yuqori moslashuvchanligi bilan ajralib tursa, o‘rta seriyali ishlab chiqarish samaradorlik va moslashuvchanlik o‘rtasida muvozanatni ta’minlaydi, yirik seriyali ishlab chiqarish esa katta hajmdagi mahsulotlarni kam xarajat bilan ishlab chiqarishga imkon beradi. Ushbu ishlab chiqarish shakllaridan oqilona foydalanish korxonaga bozor talablariga moslashish,

resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ommaviy ishlab chiqarish — bir xil turdagi mahsulotlarni katta hajmda va uzoq vaqt davomida uzluksiz ishlab chiqarishga asoslangan ishlab chiqarish shaklidir.

Yirik seriyali ishlab chiqarishning muhim belgilaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarining oldindan belgilangan yagona me'yor va qoidalar asosida tashkil etilishidir. Standartlashtirish deganda mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari, texnologik operatsiyalar, sifat ko'rsatkichlari va ish usullarini yagona talablar asosida tartibga solish tushuniladi. Bunday yondashuv ishlab chiqarishda bir xil sifatga ega bo'lgan mahsulotlarni katta hajmda ishlab chiqarish imkonini beradi.
Standartlashtirilgan jarayonlar korxonada ishlab chiqarish tartibini barqarorlashtiradi, xodimlarning vazifalarini aniq belgilaydi va texnologik xatolar ehtimolini kamaytiradi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish bosqichlarining oldindan rejalashtirilganligi resurslardan samarali foydalanish, mahsulot tannarxini pasaytirish va ishlab chiqarish tezligini oshirishga yordam beradi. Shu sababli yirik seriyali ishlab chiqarishda texnologik jarayonlarning bir xil tartibda bajarilishi korxonaning yuqori samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

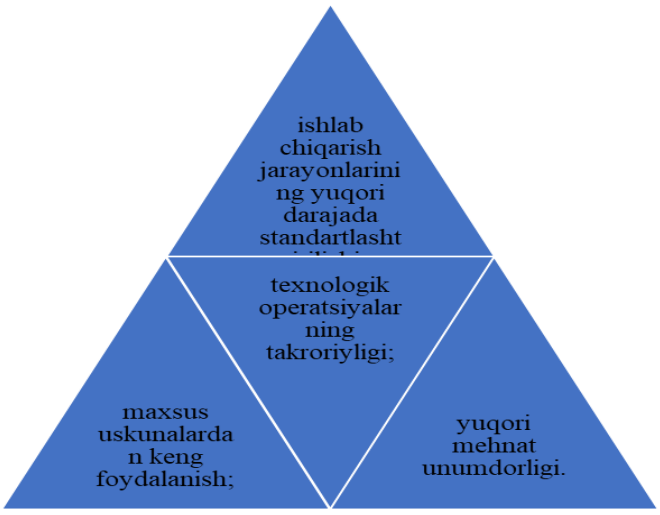

Rasm 3.4. Ommaviy ishlab chiqarishning asosiy belgilari.

Yirik seriyali ishlab chiqarishda mahsulotlarni katta hajmda va uzluksiz tayyorlash uchun maxsus ishlab chiqarish uskunalaridan keng

foydalaniladi. Maxsus uskuna — bu muayyan turdagi mahsulot yoki ma’lum texnologik operatsiyani yuqori aniqlik va tezlik bilan bajarishga mo‘ljallangan texnik vositadir. Bunday uskunalarning asosiy afzalligi shundaki, ular ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtiradi, inson mehnatini yengillashtiradi va mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi. Maxsus mashinalar va avtomatlashtirilgan liniyalardan foydalanish natijasida mahsulot sifati barqarorlashadi, ishlab chiqarish hajmi ortadi va mehnat unumdorligi oshadi. Shu bilan birga, maxsus uskunalardan foydalanish korxonaga yuqori samaradorlik bersa-da, ular ma’lum bir mahsulot turiga moslashtirilgan bo‘ladi. Shu sababli mahsulot turi o‘zgargan holatlarda bunday uskunalarni qayta sozlash yoki almashtirish katta xarajatlarni talab qilishi mumkin. Demak, maxsus uskunalar yirik seriyali ishlab chiqarish uchun iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lib, ishlab chiqarishning barqaror va uzluksiz ishlashini ta’minlaydi.

Yirik seriyali ishlab chiqarishda texnologik operatsiyalar doimiy ravishda bir xil ketma-ketlikda takrorlanib boradi. *Texnologik operatsiya* — bu mahsulot tayyorlash jarayonida ma’lum bir ish joyida bajariladigan aniq ishlab chiqarish harakati yoki jarayon bosqichidir. Operatsiyalarning takroriyligi ishlab chiqarish jarayonlarini aniq rejalashtirish, ish vaqtini hisoblash va mehnat jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Har bir ishchi yoki ishlab chiqarish bo‘linmasi ma’lum vazifaga ixtisoslashgani sababli ish jarayonlari tezlashadi va mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshadi. Takroriy texnologik jarayonlar korxonaga ishlab chiqarish nazoratini kuchaytirish, mahsulot sifatini doimiy kuzatib borish va ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni tez aniqlash imkonini beradi. Shu sababli yirik seriyali ishlab chiqarishda texnologik operatsiyalarning barqarorligi ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Yirik seriyali ishlab chiqarishning asosiy iqtisodiy afzalliklaridan biri yuqori mehnat unumdorligiga erishish imkoniyatidir. Mehnat unumdorligi — bu ma’lum vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi yoki bajarilgan ish miqdorini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir.

Yirik seriyali ishlab chiqarishda mehnat unumdorligining yuqori bo‘lishiga bir nechta omillar sabab bo‘ladi:

- ishlab chiqarish jarayonlarining aniq tashkil etilishi;
- ishchilarning ma’lum operatsiyalarga ixtisoslashuvi;
- zamonaviy va avtomatlashtirilgan uskunalardan foydalanish;
- texnologik jarayonlarning takroriyligi;
- ishlab chiqarish vaqtining samarali taqsimlanishi.

Ishchilarning muayyan operatsiyaga ixtisoslashuvi natijasida ular o‘z vazifalarini tezroq va sifatliroq bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, avtomatlashtirish va mexanizatsiya inson mehnatini kamaytirib, ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam beradi.

Yuqori mehnat unumdorligi korxonaga mahsulot tannarxini kamaytirish, foyda miqdorini oshirish va bozorda raqobatbardosh mavqega ega bo‘lish imkonini beradi. Shu sababli yirik seriyali ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligi yuqori bo‘lgan ishlab chiqarish shakllaridan biri hisoblanadi.

Yirik seriyali ishlab chiqarishning samarali faoliyati ishlab chiqarish jarayonlarining standartlashtirilishi, maxsus uskunalardan foydalanish, texnologik operatsiyalarning doimiy takrorlanishi va yuqori mehnat unumdorligi bilan belgilanadi. Ushbu xususiyatlar korxonaga katta hajmdagi mahsulotlarni qisqa vaqt ichida, barqaror sifatda va nisbatan past xarajatlar bilan ishlab chiqarish imkonini beradi. Shu sababli yirik seriyali ishlab chiqarish zamonaviy sanoat korxonalarida keng qo‘llanilib, ommaviy talabga ega mahsulotlarni ishlab chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari, turlari va tashkiliy tuzilmalari korxonaning samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy omillardandir. To‘g‘ri tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va korxonaning bozordagi barqaror mavqeini mustahkamlash imkonini beradi va ishlab chiqarishni tashkil etish jarayoni innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar va strategik boshqaruv tamoyillari asosida doimiy ravishda takomillashib bormoqda.

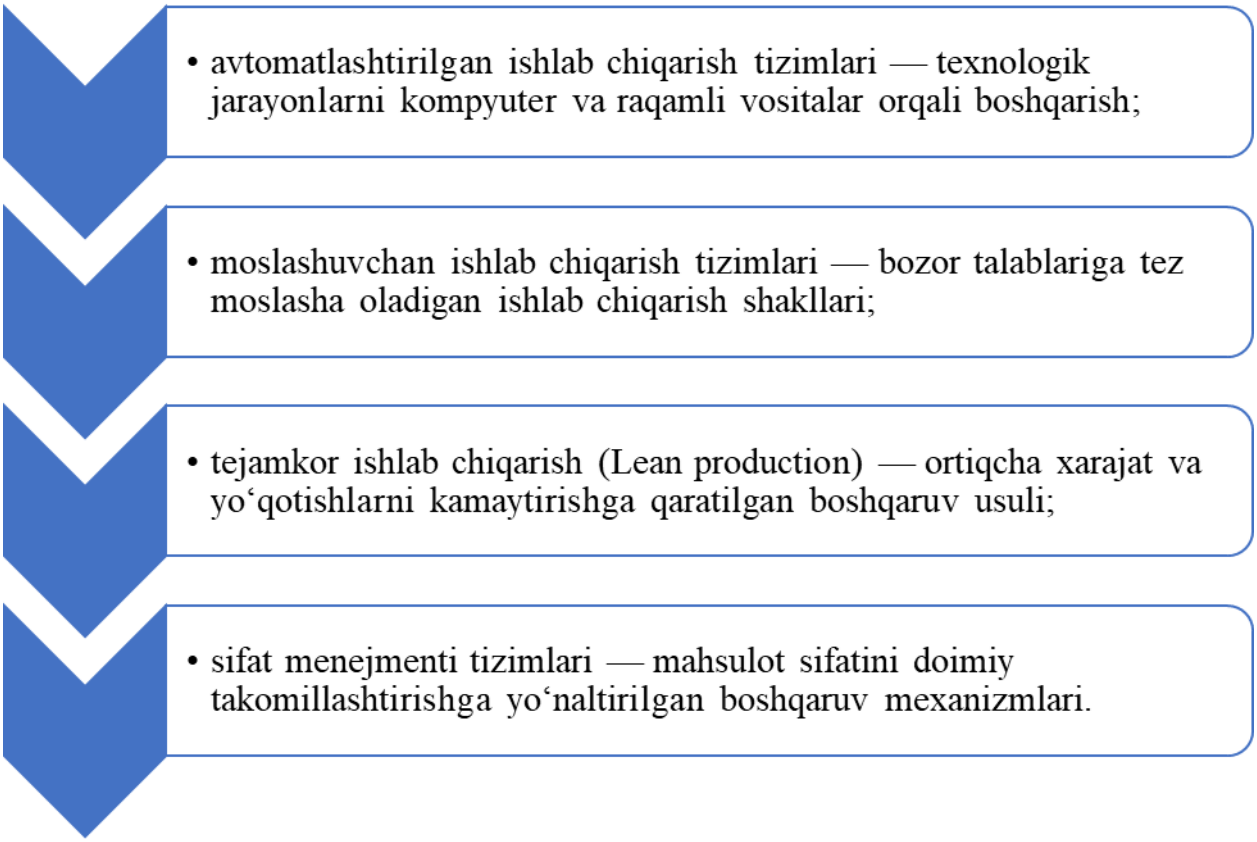

Rasm 3.5. Ishlab chiqarish tashkil etish yo‘nalishlari.

3.2. Korxonalarning ixtisoslashuvi bo‘yicha tasnifi.

Korxonalarning ixtisoslashuvi ishlab chiqarishni tashkil etishning muhim shakllaridan biri bo‘lib, u korxonaning ma’lum turdagi mahsulot ishlab chiqarishga, muayyan xizmat ko‘rsatish faoliyatiga yoki aniq texnologik jarayonlarni bajarishga yo‘naltirilishini anglatadi. *Ixtisoslashuv — bu* korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini ma’lum bir mahsulot turi, mahsulot guruhiga yoki ishlab chiqarish bosqichiga mos ravishda tashkil etish jarayoni bo‘lib, bunda mehnat taqsimoti va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish asosiy maqsad sifatida namoyon bo‘ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar o‘z faoliyatini samarali tashkil etish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va raqobatbardoshlikni oshirish uchun ixtisoslashuv tamoyillaridan keng foydalanadilar. Chunki ishlab chiqarish jarayonining ma’lum yo‘nalishga qaratilishi texnologik jarayonlarni takomillashtirish, xodimlarning malakasini oshirish va zamonaviy uskunalardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Korxona ixtisoslashuvi ishlab chiqarish hajmi, mahsulot turi, texnologik jarayonlarning murakkabligi va bozor talablariga qarab turlicha shakllanishi mumkin. Ixtisoslashuv darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, korxona ma’lum faoliyat sohasida shunchalik chuqur tajriba va texnologik ustunlikka ega bo‘ladi. Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatining yo‘nalishi va tashkil etilish xususiyatlariga qarab bir necha asosiy ixtisoslashuv turlariga bo‘linadi. Har bir tur korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlari, texnologik jarayonlari va bozor talablariga mos ravishda shakllanadi.

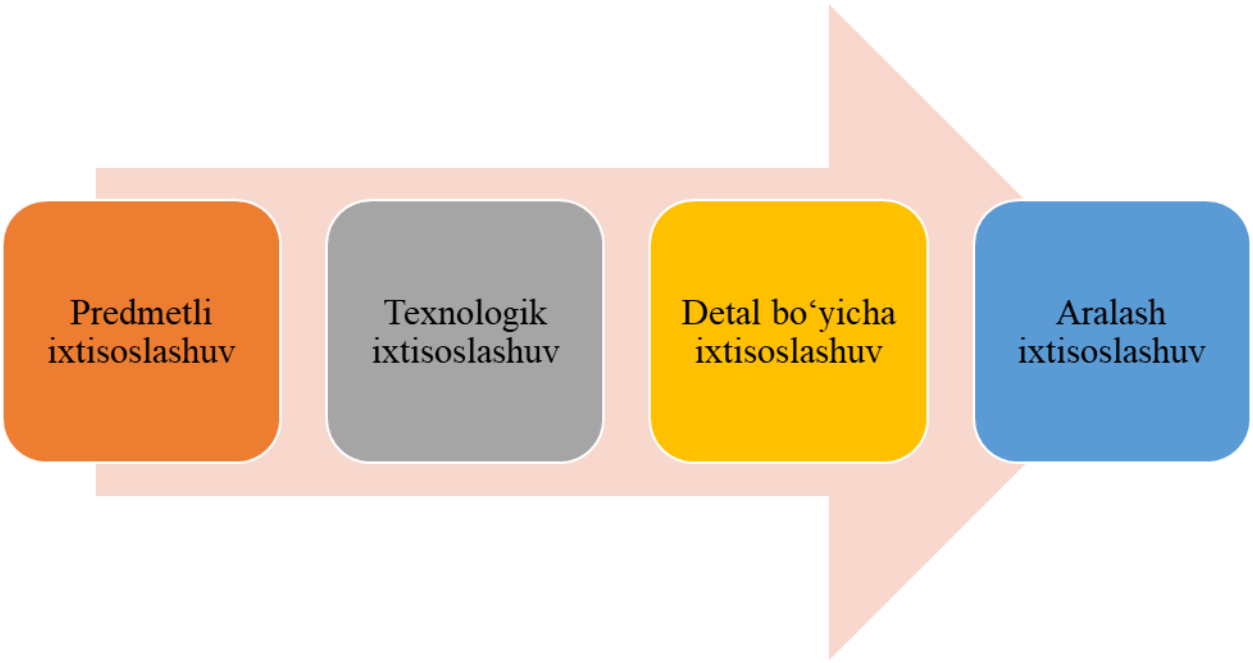

Rasm 3.6. Korxona ixtisoslashuvining turlari.

Predmetli ixtisoslashuv — bu korxonaning ma’lum bir tayyor mahsulot yoki mahsulot guruhini to‘liq ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan faoliyat shaklidir. Bunda korxona mahsulot yaratish jarayonining barcha asosiy bosqichlarini o‘zida amalga oshiradi va tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazishga tayyor holga keltiradi. Masalan, avtomobil ishlab chiqaruvchi korxona avtomobilning asosiy qismlarini tayyorlash, yig‘ish, sinovdan o‘tkazish va tayyor mahsulot sifatida chiqarish jarayonlarini bajarishi mumkin.

Predmetli ixtisoslashuvni korxona muayyan turdagi mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirish hamda ishlab chiqarish jarayoni tayyor mahsulot yaratishga qaratish, bundan tashqari mahsulot sifati va

texnologik nazoratni boshqarish osonlashish va ishlab chiqarish jarayonlari aniq rejalashtirish kabi asosiy xususiyatlari mavjud. Ushbu ixtisoslashuv turi ko‘pincha yirik sanoat korxonalarida, ommaviy va yirik seriyali ishlab chiqarish sharoitida qo‘llaniladi. Uning asosiy afzalligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va mahsulot tannarxini kamaytirish imkoniyatidir.

Predmetli ixtisoslashuvning asosiy mazmuni shundan iboratki, korxona o‘z faoliyatini ma’lum bir mahsulot turi yoki mahsulotlar guruhini ishlab chiqarishga qaratadi. Bunda korxonaning barcha ishlab chiqarish resurslari, texnologik imkoniyatlari va mehnat salohiyati aynan tanlangan mahsulotni yaratishga yo‘naltiriladi. Bunday yondashuv korxonaga ma’lum bir ishlab chiqarish sohasida chuqur tajriba to‘plash, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Korxona faoliyatining aniq yo‘nalishga ega bo‘lishi boshqaruv jarayonlarini soddalashtiradi, resurslardan foydalanishni optimallashtiradi va ishlab chiqarish natijalarini barqarorlashtiradi.

Predmetli ixtisoslashgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlari yakuniy tayyor mahsulot olishga yo‘naltiriladi. Ya’ni korxona faqat alohida operatsiyalar yoki ayrim qismlarni tayyorlash bilan cheklanmaydi, balki xomashyoni qayta ishlashdan boshlab mahsulotni yig‘ish, tekshirish va iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan jarayonlarni amalga oshiradi. Bunday tashkil etish shakli ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona tizim sifatida boshqarish imkonini yaratadi. Natijada korxona mahsulot sifatini yaxshiroq nazorat qiladi, ishlab chiqarish muddatlarini qisqartiradi va texnologik jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligini samarali boshqaradi. Tayyor mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilganlik korxonaga bozordagi talablarni to‘liq qondirish va iste’molchilarga tayyor hamda sifatli mahsulot taklif qilish imkonini beradi.

Predmetli ixtisoslashuv sharoitida korxona asosan bir xil yoki o‘xshash mahsulotlarni ishlab chiqarishga e’tibor qaratgani sababli sifatni nazorat qilish jarayonlari ancha samarali tashkil etiladi. Ishlab chiqarish jarayonlari takroriy va barqaror bo‘lgani uchun mahsulot

sifatiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash, texnologik kamchiliklarni bartaraf etish va ishlab chiqarish standartlariga rioya qilish osonlashadi.

Texnologik nazorat — bu ishlab chiqarish jarayonlarining belgilangan talablar asosida bajarilishini tekshirish, mahsulot sifat ko‘rsatkichlarini baholash va aniqlangan muammolarni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. Predmetli ixtisoslashuvda ushbu nazorat tizimi yaxshi yo‘lga qo‘yiladi, chunki korxona ma’lum mahsulot turi bo‘yicha katta tajribaga ega bo‘ladi va uning texnik xususiyatlarini chuqur biladi. Va mahsulot sifati barqarorlashadi, nuqsonli mahsulotlar soni kamayadi va iste’molchilar talabiga mos keladigan mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati oshadi.

Predmetli ixtisoslashuvning yana bir muhim xususiyati ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan batafsil rejalashtirish imkoniyatining mavjudligidir. Korxona ma’lum mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgani sababli xomashyo ehtiyoji, texnologik operatsiyalar ketma-ketligi, mehnat resurslari va ishlab chiqarish muddatlarini oldindan hisoblash imkoniga ega bo‘ladi. Aniq rejalashtirish ishlab chiqarish jarayonlarida vaqt va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Shuningdek, korxona ishlab chiqarish quvvatlarini to‘g‘ri taqsimlashi, xarajatlarni nazorat qilishi va mahsulot chiqarish hajmini bozor talabiga mos ravishda belgilashi mumkin. Bunday tizim ishlab chiqarishdagi tartibsizliklarni kamaytiradi, boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yengillashtiradi va korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Predmetli ixtisoslashuv korxonaning muayyan mahsulot turini ishlab chiqarishga to‘liq yo‘naltirilishi orqali ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishga imkon beruvchi tashkiliy shakldir. Ushbu tizimda ishlab chiqarish jarayonlarining yagona maqsadga qaratilishi, tayyor mahsulot yaratishga yo‘nalish, sifat nazoratining soddalashuvi va aniq rejalashtirish imkoniyati korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shu sababli predmetli ixtisoslashuv yirik sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etishning eng muhim shakllaridan biri hisoblanadi.

Texnologik ixtisoslashuv — bu korxonaning ma’lum bir texnologik jarayon yoki ishlab chiqarish operatsiyasini bajarishga ixtisoslashgan faoliyat shaklidir. Bunday korxonalar odatda tayyor mahsulot ishlab chiqarmaydi, balki boshqa korxonalar uchun zarur bo‘lgan alohida qismlar, detallar yoki texnologik xizmatlarni amalga oshiradi. Texnologik ixtisoslashuvning asosiy mazmuni shundan iboratki, korxona ishlab chiqarish jarayonining muayyan bir bosqichini yoki aniq texnologik operatsiyani bajarishga ixtisoslashadi. Bunday korxonalar odatda to‘liq tayyor mahsulot ishlab chiqarmaydi, balki boshqa ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun zarur bo‘lgan alohida ishlov berish, qayta ishlash yoki tayyorlash jarayonlarini amalga oshiradi. Masalan, metallni qayta ishlash, quyish, payvandlash, detallarni mexanik ishlovdan o‘tkazish yoki mahsulot qismlarini tayyorlash bilan shug‘ullanuvchi korxonalar texnologik ixtisoslashgan korxonalar hisoblanadi. Ushbu yo‘nalish korxonaga ma’lum bir texnologik jarayonni chuqur o‘zlashtirish, ishlab chiqarish usullarini takomillashtirish va bajariladigan operatsiyalar sifatini oshirish imkonini beradi.

Texnologik ixtisoslashuv sharoitida ishlab chiqarish jarayonlari ma’lum bir yo‘nalishga qaratilganligi sababli ular yuqori darajada takomillashgan va mukammal tashkil etilgan bo‘ladi. Korxona faqat ma’lum operatsiyalarni bajarishga e’tibor qaratgani uchun texnologik usullar, ish tartibi va ishlab chiqarish jarayonlari doimiy ravishda rivojlantirib boriladi. Chuqur ixtisoslashgan ishlab chiqarish korxonaga o‘z faoliyat sohasi bo‘yicha katta tajriba to‘plash, mehnat jarayonlarini samarali tashkil etish va ishlab chiqarishdagi ortiqcha xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Bundan tashqari, texnologik jarayonlarning puxta ishlab chiqilishi mahsulot yoki bajarilayotgan ish sifatining barqarorligini ta’minlaydi.

Texnologik ixtisoslashgan korxonalarda ish jarayonlari murakkab va o‘ziga xos bo‘lganligi sababli yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyoj katta bo‘ladi. Bunday xodimlar muayyan texnologik jarayonlarni chuqur bilishi, zamonaviy uskunalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi va ishlab chiqarishdagi texnik masalalarni mustaqil hal qila olishi kerak. Maxsus bilim va tajribaga ega bo‘lgan mutaxassislarning

faoliyati ishlab chiqarish jarayonlarining aniqligi, xavfsizligi va samaradorligini oshiradi. Ular yangi texnologiyalarni joriy etish, mavjud jarayonlarni takomillashtirish va mahsulot sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, xodimlarning tor yo‘nalishda ixtisoslashuvi ularning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi, chunki ular ma’lum bir texnologik vazifani doimiy ravishda bajarish orqali katta tajriba orttiradilar.

Texnologik ixtisoslashuvning muhim afzalliklaridan biri ishlab chiqarish uskunalaridan yuqori samaradorlik bilan foydalanish imkoniyatining yaratilishidir. Korxona ma’lum texnologik operatsiyalarga yo‘naltirilgani sababli uskunalar aynan shu jarayonlarni bajarishga mos ravishda tanlanadi va ulardan foydalanish samaradorligi oshadi. Maxsuslashtirilgan uskunalardan to‘g‘ri foydalanish ishlab chiqarish tezligini oshiradi, mahsulot yoki xizmat sifatini yaxshilaydi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi. Bundan tashqari, uskunalarning ishlash tartibi oldindan rejalashtirilishi sababli ularning bandlik darajasi yuqori bo‘ladi va bekor turib qolish holatlari kamayadi. Texnologik uskunalardan samarali foydalanish korxonaga ishlab chiqarish quvvatlarini to‘liq ishga solish, resurslardan oqilona foydalanish va umumiy iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Texnologik ixtisoslashuv korxonaning ma’lum ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarishga yo‘naltirilishi orqali shakllanadigan tashkiliy ishlab chiqarish shaklidir. Ushbu tizimda texnologik jarayonlarning chuqur rivojlanganligi, malakali mutaxassislarning mavjudligi va maxsus uskunalardan samarali foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Texnologik ixtisoslashuv ayniqsa sanoat kooperatsiyasi rivojlangan tarmoqlarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, korxonalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Detal bo‘yicha ixtisoslashuv — bu korxonaning ma’lum bir mahsulot tarkibiga kiruvchi alohida detal, qismlar yoki butlovchi elementlarni ishlab chiqarishga yo‘naltirilishidir. Ushbu shaklda korxona tayyor mahsulot ishlab chiqarmaydi, balki boshqa korxonalar

uchun kerakli qismlarni yetkazib beradi. Masalan, avtomobil sanoatida ayrim korxonalar dvigatel qismlari, elektron elementlar yoki kuzov detallari ishlab chiqarishga ixtisoslashishi mumkin. Detal bo‘yicha ixtisoslashuvning afzalliklariga quyidagilar kiradi:

- mahsulot qismlarini ishlab chiqarish sifati oshadi;
- texnologik jarayonlar takomillashadi;
- ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi;
- korxonalar o‘rtasida samarali hamkorlik shakllanadi. Ushbu ixtisoslashuv turi sanoat kooperatsiyasi rivojlangan tarmoqlarda keng qo‘llaniladi.

Detal bo‘yicha ixtisoslashuv sharoitida korxona ma’lum bir detal, butlovchi qism yoki mahsulot elementlarini ishlab chiqarishga chuqur yo‘naltiriladi. Bunday tor yo‘nalishda faoliyat yuritish natijasida korxona tanlangan mahsulot qismini tayyorlash bo‘yicha katta tajriba va amaliy bilim to‘playdi. Ishlab chiqarish jarayonlarining takroriyligi hamda texnologik usullarning takomillashib borishi natijasida ishlab chiqarilayotgan detallar sifati barqarorlashadi va ularning texnik talablariga mosligi oshadi. Bundan tashqari, korxona ma’lum turdagi detallarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgani sababli sifat nazorati jarayonlarini aniq tashkil etish, nuqsonlarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada mahsulot qismlarining ishonchliligi ortadi, tayyor mahsulotlarning umumiy sifati yaxshilanadi va ishlab chiqarish samaradorligi oshadi.

Detal bo‘yicha ixtisoslashuv korxonaga ma’lum turdagi qismlarni ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Chunki korxona bir xil yoki o‘xshash detallarni doimiy ishlab chiqargani sababli ularning tayyorlanish texnologiyasini chuqur o‘rganadi, ishlab chiqarish usullarini takomillashtiradi va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga harakat qiladi.

Texnologik jarayonlarning takomillashuvi ishlab chiqarish operatsiyalarining aniqligi oshishi, ish vaqtining qisqarishi va mahsulot tayyorlash samaradorligining ortishida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, yangi uskunalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va ilg‘or ishlab chiqarish usullaridan foydalanish imkoniyati kengayadi. Natijada korxona yuqori

sifatli mahsulot qismlarini tezroq va samaraliroq ishlab chiqarishga erishadi. Detal bo‘yicha ixtisoslashuvning muhim iqtisodiy afzalliklaridan biri ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkoniyatidir. Korxona ma’lum bir detal yoki qismni ishlab chiqarishga yo‘naltirilgani sababli xomashyo, mehnat resurslari va texnologik jarayonlardan foydalanish ancha samarali tashkil etiladi.

Ishlab chiqarish jarayonlarining takroriyligi ishchilar tajribasini oshiradi, ortiqcha harakatlarni kamaytiradi va vaqt sarfini qisqartiradi. Bundan tashqari, maxsus uskunalardan foydalanish ishlab chiqarish tezligini oshiradi hamda mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

Xarajatlarning qisqarishi korxonaga mahsulotni yanada raqobatbardosh narxda taklif qilish, foyda hajmini oshirish va bozordagi mavqeini mustahkamlash imkonini beradi.

Detal bo‘yicha ixtisoslashuv ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi hamkorlik va kooperatsiya aloqalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunda bir korxona ma’lum detallarni yoki butlovchi qismlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashsa, boshqa korxona ushbu qismlardan foydalanib tayyor mahsulot ishlab chiqarishi mumkin.

Ishlab chiqarish kooperatsiyasi — bu bir nechta korxonalarning umumiy mahsulot yaratish jarayonida o‘zaro bog‘langan holda faoliyat yuritishi va ishlab chiqarish vazifalarini taqsimlash shaklidir. Korxonalar o‘rtasidagi bunday hamkorlik har bir ishlab chiqaruvchining o‘z yo‘nalishida yuqori natijalarga erishishiga imkon beradi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi, resurslardan samarali foydalaniladi va umumiy ishlab chiqarish tizimining samaradorligi oshadi.

Detal bo‘yicha ixtisoslashuv ishlab chiqarishni tashkil etishning samarali shakllaridan biri bo‘lib, u korxonaga ma’lum mahsulot qismlarini ishlab chiqarishda yuqori tajriba va texnologik ustunlikka ega bo‘lish imkonini beradi. Ushbu ixtisoslashuv natijasida detallar sifati oshadi, texnologik jarayonlar rivojlanadi, ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi hamda korxonalar o‘rtasida barqaror ishlab chiqarish aloqalari shakllanadi. Shu sababli detal bo‘yicha ixtisoslashuv zamonaviy sanoat

tizimlarida samaradorlikni oshirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Aralash ixtisoslashuv — bu korxona faoliyatida bir vaqtning o‘zida bir nechta ixtisoslashuv shakllarining uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishidir. Bunday korxonalar ma’lum mahsulot ishlab chiqarish bilan birga ayrim texnologik operatsiyalarni yoki alohida detallar tayyorlash jarayonlarini ham amalga oshirishi mumkin. Aralash ixtisoslashuv zamonaviy korxonalar uchun qulay hisoblanadi, chunki u ishlab chiqarish jarayonlarini moslashuvchan tashkil etish va bozor talablariga tez javob berish imkonini beradi. Aralash ixtisoslashuvning xususiyatlari quyidagicha:

a) ishlab chiqarish faoliyatining bir nechta yo‘nalishlarini birlashtirish;

b) resurslardan kompleks foydalanish;

c) mahsulot turini kengaytirish imkoniyati;

d) ishlab chiqarish barqarorligini oshirish.

Aralash ixtisoslashuvning asosiy mazmuni korxonaning bir vaqtning o‘zida bir nechta ishlab chiqarish yo‘nalishlari bo‘yicha faoliyat yuritishidan iboratdir. Bunday korxonalar faqat bitta mahsulot yoki texnologik jarayon bilan cheklanib qolmay, balki turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish, alohida detallar tayyorlash yoki qo‘shimcha ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ushbu yondashuv korxonaga ishlab chiqarish imkoniyatlaridan kengroq foydalanish, bozor talabidagi o‘zgarishlarga moslashish va faoliyat yo‘nalishlarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Diversifikatsiya — bu korxonaning turli xil mahsulotlar yoki faoliyat yo‘nalishlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni oshirish strategiyasidir.

Aralash ixtisoslashuv sharoitida ishlab chiqarish jarayonlari bir-biri bilan bog‘liq holda tashkil etiladi va korxona o‘z resurslarini bir nechta yo‘nalishlar o‘rtasida samarali taqsimlay oladi. Natijada korxona faqat bitta mahsulot turiga bog‘lanib qolmaydi va ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Aralash ixtisoslashuvning muhim jihatlaridan biri mavjud resurslardan kompleks

va oqilona foydalanish imkoniyatidir. Bunda korxonaning moddiy, mehnat, moliyaviy va texnologik resurslari turli ishlab chiqarish yo‘nalishlari o‘rtasida samarali taqsimlanadi.

Kompleks foydalanish deganda korxona imkoniyatlari va mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha yo‘qotishlarni kamaytirish hamda mavjud imkoniyatlarni to‘liq ishga solish tushuniladi. Masalan, bir ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladigan material qoldiqlari yoki qo‘shimcha resurslar boshqa yo‘nalishda qayta ishlatilishi mumkin. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Resurslardan kompleks foydalanish korxonaga mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan unumli foydalanish, mehnat resurslarini samarali joylashtirish va umumiy ishlab chiqarish natijalarini yaxshilash imkonini beradi. Aralash ixtisoslashuv korxonaga ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentini kengaytirish imkonini beradi. Bunda korxona bozor talabining o‘zgarishlariga mos ravishda yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishi yoki mavjud mahsulotlar qatorini kengaytirishi mumkin.

Mahsulot turining kengayishi korxonaning iste’molchilar ehtiyojlarini to‘liqroq qondirishiga, yangi bozor segmentlarini egallashiga va raqobatbardoshligini oshirishiga yordam beradi. Bundan tashqari, turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish korxonaga birgina mahsulot turiga bo‘lgan talabning kamayishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy xavflarni kamaytirish imkonini beradi. Mahsulot assortimentining kengayishi innovatsion rivojlanish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish imkoniyatlarini yanada rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Shu sababli aralash ixtisoslashuv zamonaviy bozor sharoitida korxonalarning moslashuvchanligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi. Aralash ixtisoslashuv korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini yanada barqaror tashkil etishga yordam beradi. Agar korxona bir nechta mahsulot yoki ishlab chiqarish yo‘nalishlariga ega bo‘lsa, u bozordagi o‘zgarishlarga nisbatan kamroq

bog‘liq bo‘ladi va iqtisodiy xavflarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish barqarorligi — bu korxonaning tashqi va ichki omillar ta’sirida ham o‘z faoliyatini uzluksiz davom ettirish, belgilangan ishlab chiqarish hajmlarini saqlash va iqtisodiy natijalarni barqaror ta’minlash qobiliyatidir. Aralash ixtisoslashuv sharoitida korxona ayrim mahsulotlarga talab kamaygan holatda boshqa ishlab chiqarish yo‘nalishlari hisobiga o‘z faoliyatini davom ettirishi mumkin. Bu esa moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi va korxonaning uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Aralash ixtisoslashuv korxonaning turli ishlab chiqarish yo‘nalishlarini birlashtirishga asoslangan tashkiliy shakl bo‘lib, u resurslardan samarali foydalanish, mahsulot assortimentini kengaytirish va ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlash imkonini beradi. Ushbu ixtisoslashuv turi korxonalarga bozor talablariga tez moslashish, iqtisodiy xavflarni kamaytirish va raqobat sharoitida barqaror faoliyat yuritish uchun zarur imkoniyatlarni yaratadi.

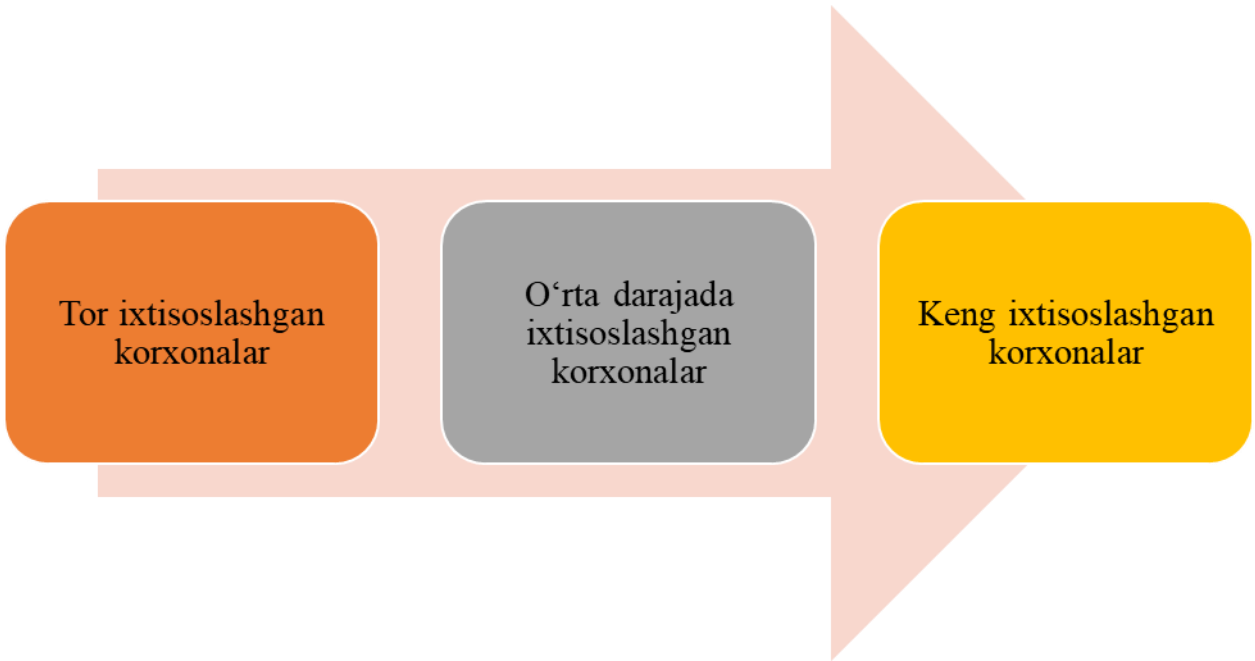

Rasm 3.7. Korxonalarni ixtisoslashuv darajasiga qarab ham tasniflanishi.

Tor ixtisoslashgan korxonalar faqat bitta turdagi mahsulot yoki bitta texnologik yo‘nalish bo‘yicha faoliyat olib boradi. Bunday korxonalar yuqori darajadagi tajriba va samaradorlikka ega bo‘lishi mumkin, chunki barcha resurslar yagona faoliyat yo‘nalishiga qaratiladi.

O‘rta darajada ixtisoslashgan korxonalar bir-biriga yaqin bo‘lgan bir nechta mahsulot turlarini ishlab chiqaradi. Ular bozor talablariga moslashish imkoniyatiga ega bo‘lib, ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlay oladi.

Keng ixtisoslashgan korxonalar turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish yoki bir nechta xizmat yo‘nalishlarini amalga oshirish bilan shug‘ullanadi. Bunday korxonalar bozordagi o‘zgarishlarga moslashishda katta imkoniyatga ega bo‘lsa-da, boshqaruv jarayonlari murakkabroq bo‘lishi mumkin.

Korxonalarning ixtisoslashuvi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan ixtisoslashuv ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtiradi, mehnat unumdorligini oshiradi va mahsulot tannarxini kamaytiradi.

Ixtisoslashuv korxonalarga raqobat muhitida o‘z ustunliklarini shakllantirish, bozordagi o‘z o‘rnini mustahkamlash va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish imkonini beradi. Korxonalarning ixtisoslashuvi ishlab chiqarishni tashkil etishning muhim iqtisodiy va tashkiliy shakli bo‘lib, u korxonaning muayyan mahsulot, detal yoki texnologik jarayonga yo‘naltirilishini ifodalaydi. Ixtisoslashuvning predmetli, texnologik, detal bo‘yicha va aralash shakllari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va mahsulot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Korxonalar o‘z faoliyatini bozor talablariga moslashtirish uchun ixtisoslashuv imkoniyatlaridan samarali foydalanib, ishlab chiqarish jarayonlarini yanada takomillashtirib bormoqda.

3.3. Ishlab chiqarish korxonalarining tashkiliy tuzilmalari.

Korxonaning tashkiliy tuzilmasi — bu korxonada mavjud bo‘lgan boshqaruv bo‘limlari, ishlab chiqarish uchastkalari, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘linmalar va ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tizimini ifodalovchi tashkiliy mexanizmdir. Tashkiliy tuzilma korxonaning qanday boshqarilishi, vazifalar qanday taqsimlanishi, bo‘limlar o‘rtasida axborot almashinuvi qanday amalga oshirilishi hamda ishlab chiqarish jarayonlari qanday muvofiqlashtirilishini belgilaydi.

Ishlab chiqarish korxonalarida tashkiliy tuzilmani to‘g‘ri shakllantirish boshqaruv samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega. Chunki korxona faoliyati faqat texnika va texnologiyalarga emas, balki boshqaruv tizimining qanchalik mukammal tashkil etilganiga ham bog‘liq bo‘ladi.

Tashkiliy tuzilma korxonaning hajmi, ishlab chiqarayotgan mahsulot turi, texnologik jarayonlarning murakkabligi, ishlab chiqarish ko‘lami va boshqaruv maqsadlariga qarab shakllantiriladi. Kichik korxonalarda boshqaruv tuzilmasi oddiy va ixcham bo‘lsa, yirik sanoat korxonalarida ko‘p bosqichli va murakkab boshqaruv tizimlari qo‘llaniladi. Korxonaning tashkiliy tuzilmasi bir nechta asosiy tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Ushbu elementlar korxonaning ishlab chiqarish va boshqaruv faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Boshqaruv organlari korxonaning umumiy faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va muvofiqlashtirish vazifalarini bajaradi. Ular korxona strategiyasini ishlab chiqadi, ishlab chiqarish maqsadlarini belgilaydi va muhim boshqaruv qarorlarini qabul qiladi. Ishlab chiqarish bo‘linmalari korxonaning asosiy faoliyatini amalga oshiruvchi tarkibiy qismlar hisoblanadi. Ular mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash, yig‘ish va texnologik operatsiyalarni bajarish bilan shug‘ullanadi. Funksional xizmatlar korxonaning asosiy ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Ular ishlab chiqarishning samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan rejalashtirish, ta’minot, nazorat va xizmat vazifalarini bajaradi.

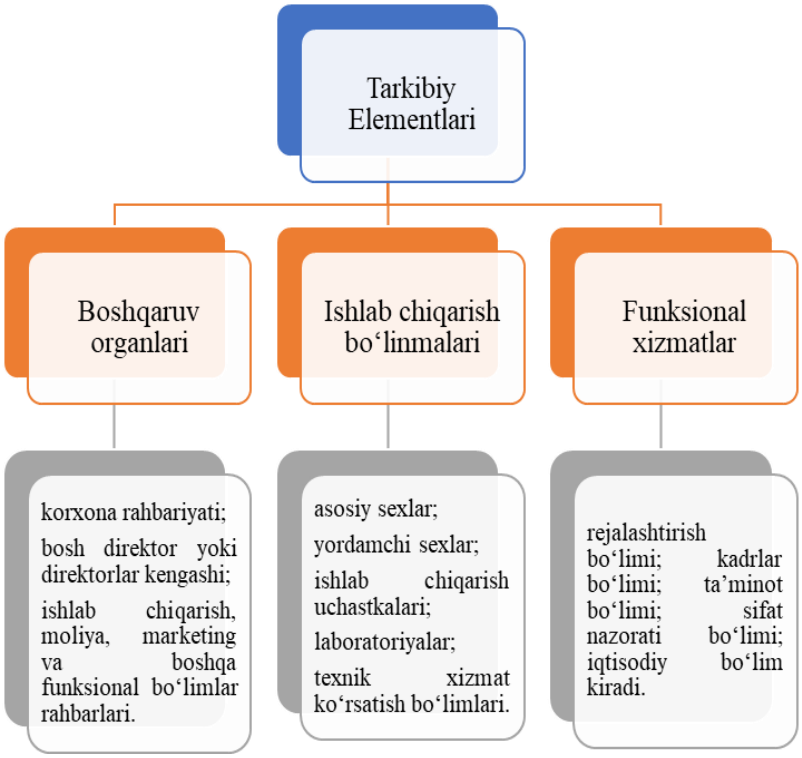

Rasm 3.8. Tashkiliy tuzilmaning asosiy tarkibiy elementlari.

Korxonalarda ishlab chiqarish faoliyatining xususiyatlariga qarab turli xil tashkiliy tuzilmalar qo‘llaniladi.

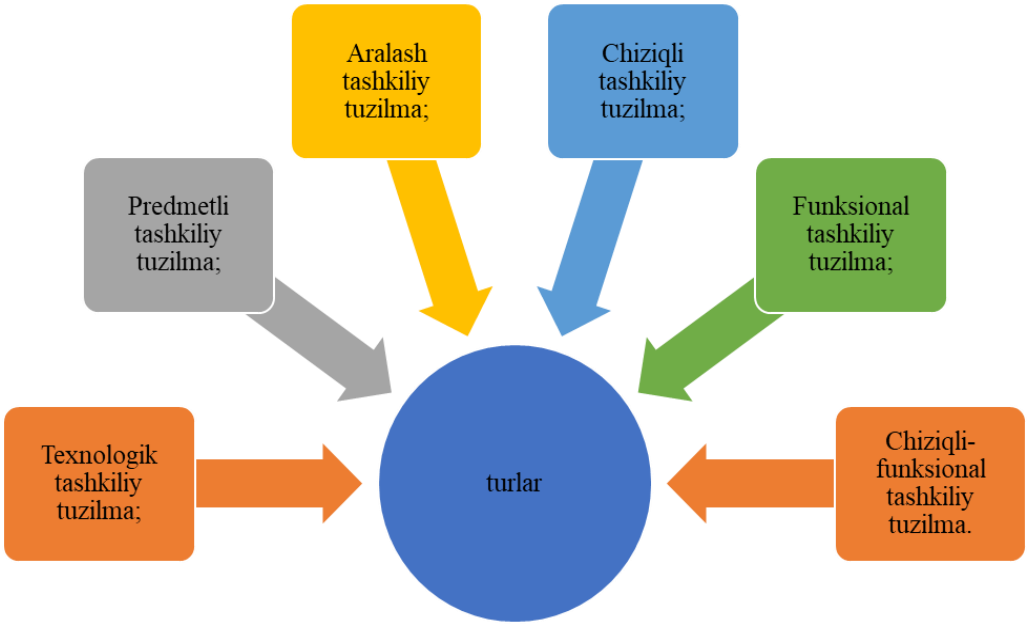

Rasm 3.9. Tashkiliy tuzilma turlari.

Texnologik tashkiliy tuzilma — bu ishlab chiqarish bo‘linmalarining bajariladigan texnologik jarayonlar turi bo‘yicha

tashkil etilish shaklidir. Bunda korxona bo‘limlari ma’lum texnologik operatsiyalarni bajarishga ixtisoslashadi. Texnologik tuzilma ko‘pincha mahsulot turlari ko‘p bo‘lgan va ishlab chiqarish jarayonlari murakkab hisoblangan korxonalarda qo‘llaniladi. Texnologik tashkiliy tuzilmaning muhim *afzalliklaridan* biri ishlab chiqarish vositalari va texnik uskunalardan yuqori samaradorlik bilan foydalanish imkoniyatini yaratishidir. Ushbu tuzilma asosida korxona bo‘limlari ma’lum bir texnologik jarayon yoki ishlab chiqarish operatsiyasini bajarishga ixtisoslashadi. Natijada har bir uskuna o‘z vazifasiga mos ravishda ishlatiladi va uning ishlab chiqarish imkoniyatlaridan to‘liq foydalaniladi.

Uskunalarning maqsadli joylashtirilishi va ulardan muntazam foydalanish ishlab chiqarish quvvatlarining bekor turib qolishini kamaytiradi, texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlarini tartibga soladi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bir xil turdagi texnologik operatsiyalarning bir joyda jamlanishi uskunalarni boshqarish va ulardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Texnologik tuzilma sharoitida xodimlar ma’lum bir texnologik yo‘nalish yoki ishlab chiqarish operatsiyasi bo‘yicha faoliyat olib boradilar. Bunday mehnat tashkiloti ishchilarning o‘z vazifalari bo‘yicha chuqur bilim va amaliy tajriba orttirishiga imkon yaratadi.

Xodimlarning muayyan texnologik jarayonlarga ixtisoslashuvi natijasida ularning kasbiy malakasi oshadi, ish bajarish tezligi va aniqligi yaxshilanadi. Tajribali mutaxassislar ishlab chiqarishdagi muammolarni tez aniqlash, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va mahsulot sifatini oshirish bo‘yicha samarali takliflar bera oladilar. Shuningdek, yuqori malakali mutaxassislarning shakllanishi korxonaning innovatsion rivojlanishiga, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishiga va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Texnologik tashkiliy tuzilmaning yana bir muhim jihati ishlab chiqarish jarayonlarini batafsil nazorat qilish imkoniyatining mavjudligidir. Har bir bo‘lim ma’lum texnologik operatsiyani bajarishga mas’ul bo‘lgani sababli jarayonlarning bajarilish sifati va belgilangan

talablarga muvofiqligini kuzatish osonlashadi. Bunday nazorat tizimi ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash, texnologik me’yorlardan chetlanishlarni kamaytirish va mahsulot sifatini barqaror saqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, har bir jarayon alohida nazorat qilinishi sababli ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar kamayadi va resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi.

Texnologik nazoratning puxta tashkil etilishi korxonaga mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish standartlariga rioya qilish va iste’molchilar talablarini qondirish imkonini beradi. Texnologik tuzilmaning afzalliklaridan biri turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonlariga moslashish imkoniyatining yuqoriligidir. Chunki ishlab chiqarish bo‘linmalari ma’lum texnologik operatsiyalar bo‘yicha tashkil etilgan bo‘lib, ular turli mahsulotlar uchun zarur bo‘lgan bir xil jarayonlarni bajarishi mumkin. Bu holat korxonaga bozor talablaridagi o‘zgarishlarga tez javob berish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, mahsulot turlari ko‘p bo‘lgan korxonalarda texnologik tuzilmaning moslashuvchanligi katta ahamiyatga ega.

Texnologik tashkiliy tuzilmaning asosiy *kamchiliklaridan* biri mahsulot ishlab chiqarish jarayonining nisbatan uzoq davom etish ehtimolidir. Buning sababi shundaki, mahsulot ishlab chiqarish jarayonida u turli texnologik bo‘limlardan ketma-ket o‘tadi va har bir bo‘limda alohida operatsiyalar bajariladi.

Mahsulotning bir bo‘limdan ikkinchi bo‘limga ko‘chirilishi qo‘shimcha vaqt talab qiladi. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonidagi har bir bosqichni muvofiqlashtirish zarurati umumiy ishlab chiqarish siklining davomiyligini oshirishi mumkin. Natijada ayrim hollarda buyurtmalarni bajarish muddati uzayadi va ishlab chiqarish jarayonining tezkorligi pasayadi.

Texnologik tuzilmada ishlab chiqarish bo‘linmalari alohida texnologik vazifalarni bajarishga ixtisoslashganligi sababli ular o‘rtasidagi hamkorlikni samarali tashkil etish muayyan murakkabliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Har bir bo‘lim o‘z faoliyat yo‘nalishiga ega

bo‘lgani sababli mahsulot ishlab chiqarish jarayonining umumiy natijasi barcha bo‘linmalarning o‘zaro uyg‘un ishlashiga bog‘liq bo‘ladi. Agar bo‘limlar o‘rtasida axborot almashinuvi yoki ishlab chiqarish rejalarini muvofiqlashtirish yetarli darajada tashkil etilmasa, kechikishlar va tashkiliy muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun texnologik tuzilmada bo‘limlar o‘rtasidagi aloqalarni aniq belgilash, boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy nazorat qilish talab etiladi.

Texnologik tashkiliy tuzilma murakkab ishlab chiqarish tizimlariga asoslanganligi sababli boshqaruv jarayonlarida qo‘shimcha nazorat va muvofiqlashtirish talab etiladi. Turli bo‘limlarning mustaqil faoliyat yuritishi ishlab chiqarish jarayonining umumiy holatini doimiy kuzatib borishni zarur qiladi.

Rahbariyat har bir bo‘linmaning faoliyatini nazorat qilishi, ishlab chiqarish rejalarining bajarilishini tekshirishi va bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlashi kerak bo‘ladi. Bu esa boshqaruv tizimiga qo‘shimcha vazifalar yuklaydi va boshqaruv xarajatlarini oshirishi mumkin.

Samarali boshqaruv tizimi mavjud bo‘lmagan holatlarda texnologik tuzilma ishlab chiqarish jarayonlarining sekinlashishiga va qaror qabul qilish jarayonining murakkablashishiga olib kelishi mumkin. Texnologik tashkiliy tuzilma ishlab chiqarish jarayonlarini texnologik operatsiyalar asosida tashkil etishga imkon beruvchi samarali boshqaruv shaklidir. Ushbu tuzilmaning asosiy afzalliklari uskunalardan unumli foydalanish, mutaxassislarning kasbiy tajribasini oshirish, texnologik jarayonlarni chuqur nazorat qilish va ishlab chiqarishni moslashuvchan tashkil etish imkoniyatlaridan iboratdir. Shu bilan birga, mahsulot ishlab chiqarish muddatining uzayishi, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etish murakkabligi va kuchli boshqaruv nazoratiga ehtiyoj mavjudligi uning asosiy kamchiliklari hisoblanadi.

Texnologik tashkiliy tuzilma mahsulot turlari ko‘p bo‘lgan, ishlab chiqarish jarayonlari murakkab va yuqori malakali mutaxassislarni talab qiladigan korxonalar uchun samarali hisoblanadi. Uni to‘g‘ri tashkil

etish orqali korxona ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va mavjud resurslardan oqilona foydalanishi mumkin.

Predmetli tashkiliy tuzilma — bu korxonaning ishlab chiqarish bo‘linmalarini ma’lum bir mahsulot turi yoki mahsulotlar guruhini tayyorlash jarayoniga mos ravishda shakllantirishga asoslangan tashkiliy boshqaruv shaklidir. Ushbu tuzilmaning asosiy mazmuni shundan iboratki, korxonaning har bir alohida bo‘linmasi ma’lum bir mahsulotni ishlab chiqarishning barcha yoki asosiy bosqichlari uchun javobgar bo‘ladi. Bunday boshqaruv shaklida ishlab chiqarish jarayoni mahsulot tamoyili asosida tashkil qilinadi, ya’ni har bir ishlab chiqarish bo‘limi o‘ziga biriktirilgan mahsulot turini tayyorlash, uning sifatini nazorat qilish va ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlash vazifalarini bajaradi. Masalan, yirik sanoat korxonalarida avtomobil ishlab chiqarish bo‘limi, qishloq xo‘jaligi texnikalarini ishlab chiqarish bo‘limi yoki maishiy texnika mahsulotlarini tayyorlash bo‘limlari alohida mustaqil ishlab chiqarish birliklari sifatida faoliyat yuritishi mumkin.

Predmetli tuzilmaning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini mahsulot yaratish tamoyili asosida birlashtirish, boshqaruvni soddalashtirish va yakuniy natija uchun javobgarlikni oshirishdan iboratdir. Bu tuzilma ayniqsa mahsulot turlari ko‘p bo‘lgan, ishlab chiqarish hajmi katta va bozor talablariga tez moslashishi zarur bo‘lgan korxonalar uchun samarali hisoblanadi. Predmetli tashkiliy tuzilmaning muhim xususiyatlaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashishidir. Buning sababi shundaki, ma’lum mahsulotni ishlab chiqarishga mas’ul bo‘lgan bo‘linma barcha zarur jarayonlarni yagona tizim asosida tashkil etadi. Ishlab chiqarish bosqichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchayadi va mahsulot tayyorlash jarayonida ortiqcha vaqt sarfi kamayadi. Har bir bo‘linma muayyan mahsulot natijasiga yo‘naltirilgani sababli ishlab chiqarishdagi muammolarni aniqlash va ularni tezkor hal qilish imkoniyati oshadi. Natijada mahsulot ishlab chiqarish muddati qisqaradi va korxona buyurtmalarni o‘z vaqtida bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Predmetli tuzilma sharoitida ishlab chiqarish bo‘linmalari ma’lum mahsulotga biriktirilganligi sababli ular o‘rtasidagi vazifalar va

mas’uliyat chegaralari aniq belgilanadi. Bu esa axborot almashinuvi va boshqaruv jarayonlarini ancha yengillashtiradi. Bo‘limlar o‘rtasidagi aloqa tizimining soddalashuvi qarorlarni tezroq qabul qilish, ishlab chiqarishdagi kechikishlarni kamaytirish va boshqaruv samaradorligini oshirishga yordam beradi. Har bir bo‘linma o‘z faoliyati natijasiga bevosita javob bergani uchun umumiy ishlab chiqarish jarayonida tartib va mas’uliyat kuchayadi.

Predmetli tashkiliy tuzilmada mahsulot sifati ustidan nazorat qilish samaraliroq amalga oshiriladi. Chunki har bir ishlab chiqarish bo‘linmasi ma’lum mahsulot turiga ixtisoslashgan bo‘lib, uning texnik xususiyatlari, ishlab chiqarish talablari va sifat ko‘rsatkichlarini chuqur biladi. Sifat nazoratining takomillashuvi mahsulotdagi kamchiliklarni tez aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va iste’molchilar talabiga mos mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Natijada korxonaning bozordagi obro‘si va raqobatbardoshligi oshadi.

Predmetli tuzilmaning yana bir muhim jihati shundaki, har bir bo‘linma o‘ziga yuklatilgan mahsulotni ishlab chiqarish natijalari uchun to‘liq javob beradi. Bu holat rahbarlar va xodimlarning mas’uliyatini oshiradi hamda ishlab chiqarish intizomini mustahkamlaydi. Xodimlar o‘z faoliyatining yakuniy natijasini aniq ko‘ra olgani sababli mehnat samaradorligi va mahsulot sifatini oshirishga ko‘proq e’tibor qaratadilar. Predmetli tashkiliy tuzilmaning asosiy afzalligi shundan iboratki, u ishlab chiqarish jarayonlarini mahsulot yaratish maqsadiga yo‘naltirilgan holda tashkil qilish imkonini beradi.

Predmetli tuzilmaning muhim afzalliklari quyidagilardan iborat:

a) mahsulot ishlab chiqarish muddati qisqaradi. ishlab chiqarish jarayonlari bir markaz atrofida tashkil etilgani sababli vaqt yo‘qotishlari kamayadi va mahsulotni tayyorlash tezlashadi.

b) boshqaruv samaradorligi oshadi. har bir bo‘linmaning vazifalari aniq belgilanadi, rahbarlar ishlab chiqarish natijalarini yaxshiroq nazorat qila oladi.

c) ishlab chiqarish jarayonlari aniq tashkil qilinadi. texnologik operatsiyalar ketma-ketligi, resurslardan foydalanish va nazorat jarayonlari oldindan rejalashtiriladi.

d)predmetli tuzilma korxonaga bozor talablariga tez moslashish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Aralash tashkiliy tuzilma — bu texnologik va predmetli tashkiliy tuzilmalarning birgalikda qo‘llanishiga asoslangan boshqaruv shaklidir. Ushbu tuzilma korxonaning ayrim bo‘linmalarida texnologik tamoyil, boshqa bo‘linmalarida esa mahsulot tamoyilidan foydalanishni nazarda tutadi.

Aralash tuzilma zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida keng tarqalgan bo‘lib, u murakkab ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Bunday tizimda ayrim sexlar ma’lum texnologik operatsiyalarni bajarishga ixtisoslashsa, boshqa bo‘limlar ma’lum mahsulotlarni ishlab chiqarishga mas’ul bo‘ladi. Ushbu tuzilmaning asosiy afzalligi ishlab chiqarish tizimining moslashuvchanligidadir. Korxona o‘z faoliyatini bozor sharoitlariga mos ravishda o‘zgartira oladi va mavjud resurslardan samarali foydalanadi.

Aralash tuzilma korxonaga turli ishlab chiqarish vazifalarini bajarishda yuqori darajada moslashuvchanlik beradi. Korxona texnologik imkoniyatlari va mahsulot talabidan kelib chiqib, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil qilishi mumkin. Tuzilma moddiy, mehnat va texnik resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Har bir resurs o‘z vazifasiga mos ravishda taqsimlanadi va ishlab chiqarish samaradorligi oshadi. Bundan tashqari boshqaruv imkoniyatlarining kengligini beradi. Aralash tuzilma rahbariyatga ishlab chiqarish jarayonlarini turli nuqtai nazardan boshqarish imkonini beradi. Bu esa murakkab ishlab chiqarish tizimlarida samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Yana bir jihati korxona bir vaqtning o‘zida bir nechta mahsulot turlarini ishlab chiqarishi mumkin, bu esa bozordagi o‘zgarishlarga moslashish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini yaratadi.

Chiziqli tashkiliy tuzilma — bu boshqaruv vakolatlari yuqori rahbariyatdan quyi bo‘g‘inlarga aniq tartibda uzatiladigan boshqaruv shaklidir. Ushbu tizimda har bir xodim faqat bitta rahbarga bo‘ysunadi va topshiriqlar yagona boshqaruv zanjiri orqali amalga oshiriladi.

Chiziqli tuzilmaning asosiy xususiyatlari boshqaruv vakolatlarining aniq taqsimlanishi va buyruq va topshiriqlarning tez yetkazilishi, hamda rahbarning yakuniy natija uchun to‘liq javobgarligidan iboratdir. Bu tuzilma kichik va o‘rta korxonalar uchun qulay hisoblanadi, chunki unda boshqaruv tizimi sodda va tushunarli bo‘ladi.

Funktsional tashkiliy tuzilma — bu korxona boshqaruv bo‘limlarini bajariladigan vazifalar va funksiyalar asosida tashkil etish shaklidir. Bunda har bir bo‘lim ma’lum boshqaruv yo‘nalishi bo‘yicha faoliyat olib boradi. Funktsional tuzilmaning asosiy afzalligi shundaki, har bir yo‘nalishda maxsus bilimga ega mutaxassislar faoliyat yuritadi. Natijada boshqaruv qarorlarining sifati oshadi va korxona faoliyati professional tarzda tashkil etiladi.

Chiziqli-funksional tashkiliy tuzilma — bu chiziqli boshqaruv tizimi bilan funksional xizmatlarning birlashgan shaklidir. Ushbu tizimda asosiy boshqaruv vakolati rahbarlarda bo‘ladi, funksional mutaxassislar esa o‘z sohasi bo‘yicha maslahat, tahlil va metodik yordam ko‘rsatadi. Mazkur tuzilma yirik korxonalarda keng qo‘llaniladi, chunki u boshqaruvning markazlashganligini saqlagan holda mutaxassislarning professional bilimlaridan foydalanish imkonini beradi.

Korxonaning tashkiliy tuzilmasi ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish va boshqaruv tizimining barqaror ishlashini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. To‘g‘ri shakllantirilgan tashkiliy tuzilma korxonada vazifalarni aniq taqsimlash, ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish va resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi. Samarali tashkiliy tuzilma quyidagi natijalarga olib keladi:

a) ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish;
b) mehnat taqsimotini takomillashtirish;
c) resurslardan oqilona foydalanish;
d) mahsulot sifatini oshirish;
e) ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish;
f) korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirish.

Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish — bu korxonada mavjud bo‘lgan texnologik, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan unumli foydalanish orqali ishlab chiqarish faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish jarayonidir. Samarali boshqaruv tizimi ishlab chiqarish bosqichlarini to‘g‘ri rejalashtirish, ularning bajarilishini nazorat qilish va yuzaga keladigan muammolarni tezkor ravishda hal etishga imkon beradi.

Korxonaning tashkiliy tuzilmasi qanchalik aniq shakllantirilgan bo‘lsa, boshqaruv jarayonlari shunchalik tartibli va samarali amalga oshiriladi. Bunda har bir bo‘limning vazifalari, huquq va majburiyatlari aniq belgilanadi, rahbarlar hamda xodimlar o‘rtasidagi aloqalar samarali yo‘lga qo‘yiladi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha vaqt sarfi kamayadi, boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezlashadi va korxonaning umumiy faoliyati barqarorlashadi. Samarali boshqaruv nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirishga, balki mahsulot sifatini yaxshilash, xarajatlarni nazorat qilish va korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mehnat taqsimoti — bu ishlab chiqarish jarayonida bajariladigan vazifalarni xodimlar, bo‘limlar va ishlab chiqarish uchastkalari o‘rtasida maqsadga muvofiq ravishda taqsimlash tizimidir. Mehnat taqsimotining to‘g‘ri tashkil etilishi har bir xodimning o‘z vazifasini aniq bajarishiga va kasbiy imkoniyatlaridan samarali foydalanishiga yordam beradi. Korxonaning samarali tashkiliy tuzilmasi mehnat jarayonlarini ixtisoslashtirish imkonini yaratadi. Bunda xodimlar o‘z bilim va tajribalariga mos vazifalarni bajaradilar, natijada ularning malakasi oshadi, ish unumdorligi ko‘tariladi va ishlab chiqarish jarayonlarida xatolar kamayadi. Mehnat taqsimotining takomillashuvi ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashishiga, ish vaqtining samarali sarflanishiga va mahsulot ishlab chiqarish hajmining oshishiga olib keladi. Bundan tashqari, vazifalarning aniq taqsimlanishi boshqaruv tizimidagi takroriy harakatlarni kamaytirib, korxonada tartibli mehnat muhitini shakllantiradi.

Resurslardan oqilona foydalanish — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy, mehnat, moliyaviy va axborot resurslarini eng yuqori

iqtisodiy natijaga erishish maqsadida samarali boshqarish jarayonidir. Har qanday ishlab chiqarish korxonasining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan resurslardan qanchalik to‘g‘ri foydalanilishiga bog‘liq bo‘ladi. Samarali tashkiliy tuzilma resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, ularning sarfini nazorat qilish va ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha yo‘qotishlarning oldini olish imkonini beradi. Masalan, xomashyo va materiallardan tejamkor foydalanish mahsulot tannarxining kamayishiga, mehnat resurslaridan samarali foydalanish esa ish unumdorligining oshishiga olib keladi. Resurslardan oqilona foydalanish korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi.

Mahsulot sifati — bu ishlab chiqarilgan mahsulotning belgilangan texnik, iqtisodiy va iste’mol talablariga javob berish darajasini ifodalovchi muhim ko‘rsatkichdir. Korxona faoliyatida mahsulot sifatini oshirish iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish, bozordagi mavqeni mustahkamlash va raqobatda ustunlikka erishish uchun katta ahamiyatga ega. Tashkiliy tuzilmaning samarali tashkil etilishi mahsulot sifatini nazorat qilish jarayonlarini yaxshilaydi. Har bir bo‘limning vazifalari aniq belgilangan bo‘lsa, ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni aniqlash, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va sifat standartlariga rioya qilish osonlashadi. Mahsulot sifatining oshishi korxonaning ishonchliligini kuchaytiradi, mijozlar talabini yaxshiroq qondirish imkonini beradi va bozorda ijobiy imij shakllanishiga yordam beradi. Shu sababli zamonaviy korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarida sifat boshqaruv tizimlariga katta e’tibor qaratadilar.

Ishlab chiqarish xarajatlari — bu mahsulot yaratish jarayonida sarflanadigan xomashyo, materiallar, ishchi kuchi, energiya, texnika va boshqa resurslarning umumiy qiymatidir. Xarajatlarni kamaytirish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish va foyda hajmini ko‘paytirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Samarali tashkiliy tuzilma ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish va kamaytirish imkonini beradi. Ishlab chiqarish jarayonlarining to‘g‘ri tashkil etilishi, resurslardan tejamkor foydalanish, zamonaviy

texnologiyalarni joriy etish hamda mehnat unumdorligini oshirish natijasida mahsulot tannarxi pasayadi. Xarajatlarning kamayishi korxonaga mahsulotlarni raqobatbardosh narxlarda taklif qilish, bozordagi ulushini kengaytirish va iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash imkonini beradi.

Raqobatbardoshlik — bu korxonaning bozorda boshqa ishlab chiqaruvchilar bilan samarali raqobat qila olish, iste’molchilar talabiga mos mahsulot ishlab chiqarish va o‘z mavqeini saqlab qolish qobiliyatidir. Korxonaning samarali tashkiliy tuzilmasi uning bozor sharoitlariga tez moslashishiga yordam beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv tizimi orqali korxona yangi texnologiyalarni joriy qilishi, mahsulot sifatini yaxshilashi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi va iste’molchilar ehtiyojlariga mos mahsulotlar yaratishi mumkin. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun korxona nafaqat ishlab chiqarish samaradorligiga, balki innovatsion rivojlanishga, marketing faoliyatiga va boshqaruv tizimini doimiy takomillashtirishga ham e’tibor qaratishi zarur.

Korxonaning bozordagi kuchli mavqei uning moliyaviy barqarorligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Ishlab chiqarish korxonasida samarali tashkiliy tuzilmani shakllantirish korxona faoliyatining barcha yo‘nalishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday tuzilma ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish, mehnat taqsimotini takomillashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv tizimi korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirib, uning uzoq muddatli rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalar muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri — bu ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish hamda doimiy ravishda takomillashtirib borishdir.

Ishlab chiqarish korxonalarining tashkiliy tuzilmalari korxonaning boshqaruv samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Predmetli tuzilma mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilganligi bilan

ajralib tursa, aralash tuzilma texnologik va mahsulot tamoyillarini birlashtirib, yuqori moslashuvchanlikni ta’minlaydi. Chiziqli, funksional va chiziqli-funksional tuzilmalar esa boshqaruv vakolatlarini taqsimlash va mutaxassislar faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish sharoitida korxona tashkiliy tuzilmasini to‘g‘ri tanlash ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv sifatini yaxshilash, xarajatlarni kamaytirish va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarish korxonalarining tashkiliy tuzilmasi tushunchasi nimani anglatadi va uning korxona faoliyatidagi asosiy ahamiyati qanday?
2. Predmetli, texnologik va aralash tashkiliy tuzilmalarning mohiyati nimadan iborat hamda ular qanday ishlab chiqarish sharoitlarida qo‘llaniladi?
3. Ishlab chiqarish korxonalarida chiziqli, funksional va chiziqli-funksional boshqaruv tuzilmalarining o‘ziga xos xususiyatlari va afzalliklari nimalardan iborat?
4. Predmetli tashkiliy tuzilmaning ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, mahsulot sifatini oshirish va boshqaruv samaradorligini yaxshilashdagi roli qanday?
5. Aralash tashkiliy tuzilmaning korxonaga beradigan imkoniyatlari, jumladan ishlab chiqarish moslashuvchanligi va resurslardan samarali foydalanishdagi ahamiyati qanday?
6. Samarali tashkiliy tuzilma korxonaning ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

IV BOB. ISHLAB CHIQARISHNI REJALASHTIRISH

4.1. Ishlab chiqarishda rejalashtirish tushunchasi, mohiyati.

4.2. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzish, faoliyatni nazorat qilish.

4.3. Rejalashtirishning turlari, ularning maqsadi va usullari, rejalarning o‘zaro bog‘liqligi.

4.1. Ishlab chiqarishda rejalashtirish tushunchasi, mohiyati.

Ishlab chiqarishda rejalashtirish — bu korxonaning kelajakdagi ishlab chiqarish faoliyatini oldindan belgilash, mavjud imkoniyatlar va resurslardan kelib chiqqan holda aniq maqsadlarni shakllantirish hamda ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish jarayonidir. Rejalashtirish ishlab chiqarish boshqaruvining eng muhim funksiyalaridan biri bo‘lib, u korxona faoliyatining tartibli, izchil va samarali tashkil etilishini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish jarayoni ko‘plab omillar, jumladan, xomashyo ta’minoti, mehnat resurslari, texnologik imkoniyatlar, moliyaviy mablag‘lar va bozor talabi bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab tizim hisoblanadi. Shu sababli korxona o‘z faoliyatini oldindan rejalashtirmasdan turib barqaror ishlab chiqarishni ta’minlay olmaydi. Rejalashtirish orqali ishlab chiqarish hajmi, mahsulot turi, ishlab chiqarish muddati, resurslarga bo‘lgan ehtiyoj va iqtisodiy natijalar oldindan hisoblab chiqiladi. Rejalashtirishning asosiy mazmuni korxonaning mavjud imkoniyatlarini baholash, kelajakdagi vazifalarni belgilash va ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishdan iboratdir. Bu jarayon korxonaga noaniqliklarni kamaytirish, ishlab chiqarishdagi ortiqcha xarajatlarning oldini olish va belgilangan maqsadlarga erishish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishni rejalashtirishning mohiyati korxonaning barcha faoliyat yo‘nalishlarini yagona tizim asosida muvofiqlashtirishdan iborat. Rejalashtirish orqali korxona ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichini oldindan belgilaydi va mavjud resurslardan eng yuqori samaradorlik bilan foydalanishni tashkil qiladi.

Ishlab chiqarishni rejalashtirish nafaqat kelajakdagi vazifalarni belgilash, balki ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan vositalar, usullar va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishni ham o‘z ichiga oladi. Bunda korxona ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik jarayonlarning imkoniyatlari, mehnat unumdorligi va bozor ehtiyojlari hisobga olinadi.

Rejalashtirish jarayonida ishlab chiqarish hajmi, mahsulot assortimenti, ishlab chiqarish muddatlari, xarajatlar miqdori va kutilayotgan iqtisodiy natijalar aniqlanadi. Shu asosda korxona o‘z faoliyatini tartibga soladi va ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlaydi. Ishlab chiqarishda rejalashtirishning asosiy maqsadi korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishishdan iborat. Rejalashtirish yordamida korxona o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni aniq belgilaydi va ularga erishish yo‘llarini ishlab chiqadi.

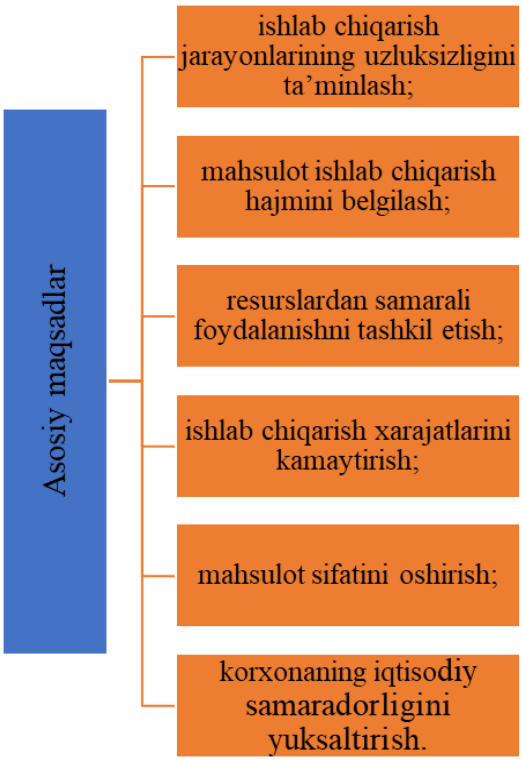

Rasm 4.1. Rejalashtirishdan asosiy maqsadlar.

Rejalashtirish orqali korxona ichki imkoniyatlarini to‘g‘ri baholaydi va tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga mos ravishda o‘z faoliyatini tashkil qiladi. Bu esa korxonaning bozordagi barqarorligini

ta’minlashga yordam beradi. Ishlab chiqarishni rejalashtirish korxona faoliyatini samarali boshqarishga xizmat qiluvchi bir qator muhim vazifalarni bajaradi va bular quyidagilar:

a) ishlab chiqarish hajmini belgilash rejalashtirish jarayonida korxona qancha miqdorda mahsulot ishlab chiqarishi kerakligi aniqlanadi. Bunda bozor talabi, ishlab chiqarish quvvatlari va mavjud resurslar hisobga olinadi. To‘g‘ri belgilangan ishlab chiqarish hajmi korxonaga ortiqcha mahsulot ishlab chiqarish yoki resurslardan samarasiz foydalanish holatlarining oldini olish imkonini beradi;

b) resurslarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash ishlab chiqarish jarayonini tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan xomashyo, materiallar, uskunalar, ishchi kuchi va moliyaviy mablag‘larga bo‘lgan ehtiyoj rejalashtiriladi. Resurslarni oldindan hisoblash ishlab chiqarish jarayonida uzilishlarning oldini oladi va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi;

c) ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish rejalashtirish yordamida korxonaning turli bo‘limlari faoliyati o‘zaro bog‘lanadi. Ishlab chiqarish sexlari, ta’minot bo‘limlari, ombor xo‘jaligi va boshqa xizmatlarning ishlashi yagona reja asosida tashkil etiladi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining tartibli va samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi;

d) xarajatlarni nazorat qilish rejalashtirish ishlab chiqarish xarajatlarini oldindan hisoblash va nazorat qilish imkonini beradi. Korxona qancha mablag‘ sarflanishini aniqlaydi va xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha choralarni ishlab chiqadi. Xarajatlarni samarali boshqarish mahsulot tannarxining pasayishiga va korxona foydasining oshishiga olib keladi.

Ishlab chiqarishni rejalashtirish korxonaning faoliyat yo‘nalishi, ishlab chiqarish ko‘lami va belgilangan maqsadlariga qarab turli muddatlar hamda vazifalar asosida amalga oshiriladi. Rejalashtirishning asosiy maqsadi korxonaning kelajakdagi faoliyatini aniq belgilash, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini izchil tashkil etishdan iboratdir. Korxona boshqaruvida rejalashtirish odatda uchta asosiy turga ajratiladi: strategik rejalashtirish, taktik rejalashtirish va operativ rejalashtirish. Ushbu rejalashtirish

shakllari bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, ular korxonaning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlaridan boshlab, kundalik ishlab chiqarish vazifalarigacha bo‘lgan barcha jarayonlarni qamrab oladi.

Strategik rejalashtirish korxonaning umumiy rivojlanish yo‘nalishini belgilasa, taktik rejalashtirish ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan o‘rta muddatli chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Operativ rejalashtirish esa ishlab chiqarish jarayonlarining kundalik va qisqa muddatli faoliyatini tartibga solishga xizmat qiladi.

Strategik rejalashtirish — bu korxonaning uzoq muddatli istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash, kelajakdagi asosiy maqsadlarni aniqlash va ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan umumiy strategiyalarni ishlab chiqish jarayonidir. Ushbu rejalashtirish turi korxonaning kelajakdagi holatini oldindan ko‘rish va tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga moslashish imkonini beradi.

Strategik rejalashtirish odatda uzoq vaqt davrini qamrab oladi va korxonaning rivojlanish istiqbollarini belgilaydi. Bunda ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, yangi mahsulot turlarini yaratish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi bozor segmentlarini egallash va korxonaning raqobatbardoshligini oshirish kabi muhim masalalar ko‘rib chiqiladi. Ushbu rejalashtirish turi korxona rahbariyatiga kelajakdagi imkoniyatlar va ehtimoliy xavflarni oldindan baholashga yordam beradi. Strategik qarorlar korxonaning uzoq muddatli barqarorligi, moliyaviy holati va bozordagi mavqeini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Strategik rejalashtirish korxonaga nafaqat mavjud sharoitda faoliyat yuritish, balki kelajakdagi o‘zgarishlarga tayyor turish imkonini beruvchi boshqaruv vositasi hisoblanadi.

Taktik rejalashtirish — bu strategik rejalarda belgilangan uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirish uchun o‘rta muddatga mo‘ljallangan aniq rejalarni ishlab chiqish jarayonidir. Ushbu rejalashtirish turi strategik qarorlarni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi va korxonaning joriy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi.

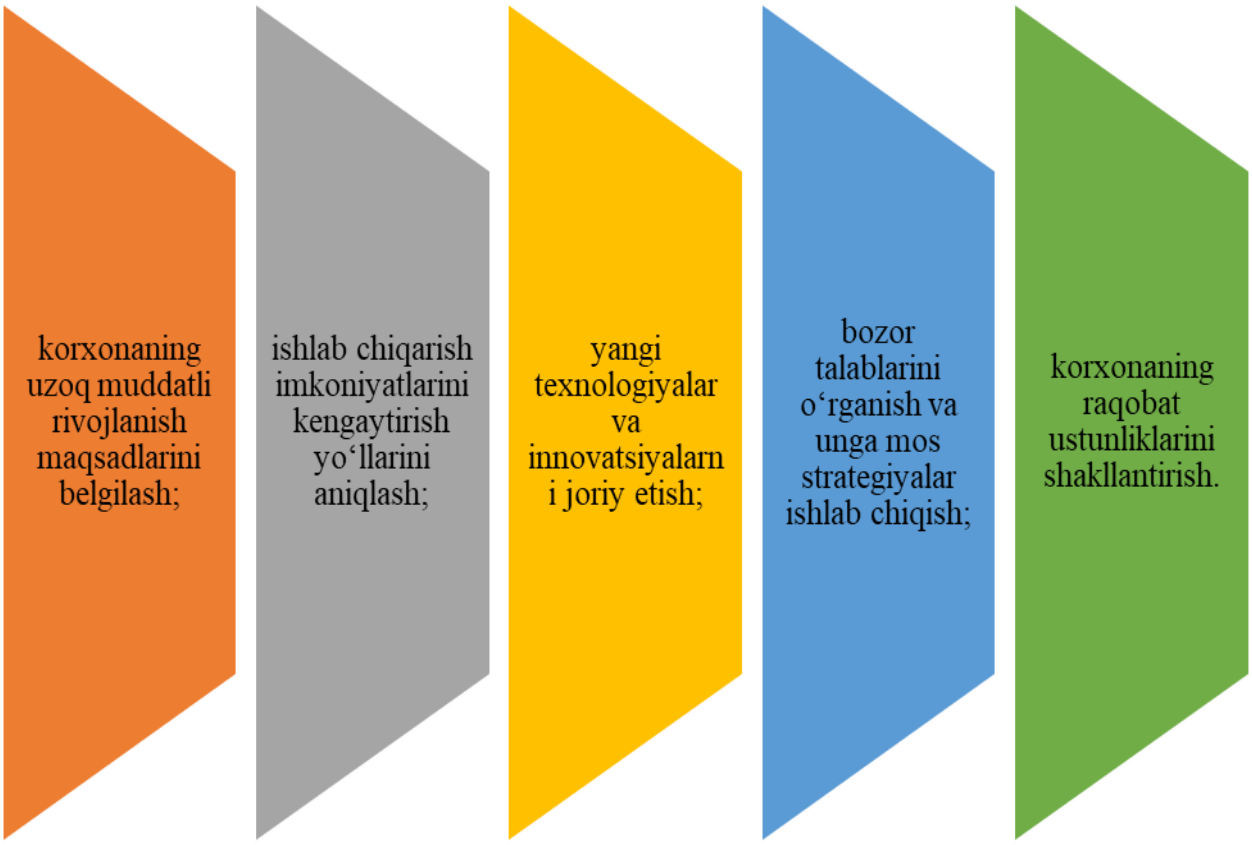

Rasm 4.2. Strategik rejalashtirish jarayonidagi asosiy yo‘nalishlari.

Taktik rejalashtirishda korxonaning ishlab chiqarish hajmi, zarur resurslar miqdori, bo‘limlarning faoliyat yo‘nalishlari, moliyaviy ko‘rsatkichlar va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish choralari aniqlanadi. Mazkur rejalashtirish turi strategik maqsadlarni bajarish uchun qanday vositalar va usullardan foydalanish kerakligini belgilaydi. Masalan, korxona yangi mahsulot ishlab chiqarishni rejalashtirgan bo‘lsa, taktik rejalashtirish jarayonida buning uchun zarur bo‘lgan uskunalar, xodimlar, xomashyo va ishlab chiqarish quvvatlari hisoblab chiqiladi. Taktik rejalashtirish korxonaning kundalik faoliyatini tartibga soladi va uzoq muddatli rivojlanish rejalarining izchil amalga oshirilishini ta’minlaydi.

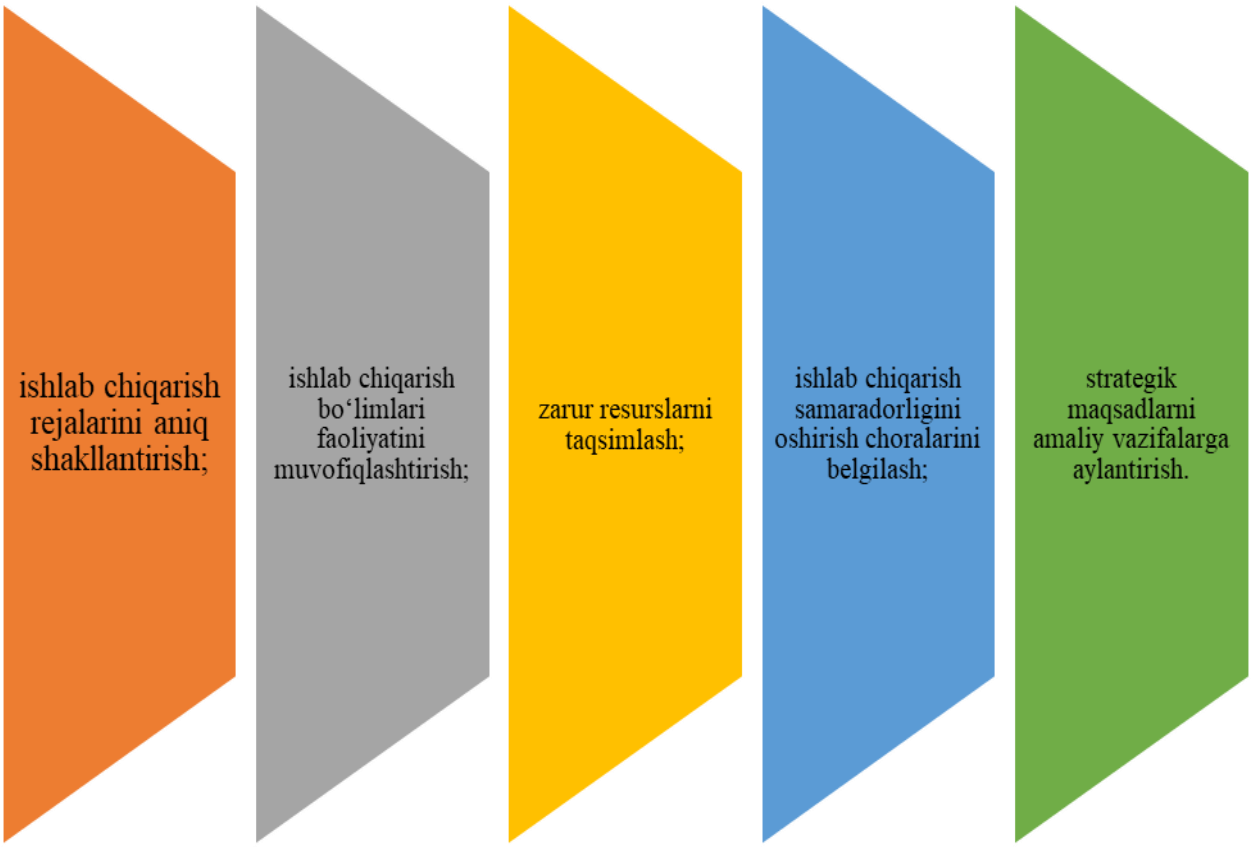

Rasm 4.3. Taktik rejalashtirishning asosiy vazifalari.

Operativ rejalashtirish — bu qisqa muddatli ishlab chiqarish vazifalarini belgilash jarayonidir. Ushbu rejalashtirish turi kunlik, haftalik yoki oylik ishlab chiqarish ishlarini tashkil qilishga qaratiladi. Operativ rejalashtirish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining aniq bajarilishi nazorat qilinadi. Operativ rejalashtirish odatda kunlik, haftalik yoki oylik davrlar uchun ishlab chiqiladi. Unda ishlab chiqarish topshiriqlari, ishlarning bajarilish ketma-ketligi, xodimlarning vazifalari, uskunalardan foydalanish tartibi va ishlab chiqarish natijalari nazorat qilinadi. Ushbu rejalashtirish turi ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni tez aniqlash va ularni bartaraf etishga yordam beradi. Masalan, xomashyo yetishmasligi, uskunalarning ishlamay qolishi yoki ishlab chiqarish jadvalidagi kechikishlar operativ boshqaruv orqali tezkor hal qilinadi.

Strategik, taktik va operativ rejalashtirish korxona boshqaruvida yagona tizim sifatida faoliyat yuritadi. Ularning har biri alohida vazifalarni bajaradi, biroq barcha rejalashtirish turlari umumiy maqsad

— korxona faoliyatining samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

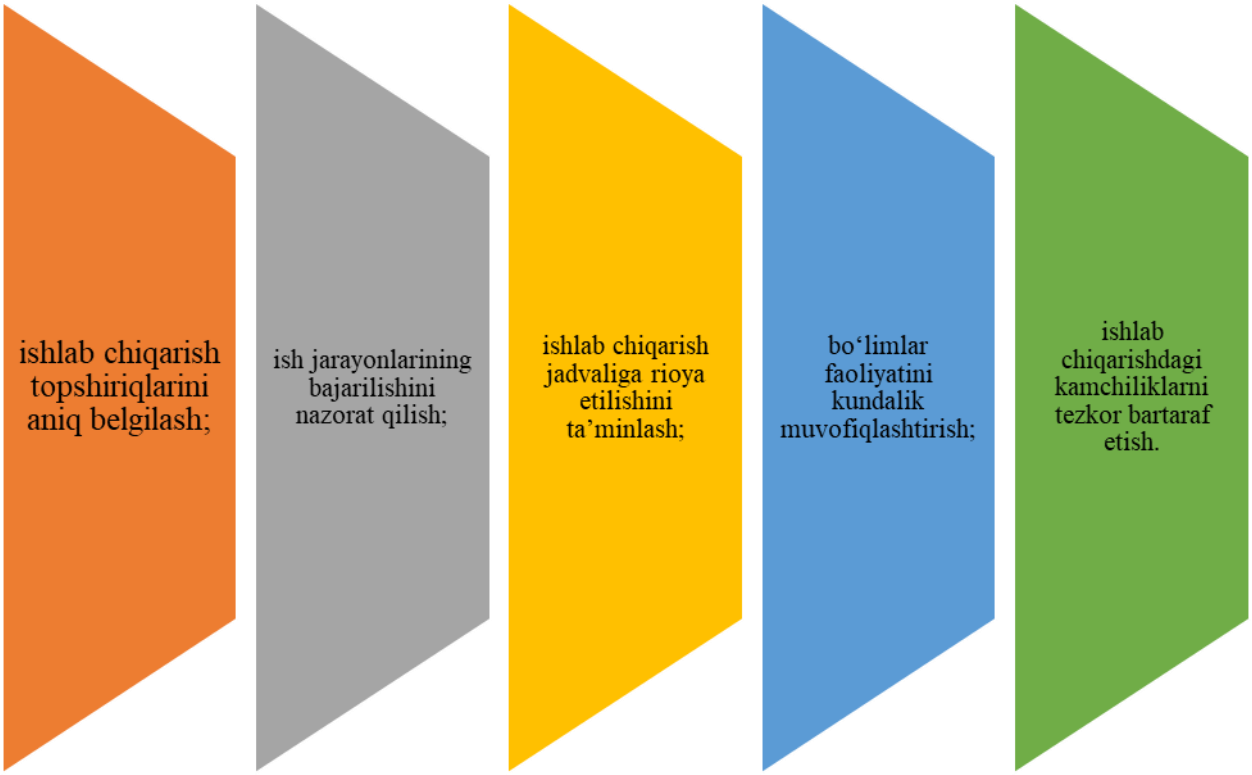

Rasm 4.4. Operativ rejalashtirishning asosiy vazifalari.

Strategik rejalashtirish korxonaning kelajakdagi yo‘nalishini belgilaydi, taktik rejalashtirish ushbu yo‘nalishlarni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqadi, operativ rejalashtirish esa belgilangan vazifalarning amaliy bajarilishini ta’minlaydi. Ushbu rejalashtirish shakllarining o‘zaro uyg‘unligi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishni rejalashtirish korxona boshqaruv tizimining asosiy funksiyalaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish faoliyatini tartibli tashkil etish, resurslardan samarali foydalanish va belgilangan iqtisodiy maqsadlarga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Strategik, taktik va operativ rejalashtirish turlari korxonaning turli muddatdagi vazifalarini belgilab, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz va samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi. Ishlab chiqarishda rejalashtirish korxona faoliyatining barqaror va samarali rivojlanishini ta’minlaydigan asosiy

boshqaruv vositalaridan biridir. Rejalashtirishsiz ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy natijalarga erishish qiyinlashadi. Samarali rejalashtirish korxonaga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

a) ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil etish;
b) vaqt va resurslardan samarali foydalanish;
c) mahsulot ishlab chiqarish muddatlarini qisqartirish;
d) ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish;
e) mehnat unumdorligini oshirish;
f) bozor talablariga moslashish.

Bundan tashqari, rejalashtirish korxonaga yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni oldindan baholash va ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish imkonini beradi. Ilmiy asoslangan rejalashtirish tizimiga ega bo‘lgan korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

4.2. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzish, faoliyatni nazorat qilish.

Ishlab chiqarish jadvali — bu korxonada mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini ma’lum vaqt oralig‘ida bajarish tartibi, ketma-ketligi va muddatlarini belgilovchi rejalashtirish hujjatidir. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzish korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini aniq tashkil etish, resurslardan samarali foydalanish va belgilangan vazifalarni o‘z vaqtida bajarishni ta’minlashga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish jadvali yordamida korxona qaysi mahsulot turi qancha miqdorda, qaysi muddatda va qanday texnologik jarayonlar asosida ishlab chiqarilishini oldindan belgilaydi. Ushbu jarayonda ishlab chiqarish quvvatlari, mehnat resurslari, xomashyo zaxiralari, uskunalarning imkoniyatlari hamda bozor talabi kabi omillar hisobga olinadi.

Ishlab chiqarish jadvallarini to‘g‘ri shakllantirish korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil qilish, vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish va barcha bo‘limlarning faoliyatini yagona maqsad asosida muvofiqlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, ishlab chiqarish jadvali korxonaning umumiy rejasini amaliy faoliyat bilan bog‘laydigan muhim

boshqaruv vositasi hisoblanadi. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzishning asosiy maqsadi korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini vaqt va resurslar bo‘yicha samarali tashkil etishdan iborat. Jadval orqali ishlab chiqarish topshiriqlari aniq belgilanadi va har bir bo‘linmaning bajarishi lozim bo‘lgan vazifalari tartibga solinadi. To‘g‘ri tuzilgan ishlab chiqarish jadvali quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash;
- ishlarni bajarish muddatlarini aniq belgilash;
- ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish;
- xodimlar faoliyatini muvofiqlashtirish;
- mahsulot yetkazib berish muddatlariga rioya qilish;
- ortiqcha xarajat va vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish.

Ishlab chiqarish jadvali korxona faoliyatining barcha bosqichlarini o‘zaro bog‘laydi va ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tashkiliy muammolarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Ishlab chiqarish jadvallarini ishlab chiqish korxonada ishlab chiqarish faoliyatini tartibli, uzluksiz va samarali tashkil etishga qaratilgan murakkab boshqaruv jarayonidir. Mazkur jarayon bir nechta ketma-ket bosqichlardan tashkil topib, har bir bosqich ishlab chiqarish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, mavjud resurslarni oqilona taqsimlash hamda belgilangan ishlab chiqarish vazifalarini o‘z vaqtida bajarishni ta’minlashga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish jadvali oddiy vaqt taqsimoti emas, balki korxonaning barcha bo‘limlari faoliyatini yagona maqsad asosida birlashtiruvchi va ishlab chiqarish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligini ta’minlovchi muhim boshqaruv vositasi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jadvallarini shakllantirish jarayonida korxonaning ishlab chiqarish quvvati, texnologik imkoniyatlari, xodimlarning mehnat salohiyati, moddiy-texnik ta’minot darajasi hamda bozor talabining o‘zgarishlari chuqur tahlil qilinadi. Chunki ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan aniq rejalashtirmasdan turib, korxona resurslaridan samarali foydalanish va ishlab chiqarish topshiriqlarini belgilangan muddatlarda bajarish qiyinlashadi. Shu sababli har bir bosqich ilmiy asoslangan hisob-kitoblarga va boshqaruv tamoyillariga tayangan holda amalga oshiriladi:

a) ishlab chiqarish vazifalarini aniqlash bosqichida korxonaning ishlab chiqarishi lozim bo‘lgan mahsulot hajmi, mahsulot turlari, buyurtmalar miqdori va bajarilish muddatlari aniqlanadi. Ushbu jarayonda korxonaning strategik va joriy maqsadlari hisobga olinib, qaysi mahsulot qancha miqdorda ishlab chiqarilishi kerakligi belgilanadi. Bunda bozor ehtiyoji, iste’molchilar talabi, mavjud shartnomalar va korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlari asosiy mezon sifatida xizmat qiladi. Mazkur bosqichning asosiy vazifasi ishlab chiqarish faoliyatining aniq yo‘nalishini belgilashdan iborat bo‘lib, u keyingi rejalashtirish jarayonlari uchun asos yaratadi. To‘g‘ri aniqlangan ishlab chiqarish vazifalari korxonaga ortiqcha ishlab chiqarish, resurslarning samarasiz sarflanishi va vaqt yo‘qotishlarining oldini olish imkonini beradi;

b) ishlab chiqarish imkoniyatlari va resurslarni baholash bosqichida belgilangan ishlab chiqarish vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan barcha imkoniyatlar tahlil qilinadi. Korxonaning mavjud uskunalari, ishlab chiqarish maydonlari, texnologik jarayonlarning holati, ishchi kuchining malakasi va moddiy resurslarning yetarliligi o‘rganiladi. Resurslarni baholash jarayonida xomashyo, materiallar, energiya manbalari, moliyaviy mablag‘lar va mehnat resurslaridan qanday foydalanish mumkinligi aniqlanadi. Bu esa ishlab chiqarish jadvalining real imkoniyatlarga mos ravishda tuzilishini ta’minlaydi. Agar korxona o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri hisobga olmasa, ishlab chiqarish jarayonida kechikishlar, resurs yetishmovchiligi yoki rejalashtirilgan vazifalarning bajarilmasligi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin;

c) ishlab chiqarish jarayonlarini taqsimlash va muvofiqlashtirish bosqichida ishlab chiqarish jarayonining alohida qismlari o‘rtasidagi vazifalar taqsimlanadi va har bir bo‘limning faoliyat yo‘nalishi belgilanadi. Korxonaning sexlari, ishlab chiqarish uchastkalari va yordamchi xizmatlari o‘rtasida aniq hamkorlik tizimi shakllantiriladi. Har bir texnologik operatsiyaning bajarilish ketma-ketligi, davomiyligi va mas’ul shaxslar faoliyati belgilanadi. Bu jarayon ishlab chiqarishdagi tartibni ta’minlash, ishlarning takrorlanishini kamaytirish va bo‘limlar o‘rtasidagi aloqalarni samarali tashkil qilish imkonini beradi. Ishlab

chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri muvofiqlashtirish natijasida korxona ishlab chiqarish quvvatlaridan maksimal darajada foydalanadi va mahsulot tayyorlash jarayonining umumiy davomiyligini qisqartirish imkoniyatiga ega bo‘ladi;

d)vaqt va muddatlarni belgilash bosqichida ishlab chiqarish operatsiyalarining boshlanish va yakunlanish muddatlari, mahsulot tayyorlash ketma-ketligi hamda topshiriqlarni bajarish vaqt chegaralari belgilanadi. Vaqt omili ishlab chiqarish jarayonida juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, har qanday kechikish butun ishlab chiqarish tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ishlab chiqarish muddatlarini aniq belgilash orqali korxona ish jarayonlarini tartibga soladi, xodimlarning faoliyatini muvofiqlashtiradi va buyurtmalarni o‘z vaqtida bajarish imkoniyatini oshiradi. Bundan tashqari, vaqt bo‘yicha rejalashtirish ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha kutish holatlarini kamaytirishga yordam beradi;

e)ishlab chiqarish jadvalini nazorat qilish va takomillashtirish bosqichida tuzilgan ishlab chiqarish jadvalining amalda bajarilishi muntazam ravishda kuzatib boriladi. Nazorat jarayonida ishlab chiqarish topshiriqlarining bajarilish darajasi, belgilangan muddatlarga rioya qilinishi, resurslardan foydalanish samaradorligi va yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Agar ishlab chiqarish jarayonida rejalardan chetlanishlar aniqlansa, ularning sabablari o‘rganilib, zarur boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Ishlab chiqarish jadvali doimiy ravishda takomillashtirib borilishi korxonaga o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jadvallarini ishlab chiqish bir-biri bilan uzviy bog‘langan va izchil amalga oshiriladigan boshqaruv bosqichlaridan iborat bo‘lib, ularning har biri korxona faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. To‘g‘ri tuzilgan ishlab chiqarish jadvali ishlab chiqarish jarayonlarini aniq tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot ishlab chiqarish muddatlariga rioya qilish va korxonaning umumiy iqtisodiy natijalarini yaxshilash uchun mustahkam asos yaratadi. Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonining xususiyatiga qarab turli xil jadvallardan foydalaniladi:

– uzoq muddatli ishlab chiqarish jadvallari odatda yil yoki undan ortiq muddat uchun ishlab chiqiladi. Ularda korxonaning umumiy ishlab chiqarish hajmi, asosiy rivojlanish yo‘nalishlari va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish rejalari belgilanadi;

– o‘rta muddatli ishlab chiqarish jadvallari bir necha oy yoki choraklik davr uchun tuziladi. Ularda ishlab chiqarish hajmi, resurslarga ehtiyoj va bo‘limlar faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari aniqlanadi;

– qisqa muddatli ishlab chiqarish jadvallari kunlik, haftalik yoki oylik ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishga xizmat qiladi. Ular ishlab chiqarish topshiriqlarining aniq bajarilishini nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilish — bu korxonada amalga oshirilayotgan ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, belgilangan reja va me’yorlarga muvofiqligini tekshirish hamda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv funksiyasidir. Nazorat ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini qamrab oladi. U orqali korxona rahbariyati ishlab chiqarish topshiriqlarining bajarilish holatini, mahsulot sifatini, resurslardan foydalanish samaradorligini va texnologik jarayonlarning to‘g‘ri amalga oshirilishini baholaydi. Samarali nazorat tizimi korxonaga ishlab chiqarishdagi muammolarni o‘z vaqtida aniqlash, xatolarni kamaytirish va ishlab chiqarish natijalarini yaxshilash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilish korxonada amalga oshirilayotgan barcha ishlab chiqarish jarayonlarining belgilangan reja, me’yor va standartlarga muvofiq bajarilishini ta’minlashga qaratilgan muhim boshqaruv funksiyalaridan biridir. Nazorat tushunchasi korxona faoliyatining haqiqiy holatini kuzatish, olingan natijalarni oldindan belgilangan ko‘rsatkichlar bilan solishtirish, yuzaga kelgan farqlarni aniqlash hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini anglatadi. Ishlab chiqarish nazorati nafaqat yakuniy natijalarni tekshirish, balki ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini muntazam ravishda kuzatib borish, ehtimoliy muammolarni oldindan aniqlash va ularning oldini olish imkonini beradi. Samarali tashkil etilgan nazorat tizimi korxonaga

ishlab chiqarish barqarorligini saqlash, mahsulot sifatini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilishning eng muhim vazifalaridan biri — korxonada ishlab chiqilgan rejalar va ishlab chiqarish jadvallarining amalda qanday bajarilayotganini baholashdan iboratdir. Ushbu jarayon davomida belgilangan ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tayyorlash muddatlari, texnologik jarayonlarning bajarilish holati va bo‘limlar faoliyatining samaradorligi tahlil qilinadi. Rejalarning bajarilishini tekshirish orqali korxona rahbariyati ishlab chiqarish jarayonlarida mavjud bo‘lgan farqlarni aniqlaydi va ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganadi. Masalan, ishlab chiqarish hajmining kamayishi, topshiriqlarning kechikishi yoki ayrim bo‘limlarning belgilangan vazifalarni bajara olmasligi kabi holatlar batafsil tahlil qilinadi.

Agar ishlab chiqarish jarayonida rejalashtirilgan ko‘rsatkichlardan chetlanishlar aniqlansa, ularni bartaraf etish uchun tegishli boshqaruv choralari ishlab chiqiladi. Bunday choralar ishlab chiqarish jarayonlarini qayta tashkil etish, resurslarni qayta taqsimlash, texnologik jarayonlarni takomillashtirish yoki qo‘shimcha nazorat mexanizmlarini joriy etishni o‘z ichiga olishi mumkin. Rejalarning muntazam nazorat qilinishi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini o‘z vaqtida boshqarish, belgilangan maqsadlarga erishish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Mahsulot sifatini nazorat qilish ishlab chiqarish faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning belgilangan texnik, iqtisodiy va iste’mol talablariga mos kelishini aniqlashga qaratiladi. Mahsulot sifati — bu mahsulotning iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish, belgilangan standartlarga javob berish va foydalanish jarayonida zarur xususiyatlarni namoyon qilish darajasini ifodalovchi muhim ko‘rsatkichdir. Sifat nazorati ishlab chiqarish jarayonining turli bosqichlarida amalga oshiriladi. Bunda xomashyo va materiallarning sifati, texnologik operatsiyalarning to‘g‘ri bajarilishi, tayyor mahsulotlarning texnik ko‘rsatkichlari hamda belgilangan

me’yorlarga muvofiqligi tekshiriladi. Mahsulot sifatini doimiy nazorat qilish korxonaga ishlab chiqarishdagi nuqsonlarni kamaytirish, iste’molchilar talabini yaxshiroq qondirish va bozordagi ishonchliligini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, sifat nazorati mahsulot qaytarilishi, qo‘shimcha xarajatlar va korxonaning obro‘siga salbiy ta’sir qiluvchi holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish sharoitida mahsulot sifatini boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli nazorat tizimida sifat ko‘rsatkichlarini baholash va takomillashtirishga alohida e’tibor beriladi. Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilishning yana bir muhim yo‘nalishi korxonada mavjud resurslardan qanchalik samarali foydalanilayotganini aniqlashdan iboratdir. Resurslar deganda ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan moddiy boyliklar, mehnat kuchi, moliyaviy mablag‘lar, energiya va axborot vositalari tushuniladi. Nazorat jarayonida xomashyo va materiallarning sarfi, uskunalardan foydalanish darajasi, ishchi kuchining mehnat unumdorligi hamda ishlab chiqarish xarajatlarining shakllanishi tahlil qilinadi. Ushbu tahlillar orqali korxona resurslardan foydalanishda mavjud bo‘lgan kamchiliklarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilaydi.

Resurslardan oqilona foydalanish ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilash imkonini beradi. Masalan, xomashyo sarfini kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash yoki mehnat jarayonlarini takomillashtirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirish mumkin. Shuningdek, resurslardan foydalanishni nazorat qilish korxonaga mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish, ishlab chiqarish quvvatlarini to‘liq ishga solish va iqtisodiy yo‘qotishlarning oldini olish imkoniyatini yaratadi.

Nazorat tizimining muhim vazifalaridan biri ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan texnik, tashkiliy va iqtisodiy muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqishdan iboratdir. Ishlab chiqarish jarayoni murakkab tizim bo‘lganligi sababli

unda turli xil nosozliklar, kechikishlar yoki samaradorlikning pasayishiga olib keluvchi omillar yuzaga kelishi mumkin.

Nazorat orqali bunday muammolar o‘z vaqtida aniqlanadi va ularning sabablarini aniqlash bo‘yicha tahliliy ishlar olib boriladi. Masalan, uskunalarning nosozligi, texnologik jarayonlardagi xatolar, xodimlar faoliyatidagi kamchiliklar yoki resurslar ta’minotidagi uzilishlar ishlab chiqarish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish uchun korxona tegishli tashkiliy va texnik choralarni amalga oshiradi. Bunga uskunalarni ta’mirlash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, xodimlar malakasini oshirish yoki boshqaruv tizimiga yangi usullarni kiritish kiradi. Kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish korxonaga ishlab chiqarish barqarorligini saqlash, yo‘qotishlarni kamaytirish va umumiy faoliyat samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilish korxona boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonlarining reja asosida amalga oshirilishini, mahsulot sifatining ta’minlanishini, resurslardan samarali foydalanishni va yuzaga keladigan muammolarning tezkor hal etilishini ta’minlaydi. Samarali tashkil etilgan nazorat tizimi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va bozor sharoitida barqaror faoliyat yuritish imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda nazorat faqat tekshiruv vositasi sifatida emas, balki ishlab chiqarishni rivojlantirish va boshqaruv qarorlarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi strategik mexanizm sifatida qaraladi.

Ishlab chiqarish jadvallarini shakllantirish hamda ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilish korxona boshqaruv tizimida bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro uzviy bog‘langan jarayonlar hisoblanadi. Ushbu ikki boshqaruv funksiyasi ishlab chiqarish jarayonlarining tartibli tashkil etilishi, belgilangan vazifalarning o‘z vaqtida bajarilishi va korxona resurslaridan samarali foydalanilishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarish jadvali korxonaning kelgusidagi faoliyat yo‘nalishlarini belgilovchi asosiy rejalashtirish vositasi bo‘lib, unda

mahsulot ishlab chiqarish hajmi, bajariladigan ishlarning ketma-ketligi, texnologik operatsiyalarning muddati, xodimlar faoliyati va zarur resurslardan foydalanish tartibi aks ettiriladi.

Ishlab chiqarish jadvali orqali korxona oldindan belgilangan maqsad va vazifalarni aniq ko‘rsatkichlar asosida amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunda har bir ishlab chiqarish bo‘limining vazifalari, bajarilishi lozim bo‘lgan ishlar hajmi hamda jarayonlarning davomiyligi belgilanadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari tartibli ravishda tashkil etilib, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlik va ishlarni muvofiqlashtirish samaradorligi oshadi. Nazorat esa ishlab chiqarish jadvalida belgilangan vazifalarning amalda qanday bajarilayotganini aniqlash, mavjud natijalarni rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash va yuzaga kelayotgan farqlarni baholash jarayonini anglatadi. Nazorat yordamida korxona rahbariyati ishlab chiqarish jarayonining haqiqiy holati haqida aniq ma’lumotga ega bo‘ladi va zarur hollarda boshqaruv qarorlarini qabul qiladi.

Ishlab chiqarish jarayonida har doim ham rejalashtirilgan ko‘rsatkichlarga to‘liq erishish imkoniyati bo‘lavermaydi. Texnik nosozliklar, xomashyo ta’minotidagi uzilishlar, mehnat resurslaridan foydalanishdagi kamchiliklar yoki tashqi iqtisodiy omillar sababli ishlab chiqarish jadvalidan ma’lum darajada chetlanishlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarda nazorat tizimi ushbu muammolarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish va samarali yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Jadvaldan yuzaga kelgan har qanday og‘ish ishlab chiqarish jarayonining umumiy samaradorligiga ta’sir qilishi mumkinligi sababli, nazorat jarayonida aniqlangan kamchiliklar tezkor ravishda tahlil qilinadi. Boshqaruv organlari mavjud vaziyatni baholab, ishlab chiqarish jadvaliga o‘zgartirishlar kiritishi, resurslarni qayta taqsimlashi yoki texnologik jarayonlarni takomillashtirish bo‘yicha tegishli choralarni amalga oshirishi mumkin.

Ishlab chiqarish jadvallari va nazorat tizimining o‘zaro uyg‘unligi korxonaga ishlab chiqarish faoliyatini yanada moslashuvchan boshqarish imkonini beradi. Jadval kelajakdagi ishlarning aniq yo‘nalishini belgilab bersa, nazorat ushbu yo‘nalishning qanchalik to‘g‘ri amalga

oshirilayotganini ko‘rsatadi. Shu sababli nazorat faqatgina tekshiruvchi mexanizm emas, balki ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish jadvali va nazorat tizimining samarali ishlashi korxonaga vaqt, mehnat va moddiy resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Rejalashtirilgan ishlarning bajarilishi muntazam kuzatib borilganda, ishlab chiqarishdagi ortiqcha yo‘qotishlar kamayadi, mahsulot ishlab chiqarish muddati qisqaradi va korxonaning iqtisodiy natijalari yaxshilanadi. Shunday qilib, ishlab chiqarish jadvallarini tuzish va faoliyatni nazorat qilish yagona boshqaruv tizimining ikki muhim elementi bo‘lib, ular birgalikda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligi, samaradorligi va uzluksizligini ta’minlaydi.

Korxonalarda ushbu jarayonlarning ilmiy asosda tashkil etilishi ishlab chiqarish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va bozordagi raqobatbardoshlikni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish jadvallarini ilmiy asosda ishlab chiqish va ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam nazorat qilib borish korxonaning umumiy iqtisodiy faoliyatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadigan muhim boshqaruv omillaridan biridir. To‘g‘ri tashkil etilgan rejalashtirish tizimi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan belgilangan tartib asosida amalga oshirish, mavjud imkoniyatlarni aniq baholash va resurslardan eng yuqori samaradorlik bilan foydalanish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jadvali korxonaning barcha bo‘limlari faoliyatini yagona tizimga birlashtirib, mahsulot ishlab chiqarish jarayonining bosqichma-bosqich bajarilishini ta’minlaydi. Bunda ishlab chiqarish hajmi, bajariladigan ishlarning ketma-ketligi, xomashyo va materiallardan foydalanish tartibi, texnologik jarayonlarning davomiyligi hamda mehnat resurslarining taqsimlanishi oldindan belgilanadi. Natijada korxona ishlab chiqarish jarayonlarida tartibni shakllantiradi, vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi va ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Faoliyatni nazorat qilish esa ishlab chiqarish jarayonlarining belgilangan reja

asosida amalga oshirilayotganligini baholashga xizmat qiladi. Nazorat yordamida korxona rahbariyati ishlab chiqarish natijalarini tahlil qiladi, rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar bilan amaldagi holatni solishtiradi va mavjud kamchiliklarni aniqlaydi. Aniqlangan muammolarni o‘z vaqtida bartaraf etish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi ta’minlanadi hamda korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari yaxshilanadi.

Samarali rejalashtirish va nazorat tizimining joriy etilishi natijasida korxona ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Chunki aniq tuzilgan jadvallar ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish, ish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish va mahsulot ishlab chiqarish muddatlarini qisqartirishga yordam beradi. Ishlab chiqarish jarayonlarining muvofiqlashtirilishi natijasida korxona ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishi va bozor talabiga tezroq moslashishi mumkin.

Bundan tashqari, rejalashtirish va nazorat mahsulot tannarxini kamaytirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish jarayonlarida xomashyo, materiallar, energiya va boshqa resurslardan foydalanish nazorat qilinishi natijasida ortiqcha sarf-xarajatlarning oldi olinadi. Resurslardan tejamkor foydalanish, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va ishlab chiqarishdagi samarasiz harakatlarni kamaytirish orqali mahsulotning umumiy qiymati pasayadi. Samarali boshqaruv tizimi mehnat unumdorligini oshirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish vazifalarining aniq belgilanishi, xodimlar faoliyatining to‘g‘ri tashkil etilishi va ish jarayonlarining muvofiqlashtirilishi natijasida ish vaqtining samaradorligi oshadi. Xodimlar o‘z vazifalarini aniq tushunib, belgilangan tartib asosida faoliyat yuritganda, ishlab chiqarish natijalari yaxshilanadi va mehnat samaradorligi ortadi.

Ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni kamaytirish ham rejalashtirish va nazoratning muhim natijalaridan biridir. Nazorat jarayonida ishlab chiqarishdagi kechikishlar, texnik nosozliklar, materiallarning ortiqcha sarfi yoki tashkiliy kamchiliklar aniqlanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish orqali korxona ishlab chiqarishdagi keraksiz xarajatlarni kamaytiradi va mavjud imkoniyatlardan yanada samarali foydalanadi. Mahsulot sifatining oshishi ham samarali boshqaruv tizimining muhim

natijasi hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonlarining muntazam nazorat qilinishi texnologik talablarga rioya etilishini ta’minlaydi, mahsulotdagi nuqsonlarni kamaytiradi va tayyor mahsulotlarning belgilangan standartlarga mos kelishini kafolatlaydi. Yuqori sifatli mahsulot esa iste’molchilar ishonchini oshirib, korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlaydi. Shuningdek, ishlab chiqarishni samarali rejalashtirish va nazorat qilish korxonaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Zamonaviy bozor sharoitida korxonalar nafaqat ko‘p miqdorda mahsulot ishlab chiqarishi, balki sifatli, iqtisodiy jihatdan samarali va iste’molchilar talabiga mos mahsulotlarni taklif qilishi kerak. Bunday imkoniyatga esa faqat yaxshi tashkil etilgan boshqaruv tizimi orqali erishish mumkin.

Ishlab chiqarish jadvallarini to‘g‘ri tuzish va faoliyatni samarali nazorat qilish korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy boshqaruv vositalaridan biridir. Ushbu jarayonlar orqali ishlab chiqarish hajmi oshadi, mahsulot tannarxi kamayadi, mehnat unumdorligi yaxshilanadi, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar qisqaradi, mahsulot sifati yuqorilaydi va korxonaning bozordagi raqobat mavqei mustahkamlanadi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda rejalashtirish va nazorat tizimini doimiy ravishda takomillashtirish iqtisodiy samaradorlikka erishishning muhim sharti hisoblanadi.

4.3. Rejalashtirishning turlari, ularning maqsadi va usullari, rejalarning o‘zaro bog‘liqligi.

Rejalashtirish — bu korxonaning kelajakdagi faoliyat yo‘nalishlarini oldindan belgilash, qo‘yilgan maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan vazifalarni shakllantirish, mavjud imkoniyat va resurslardan foydalanish tartibini aniqlash hamda amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni ishlab chiqish jarayonidir. Mazkur jarayon boshqaruv tizimining eng muhim funksiyalaridan biri hisoblanib, korxona faoliyatini tasodifiy qarorlar asosida emas, balki aniq hisob-kitoblar, tahliliy ma’lumotlar va ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida tashkil etishga imkon beradi. Korxonada rejalashtirish jarayoni nafaqat kelajakdagi vazifalarni belgilash, balki ushbu vazifalarni bajarish uchun

zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Bunda ishlab chiqarish hajmi, moddiy resurslarga bo‘lgan ehtiyoj, mehnat kuchidan foydalanish darajasi, moliyaviy imkoniyatlar, texnologik jarayonlarning holati va bozor talabining o‘zgarishi kabi ko‘plab omillar hisobga olinadi. Shuning uchun rejalashtirish korxonaning barcha faoliyat yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘laydigan va umumiy rivojlanish maqsadlari tomon yo‘naltiradigan boshqaruv mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ishlab chiqarish sohasida rejalashtirish alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, mavjud resurslarni oqilona taqsimlash va texnologik jarayonlarni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish jarayoni ko‘plab o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan murakkab tizim bo‘lib, unda xomashyo va materiallar ta’minoti, uskunalarning ishlash holati, ishchi kuchining malakasi, mahsulotga bo‘lgan talab, moliyaviy mablag‘larning mavjudligi kabi omillar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu omillarning har birini oldindan hisobga olish va ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash faqat samarali rejalashtirish orqali amalga oshiriladi. Rejalashtirish yordamida korxona o‘z faoliyatining istiqboldagi holatini belgilaydi va rivojlanish uchun zarur bo‘lgan yo‘nalishlarni aniqlaydi. Masalan, yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish yoki mavjud ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish kabi strategik vazifalar rejalashtirish asosida amalga oshiriladi. Bu esa korxonaga bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga moslashish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi.

Rejalashtirishning asosiy mohiyati korxonaning mavjud holatini chuqur tahlil qilish, ichki imkoniyatlar va tashqi muhit ta’sirini baholash hamda kelajakdagi maqsadlarga erishish uchun samarali harakatlar dasturini ishlab chiqishdan iboratdir. Bunda korxonaning kuchli va zaif tomonlari, mavjud resurslarning yetarliligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari hamda bozor talabining istiqboldagi o‘zgarishlari o‘rganiladi. Ushbu tahlillar asosida ishlab chiqilgan rejalar korxona

faoliyatining aniq yo‘nalishini belgilashga yordam beradi. Samarali rejalashtirish ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan noaniqliklarni kamaytiradi va korxonaga oldindan tayyorgarlik ko‘rish imkonini yaratadi. Masalan, xomashyo yetishmovchiligi, ishlab chiqarish quvvatlarining cheklanganligi yoki bozor talabining o‘zgarishi kabi holatlar oldindan baholanganda, korxona ularga mos ravishda tegishli choralarni ishlab chiqishi mumkin. Natijada ishlab chiqarishdagi uzilishlar kamayadi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni ancha samarali bo‘ladi.

Rejalashtirish boshqaruv faoliyatining boshqa funksiyalari, jumladan tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va tartibga solish jarayonlari bilan ham uzviy bog‘liqdir. Aniq tuzilgan reja korxona bo‘limlari o‘rtasida vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash, xodimlar faoliyatini muvofiqlashtirish va ishlab chiqarish natijalarini baholash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli rejalashtirish butun boshqaruv tizimining boshlang‘ich va yo‘naltiruvchi elementi hisoblanadi. Bundan tashqari, rejalashtirish korxonaga mavjud resurslardan maksimal samaradorlik bilan foydalanish imkonini beradi. Moddiy boyliklar, moliyaviy mablag‘lar, mehnat resurslari va ishlab chiqarish quvvatlarining to‘g‘ri taqsimlanishi natijasida ortiqcha xarajatlar kamayadi, mahsulot tannarxi pasayadi va ishlab chiqarish samaradorligi oshadi. Ayniqsa, zamonaviy raqobat sharoitida resurslardan oqilona foydalanish korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Rejalashtirish korxonaga o‘z faoliyati natijalarini oldindan baholash va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini aniqlash imkonini beradi. Rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar orqali korxona o‘z faoliyatining samaradorligini nazorat qiladi, mavjud kamchiliklarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish bo‘yicha tegishli qarorlar qabul qiladi. Bu esa boshqaruv jarayonlarining takomillashishiga va ishlab chiqarish natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.

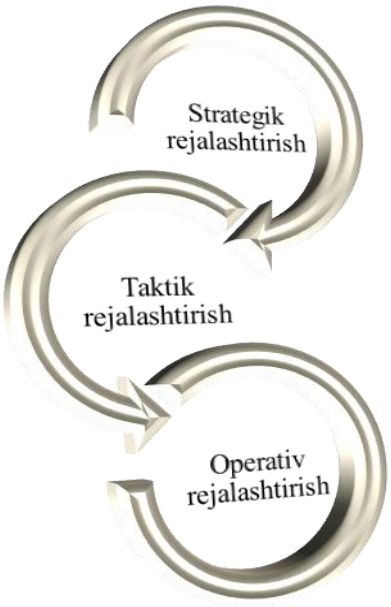

Rasm 4.5. Rejalashtirishning turlari.

Rejalashtirish korxona faoliyatini samarali boshqarish, ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish va belgilangan maqsadlarga erishishni ta’minlovchi asosiy boshqaruv vositasidir. To‘g‘ri tashkil etilgan rejalashtirish tizimi korxonaga mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy natijalarni yaxshilash va bozor sharoitida barqaror rivojlanish imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda rejalashtirish jarayoni ilmiy yondashuv, aniq tahlil va uzoq muddatli strategik fikrlash asosida amalga oshirilishi zarur.

Korxonalarda rejalashtirish jarayonini samarali tashkil etish uchun turli xil ilmiy asoslangan va amaliyotda keng qo‘llaniladigan usullardan foydalaniladi. Ushbu usullar korxonaning mavjud imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish, ishlab chiqarish jarayonlari uchun zarur bo‘lgan resurslarni aniqlash, kelajakdagi iqtisodiy natijalarni oldindan baholash hamda boshqaruv qarorlarini yanada asosli ravishda qabul qilish imkonini beradi. Rejalashtirish usullarining to‘g‘ri tanlanishi korxonaning faoliyat yo‘nalishi, ishlab chiqarish hajmi, bozor sharoiti va mavjud resurslarning xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

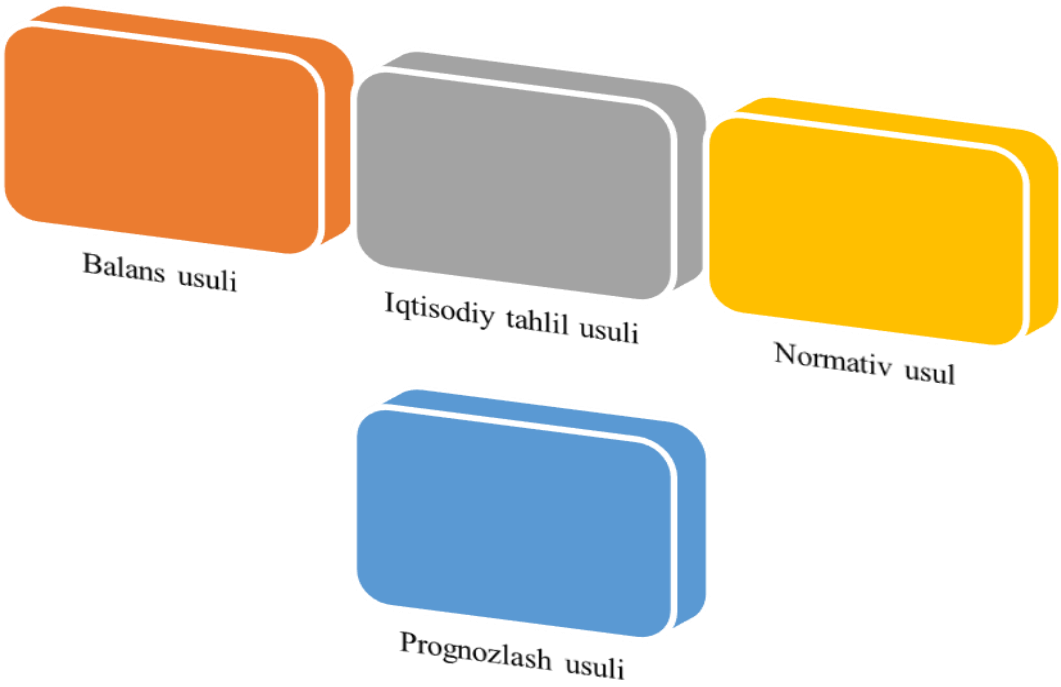

Rasm 4.6. Rejalashtirish jarayonini samarali tashkil etish usullari.

Har bir rejalashtirish usuli korxona faoliyatining ma’lum bir jihatini o‘rganishga va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ayrim usullar resurslar va ehtiyojlar o‘rtasidagi muvozanatni aniqlashga yordam bersa, boshqalari ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini baholash, kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash yoki ehtimoliy o‘zgarishlarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda bir nechta rejalashtirish usullaridan kompleks ravishda foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Balans usuli — bu korxonaning mavjud imkoniyatlari bilan ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan ehtiyojlar o‘rtasidagi nisbatni aniqlashga asoslangan rejalashtirish usulidir. Ushbu usulning asosiy vazifasi korxonada mavjud resurslar miqdorini aniqlash va ularni ishlab chiqarish maqsadlariga mos ravishda taqsimlashdan iborat. Balans usuli yordamida moddiy resurslar, mehnat kuchi, moliyaviy mablag‘lar, ishlab chiqarish quvvatlari va boshqa zarur omillar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Masalan, korxona ma’lum miqdordagi mahsulot ishlab

chiqarishni rejalashtirganda, buning uchun qancha xomashyo, qancha ishchi kuchi, qanday texnika vositalari va qancha moliyaviy mablag‘ talab qilinishini oldindan aniqlaydi.

Ushbu usul ishlab chiqarish jarayonida resurslarning yetishmasligi yoki ortiqcha sarflanishi kabi holatlarning oldini olishga yordam beradi. Balans asosida tuzilgan rejalar korxonaga o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish va iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirish imkonini yaratadi. Balans usulining muhim jihati shundaki, u korxonaning barcha resurslari va ehtiyojlarini yagona tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonining barcha elementlari o‘zaro muvofiqlashtiriladi va korxona faoliyatining barqarorligi ta’minlanadi.

Normativ usul — bu rejalashtirish jarayonida oldindan belgilangan ilmiy asoslangan me’yorlar va ko‘rsatkichlardan foydalanishga asoslangan boshqaruv usulidir. Ushbu usul yordamida ishlab chiqarish jarayonlarining aniq ko‘rsatkichlari belgilanadi va resurslardan foydalanish samaradorligi nazorat qilinadi. Normativ rejalashtirishda xomashyo va materiallarning sarf me’yorlari, mahsulot ishlab chiqarishga ketadigan vaqt miqdori, ishchi kuchining mehnat unumdorligi, energiya sarfi hamda ishlab chiqarish xarajatlari kabi ko‘rsatkichlar asos qilib olinadi. Masalan, mahsulot ishlab chiqarish uchun qancha miqdorda material kerakligi, bitta mahsulot birligini tayyorlash uchun qancha vaqt sarflanishi yoki ishchi tomonidan bajarilishi lozim bo‘lgan mehnat hajmi oldindan belgilangan me’yorlar asosida hisoblanadi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini aniq tashkil etish va nazorat qilish imkonini beradi.

Normativ usul korxonaga resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot tannarxini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu usul ishlab chiqarishdagi ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va ularni kamaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Iqtisodiy tahlil usuli — bu korxonaning avvalgi va joriy faoliyat natijalarini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini belgilashga asoslangan rejalashtirish usulidir.

Ushbu usul yordamida korxonaning ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi, foyda koʻrsatkichlari, xarajatlar tarkibi va resurslardan foydalanish darajasi batafsil tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida kelgusidagi faoliyat uchun yanada samarali rejalar ishlab chiqiladi.

Iqtisodiy tahlil korxonaga oʻz faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi, mehnat unumdorligining pasayishi yoki resurslardan samarasiz foydalanish sabablari ushbu usul yordamida aniqlanadi. Mazkur usulning asosiy afzalligi shundaki, u qarorlarni haqiqiy ma’lumotlar va amaliy natijalarga asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi. Natijada korxona kelajakdagi faoliyatini yanada aniq rejalashtirishi va mavjud imkoniyatlardan samaraliroq foydalanishi mumkin.

Prognozlash usuli — bu kelajakdagi iqtisodiy, ishlab chiqarish va bozor koʻrsatkichlarini oldindan aniqlashga qaratilgan rejalashtirish usulidir. Ushbu usul korxonaga kelajakda yuz berishi mumkin boʻlgan oʻzgarishlarni baholash va ularga mos boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Prognozlash jarayonida bozor talabi, iste’molchilar ehtiyojlari, raqobatchilar faoliyati, texnologik rivojlanish yoʻnalishlari va iqtisodiy sharoitlarning oʻzgarishi hisobga olinadi. Shu asosda korxona kelajakdagi ishlab chiqarish hajmi, mahsulot turlari va rivojlanish strategiyasini belgilaydi. Ushbu usul ayniqsa bozor sharoitida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun katta ahamiyatga ega, chunki tashqi muhitdagi oʻzgarishlarni oldindan hisobga olish raqobat ustunligini ta’minlaydi. Masalan, iste’molchilar talabining oʻzgarishini oldindan aniqlash orqali korxona ishlab chiqarish yoʻnalishini moslashtirishi mumkin.

Prognozlash usuli noaniqliklarni kamaytirishga, xavflarni oldindan baholashga va korxonaning uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Korxonalarda rejalashtirish jarayonini amalga oshirishda balans, normativ, iqtisodiy tahlil va prognozlash kabi usullar muhim ahamiyatga ega. Har bir usul korxona faoliyatining turli

jihatlarini baholash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun xizmat qiladi.

Balans usuli resurslar va ehtiyojlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlasa, normativ usul ishlab chiqarish jarayonlarini aniq me’yorlar asosida tashkil etishga yordam beradi. Iqtisodiy tahlil usuli mavjud faoliyat natijalarini o‘rganish orqali rivojlanish yo‘nalishlarini belgilasa, prognozlash kelajakdagi imkoniyat va xavflarni oldindan baholash imkonini yaratadi. Shunday qilib, rejalashtirish usullaridan samarali foydalanish korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va bozordagi barqaror mavqeini mustahkamlash imkonini beradi.

Korxonada amalga oshiriladigan barcha rejalashtirish jarayonlari o‘zaro uzviy bog‘langan bo‘lib, ular yagona boshqaruv tizimining tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Strategik, taktik va operativ rejalashtirish bir-biridan mustaqil holda emas, balki korxonaning umumiy rivojlanish maqsadlariga erishishga yo‘naltirilgan holda amalga oshiriladi. Ushbu rejalashtirish bosqichlari o‘rtasidagi izchil bog‘liqlik korxona faoliyatining barcha yo‘nalishlarini yagona tartib asosida boshqarish, mavjud resurslarni samarali taqsimlash va belgilangan vazifalarni o‘z vaqtida bajarish imkonini beradi.

Rejalarning o‘zaro muvofiqligi korxonaga mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil etish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi. Masalan, strategik rejada yangi bozorlarni egallash maqsadi belgilangan bo‘lsa, taktik rejalashtirish bosqichida mahsulot hajmini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va marketing faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha vazifalar ishlab chiqiladi. Operativ rejalashtirish esa ushbu vazifalarni kundalik ishlab chiqarish jarayonlarida bajarish mexanizmlarini belgilaydi. Bundan tashqari, rejalashtirish bosqichlarining o‘zaro bog‘liqligi korxonada nazorat va tahlil jarayonlarini ham samarali tashkil etishga yordam beradi. Har bir reja turi bo‘yicha belgilangan ko‘rsatkichlar asosida natijalar baholanadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi va zarur hollarda tegishli tuzatishlar

kiritiladi. Bu esa korxonaga tashqi va ichki sharoitlarning o‘zgarishiga tez moslashish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish korxonalarida strategik, taktik va operativ rejalashtirishning yagona tizim sifatida shakllantirilishi raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omillaridan biridir. Chunki bozor sharoitida muvaffaqiyatga erishish uchun faqat uzoq muddatli maqsadlarni belgilash yetarli emas, balki ushbu maqsadlarni aniq vazifalar va amaliy harakatlar orqali amalga oshirish talab etiladi. Rejalashtirish turlarining o‘zaro bog‘liqligi korxona boshqaruv tizimining samarali ishlashini ta’minlaydigan asosiy shartlardan biridir. Strategik rejalashtirish korxonaning kelajakdagi yo‘nalishini belgilasa, taktik rejalashtirish ushbu yo‘nalishni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan vazifalarni shakllantiradi, operativ rejalashtirish esa belgilangan vazifalarning amaliy bajarilishini ta’minlaydi. Ushbu bosqichlarning o‘zaro uyg‘unligi korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishish imkonini beradi.

Rejalashtirish korxona faoliyatini samarali boshqarishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish, resurslardan oqilona foydalanish va belgilangan maqsadlarga erishishni ta’minlaydi. Strategik, taktik va operativ rejalashtirish turlari korxonaning turli vaqt oralig‘idagi vazifalarini belgilab beradi va yagona boshqaruv tizimini shakllantiradi. To‘g‘ri tashkil etilgan rejalashtirish tizimi korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi. Shuning uchun zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida rejalashtirish jarayoni ilmiy asosda, aniq hisob-kitoblar va zamonaviy boshqaruv usullari asosida olib borilishi muhim ahamiyatga ega.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarishda rejalashtirish tushunchasi nimani anglatadi va uning korxona boshqaruv tizimidagi asosiy ahamiyati qanday?

2. Korxonalarda rejalashtirishning strategik, taktik va operativ turlari qanday xususiyatlarga ega hamda ular qanday maqsadlarga xizmat qiladi?

3. Ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirishda qo‘llaniladigan asosiy usullar (balans, normativ, iqtisodiy tahlil va prognozlash usullari)ning mohiyati nimadan iborat?

4. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzish jarayonida qanday omillar hisobga olinadi va ularning korxona faoliyatidagi roli qanday?

5. Ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilishning asosiy vazifalari nimalardan iborat va nazorat jarayoni ishlab chiqarish samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

6. Strategik, taktik va operativ rejalarning o‘zaro bog‘liqligi korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlashda qanday ahamiyat kasb etadi?

V BOB. ISHLAB CHIQARISHNI TASHKIL ETISH ASOSLARI

5.1. Ishlab chiqarish jarayonlari tushunchasi, va ularni tashkil etish.

5.2. Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi, asosiy va yordamchi jarayonlari.

5.3. Ishlab chiqarish siklining bosqichlari.

5.1. Ishlab chiqarish jarayonlari tushunchasi, va ularni tashkil etish.

Ishlab chiqarish jarayoni — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy, mehnat, moliyaviy va texnologik resurslarni ma’lum bir tartib hamda belgilangan texnologik ketma-ketlik asosida birlashtirish orqali yangi mahsulot yoki xizmat yaratishga yo‘naltirilgan murakkab faoliyatlar tizimidir. Ushbu jarayon korxonaning asosiy iqtisodiy faoliyatini ifodalab, unda xomashyo va materiallarga ishlov berish, ularni qayta shakllantirish, tayyor mahsulot holiga keltirish hamda iste’molchi talablariga mos qiymat yaratish jarayonlari amalga oshiriladi. Ishlab chiqarish jarayonida inson mehnati, ishlab chiqarish vositalari va zamonaviy texnologiyalar o‘zaro ta’sirlashib, yakuniy iqtisodiy natijani shakllantiradi.

Ishlab chiqarish jarayonining asosiy mazmuni korxona ixtiyoridagi turli xil resurslarni samarali boshqarish va ulardan foydalanish orqali iqtisodiy jihatdan foydali mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlashdan iboratdir. Bunda ishlab chiqarish faqatgina xomashyoni qayta ishlash yoki mahsulot tayyorlash bilan cheklanib qolmaydi, balki mahsulot yaratishning barcha bosqichlarini qamrab oluvchi yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tizim tarkibiga ishlab chiqarishni loyihalash va tayyorlash, texnologik operatsiyalarni amalga oshirish, uskunalardan foydalanish, mehnat jarayonlarini tashkil etish, mahsulot sifatini tekshirish hamda tayyor mahsulotni saqlash va yetkazib berish kabi ko‘plab jarayonlar kiradi.

Korxonaning ishlab chiqarish faoliyati samaradorligi bevosita ishlab chiqarish jarayonlarining qanday tashkil etilganligi va boshqarilishiga bog‘liq bo‘ladi. To‘g‘ri tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi korxonaga mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq

foydalanish, ish vaqtining yo‘qotilishini kamaytirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish va mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshirish imkonini beradi. Aksincha, ishlab chiqarish jarayonlarining noto‘g‘ri tashkil qilinishi ortiqcha xarajatlarning paydo bo‘lishiga, ishlab chiqarishdagi uzilishlarga, mahsulot sifatining pasayishiga va korxonaning iqtisodiy natijalarining yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Ishlab chiqarish jarayoni ko‘p bosqichli va o‘zaro bog‘langan faoliyatlar majmuasi bo‘lib, unda har bir element umumiy natijaga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, xomashyo bilan ta’minlash jarayonidagi kamchiliklar ishlab chiqarish jadvalining buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin, texnologik uskunalarning nosozligi esa mahsulot ishlab chiqarish hajmining kamayishiga olib keladi. Shu sababli korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishda barcha tarkibiy qismlarning o‘zaro muvofiqligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratadi.

Ishlab chiqarish jarayonining muhim xususiyatlaridan biri uning texnologik va tashkiliy jihatdan tartibga solinganligidir. Texnologik jarayon — bu xomashyo va materiallarning ma’lum usullar yordamida qayta ishlanib, kerakli xususiyatlarga ega bo‘lgan mahsulotga aylantirilish jarayonidir. Tashkiliy jarayon esa ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi xodimlar, uskunalar, ish joylari va bo‘limlar faoliyatini samarali muvofiqlashtirishni anglatadi. Ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘unligi ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishda ilmiy yondashuvlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Bunda ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanish va sifat nazoratini takomillashtirish kabi yo‘nalishlarga e’tibor beriladi. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv usullarining qo‘llanilishi ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish hamda mahsulotlarning bozor talablariga mosligini oshirish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar nafaqat ko‘p miqdorda mahsulot ishlab chiqarishi, balki uning sifatini, tannarxini va iste’molchilar ehtiyojlariga mosligini ham ta’minlashi kerak. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish orqali korxona o‘zining bozor mavqeini mustahkamlashi, iqtisodiy barqarorligini oshirishi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayoni korxonaning ichki boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Samarali boshqaruv orqali ishlab chiqarish bosqichlari nazorat qilinadi, resurslardan foydalanish darajasi baholanadi va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar oldindan aniqlanadi. Boshqaruv qarorlarining o‘z vaqtida qabul qilinishi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlaydi va korxonaning umumiy faoliyat natijalarini yaxshilaydi.

Ishlab chiqarish jarayoni korxonaning iqtisodiy faoliyatini amalga oshiruvchi asosiy tizim bo‘lib, unda barcha resurslar yagona maqsad — sifatli va raqobatbardosh mahsulot yaratishga yo‘naltiriladi. Uning samarali tashkil etilishi texnologik jarayonlarning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi, resurslardan oqilona foydalanish, mehnat jarayonlarini takomillashtirish va zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llash orqali ta’minlanadi. Shuning uchun ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish har qanday korxonaning barqaror rivojlanishi va bozordagi muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayoni murakkab tashkiliy-iqtisodiy tizim bo‘lib, u bir-biri bilan uzviy bog‘langan va yagona maqsadga yo‘naltirilgan turli jarayonlar yig‘indisidan tashkil topadi. Har bir tarkibiy qism korxonaning umumiy ishlab chiqarish faoliyatida muayyan vazifani bajaradi va ishlab chiqarishning samarali, uzluksiz hamda tartibli amalga oshirilishiga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish jarayonining barcha elementlari o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritgandagina korxona belgilangan ishlab chiqarish hajmiga erishishi, mahsulot sifatini ta’minlashi va mavjud resurslardan oqilona foydalanishi mumkin.

Ishlab chiqarish jarayonlari odatda uchta asosiy guruhga ajratiladi: asosiy ishlab chiqarish jarayonlari, yordamchi ishlab chiqarish jarayonlari va xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar. Ushbu jarayonlarning har biri ishlab chiqarish tizimining muayyan qismiga ta’sir ko‘rsatadi va umumiy ishlab chiqarish natijasining shakllanishida muhim o‘rin egallaydi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari — bu korxonaning asosiy maqsadi bo‘lgan mahsulot ishlab chiqarishga bevosita yo‘naltirilgan texnologik va mehnat operatsiyalari majmuasidir. Ushbu jarayonlarda dastlabki xomashyo, materiallar yoki yarim tayyor mahsulotlar turli texnologik usullar yordamida qayta ishlanib, iste’mol uchun tayyor bo‘lgan mahsulot shakliga keltiriladi. Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari korxona faoliyatining markaziy qismi hisoblanadi, chunki aynan shu bosqichda mahsulotning asosiy qiymati yaratiladi. Bu jarayonlarning tashkil etilish darajasi ishlab chiqarish hajmiga, mahsulot sifatiga, mehnat unumdorligiga va korxonaning iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari odatda bir nechta ketma-ket bosqichlardan iborat bo‘ladi. Dastlab xomashyo va materiallar ishlab chiqarishga tayyorlanadi, undan keyin ularga mexanik, kimyoviy, fizik yoki boshqa texnologik ishlov beriladi. Keyingi bosqichlarda alohida qismlar yoki detallar birlashtiriladi, mahsulot shakllantiriladi va yakuniy sifat ko‘rsatkichlari tekshiriladi. Masalan, mashinasozlik korxonalarida asosiy ishlab chiqarish jarayonlariga metall xomashyolarni kesish, shakllantirish, mexanik ishlov berish, alohida detallarni yig‘ish va tayyor mahsulotni sinovdan o‘tkazish jarayonlari kiradi. Ushbu operatsiyalar natijasida turli texnik vositalar va mashinalar tayyor holga keladi.

Oziq-ovqat sanoatida esa asosiy ishlab chiqarish jarayonlari xomashyoni qabul qilish, uni qayta ishlash, mahsulot tarkibini tayyorlash, issiqlik bilan ishlov berish, qadoqlash va tayyor mahsulotni iste’molga chiqarish kabi bosqichlardan tashkil topadi. Asosiy ishlab chiqarish jarayonlarining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish tezligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Shu sababli korxonalar ushbu

jarayonlarni doimiy ravishda takomillashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish usullarini modernizatsiya qilishga katta e’tibor qaratadi.

Yordamchi ishlab chiqarish jarayonlari — bu asosiy ishlab chiqarish jarayonlarining normal va uzluksiz ishlashini ta’minlashga xizmat qiladigan faoliyatlar majmuasidir. Ushbu jarayonlar bevosita tayyor mahsulot yaratishda ishtirok etmasa-da, ishlab chiqarish tizimining barqaror ishlashi uchun zarur bo‘lgan texnik, moddiy va tashkiliy sharoitlarni yaratadi. Yordamchi jarayonlarning asosiy vazifasi ishlab chiqarish uskunalarining ish holatini saqlash, texnologik jarayonlarni kerakli resurslar bilan ta’minlash va korxona ichidagi ishlab chiqarish faoliyatining uzluksizligini ta’minlashdan iborat.

Jadval 5.1.

Yordamchi ishlab chiqarish jarayonlarini faoliyat turlari

uskunalarni ta’mirlash va texnik xizmat ko‘rsatish	ishlab chiqarish vositalarining doimiy ishlash holatini ta’minlash, nosozliklarning oldini olish va uskunalarning xizmat muddatini uzaytirishga qaratilgan faoliyatdir;
energiya bilan ta’minlash	korxona ishlab chiqarish jarayonlari uchun zarur bo‘lgan elektr energiyasi, issiqlik, gaz va boshqa energiya manbalarining uzluksiz yetkazib berilishini ta’minlaydi;
asbob-uskunalarni tayyorlash	ishlab chiqarishda foydalaniladigan maxsus moslamalar, texnologik vositalar va yordamchi jihozlarni yaratish yoki tayyor holga keltirish jarayonidir;
transport xizmatlarini tashkil etish	xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning korxona ichida yoki tashqi yo‘nalishlarda harakatlanishini tashkil etishga xizmat qiladi.

Yordamchi jarayonlarning samaradorligi ishlab chiqarishdagi uzilishlarni kamaytirish, uskunalarning bekor turib qolish vaqtini qisqartirish va ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish imkonini beradi. Agar yordamchi xizmatlar yaxshi tashkil etilmasa, asosiy ishlab chiqarish jarayonlarida kechikishlar, texnik muammolar va iqtisodiy yo‘qotishlar yuzaga kelishi mumkin.

Shuning uchun zamonaviy korxonalarda yordamchi ishlab chiqarish bo‘linmalarining faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va takomillashtirish ishlab chiqarish boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar — bu ishlab chiqarish faoliyatining tashkiliy va logistika jihatdan samarali amalga oshirilishini ta’minlovchi jarayonlar tizimidir. Ushbu jarayonlar mahsulot yaratishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri qatnashmaydi, biroq ishlab chiqarishning barcha bosqichlari o‘rtasidagi uzviy aloqani shakllantiradi. Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlarning asosiy maqsadi ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan moddiy oqimlarni boshqarish, mahsulotlarning saqlanishini ta’minlash, axborot almashinuvini tashkil etish va korxona ichidagi harakatlarni muvofiqlashtirishdan iborat.

Jadval 5.2.

Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlarni faoliyat turlari

ombor faoliyati	xomashyo, materiallar va tayyor mahsulotlarni belgilangan tartibda qabul qilish, joylashtirish, saqlash va ishlab chiqarishga yetkazib berishni tashkil etish;
ichki transport tizimi	korxona hududida materiallar va mahsulotlarning bir ishlab chiqarish uchastkasidan boshqasiga samarali ko‘chirilishini ta’minlash;
axborot bilan ta’minlash	ishlab chiqarish jarayonlari haqida zarur ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun yetkazib berish;
logistik xizmatlar	moddiy oqimlarni rejalashtirish, taqsimlash va nazorat qilish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish.

Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlarning yaxshi tashkil etilishi ishlab chiqarish tizimining barcha qismlari o‘rtasida aniq hamkorlikni shakllantiradi. Natijada xomashyo yetkazib berishdagi kechikishlar kamayadi, mahsulot harakati tezlashadi va ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligi oshadi.

Ishlab chiqarish jarayoni asosiy, yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlarning o‘zaro bog‘langan tizimidan tashkil topadi. Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari bevosita mahsulot yaratishga xizmat qilsa,

yordamchi jarayonlar ushbu faoliyatning texnik va tashkiliy jihatdan uzluksiz davom etishini ta’minlaydi. Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar esa ishlab chiqarish bosqichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi va korxonaning umumiy faoliyatini muvofiqlashtiradi. Ushbu jarayonlarning har birini samarali tashkil etish korxonaga ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirish imkonini beradi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarining barcha tarkibiy qismlarini yagona tizim sifatida boshqarish zamonaviy korxonalar faoliyatining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish — bu korxonada mahsulot ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha faoliyat turlarini yagona tizim asosida shakllantirish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ta’minlash hamda ishlab chiqarish resurslaridan eng yuqori samaradorlik bilan foydalanishga qaratilgan boshqaruv jarayonidir. Ushbu jarayon ishlab chiqarishning barcha elementlarini, ya’ni mehnat vositalari, xomashyo va materiallar, texnologik uskunalar, ishchi kuchi hamda boshqaruv faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda muvofiqlashtirishni nazarda tutadi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy vazifasi korxonada mahsulot yaratish jarayonini tartibli, uzluksiz va iqtisodiy jihatdan samarali amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishdan iboratdir. Bunda ishlab chiqarish jarayonlarining ketma-ketligi, ishlarning bajarilish muddati, texnologik operatsiyalarning joylashuvi va bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlik masalalari oldindan belgilab olinadi. Natijada korxona o‘z faoliyatini aniq reja asosida olib borishi va mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanishi mumkin bo‘ladi. Ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishda vaqt, makon va texnologik bog‘liqlik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Vaqt jihatidan tashkil etish ishlab chiqarish operatsiyalarining bajarilish muddatlarini belgilash, ish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash va mahsulot tayyorlash davrini qisqartirishga qaratiladi. Makon jihatidan tashkil etish esa ishlab

chiqarish bo‘limlari, ish joylari, uskunalar va yordamchi xizmatlarning korxona hududida eng qulay joylashtirilishini anglatadi.

Texnologik jihatdan tashkil etish esa mahsulot ishlab chiqarish bosqichlarining to‘g‘ri ketma-ketlikda bajarilishini va texnologik jarayonlarning samarali ishlashini ta’minlaydi. Korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish uchun barcha tarkibiy bo‘linmalar faoliyati o‘zaro muvofiqlashtirilishi zarur. Chunki ishlab chiqarish jarayoni faqatgina alohida ish joylari yoki uskunalarning faoliyatidan iborat emas, balki barcha bo‘limlarning yagona maqsad sari hamkorlikda ishlashini talab qiladigan murakkab tizim hisoblanadi. Masalan, ta’minot bo‘limi tomonidan zarur xomashyoning o‘z vaqtida yetkazib berilishi, ishlab chiqarish bo‘limlarining samarali ishlashi va nazorat xizmatlarining faoliyati umumiy ishlab chiqarish natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishda texnologik jarayonlarning to‘g‘ri shakllantirilishi alohida ahamiyatga ega. Texnologik jarayon — bu xomashyo va materiallarni tayyor mahsulotga aylantirish uchun bajariladigan o‘zaro bog‘langan operatsiyalar majmuasidir. Ushbu jarayonlarning oqilona tashkil etilishi ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish, mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash imkonini beradi. Zamonaviy korxonalarda texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish, raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish va innovatsion usullarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligi yanada oshirilmoqda.

Ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishda ish joylarining to‘g‘ri joylashtirilishi ham muhim omillardan biridir. Ish joylari shunday tashkil qilinishi kerakki, xodimlar uchun qulay mehnat sharoiti yaratilishi, materiallar harakati ortiqcha masofalarni bosib o‘tmasligi va ishlab chiqarish jarayonida vaqt yo‘qotishlari kamayishi kerak. Ish joylarini oqilona tashkil etish mehnat unumdorligini oshirish, xodimlarning ish faoliyatini yengillashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarining tezkorligini ta’minlashga yordam beradi. Bundan tashqari, ishlab chiqarishni tashkil etishda uskunalardan samarali foydalanish masalasi ham muhim o‘rin tutadi.

Korxonadagi texnologik vositalarning to‘liq quvvat bilan ishlashi, ularning texnik holatini muntazam nazorat qilish va ta’mirlash ishlarini o‘z vaqtida amalga oshirish ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlaydi. Uskunalardan samarasiz foydalanish esa ishlab chiqarish hajmining kamayishiga, xarajatlarning ortishiga va mahsulot tannarxining oshishiga sabab bo‘lishi mumkin. Mehnat taqsimotini to‘g‘ri tashkil etish ham ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini belgilovchi muhim jihatlardan biridir. Bunda har bir xodimning vazifalari, mas’uliyati va faoliyat yo‘nalishi aniq belgilanadi. Xodimlarning malakasiga mos ravishda ishlarni taqsimlash mehnat unumdorligini oshiradi, ishlab chiqarishdagi xatolarni kamaytiradi va korxonaning umumiy natijalarini yaxshilaydi. To‘g‘ri tashkil etilgan ishlab chiqarish jarayonlari korxonaga bir qator iqtisodiy afzalliklarni beradi. Jumladan, ishlab chiqarish vaqtining qisqarishi, xomashyo va materiallardan samarali foydalanish, mahsulot tannarxining pasayishi, ishlab chiqarish hajmining oshishi va mahsulot sifatining yaxshilanishi shular jumlasidandir. Shu bilan birga, samarali tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi korxonaga bozor talablariga tez moslashish va raqobatchilar orasida mustahkam mavqega ega bo‘lish imkonini yaratadi.

Hozirgi zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish nafaqat mavjud resurslardan foydalanishni boshqarish, balki innovatsion texnologiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va doimiy takomillashtirishni ham talab qiladi. Korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam ravishda tahlil qilib borishi, mavjud kamchiliklarni aniqlashi va samaradorlikni oshirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni qo‘llashi zarur.

Ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish korxonaning barcha ishlab chiqarish elementlarini yagona tizimga birlashtiruvchi muhim boshqaruv faoliyatidir. Uning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil qilish, resurslardan oqilona foydalanish, mehnat samaradorligini oshirish va mahsulot ishlab chiqarish natijalarini yaxshilashdan iborat. Ilmiy asoslangan va samarali tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi hamda uning uzoq muddatli rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish korxonaning texnik, iqtisodiy va tashkiliy imkoniyatlaridan oqilona foydalanishni talab qiladi. Buning uchun ishlab chiqarish faoliyati ma’lum ilmiy asoslangan tamoyillar asosida yo‘lga qo‘yiladi. Ushbu tamoyillar ishlab chiqarish jarayonlarining tartibli kechishini, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlikning muvofiqligini, resurslardan samarali foydalanishni va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni ta’minlaydi.

Ishlab chiqarishni tashkil etish tamoyillari korxonadagi barcha jarayonlarning o‘zaro uyg‘unligini shakllantirishga xizmat qiladi. Ularning asosiy maqsadi ishlab chiqarishdagi ortiqcha vaqt sarfini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish va mahsulot tayyorlash jarayonini iqtisodiy jihatdan samarali tashkil qilishdan iborat. Ushbu tamoyillarga rioya qilish korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini barqaror boshqarish va bozor talablariga mos faoliyat yuritish imkonini beradi.

Rasm 5.1. Ishlab chiqarishni tashkil etish tamoyillari.

Mutanosiblik tamoyili — bu ishlab chiqarish jarayonining barcha tarkibiy qismlari, ya’ni asosiy ishlab chiqarish bo‘linmalari, yordamchi xizmatlar va xizmat ko‘rsatuvchi tizimlarning imkoniyatlari o‘rtasida

ma’lum muvozanatni ta’minlashga asoslangan tashkiliy tamoyildir. Ushbu tamoyilga ko‘ra, korxonadagi har bir ishlab chiqarish uchastkasining ish hajmi boshqa bo‘limlarning imkoniyatlari bilan mos kelishi kerak.

Ishlab chiqarish tizimida barcha bo‘g‘inlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘ladi. Agar biror bo‘limning ishlab chiqarish quvvati boshqa bo‘limlarga nisbatan past yoki yuqori bo‘lsa, umumiy jarayonda nomutanosiblik yuzaga keladi. Masalan, tayyorlov bo‘limi kerakli miqdorda material yetkazib bera olmasa, asosiy ishlab chiqarish uchastkalari to‘liq ishlay olmaydi. Aksincha, ayrim bo‘limlarning imkoniyatlari ortiqcha bo‘lsa, uskunalarning bekor turishi yoki mehnat resurslaridan samarasiz foydalanish holatlari yuzaga kelishi mumkin.

Mutanosiblik tamoyilining asosiy vazifasi ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini bir-biriga mos ravishda tashkil qilishdan iborat. Buning natijasida korxona ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanadi, ishlab chiqarishdagi kechikishlar kamayadi va mahsulot tayyorlash jarayonining barqarorligi ta’minlanadi. Mazkur tamoyilga amal qilish uchun korxonalar ishlab chiqarish hajmini oldindan hisoblaydi, bo‘limlarning imkoniyatlarini baholaydi va ular o‘rtasidagi ish taqsimotini to‘g‘ri tashkil etadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha yuklanish yoki bekor turish holatlari kamayadi.

Uzluksizlik tamoyili — bu ishlab chiqarish jarayonlarining imkon qadar to‘xtovsiz va bir maromda amalga oshirilishini ta’minlashga qaratilgan tashkiliy tamoyildir. Ushbu tamoyil ishlab chiqarish operatsiyalari o‘rtasidagi vaqt oralig‘ini kamaytirish, ish jarayonidagi tanaffuslarni qisqartirish va mahsulot ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirishga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish jarayonida har qanday ortiqcha to‘xtalish korxona faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, xomashyoning o‘z vaqtida yetkazib berilmasligi, uskunalarning nosozligi yoki ish jarayonining noto‘g‘ri tashkil etilishi ishlab chiqarishning sekinlashishiga olib keladi. Shu sababli korxonalar uzluksizlikni ta’minlash uchun ishlab chiqarish jadvalini aniq tuzadi,

texnik xizmat ko‘rsatish ishlarini rejalashtiradi va zarur resurslarning doimiy mavjudligini nazorat qiladi.

Uzluksizlik tamoyiliga amal qilish mahsulot ishlab chiqarish davrini qisqartirish, vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu tamoyil mehnat resurslaridan samarali foydalanishga yordam beradi, chunki xodimlarning ish jarayonidagi ortiqcha kutish va bekor turish holatlari kamayadi. Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida uzluksizlik tamoyili avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, raqamli texnologiyalar va aniq rejalashtirish vositalari yordamida yanada samarali amalga oshirilmoqda.

Parallel bajarish tamoyili — bu ishlab chiqarish jarayonidagi bir nechta operatsiyalarni bir vaqtning o‘zida amalga oshirish orqali umumiy ishlab chiqarish muddatini qisqartirishga qaratilgan tamoyildir. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish va mavjud imkoniyatlardan samaraliroq foydalanish imkonini beradi. An’anaviy ishlab chiqarishda ayrim operatsiyalar ketma-ket bajarilishi natijasida mahsulot tayyorlash uchun ko‘proq vaqt talab qilinishi mumkin. Parallel bajarish tamoyili esa texnologik jihatdan mumkin bo‘lgan jarayonlarni bir vaqtning o‘zida amalga oshirish orqali vaqt tejalishini ta’minlaydi.
Masalan, murakkab mahsulot ishlab chiqarishda uning turli qismlarini alohida ishlab chiqarish bo‘limlarida bir vaqtda tayyorlash mumkin. Keyinchalik ushbu qismlar umumiy yig‘ish jarayonida birlashtiriladi. Bu usul mahsulot ishlab chiqarish muddatini qisqartiradi va korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Parallel bajarish tamoyilidan samarali foydalanish uchun korxonada texnologik jarayonlar puxta rejalashtirilishi, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlik aniq tashkil etilishi va zarur ishlab chiqarish resurslari mavjud bo‘lishi kerak. Ushbu tamoyil ayniqsa yirik sanoat korxonalarida katta ahamiyatga ega bo‘lib, u ishlab chiqarish tezligini oshirish, buyurtmalarni o‘z vaqtida bajarish va korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlashga yordam beradi.

To‘g‘ri oqimlilik tamoyili — bu ishlab chiqarish jarayonida xomashyo, materiallar, detallar va tayyor mahsulotlarning eng qulay,

qisqa va samarali yo‘nalish bo‘yicha harakatlanishini ta’minlashga asoslangan tamoyildir. Ushbu tamoyil ishlab chiqarish hududida materiallar harakatini optimallashtirish va ortiqcha tashish jarayonlarini kamaytirishga qaratiladi. Ishlab chiqarish jarayonida materiallarning keraksiz yo‘nalishlarda harakatlanishi vaqt va mablag‘larning ortiqcha sarflanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ish joylari, uskunalar va ishlab chiqarish uchastkalari texnologik ketma-ketlik asosida joylashtirilishi lozim.

To‘g‘ri oqimlilik tamoyiliga rioya qilinganda xomashyoning kirib kelishidan boshlab tayyor mahsulot hosil bo‘lishigacha bo‘lgan jarayon aniq va tartibli yo‘nalishda amalga oshiriladi. Bu esa ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish, transport xarajatlarini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi. Mazkur tamoyil ayniqsa oqimli va seriyali ishlab chiqarish tizimlarida keng qo‘llaniladi. Chunki bunday ishlab chiqarish shakllarida mahsulot harakatining tezligi va jarayonlarning ketma-ketligi umumiy samaradorlikka katta ta’sir ko‘rsatadi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish mutanosiblik, uzluksizlik, parallel bajarish va to‘g‘ri oqimlilik kabi asosiy tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar korxonada ishlab chiqarish faoliyatini tartibli yo‘lga qo‘yish, resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mutanosiblik tamoyili ishlab chiqarish bo‘limlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlasa, uzluksizlik tamoyili jarayonlarning to‘xtovsiz amalga oshirilishini kafolatlaydi. Parallel bajarish ishlab chiqarish muddatlarini qisqartirishga yordam bersa, to‘g‘ri oqimlilik materiallar va mahsulotlar harakatini optimallashtiradi. Ushbu tamoyillarga ilmiy asosda amal qilish korxonaga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish, mehnat unumdorligini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayonlari korxona faoliyatining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, ular xomashyo va resurslarni tayyor mahsulotga aylantirish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha texnologik, tashkiliy va yordamchi faoliyatlarni qamrab oladi. Ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil

etish korxonada resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi. Samarali tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi korxonaga zamonaviy bozor talablariga moslashish, mahsulot sifatini oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlash imkonini yaratadi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish har qanday sanoat korxonasining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

5.2. Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi, asosiy va yordamchi jarayonlari.

Ishlab chiqarish jarayoni — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy, mehnat, texnik, axborot va boshqaruv resurslarini maqsadga muvofiq ravishda birlashtirish orqali yangi mahsulot yoki xizmat yaratishga qaratilgan murakkab tashkiliy-iqtisodiy faoliyatlar majmuasidir. Ushbu jarayon korxonaning asosiy faoliyat mazmunini tashkil etib, unda dastlabki xomashyo va materiallar belgilangan texnologik usullar asosida qayta ishlanadi, inson mehnati va zamonaviy ishlab chiqarish vositalari yordamida iste’mol qiymatiga ega bo‘lgan tayyor mahsulot shakliga keltiriladi.

Ishlab chiqarish jarayoni oddiygina mahsulot tayyorlash faoliyati bilan cheklanmaydi, balki u korxonada amalga oshiriladigan barcha o‘zaro bog‘langan texnologik, tashkiliy va boshqaruv operatsiyalarini qamrab oladi. Mazkur jarayonda xomashyoni qabul qilish va tayyorlashdan boshlab, uni qayta ishlash, mahsulotni yig‘ish, sifatini tekshirish, saqlash va iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan ko‘plab bosqichlar amalga oshiriladi. Shuning uchun ishlab chiqarish jarayoni korxona faoliyatining barcha bo‘g‘inlarini birlashtiruvchi yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ishlab chiqarish jarayonining asosiy mazmuni ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy jihatdan foydali natijaga erishishdan iboratdir. Bunda mehnat resurslari, ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, moliyaviy imkoniyatlar va boshqaruv qarorlari o‘zaro uyg‘un holda harakat qiladi. Har bir resursning to‘g‘ri tashkil etilishi va oqilona boshqarilishi

korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda uning iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Korxonada ishlab chiqarish jarayonining samarali tashkil etilishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘ladi. Jumladan, texnologik jarayonlarning mukammalligi, ish joylarining to‘g‘ri joylashtirilishi, uskunalardan foydalanish darajasi, xodimlarning malakasi, ishlab chiqarish rejalashtirish tizimi va nazorat mexanizmlarining samaradorligi ushbu jarayonning natijadorligini belgilaydi. Agar ishlab chiqarish jarayoni ilmiy asoslangan holda tashkil etilsa, korxona o‘z resurslaridan unumli foydalanishi, mahsulot sifatini oshirishi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi korxonaning bozordagi mavqeiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki mahsulot ishlab chiqarish tezligi, sifati va tannarxi korxonaning raqobat imkoniyatlarini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Zamonaviy bozor sharoitida korxonalar nafaqat ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishga, balki iste’molchilar talabiga mos, sifatli va iqtisodiy jihatdan samarali mahsulot yaratishga intiladi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish korxona boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi — bu korxonada mahsulot yaratishga xizmat qiluvchi barcha jarayonlar, operatsiyalar va faoliyat yo‘nalishlarining tarkibiy jihatdan tashkil etilishi, ularning o‘zaro bog‘lanishi hamda bajarilish ketma-ketligini ifodalovchi tizimdir. Ushbu tuzilma ishlab chiqarish faoliyatining qanday bosqichlardan iborat ekanligini, har bir bo‘limning vazifalarini va ular o‘rtasidagi hamkorlik tartibini belgilaydi. Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi korxonaning faoliyat xususiyatiga, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turiga, texnologik jarayonlarning murakkabligiga va ishlab chiqarish hajmiga qarab shakllanadi. Turli sohalardagi korxonalarda ishlab chiqarish jarayonining tarkibi bir-biridan farq qilishi mumkin, biroq ularning barchasida asosiy maqsad bir xil bo‘lib, bu mahsulot yoki xizmatni belgilangan sifat va miqdorda samarali ishlab chiqarishni ta’minlashdan iboratdir.

Ishlab chiqarish jarayonining tarkibiy tuzilmasida odatda asosiy, yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar ajratiladi. Asosiy jarayonlar mahsulotni bevosita yaratishga qaratilgan bo‘lib, ularda xomashyo va materiallar tayyor mahsulotga aylantiriladi. Yordamchi jarayonlar esa asosiy ishlab chiqarish faoliyatining uzluksiz ishlashi uchun zarur bo‘lgan texnik va tashkiliy sharoitlarni yaratadi. Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar esa ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasidagi aloqalarni ta’minlaydi, moddiy oqimlarni boshqaradi va ishlab chiqarish faoliyatining barqarorligini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ishlab chiqarish jarayoni tuzilmasining to‘g‘ri shakllantirilishi korxonaning umumiy faoliyat samaradorligini oshiradi. Chunki ishlab chiqarish bosqichlari o‘rtasidagi aniq bog‘liqlik vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi, resurslardan foydalanishni yaxshilaydi va mahsulot tayyorlash jarayonining tezlashishiga yordam beradi. Aksincha, ishlab chiqarish jarayonining noto‘g‘ri tashkil qilinishi ortiqcha xarajatlar, uskunalarning bekor turishi, materiallarning samarasiz sarflanishi va mahsulot ishlab chiqarish muddatining uzayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishini takomillashtirish zamonaviy korxonalar uchun muhim boshqaruv vazifalaridan biri hisoblanadi. Bunda yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish va ishlab chiqarish operatsiyalarini optimallashtirish katta ahamiyatga ega. Ushbu chora-tadbirlar korxonaga ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va bozor talablariga tez moslashish imkonini beradi. Ishlab chiqarish jarayoni korxonaning barcha resurslarini yagona maqsad asosida birlashtiruvchi murakkab boshqaruv va texnologik tizimdir. Uning tuzilishi esa ishlab chiqarish faoliyatining tartibi, bosqichlari va o‘zaro aloqalarini belgilaydi. Ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish korxonaga mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayoni korxonaning barcha resurslarini yagona maqsad asosida birlashtiruvchi murakkab boshqaruv va texnologik tizimdir. Uning tuzilishi esa ishlab chiqarish faoliyatining tartibi, bosqichlari va o‘zaro aloqalarini belgilaydi. Ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish korxonaga mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi.

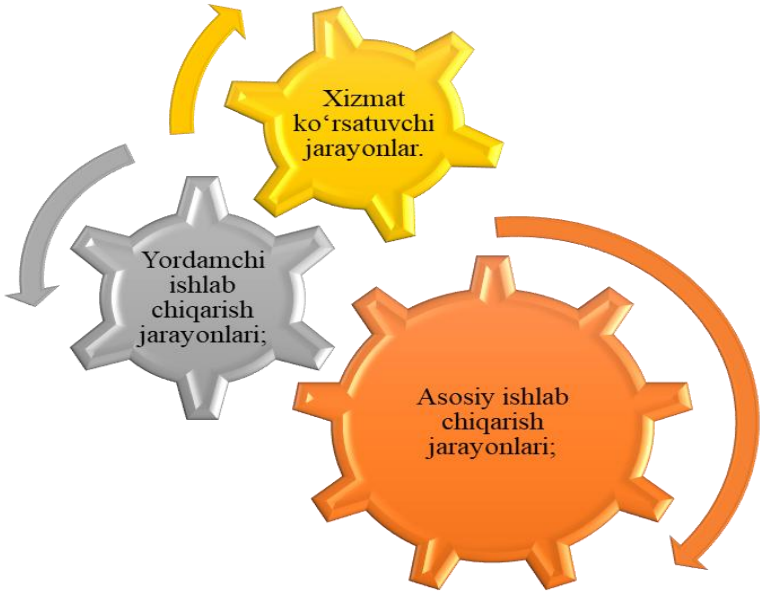

Rasm 5.2. Ishlab chiqarish jarayonining tarkibi.

Ushbu jarayonlar bir-biri bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, ulardan birining samarali ishlashi boshqalarining faoliyatiga ham ta’sir qiladi. Masalan, asosiy ishlab chiqarish jarayonlari mahsulot yaratishga xizmat qilsa, yordamchi jarayonlar ushbu faoliyatning texnik va tashkiliy jihatdan uzluksiz davom etishini ta’minlaydi, xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar esa ishlab chiqarish bo‘limlari o‘rtasidagi harakat va aloqalarni muvofiqlashtiradi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari — bu korxonaning asosiy maqsadi hisoblangan mahsulot ishlab chiqarishni bevosita amalga oshiradigan texnologik operatsiyalar majmuasidir. Ushbu jarayonlarda dastlabki xomashyo va materiallar qayta ishlanadi, ularga zarur texnologik ishlov beriladi va natijada iste’mol qiymatiga ega bo‘lgan tayyor mahsulot shakllantiriladi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari korxonaning ishlab chiqarish faoliyatining markaziy qismi hisoblanadi, chunki aynan shu jarayon davomida yangi iqtisodiy qiymat yaratiladi. Ushbu jarayonlarning tashkil etilish sifati mahsulotning miqdori, sifati, ishlab chiqarish muddati va tannarxiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlari odatda quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

a) ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan xomashyo va materiallarni tayyorlash, ularni texnologik talablarga mos holatga keltirish jarayonidir;

b) xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotlarga mexanik, kimyoviy, fizik yoki boshqa usullar yordamida ishlov berish orqali kerakli shakl va xususiyatlarni hosil qilish faoliyatidir;

c) alohida qismlar yoki detallarni birlashtirish, mahsulotning umumiy tuzilishini shakllantirish va uni foydalanishga tayyor holga keltirish bosqichidir;

d) ishlab chiqarilgan mahsulotlarning belgilangan standartlar, texnik talablar va sifat mezonlariga mosligini tekshirishga qaratilgan faoliyatdir.

Masalan, mashinasozlik korxonalarida metallga ishlov berish, detallarni tayyorlash, yig‘ish va tayyor mashinalarni sinovdan o‘tkazish asosiy ishlab chiqarish jarayonlariga kiradi. To‘qimachilik sanoatida esa tolalarni qayta ishlash, ip tayyorlash, mato ishlab chiqarish va mahsulotga yakuniy ishlov berish asosiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Asosiy ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil qilish uchun texnologik ketma-ketlikka rioya qilish, zamonaviy uskunalardan foydalanish, ish joylarini to‘g‘ri joylashtirish va ishlab chiqarish operatsiyalarini aniq rejalashtirish talab etiladi. Ushbu omillar mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshirish, sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Yordamchi jarayonlarning asosiy vazifasi ishlab chiqarish vositalarining doimiy ish holatini saqlash, texnologik jarayonlarni zarur resurslar bilan ta’minlash va ishlab chiqarishda yuzaga kelishi mumkin

bo‘lgan uzilishlarning oldini olishdan iborat. Yordamchi ishlab chiqarish jarayonlariga quyidagilar kiradi:

a) uskunalarga texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash ushbu faoliyat ishlab chiqarish mashinalari, mexanizmlari va texnologik qurilmalarining ish faoliyatini barqaror saqlashga qaratiladi. Uskunalarning o‘z vaqtida ta’mirlanishi ishlab chiqarishdagi to‘xtalishlarni kamaytiradi va korxonaning ishlab chiqarish quvvatidan samarali foydalanish imkonini beradi;

b) energetik xizmatlar ishlab chiqarish jarayonlarining normal ishlashi uchun zarur bo‘lgan elektr energiyasi, issiqlik, gaz va boshqa energiya manbalarini yetkazib berishni ta’minlaydi. Energiya bilan uzluksiz ta’minlash ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini oshiradi;

c) asbob-uskunalarni tayyorlash ishlab chiqarishda foydalaniladigan maxsus moslamalar, asboblar va yordamchi vositalarni tayyorlash yoki ularni ish holatida saqlash bilan bog‘liq. Bu jarayon texnologik operatsiyalarning sifatli bajarilishiga yordam beradi;

d) transport xizmatlari korxona ichidagi transport tizimi xomashyo, materiallar, detallar va tayyor mahsulotlarning kerakli joylarga o‘z vaqtida yetkazilishini ta’minlaydi. Samarali tashkil etilgan transport xizmati ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha vaqt sarfini kamaytiradi.

Yordamchi jarayonlarning yaxshi yo‘lga qo‘yilishi ishlab chiqarishning uzluksiz davom etishini ta’minlaydi, mehnat unumdorligini oshiradi va korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligini yaxshilaydi.

Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlar — bu ishlab chiqarish faoliyatini tashkiliy va logistika jihatidan qo‘llab-quvvatlaydigan jarayonlar tizimidir. Ushbu jarayonlar mahsulot yaratishda bevosita qatnashmasa ham, ishlab chiqarishning barcha bosqichlari o‘rtasidagi aloqani ta’minlaydi. Xizmat ko‘rsatuvchi jarayonlarga xomashyo va tayyor mahsulotlarni saqlash, ombor xo‘jaligini boshqarish, ishlab chiqarish ichki transportini tashkil qilish va axborot oqimlarini boshqarish, hamda moddiy resurslar harakatini nazorat qilish. Ushbu jarayonlarning asosiy maqsadi ishlab chiqarish faoliyatining barcha bo‘g‘inlarini yagona tizim sifatida ishlashini ta’minlashdan iborat. Masalan, ombor faoliyatining

to‘g‘ri tashkil etilishi materiallarning o‘z vaqtida ishlab chiqarishga yetkazib berilishini ta’minlaydi, axborot tizimlari esa boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi korxonada mahsulot yaratish bilan bog‘liq barcha faoliyatlarning o‘zaro bog‘langan tizimidan tashkil topadi. Ushbu tizimning asosiy qismlarini asosiy ishlab chiqarish jarayonlari, yordamchi jarayonlar va xizmat ko‘rsatuvchi faoliyatlar tashkil etadi. Korxonada ushbu jarayonlarning ilmiy asosda tashkil etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonining to‘g‘ri tuzilishi zamonaviy korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

5.3. Ishlab chiqarish siklining bosqichlari.

Ishlab chiqarish sikli — bu xomashyo va materiallarning ishlab chiqarishga qabul qilinishidan boshlab, tayyor mahsulot shakliga kelguniga qadar bo‘lgan barcha texnologik, mehnat va tashkiliy jarayonlarning vaqt bo‘yicha davom etish davridir. Boshqacha aytganda, ishlab chiqarish sikli korxonada ma’lum bir mahsulot birligini yaratish uchun zarur bo‘lgan barcha operatsiyalar bajariladigan umumiy vaqt oralig‘ini ifodalaydi. Ushbu tushuncha ishlab chiqarishni rejalashtirish, ish jarayonlarini tashkil etish va korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ishlab chiqarish siklining asosiy mohiyati ishlab chiqarish jarayonidagi barcha bosqichlarning o‘zaro bog‘liq holda amalga oshirilishini ta’minlashdan iborat. Har qanday mahsulot tayyor holga kelguniga qadar bir nechta ketma-ket yoki parallel bajariladigan jarayonlardan o‘tadi. Ushbu jarayonlar davomida xomashyo tayyorlanadi, unga texnologik ishlov beriladi, mahsulot yig‘iladi, tekshiriladi va keyingi foydalanish yoki sotish uchun tayyor holatga keltiriladi. Ishlab chiqarish siklining davomiyligi korxonaning texnologik imkoniyatlari, ishlab chiqarish turi, mahsulot murakkabligi va boshqaruv tizimining samaradorligiga bog‘liq bo‘ladi.

Ishlab chiqarish siklining qisqa bo‘lishi korxona uchun muhim iqtisodiy afzalliklarni yaratadi. Chunki ishlab chiqarish jarayoni qancha tez va samarali tashkil etilsa, korxona shuncha qisqa vaqt ichida ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishi mumkin. Bu esa ishlab chiqarish quvvatlaridan unumli foydalanish, aylanma mablag‘lar harakatini tezlashtirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlash imkonini beradi. Ishlab chiqarish sikli odatda bir nechta asosiy bosqichlardan tashkil topadi. Har bir bosqich mahsulot yaratish jarayonining ma’lum bir qismini bajaradi va umumiy ishlab chiqarish tizimining samarali ishlashiga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish sikli korxonada mahsulot yaratish jarayonining barcha bosqichlarini vaqt va texnologik ketma-ketlik asosida birlashtiruvchi murakkab tizim hisoblanadi. Ushbu sikl birgina texnologik operatsiyadan iborat bo‘lmay, balki xomashyoni tayyorlashdan boshlab, tayyor mahsulotni olishgacha bo‘lgan o‘zaro bog‘langan tashkiliy, texnik va mehnat jarayonlarini qamrab oladi. Har bir bosqich ishlab chiqarish faoliyatining muayyan vazifasini bajaradi va umumiy ishlab chiqarish jarayonining izchil hamda samarali amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish siklining bosqichlari korxonadagi ish jarayonlarini tartibga solish, ishlab chiqarish vaqtini aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va mahsulot tayyorlash jarayonining uzluksizligini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Har bir bosqich oldingi jarayon natijalariga bog‘liq bo‘lib, keyingi bosqichning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu sababli ishlab chiqarish siklining barcha qismlari yagona tizim sifatida ko‘rib chiqiladi.

Ishlab chiqarish siklining tarkibiy bosqichlari korxonaning ishlab chiqarish turi, mahsulotning murakkabligi, texnologik jarayonlarning xususiyatlari va ishlab chiqarish hajmiga qarab shakllanadi. Masalan, oddiy mahsulot ishlab chiqarishda sikl bosqichlari kamroq bo‘lishi mumkin, murakkab texnika yoki ko‘p tarkibli mahsulotlarni yaratishda esa jarayonlar soni ko‘payadi va har bir bosqich batafsil rejalashtirishni talab qiladi.

Ishlab chiqarish sikli korxonada mahsulot yaratish jarayonining barcha bosqichlarini o‘zida mujassam etgan murakkab tashkiliy va texnologik tizim hisoblanadi. Ushbu sikl mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan dastlabki tayyorgarlik ishlaridan boshlanib, tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi. Har bir bosqich ma’lum vazifalarni bajarishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning o‘zaro uyg‘unligi ishlab chiqarish jarayonining tezligi, sifati va iqtisodiy samaradorligini belgilaydi. Ishlab chiqarish siklining bosqichlarini to‘g‘ri tashkil etish korxonaga mavjud resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish va mahsulot tannarxini kamaytirish imkonini beradi.

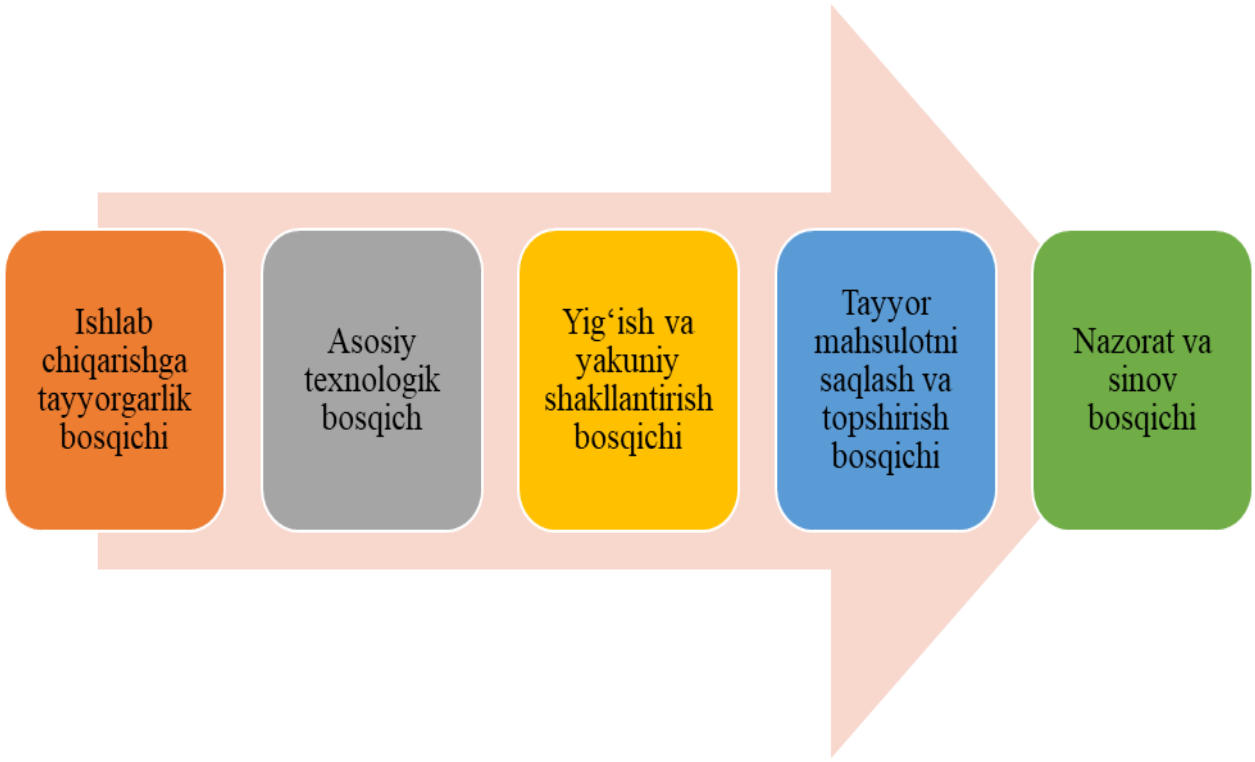

Rasm 5.3. Ishlab chiqarish sikli.

Ishlab chiqarishga tayyorgarlik bosqichi — bu mahsulot ishlab chiqarish jarayonini boshlashdan oldin amalga oshiriladigan barcha tashkiliy, texnik va iqtisodiy tadbirlar majmuasidir. Ushbu bosqichning asosiy vazifasi ishlab chiqarish jarayonining keyingi bosqichlari uchun zarur sharoitlarni yaratish va korxonaning barcha imkoniyatlarini ishlab chiqarish talablariga moslashtirishdan iborat. Mazkur jarayon davomida ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo, asosiy va yordamchi materiallar, butlovchi qismlar hamda boshqa zarur resurslar

tayyorlanadi. Shu bilan birga, texnologik jarayonlarning ketma-ketligi belgilanadi, ishlab chiqarish usullari tanlanadi va mahsulot tayyorlash uchun kerakli texnik hujjatlar ishlab chiqiladi. Texnologik xaritalar, ishlab chiqarish me’yorlari va ish tartiblari aynan shu bosqichda shakllantiriladi.

Tayyorgarlik bosqichida ishlab chiqarish uskunalarining texnik holati ham tekshiriladi. Mashina va mexanizmlarning sozligi, ish joylarining tashkil etilishi, xodimlarning vazifalari hamda xavfsizlik talablari oldindan ko‘rib chiqiladi. Chunki ishlab chiqarish vositalarining tayyor holatda bo‘lishi keyingi jarayonlarning to‘xtovsiz amalga oshirilishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu bosqichning sifatli tashkil etilishi butun ishlab chiqarish siklining samaradorligini belgilaydi. Agar tayyorgarlik ishlari puxta amalga oshirilsa, ishlab chiqarish jarayonida vaqt yo‘qotishlari kamayadi, resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi va mahsulot ishlab chiqarish jarayoni aniq reja asosida olib boriladi.

Asosiy texnologik bosqich ishlab chiqarish siklining markaziy va eng muhim qismi hisoblanadi. Aynan shu bosqichda xomashyo va materiallarga bevosita texnologik ishlov berilib, ular ma’lum xususiyatlarga ega bo‘lgan tayyor mahsulot yoki uning tarkibiy qismlariga aylantiriladi. Ushbu jarayonda ishlab chiqarish texnologiyasiga muvofiq ravishda turli operatsiyalar amalga oshiriladi. Bular jumlasiga mexanik ishlov berish, shakl berish, qayta ishlash, kimyoviy yoki fizik ta’sir ko‘rsatish, mahsulot tarkibini o‘zgartirish kabi jarayonlar kiradi. Har bir operatsiya mahsulotning belgilangan texnik va sifat ko‘rsatkichlariga ega bo‘lishini ta’minlashga qaratiladi.

Asosiy texnologik bosqichning samaradorligi ko‘p jihatdan qo‘llanilayotgan texnologiyalar darajasi, uskunalarning zamonaviyligi va ishchilarning kasbiy malakasiga bog‘liq bo‘ladi. Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish ushbu bosqichning aniqligi va tezligini oshirish imkonini beradi. Texnologik jarayonlarning to‘g‘ri tashkil qilinishi mahsulot sifatining barqaror bo‘lishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishiga va ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishga yordam beradi.

Aksincha, texnologik jarayonlardagi xatolar mahsulot sifati pasayishiga, resurslarning ortiqcha sarflanishiga va ishlab chiqarish muddatlarining uzayishiga olib kelishi mumkin.

Yig‘ish va yakuniy shakllantirish bosqichi — bu ishlab chiqarish jarayonida alohida tayyorlangan detallar, qismlar yoki elementlarni yagona mahsulot ko‘rinishiga birlashtirish jarayonidir. Ushbu bosqich ayniqsa murakkab konstruksiyaga ega bo‘lgan mashinalar, texnik qurilmalar va ko‘p tarkibli mahsulotlar ishlab chiqarishda katta ahamiyatga ega. Mazkur bosqichda mahsulotning barcha tarkibiy qismlari belgilangan texnologik ketma-ketlik asosida birlashtiriladi. Har bir detalning o‘zaro mosligi, o‘rnatilish aniqligi va texnik talablarga javob berishi tekshiriladi. Yig‘ish jarayonida kichik xatoliklarning mavjud bo‘lishi ham tayyor mahsulotning ishlash samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi sababli ushbu bosqich yuqori aniqlik va nazoratni talab qiladi.

Yig‘ish jarayonining samarali tashkil etilishi mahsulotning ishonchliligi, xizmat qilish muddati va foydalanish xususiyatlarini belgilaydi. Shu sababli korxonalarda yig‘ish operatsiyalarini takomillashtirish, maxsus uskunalardan foydalanish va ishchilar malakasini oshirishga katta e’tibor qaratiladi. Ushbu bosqich yakunida mahsulot foydalanishga tayyor holatga keladi va keyingi sifat nazorati jarayonlariga yuboriladi. Demak, yig‘ish jarayoni ishlab chiqarishning alohida qismlarini yagona yakuniy natijaga birlashtiruvchi muhim bosqich hisoblanadi.

Nazorat va sinov bosqichi ishlab chiqarilgan mahsulotlarning sifatini baholash, ularning belgilangan standartlar va texnik talablarga muvofiqligini aniqlash jarayonidir. Ushbu bosqich ishlab chiqarish siklining muhim nazorat mexanizmi bo‘lib, korxonada sifatli va ishonchli mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlashga xizmat qiladi. Nazorat jarayonida mahsulotlarning tashqi ko‘rinishi, texnik xususiyatlari, mustahkamligi, ishlash qobiliyati va boshqa muhim ko‘rsatkichlari tekshiriladi. Zarur hollarda maxsus sinov usullari yordamida mahsulotning amaliy faoliyatdagi holati baholanadi.

Sifat nazoratining asosiy maqsadi nafaqat tayyor mahsulotdagi kamchiliklarni aniqlash, balki ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarning oldini olishdan iboratdir. Shu sababli zamonaviy korxonalarda nazorat jarayonlari ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga kiritiladi. Samarali tashkil etilgan nazorat tizimi mahsulot sifatining oshishiga, iste’molchilar ishonchining mustahkamlanishiga va korxonaning bozordagi obro‘sining yaxshilanishiga yordam beradi.

Tayyor mahsulotni saqlash va topshirish bosqichi ishlab chiqarish siklining yakuniy qismi bo‘lib, unda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni keyingi foydalanish yoki sotuv jarayoniga tayyorlash ishlari amalga oshiriladi. Ushbu bosqich mahsulotning ishlab chiqarishdan tashqi muhitga chiqarilishigacha bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi. Mazkur jarayonda tayyor mahsulotlar maxsus omborlarga joylashtiriladi, ularning miqdori va sifat holati nazorat qilinadi hamda saqlash sharoitlari ta’minlanadi. Mahsulotlarni noto‘g‘ri saqlash ularning sifatiga zarar yetkazishi mumkinligi sababli ombor faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ushbu bosqichda mahsulotlarni buyurtmachilarga yoki savdo tizimlariga yetkazib berish ishlari rejalashtiriladi. Transport jarayonlarini samarali tashkil qilish, mahsulot harakatini nazorat qilish va logistika tizimini boshqarish korxonaning umumiy faoliyat natijalariga ta’sir ko‘rsatadi.

Tayyor mahsulotni saqlash va topshirish jarayonining samarali amalga oshirilishi ishlab chiqarish hamda sotuv faoliyatlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Natijada korxona mahsulotlarini o‘z vaqtida yetkazib berish, mijozlar talabini qondirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish siklining har bir bosqichi yagona tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular o‘zaro bog‘liq holda korxonaning umumiy ishlab chiqarish natijasini shakllantiradi. Tayyorlov jarayonidan boshlab mahsulotni topshirishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni samarali boshqarish korxonaga vaqt va resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish hamda raqobatbardosh ishlab chiqarishni ta’minlash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish siklining davomiyligi — bu mahsulot ishlab chiqarish jarayonining boshlanishidan boshlab tayyor mahsulot holiga kelguniga qadar sarflanadigan vaqt oralig‘idir. Ushbu ko‘rsatkich korxona faoliyatining tashkiliy va texnologik samaradorligini ifodalovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish siklining davomiyligi qancha qisqa bo‘lsa, korxona o‘z resurslaridan shunchalik unumli foydalanadi, mahsulot ishlab chiqarish tezligi oshadi va bozor talablariga tezroq javob berish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli ishlab chiqarish sikli vaqtini optimallashtirish korxonalarni boshqarish jarayonidagi asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish siklining davomiyligi bir qator ichki va tashqi omillar ta’sirida shakllanadi. Ichki omillar korxonaning o‘z faoliyati, texnologik imkoniyatlari, boshqaruv tizimi va mehnat jarayonlarini tashkil etish darajasi bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi omillar ta’minot tizimi, bozor sharoiti va tashqi iqtisodiy muhit bilan belgilanadi. Ushbu omillarning har biri ishlab chiqarish jarayonining tezligi, uzluksizligi va samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi:

− ishlab chiqarish texnologiyasining murakkabligi ishlab chiqarish siklining davomiyligini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Mahsulot tayyorlash jarayonida qo‘llaniladigan texnologik usullar qanchalik murakkab bo‘lsa, uni ishlab chiqarish uchun talab qilinadigan vaqt ham shunchalik ortadi. Murakkab texnologik jarayonlarda ko‘plab operatsiyalarni bajarish, maxsus ishlov berish usullaridan foydalanish va qo‘shimcha nazorat tadbirlarini amalga oshirish zarur bo‘ladi. Yuqori aniqlik talab qiladigan mashinasozlik mahsulotlari, elektron qurilmalar yoki murakkab texnik vositalarni ishlab chiqarishda oddiy mahsulotlarga nisbatan ko‘proq vaqt talab etiladi. Chunki bunday mahsulotlarda texnologik jarayonlarning har bir bosqichi aniq rejalashtirilishi va belgilangan standartlarga mos ravishda bajarilishi kerak. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish esa ishlab chiqarish vaqtini kamaytirish va jarayonlarning samaradorligini oshirish imkonini beradi;

− mahsulotning tuzilishi, tarkibiy qismlari soni va konstruktiv murakkabligi ishlab chiqarish siklining uzunligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Oddiy tuzilishga ega mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayoni

qisqa vaqt ichida amalga oshirilishi mumkin bo‘lsa, ko‘p qismlardan tashkil topgan murakkab mahsulotlarni tayyorlash uchun ko‘proq vaqt va mehnat resurslari talab etiladi. Mahsulot konstruksiyasining murakkabligi nafaqat uni tayyorlash jarayoniga, balki yig‘ish, sinovdan o‘tkazish va sifat nazoratiga ham ta’sir qiladi. Shu sababli mahsulot loyihalash bosqichida ishlab chiqarish qulayligi, texnologik imkoniyatlar va vaqt samaradorligi hisobga olinishi kerak. To‘g‘ri ishlab chiqilgan konstruksiya ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish va sikl davomiyligini qisqartirishga yordam beradi;

– ishlab chiqarish jarayonida bajariladigan texnologik operatsiyalar miqdori va ularning qanday tartibda amalga oshirilishi ham sikl davomiyligiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Operatsiyalar soni qancha ko‘p bo‘lsa, mahsulot tayyorlash uchun talab qilinadigan vaqt ham ortadi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri loyihalash va operatsiyalar ketma-ketligini maqbul tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Agar texnologik operatsiyalar noto‘g‘ri joylashtirilsa yoki ular o‘rtasida ortiqcha kutish vaqtlari yuzaga kelsa, ishlab chiqarish jarayoni sekinlashadi. Aksincha, operatsiyalarni ilmiy asosda tashkil etish, ayrim jarayonlarni parallel bajarish va ish oqimlarini muvofiqlashtirish ishlab chiqarish siklini qisqartirish imkonini beradi.

– korxonada foydalanilayotgan mashina, mexanizm va texnologik uskunalarning holati ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligiga bevosita ta’sir qiladi. Texnik jihatdan soz va zamonaviy uskunalar mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshiradi, operatsiyalar aniqligini ta’minlaydi va vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi. Agar uskunalarda tez-tez nosozliklar yuzaga kelsa yoki ularning texnik imkoniyatlari ishlab chiqarish talablariga javob bermasa, ishlab chiqarish jarayonida to‘xtashlar ko‘payadi va sikl davomiyligi uzayadi. Shu sababli korxonalarda texnik xizmat ko‘rsatish, profilaktik ta’mirlash va uskunalarni yangilash ishlari muntazam amalga oshirilishi zarur;

– mehnat resurslarining kasbiy tayyorgarligi va tajribasi ishlab chiqarish jarayonlarining tezligi hamda sifatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Malakali ishchilar texnologik operatsiyalarni aniq va tez bajaradi, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni kamaytiradi hamda ishlab

chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlaydi. Xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini oshirish ishlab chiqarish siklini optimallashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Yetarli malakaga ega bo‘lmagan xodimlar tomonidan bajarilgan ishlar esa qo‘shimcha tekshiruv, tuzatish va qayta ishlash zaruratini keltirib chiqarishi mumkin;

– ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan va puxta rejalashtirish sikl davomiyligini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Rejalashtirish orqali ishlab chiqarish vazifalari, resurslardan foydalanish tartibi, ishlarning ketma-ketligi va bajarilish muddatlari belgilanadi. Samarali rejalashtirish ishlab chiqarishdagi tartibsizliklarni kamaytiradi, bo‘limlar faoliyatini muvofiqlashtiradi va vaqt yo‘qotishlarining oldini oladi. Aksincha, rejalashtirishdagi kamchiliklar xomashyo yetishmasligi, uskunalarning bekor turishi yoki ish jarayonlarining kechikishiga sabab bo‘lishi mumkin;

– ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz davom etishi uchun zarur xomashyo, materiallar va butlovchi qismlarning o‘z vaqtida yetkazib berilishi muhim ahamiyatga ega. Agar ishlab chiqarish uchun kerakli resurslar belgilangan muddatda mavjud bo‘lmasa, ish jarayonida to‘xtalishlar yuzaga keladi va ishlab chiqarish sikli uzayadi. Samarali ta’minot tizimini tashkil etish orqali korxona ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz olib borishi, ortiqcha zaxiralarni kamaytirishi va resurslardan oqilona foydalanishi mumkin. Shu sababli logistika va ta’minot faoliyatini to‘g‘ri boshqarish ishlab chiqarish siklini qisqartirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

– ishlab chiqarish siklining davomiyligi ko‘plab texnik, tashkiliy va iqtisodiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Ushbu omillarni chuqur tahlil qilish va samarali boshqarish korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, vaqt va resurslardan unumli foydalanish hamda umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Ishlab chiqarish siklini qisqartirish zamonaviy korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlash va bozordagi barqaror faoliyatini ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Ishlab chiqarish sikli korxonada mahsulot yaratish jarayonining vaqt bo‘yicha to‘liq davomiyligini ifodalovchi muhim iqtisodiy va tashkiliy ko‘rsatkich hisoblanadi. U tayyorgarlik, texnologik ishlov berish, yig‘ish, nazorat hamda tayyor mahsulotni saqlash kabi asosiy bosqichlardan tashkil topadi. Har bir bosqichning samarali tashkil etilishi umumiy ishlab chiqarish natijalariga ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish siklini qisqartirish, jarayonlarni takomillashtirish va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish korxonaga mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarish jarayoni tushunchasi nimani anglatadi va uning korxona faoliyatidagi asosiy ahamiyati qanday?
2. Ishlab chiqarish jarayonining tarkibiy tuzilishi qanday elementlardan tashkil topadi va asosiy hamda yordamchi jarayonlarning farqli jihatlari nimadan iborat?
3. Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishning asosiy tamoyillari qaysilar va ular korxona faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
4. Ishlab chiqarish sikli nima va uning asosiy bosqichlari qanday ketma-ketlikda amalga oshiriladi?
5. Ishlab chiqarish siklining davomiyligiga ta’sir qiluvchi asosiy ichki va tashqi omillar nimalardan iborat?
6. Ishlab chiqarish siklini qisqartirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun qanday boshqaruv choralari amalga oshiriladi?

VI BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA ISH JOYLARINI TASHKIL QILISH

6.1. Ish joylarini tashkil etish. Ish joylarining turlari, ularni tartibga solish va texnik xizmat koʻrsatish.

6.2.Ish joylariga xizmat koʻrsatishga qoʻyiladigan talablar.

6.3. Ishlab chiqarishga texnik xizmat koʻrsatish turlari, ta’mirlash ishlarini tashkil etish.

6.1. Ish joylarini tashkil etish. Ish joylarining turlari, ularni tartibga solish va texnik xizmat koʻrsatish.

Ish joylarini tashkil etish — bu korxonada ishlab chiqarish faoliyatini yuqori samaradorlik asosida olib borish uchun xodimning mehnat jarayonini amalga oshirishiga zarur boʻlgan barcha tashkiliy, texnik va iqtisodiy sharoitlarni shakllantirish jarayonidir. Ushbu jarayon ishchi faoliyat yuritadigan hududni toʻgʻri rejalashtirish, ishlab chiqarish uskunalari, texnologik vositalar, xomashyo, materiallar va yordamchi jihozlarni oqilona joylashtirish hamda mehnat jarayonining uzluksizligini ta’minlashga qaratiladi. Ish joylarini ilmiy asosda tashkil etish korxonada mavjud resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish va xodimlar faoliyatining unumdorligini oshirish imkonini beradi.

Korxonaning umumiy ishlab chiqarish tizimida ish joyi eng muhim tarkibiy elementlardan biri hisoblanadi, chunki mahsulot yaratish bilan bogʻliq boʻlgan asosiy mehnat operatsiyalari aynan shu hududda bajariladi. Ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlari — xomashyoga dastlabki ishlov berishdan tortib, tayyor mahsulotni shakllantirish va sifatini tekshirishgacha boʻlgan jarayonlar ma’lum ish joylari faoliyati orqali amalga oshiriladi. Shu sababli ish joyining qanday tashkil etilgani korxonaning ishlab chiqarish quvvati, mahsulot sifati, vaqt sarfi va iqtisodiy natijalariga bevosita ta’sir koʻrsatadi.

Ish joylarini toʻgʻri tashkil qilishning asosiy maqsadi xodim uchun qulay, xavfsiz va samarali mehnat muhitini yaratishdan iboratdir. Bunda ish jarayonida bajariladigan har bir operatsiya uchun zarur boʻlgan vositalar oldindan belgilanadi va ularning joylashuvi ishchining ortiqcha

harakatlarini kamaytiradigan tarzda tashkil etiladi. Masalan, asbob-uskunalar, nazorat vositalari va materiallarning ishchiga qulay masofada joylashtirilishi mehnat jarayonini tezlashtiradi, vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi hamda ish unumdorligini oshiradi. Shu bilan birga, ish joyining ergonomik talablarga mos tashkil etilishi xodimning jismoniy zo‘riqishini kamaytirib, mehnat sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ish joyi tushunchasi ishlab chiqarish menejmentida ma’lum vazifalarni bajarish uchun mo‘ljallangan, texnologik uskunalar, ishlab chiqarish vositalari, materiallar va mehnatni tashkil etish elementlari bilan jihozlangan maxsus hududni anglatadi. Ish joyi oddiygina ishlab chiqarish maydoni sifatida emas, balki inson mehnati, texnika vositalari va texnologik jarayonlarning o‘zaro bog‘langan holda faoliyat yuritadigan murakkab tashkiliy tizimi sifatida qaraladi. Unda xodimning bajaradigan vazifalari, ishlatiladigan texnologiyalar, xavfsizlik talablari va ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlari hisobga olinadi.

Har bir ish joyining samarali tashkil etilishi bir nechta muhim omillarga bog‘liq bo‘ladi. Jumladan, ish joyining to‘g‘ri rejalashtirilishi, texnologik uskunalarning qulay joylashtirilishi, zarur materiallarning o‘z vaqtida ta’minlanishi, mehnat xavfsizligi talablariga rioya qilinishi va ish jarayonining aniq tartibga solinishi muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlashganda xodim o‘z vazifalarini kam vaqt sarflagan holda sifatli bajarishi, korxona esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi mumkin.

Ish joylarini tashkil etishda texnik va tashkiliy jihatlar bilan bir qatorda inson omili ham katta rol o‘ynaydi. Chunki ishlab chiqarish jarayonining asosiy ishtirokchisi bo‘lgan xodimning malakasi, mehnat sharoitiga moslashuvi va ish faoliyatining qulayligi yakuniy natijalarga ta’sir qiladi. Shuning uchun zamonaviy korxonalarda ish joylarini loyihalashda nafaqat texnika imkoniyatlari, balki xodimlarning fiziologik va psixologik xususiyatlari ham hisobga olinadi.

Ish joyining samarali tashkil etilishi natijasida ishlab chiqarish jarayonlarida tartib-intizom kuchayadi, mehnat unumdorligi ortadi, mahsulot tayyorlash uchun sarflanadigan vaqt qisqaradi va ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi. Bundan tashqari, yaxshi tashkil etilgan

ish joylari texnika xavfsizligini ta’minlash, ishlab chiqarishdagi nosozliklarni kamaytirish va mahsulot sifatini barqaror saqlash imkonini beradi. Shunday qilib, ish joylarini tashkil etish korxona boshqaruv tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Ish joylarini ilmiy asosda tashkil qilish orqali korxona mavjud mehnat, moddiy va texnik resurslardan oqilona foydalanadi, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtiradi hamda bozor sharoitida o‘z raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ish joylarini tashkil etish jarayonida korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlari, texnologik talablar va xodimlarning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar har tomonlama hisobga olinadi. To‘g‘ri tashkil etilgan ish joyi nafaqat ishlab chiqarish jarayonining tez va sifatli bajarilishini ta’minlaydi, balki mehnat resurslaridan oqilona foydalanish, vaqt sarfini kamaytirish va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli ish joylarini loyihalash va tartibga keltirishda bir qator muhim tashkiliy hamda texnik omillarga alohida e’tibor qaratiladi:

a) ish joyini tashkil qilishda eng muhim vazifalardan biri xodimning mehnat faoliyatini qulay va unumli amalga oshirish imkonini beradigan sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Bunda ish jarayonining ketma-ketligi, bajariladigan operatsiyalarning murakkabligi va xodimning ish harakatlari chuqur tahlil qilinadi. Mehnat jarayonining to‘g‘ri tashkil etilishi ishchining ortiqcha jismoniy kuch sarflashini kamaytiradi, ish vaqtining samarali taqsimlanishini ta’minlaydi va ishlab chiqarish topshiriqlarining o‘z vaqtida bajarilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, ish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish orqali xodimlarning vazifalari aniq belgilanadi, mehnat taqsimoti takomillashadi va ishlab chiqarishdagi tartib kuchayadi. Natijada har bir ishchi o‘z vazifasini tushunarli va aniq bajarib, umumiy ishlab chiqarish natijasining yaxshilanishiga hissa qo‘shadi;

b) ish joyida mavjud bo‘lgan asbob-uskunalar, texnologik qurilmalar va yordamchi vositalarning oqilona joylashtirilishi ishlab chiqarish samaradorligiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Uskunalar ish jarayonining

texnologik ketma-ketligiga mos ravishda joylashtirilishi kerak, chunki noto‘g‘ri tashkil etilgan joylashuv xodimning ortiqcha harakatlanishiga, vaqt yo‘qotishiga va mehnat unumdorligining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Uskuna va ish qurollarining qulay joylashuvi ishchiga kerakli vositalardan tez va oson foydalanish imkonini beradi. Bu esa ishlab chiqarish operatsiyalarining bajarilish tezligini oshiradi, xatolar sonini kamaytiradi va mahsulot sifatining barqaror bo‘lishini ta’minlaydi. Ayniqsa murakkab texnologik jarayonlarga ega korxonalarda uskunalarni to‘g‘ri joylashtirish ishlab chiqarish oqimining samarali tashkil etilishida muhim omil hisoblanadi;

c) ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz davom etishi uchun zarur bo‘lgan xomashyo, materiallar, ehtiyot qismlar va boshqa ishlab chiqarish vositalari ish joyiga belgilangan vaqtda yetkazib berilishi lozim. Moddiy resurslarning kechikishi ishlab chiqarish jarayonida to‘xtalishlarni yuzaga keltirishi, ishchilarning bekor turishiga va mahsulot ishlab chiqarish muddatining uzayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli korxonalarda ta’minot tizimi va ichki logistika jarayonlari samarali tashkil etiladi. Materiallarning me’yoriy zaxirasini yaratish, ularni saqlash va ish joylariga yetkazish tartibini belgilash ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan moddiy ta’minot tizimi vaqt yo‘qotishlarini kamaytirib, ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish imkonini yaratadi;

d) ish joylarini tashkil etishda mehnat xavfsizligi va xodimlarning sog‘lig‘ini himoya qilish masalalari alohida ahamiyatga ega. Xavfsiz mehnat muhiti ishchilarning samarali faoliyat yuritishi, ishlab chiqarishdagi jarohatlanish holatlarini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish uchun zarur shart hisoblanadi. Buning uchun ish joylarida sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish, yoritish tizimini to‘g‘ri tashkil etish, shamollatish sharoitlarini yaxshilash, xavfsizlik vositalaridan foydalanish va texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilish talab etiladi. Qulay mehnat sharoitlari yaratilgan korxonalarda xodimlarning ishga bo‘lgan munosabati yaxshilanadi, charchash darajasi kamayadi va bajarilayotgan ishlarning sifati oshadi;

e) ish joylarini tashkil etishda ishlab chiqarish jarayonidagi keraksiz harakatlarni aniqlash va ularni kamaytirish muhim vazifalardan biridir. Xodimning ortiqcha yurishi, asboblarni uzoq masofadan olib kelishi yoki materiallarni kutishi ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun ish joyining tuzilishi xodimning eng kam harakat bilan eng yuqori natijaga erishishini ta’minlashi kerak. Mehnat harakatlarini takomillashtirish, ish vositalarini qulay joylashtirish va ishlab chiqarish operatsiyalarini muvofiqlashtirish orqali vaqt sarfini kamaytirish mumkin. Bu esa korxonaga mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshirish va ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish imkonini beradi;

f) ish joylarini samarali tashkil etishning yana bir muhim yo‘nalishi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz amalga oshirilishini ta’minlashdan iborat. Buning uchun barcha ishlab chiqarish elementlari — mehnat vositalari, xomashyo, texnologik uskunalar va xodimlar faoliyati o‘zaro muvofiqlashtirilishi kerak. Ishlab chiqarishdagi uzluksizlik mahsulot tayyorlash jarayonida ortiqcha tanaffuslarning oldini oladi, uskunalardan foydalanish darajasini oshiradi va korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligi mahsulot yetkazib berish muddatlariga rioya qilish va iste’molchilar talabini qondirish imkonini beradi.

Ish joylarini oqilona tashkil etish korxona faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim tashkiliy omildir. Ish joylarida mehnat sharoitlarini yaxshilash, uskunalarni to‘g‘ri joylashtirish, moddiy resurslar harakatini tartibga solish va xavfsiz ishlab chiqarish muhitini yaratish orqali korxona o‘z imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanishi mumkin.

Korxonalarda ish joylari ishlab chiqarish jarayonining mazmuni, texnologik operatsiyalarning bajarilish usuli, mehnatni tashkil etish shakli hamda foydalaniladigan texnik vositalarning darajasiga qarab turli guruhlarga ajratiladi. Ish joylarini to‘g‘ri tasniflash korxonada mehnat jarayonlarini samarali boshqarish, xodimlarning vazifalarini aniq belgilash va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan oqilona foydalanish imkonini beradi. Har bir korxonaning ishlab chiqarish yo‘nalishi,

mahsulot turi, ishlab chiqarish hajmi va texnologik jarayonlarning murakkabligi ish joylarini tashkil etish shakliga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ish joylarining turlarini aniqlashda asosiy mezon sifatida mehnat jarayonida ishtirok etuvchi xodimlar soni, texnik vositalardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarish operatsiyalarining murakkabligi va boshqaruv usullari hisobga olinadi. Ishlab chiqarish tizimlarida ish joylari oddiy mehnat faoliyatidan tortib, murakkab avtomatlashtirilgan boshqaruv jarayonlarigacha bo‘lgan turli shakllarda namoyon bo‘ladi.

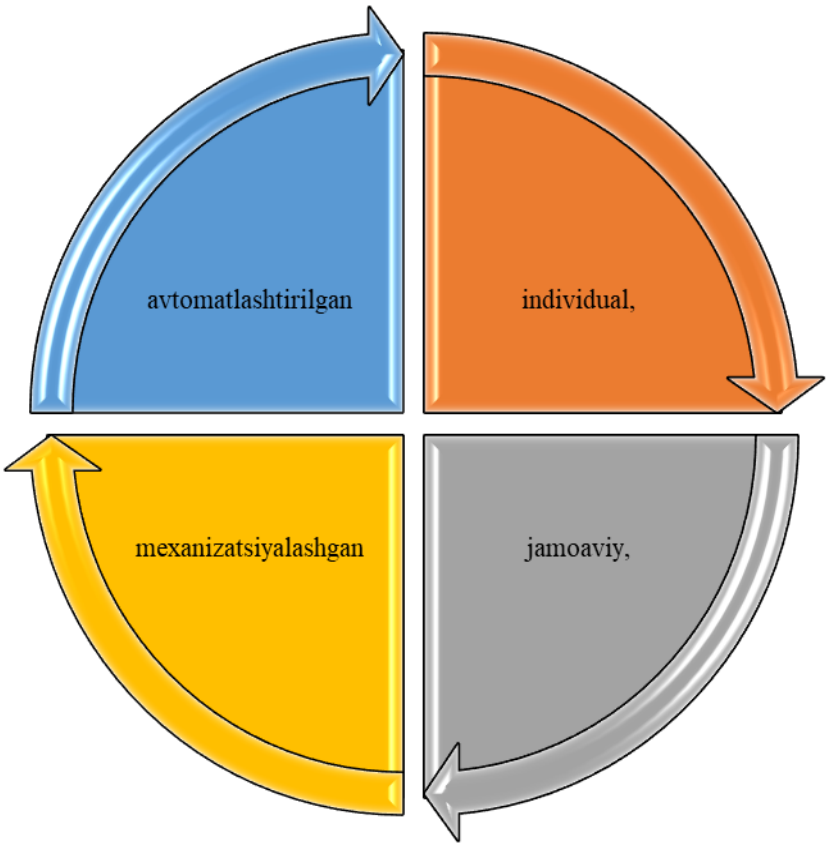

Rasm 6.1. Ish joylarining turlari.

Individual ish joylari — bu ma’lum bir ishlab chiqarish vazifasi yoki texnologik operatsiyani bajarish uchun bitta xodimga biriktirilgan maxsus tashkil etilgan ish hududidir. Bunday ish joylarida barcha asosiy mehnat jarayonlari bir ishchi tomonidan mustaqil ravishda amalga oshiriladi va bajarilgan ish natijasi uchun xodimning shaxsiy javobgarligi yuqori bo‘ladi.

Individual ish joylarida odatda xodim o‘ziga biriktirilgan uskuna, asbob-uskunalar va texnologik vositalardan foydalanib, mahsulot ishlab

chiqarish yoki unga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq vazifalarni bajaradi. Ushbu turdagi ish joylari ish jarayonining aniq nazorat qilinishi, xodimning shaxsiy malakasi va tajribasini to‘liq namoyon etishi bilan ajralib turadi. Bunday ish joylari ko‘proq kichik va o‘rta hajmdagi ishlab chiqarish korxonalarida, tajriba-sinov uchastkalarida, ta’mirlash xizmatlarida, hunarmandchilik faoliyatida hamda yuqori malaka talab qiladigan kasbiy ish jarayonlarida uchraydi. Masalan, maxsus detal tayyorlash, murakkab ta’mirlash ishlari yoki individual buyurtmalar asosida mahsulot ishlab chiqarishda individual ish joylaridan foydalaniladi.

Individual ish joylarining asosiy afzalligi shundaki, xodim ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini yaxshi biladi va bajarilayotgan ish sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bunday tizimda ishchining kasbiy mahorati, tajribasi va mas’uliyat darajasi ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Biroq katta hajmdagi ommaviy ishlab chiqarishda individual ish joylari har doim ham yuqori unumdorlikni ta’minlay olmaydi, chunki barcha operatsiyalar bitta xodim imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

Jamoaviy ish joylari — bu bir nechta xodimlarning umumiy ishlab chiqarish vazifasini bajarish maqsadida birgalikda faoliyat yuritadigan tashkiliy shaklidir. Ushbu turdagi ish joylarida mehnat jarayoni ishtirokchilar o‘rtasida ma’lum tartib asosida taqsimlanadi va har bir xodim umumiy ishlab chiqarish natijasiga erishish uchun o‘z vazifasini bajaradi. Jamoaviy ish joylarida mehnat taqsimoti muhim ahamiyatga ega bo‘lib, har bir ishchi texnologik jarayonning ma’lum bir qismiga mas’ul bo‘ladi. Bunday tashkil etish usuli murakkab mahsulotlarni ishlab chiqarishda, yig‘ish jarayonlarida va katta hajmdagi ishlab chiqarish tizimlarida samarali hisoblanadi. Chunki vazifalarni xodimlar o‘rtasida taqsimlash orqali ishlab chiqarish tezligi oshadi va mahsulot tayyorlash muddati qisqaradi. Masalan, avtomobil ishlab chiqarish korxonalarida bir nechta ishchilar yagona yig‘ish liniyasida faoliyat yuritib, har biri mahsulot yaratish jarayonining alohida bosqichini

bajaradi. Bunda bir xodim detal o‘rnatish bilan shug‘ullansa, boshqa xodim nazorat yoki sozlash ishlarini bajarishi mumkin.

Jamoaviy ish joylarining muhim afzalligi shundaki, ular mehnat resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish va xodimlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bunday ish joylarida boshqaruv, vazifalarni muvofiqlashtirish va jamoa faoliyatini nazorat qilish masalalari alohida e’tibor talab qiladi.

Mexanizatsiyalashgan ish joylari — bu ishlab chiqarish operatsiyalarining asosiy qismi maxsus mashinalar, mexanizmlar yoki texnologik qurilmalar yordamida bajariladigan ish joylaridir. Bunday tizimda inson mehnati to‘liq yo‘qolmaydi, balki xodim texnik vositalarni boshqarish, nazorat qilish va ishlab chiqarish jarayonining to‘g‘ri bajarilishini ta’minlash vazifalarini bajaradi.

Mexanizatsiyalashgan ish joylarining asosiy maqsadi og‘ir va ko‘p vaqt talab qiladigan jismoniy mehnatni kamaytirish, ishlab chiqarish tezligini oshirish va mahsulot tayyorlash sifatini yaxshilashdan iboratdir. Mashina va mexanizmlardan foydalanish orqali inson imkoniyatlari kengayadi hamda katta hajmdagi ishlarni qisqa vaqt ichida bajarish imkoniyati yaratiladi. Bunday ish joylari metallga ishlov berish, qurilish materiallari ishlab chiqarish, transport vositalarini tayyorlash va boshqa ko‘plab sanoat sohalarida keng qo‘llaniladi. Masalan, stanok operatori, ishlab chiqarish liniyasidagi mexanizm boshqaruvchisi yoki maxsus qurilmalarni nazorat qiluvchi xodimlar mexanizatsiyalashgan ish joylarida faoliyat yuritadi.

Mexanizatsiyalashgan ish joylarining afzalligi ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va insonning jismoniy yuklamasini kamaytirishdan iborat. Shu bilan birga, bunday ish joylarida uskunalardan to‘g‘ri foydalanish, texnik xizmat ko‘rsatish va xodimlarning maxsus bilimga ega bo‘lishi talab etiladi.

Avtomatlashtirilgan ish joylari — bu ishlab chiqarish jarayonlarining katta qismi avtomatik boshqaruv tizimlari, kompyuter texnologiyalari va zamonaviy dasturiy vositalar yordamida amalga oshiriladigan yuqori darajada rivojlangan ish joylari hisoblanadi. Ushbu

tizimlarda xodimning asosiy vazifasi bevosita jismoniy operatsiyalarni bajarish emas, balki texnologik jarayonlarni nazorat qilish, boshqarish va zarur holatlarda aralashuvni amalga oshirishdan iborat bo‘ladi. Avtomatlashtirilgan ish joylarida ishlab chiqarish jarayonlarining aniqligi va tezligi sezilarli darajada oshadi.

Zamonaviy sensorlar, robotlashtirilgan qurilmalar va raqamli boshqaruv tizimlari yordamida mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari doimiy nazorat qilinadi va inson omili sababli yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar kamaytiriladi. Bunday ish joylari ayniqsa zamonaviy sanoat korxonalarida, elektronika, avtomobilsozlik, kimyo sanoati va yuqori aniqlik talab qiladigan ishlab chiqarish sohalarida keng qo‘llaniladi.

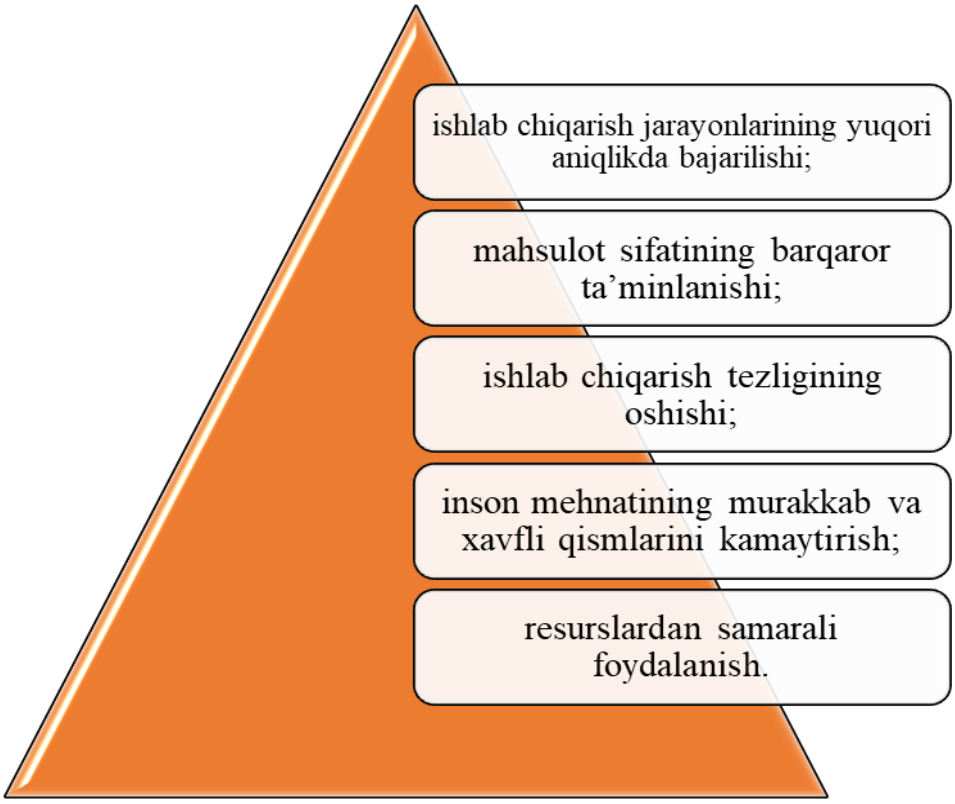

Rasm 6.2. Avtomatlashtirilgan ish joylarining xususiyatlari.

Biroq bunday ish joylarini tashkil etish katta miqdorda texnik va moliyaviy resurslarni talab qiladi. Bundan tashqari, xodimlardan zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash bo‘yicha yuqori malaka va maxsus bilimlar talab etiladi.

Ish joylarining turlari korxonaning ishlab chiqarish xususiyatlari va texnologik rivojlanish darajasiga qarab shakllanadi. Individual ish

joylari shaxsiy mehnat va yuqori malakaga asoslangan bo‘lsa, jamoaviy ish joylari hamkorlik va mehnat taqsimoti orqali samaradorlikni oshiradi. Mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan ish joylari esa zamonaviy texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. Korxona uchun eng maqbul ish joylari tizimini tanlash ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash va umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Ish joylarini tartibga solish — bu korxonada mehnat jarayonini samarali tashkil etish maqsadida ishlab chiqarish vositalari, texnologik uskunalar, xomashyo, yordamchi materiallar va boshqa zarur elementlarni ilmiy asoslangan holda joylashtirish jarayonidir. Ushbu jarayonning asosiy vazifasi xodim uchun qulay, xavfsiz va yuqori unumdorlikka ega bo‘lgan ish muhitini shakllantirishdan iborat. Ish joyining to‘g‘ri tashkil qilinishi nafaqat ishchining kundalik faoliyatini yengillashtiradi, balki ishlab chiqarish jarayonlarining tezligi, mahsulot sifati va korxonaning umumiy iqtisodiy natijalariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ish joylarini tartibga solishda har bir elementning joylashuvi tasodifiy emas, balki ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlari, bajariladigan operatsiyalar ketma-ketligi va xodimning mehnat faoliyati hisobga olingan holda belgilanadi. Asbob-uskunalar, nazorat vositalari va materiallarning noto‘g‘ri joylashtirilishi ishchining ortiqcha harakat qilishiga, vaqtning samarasiz sarflanishiga va ishlab chiqarish jarayonlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ish joylarini oqilona tashkil etish mehnat unumdorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan ish joyida xodim barcha zarur vositalardan oson foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi, ishlab chiqarish operatsiyalarini kam vaqt va kam kuch sarflagan holda bajaradi. Bundan tashqari, ish joylarining ilmiy asosda joylashtirilishi ishlab chiqarish maydonlaridan samarali foydalanish, mehnat xavfsizligini ta’minlash va texnologik jarayonlarning uzluksiz davom etishiga yordam beradi.

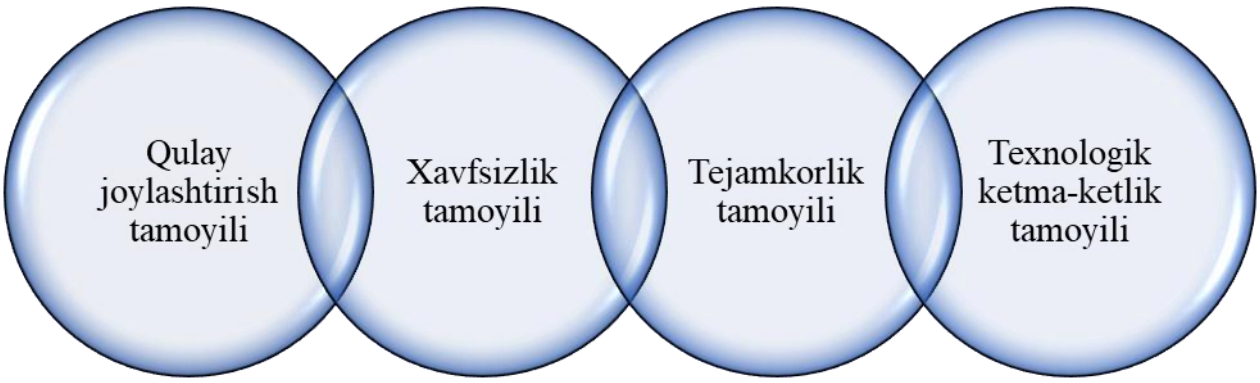

Rasm 6.3. Ish joylarini tartibga solish tamoyillari.

Qulay joylashtirish tamoyili ish joyidagi barcha zarur elementlarni xodimning faoliyatiga eng mos va samarali holatda joylashtirishni anglatadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, asboblar, materiallar, boshqaruv vositalari va boshqa yordamchi jihozlar ishchining tabiiy harakatlari doirasida joylashishi kerak. Bunda xodim ortiqcha yurish, egilish, burilish yoki qo‘shimcha harakatlarni amalga oshirishga majbur bo‘lmaydi.

Ish joyining qulay tashkil etilishi mehnat jarayonida vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi va ishchining ish faoliyatini yengillashtiradi. Masalan, tez-tez ishlatiladigan asboblarning ishchiga yaqin joylashtirilishi operatsiyalarni bajarish tezligini oshiradi, kam foydalaniladigan vositalar esa alohida joyda saqlanishi mumkin. Bu orqali ish jarayonining tartibliligi va samaradorligi ta’minlanadi. Qulay joylashtirish tamoyili ayniqsa ko‘p operatsiyali ishlab chiqarish jarayonlarida katta ahamiyatga ega. Chunki murakkab texnologik jarayonlarda ishchining har bir ortiqcha harakati umumiy ishlab chiqarish vaqtining oshishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy korxonalarda ish joylarini loyihalashda ergonomik talablar va inson mehnat imkoniyatlari hisobga olinadi.

Xavfsizlik tamoyili ish joylarini tashkil etishda xodimlarning hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilishga qaratilgan muhim talab hisoblanadi. Ushbu tamoyil asosida ishlab chiqarish uskunalari,

mexanizmlar va yordamchi vositalar ishchi uchun xavf tug‘dirmaydigan tarzda joylashtirilishi kerak. Mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilish ishlab chiqarishdagi jarohatlanish holatlarini kamaytirish va barqaror mehnat sharoitlarini yaratishga imkon beradi.

Ish joylarini tashkil qilishda texnika xavfsizligi talablari, sanitariya me’yorlari va ishlab chiqarish gigiyenasi qoidalari hisobga olinadi. Masalan, elektr uskunalari, harakatlanuvchi mexanizmlar yoki yuqori harorat bilan ishlaydigan qurilmalar maxsus himoya vositalari bilan ta’minlanishi lozim. Bundan tashqari, ish joyida yetarli yoritish, shamollatish va xodim uchun qulay harorat sharoitlari yaratilishi kerak. Xavfsiz tashkil etilgan ish joyi xodimlarning ish faoliyatiga bo‘lgan ishonchini oshiradi, mehnat intizomini mustahkamlaydi va ishlab chiqarishdagi favqulodda holatlarning oldini olishga yordam beradi. Shu sababli xavfsizlik nafaqat texnik talab, balki korxonaning samarali boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tejamkorlik tamoyili ishlab chiqarish maydonlari, moddiy resurslar va texnik vositalardan eng samarali foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, ish joyining joylashuvi ortiqcha jihozlar, keraksiz harakatlar va samarasiz foydalanilayotgan hududlarning kamayishini ta’minlashi kerak. Ish joyida faqat ishlab chiqarish jarayoni uchun zarur bo‘lgan vositalarning mavjud bo‘lishi muhimdir. Ortiqcha jihozlar yoki noto‘g‘ri joylashtirilgan materiallar ish jarayoniga xalaqit berishi, ishlab chiqarish maydonidan foydalanish samaradorligini pasaytirishi va qo‘shimcha xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Tejamkorlik tamoyiliga amal qilish orqali korxona ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, mavjud resurslardan oqilona foydalanadi va iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Ayniqsa yirik ishlab chiqarish korxonalarida ish joylarini to‘g‘ri tashkil etish orqali katta hajmdagi vaqt va moddiy resurslarni tejash imkoniyati yaratiladi.

Texnologik ketma-ketlik tamoyili ish joyidagi barcha elementlarni ishlab chiqarish jarayonining bajarilish tartibiga mos ravishda joylashtirishni bildiradi. Ushbu tamoyilning asosiy maqsadi xomashyo, materiallar, detallar va tayyor mahsulotlarning harakat yo‘nalishini soddalashtirish hamda ishlab chiqarish oqimining uzluksizligini

ta’minlashdan iborat. Agar ish joyidagi vositalar texnologik jarayon talablariga mos ravishda joylashtirilsa, operatsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlik yaxshilanadi va ishlab chiqarish jarayoni tezlashadi. Masalan, mahsulot tayyorlashning dastlabki bosqichida foydalaniladigan materiallar ish joyining kirish qismida, keyingi operatsiyalar uchun zarur vositalar esa ishlab chiqarish ketma-ketligiga mos ravishda joylashtiriladi.

Texnologik ketma-ketlik asosida tashkil etilgan ish joylari ishlab chiqarishdagi tanaffuslarni kamaytiradi, transport harakatlarini qisqartiradi va mahsulot tayyorlash muddatlarini tezlashtiradi. Ushbu tamoyil ayniqsa konveyer, oqimli va seriyali ishlab chiqarish tizimlarida katta ahamiyat kasb etadi.

Ish joylarini tartibga solish korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishning muhim shartlaridan biridir. Qulay joylashtirish, xavfsizlik, tejamkorlik va texnologik ketma-ketlik tamoyillariga rioya qilish orqali ishchilarning mehnat faoliyati yaxshilanadi, vaqt yo‘qotishlari kamayadi va ishlab chiqarish samaradorligi oshadi. To‘g‘ri tashkil etilgan ish joylari korxonaga mavjud resurslardan unumli foydalanish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Ish joylariga texnik xizmat ko‘rsatish — bu ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan barcha texnik vositalar, mashina va mexanizmlar, uskunalar hamda yordamchi qurilmalarning barqaror va samarali ishlashini ta’minlashga qaratilgan tashkiliy, texnik va profilaktik tadbirlar tizimidir. Mazkur jarayon korxonadagi ishlab chiqarish vositalarining doimiy ravishda ishga tayyor holatda bo‘lishini ta’minlash, ularning texnik imkoniyatlarini saqlab qolish va foydalanish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosozliklarni oldindan aniqlashga xizmat qiladi.

Texnik xizmat ko‘rsatish ishlab chiqarish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi, chunki zamonaviy korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish ko‘p jihatdan texnologik uskunalarning uzluksiz va aniq ishlashiga bog‘liq bo‘ladi. Agar mashina va mexanizmlarga o‘z vaqtida texnik xizmat ko‘rsatilmasa, ularning ish samaradorligi pasayadi, ishlab

chiqarish jarayonlarida kutilmagan to‘xtashlar yuzaga keladi va mahsulot tayyorlash xarajatlari oshishi mumkin. Shu sababli texnik xizmat ko‘rsatish nafaqat mavjud muammolarni bartaraf etish, balki kelajakdagi nosozliklarning oldini olishga qaratilgan boshqaruv vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish uskunalarining ishonchliligini oshirish, ularning texnik holatini nazorat qilish va korxonaning ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. Ushbu jarayon orqali uskunalarning ishlash muddati uzaytiriladi, ta’mirlashga ketadigan xarajatlar kamayadi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligi ta’minlanadi. Texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

− uskunalarni muntazam nazorat qilish texnik xizmat ko‘rsatish tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon davomida mashina va mexanizmlarning texnik holati baholanadi, ularning ishlash ko‘rsatkichlari tekshiriladi hamda mavjud kamchiliklar aniqlanadi. Doimiy tekshiruvlar orqali uskunalarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kichik nosozliklarni erta aniqlash imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa katta hajmdagi buzilishlarning oldini olishga, ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolish xavfini kamaytirishga va texnik vositalardan samarali foydalanishga yordam beradi. Muntazam nazorat ayniqsa murakkab va yuqori aniqlik talab qiladigan ishlab chiqarish jarayonlarida katta ahamiyatga ega;

− mexanizmlarni sozlash va oldindan rejalashtirilgan profilaktik ta’mirlash ishlari uskunalarning me’yoriy ish faoliyatini saqlab qolishga qaratilgan tadbirlardir. Ish jarayonida mexanizmlarning ayrim qismlari eskirishi, aniqligi pasayishi yoki texnik ko‘rsatkichlari yomonlashishi mumkin. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun uskunalar muntazam ravishda sozlanadi va zarur texnik xizmat ishlari amalga oshiriladi. Profilaktik ta’mirlashning asosiy afzalligi shundaki, u nosozlik yuzaga kelgandan keyingi ta’mirlashga qaraganda ancha samarali hisoblanadi. Chunki oldindan amalga oshirilgan texnik tadbirlar ishlab chiqarishdagi favqulodda to‘xtashlarni kamaytiradi, vaqt yo‘qotishlarini qisqartiradi va korxonaning umumiy ish unumdorligini oshiradi;

− ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan texnika va uskunalarning ayrim detallari doimiy yuklama ta’sirida asta-sekin eskiradi. Shu sababli ularning ish qobiliyatini saqlab qolish uchun eskirgan yoki foydalanish samaradorligini yo‘qotgan qismlarni o‘z vaqtida almashtirish zarur bo‘ladi. Detallarni o‘z vaqtida yangilash uskunalarning ishonchli ishlashini ta’minlaydi, mahsulot sifatining pasayishini oldini oladi va texnologik jarayonlarning barqaror davom etishiga imkon yaratadi. Aks holda, kichik texnik kamchiliklar katta nosozliklarga olib kelishi va ishlab chiqarish xarajatlarini oshirishi mumkin;

− texnik xizmat ko‘rsatish jarayonida nafaqat uskunalarning tashqi holati, balki ularning ishlab chiqarish samaradorligi ham muntazam ravishda baholanadi. Bunda texnik vositalarning ish unumdorligi, energiya sarfi, aniqlik darajasi va belgilangan texnologik talablarga muvofiqligi tekshiriladi. Bunday nazorat ishlab chiqarish jarayonlarida foydalanilayotgan texnik vositalarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, ortiqcha energiya va moddiy xarajatlarni kamaytirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy korxonalarda bunday monitoring ko‘pincha raqamli boshqaruv tizimlari yordamida amalga oshiriladi;

− texnik xizmat ko‘rsatish faqatgina uskunalarning ishlash holatini nazorat qilish bilan cheklanmaydi, balki ish joylarining umumiy holatini yaxshilashni ham o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqarish hududlarining tozaligi, yoritilishi, shamollatish tizimi va xavfsizlik vositalarining mavjudligi xodimlarning samarali va xavfsiz mehnat qilishi uchun muhim shart hisoblanadi. Sanitariya va xavfsizlik talablariga rioya qilish ishlab chiqarishdagi jarohatlanish holatlarini kamaytiradi, xodimlarning mehnat sharoitlarini yaxshilaydi va korxonada barqaror ish muhitini shakllantiradi. Shu sababli texnik xizmat ko‘rsatish jarayoni texnik jihatlar bilan bir qatorda tashkiliy va mehnat xavfsizligi masalalarini ham qamrab oladi.

Ish joylariga texnik xizmat ko‘rsatish korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini uzluksiz va samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan muhim boshqaruv jarayonidir. Uskunalarni muntazam tekshirish, profilaktik

ta’mirlash, eskirgan qismlarni yangilash va xavfsizlik talablariga rioya qilish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining ishonchliligi oshiriladi. To‘g‘ri tashkil etilgan texnik xizmat tizimi korxonaga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, texnologik vositalardan samarali foydalanish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish imkonini beradi. Ish joylarini tashkil etish ishlab chiqarish boshqaruvining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, korxonada mehnat jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Ish joylarining to‘g‘ri shakllantirilishi xodimlarning mehnat unumdorligini oshiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.

6.2. Ish joylariga xizmat ko‘rsatishga qo‘yiladigan talablar.

Ish joylariga xizmat ko‘rsatish — bu ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz, xavfsiz va samarali amalga oshirilishini ta’minlash maqsadida ish joylarini zarur vositalar, texnik xizmatlar, moddiy resurslar hamda tashkiliy sharoitlar bilan ta’minlashga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Ushbu jarayon ish joyining normal faoliyat yuritishi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Ish joylariga xizmat ko‘rsatish faqatgina uskunalarning ishlash holatini nazorat qilish bilan cheklanmaydi, balki ish qurollari, materiallar, energiya ta’minoti, axborot, xavfsizlik vositalari va sanitariya sharoitlarini muntazam ravishda ta’minlashni ham o‘z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish korxonalarida ish joylariga sifatli xizmat ko‘rsatish mehnat jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki ish joyida zarur vositalarning o‘z vaqtida mavjud bo‘lishi, texnik qurilmalarning soz holatda ishlashi va ishlab chiqarish sharoitlarining talab darajasida tashkil etilishi xodimlarning mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi. Aksincha, xizmat ko‘rsatish tizimining sust tashkil etilishi ishlab chiqarish jarayonlarida uzilishlar, vaqt yo‘qotishlari va qo‘shimcha xarajatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ish joylariga xizmat ko‘rsatishga qo‘yiladigan talablar korxonaning ishlab chiqarish yo‘nalishi, texnologik jarayonlarning murakkabligi va

foydalanilayotgan uskunalarning xususiyatlariga qarab belgilanadi. Biroq barcha korxonalar uchun umumiy bo‘lgan asosiy talablar mavjud bo‘lib, ular ish joyining barqaror ishlashi, xodimlarning xavfsiz mehnat qilishi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Ish joylariga xizmat ko‘rsatishga qo‘yiladigan talablar korxonaning ishlab chiqarish faoliyati, texnologik jarayonlarning tashkil etilish darajasi, foydalanilayotgan mashina va uskunalarning texnik xususiyatlari hamda mehnat sharoitlarining o‘ziga xos jihatlaridan kelib chiqqan holda shakllantiriladi. Ushbu talablarning asosiy maqsadi ish joylarining doimiy ravishda samarali faoliyat yuritishini ta’minlash, ishlab chiqarish jarayonlarida uzilishlarning oldini olish va xodimlar uchun xavfsiz hamda qulay mehnat muhitini yaratishdan iboratdir.

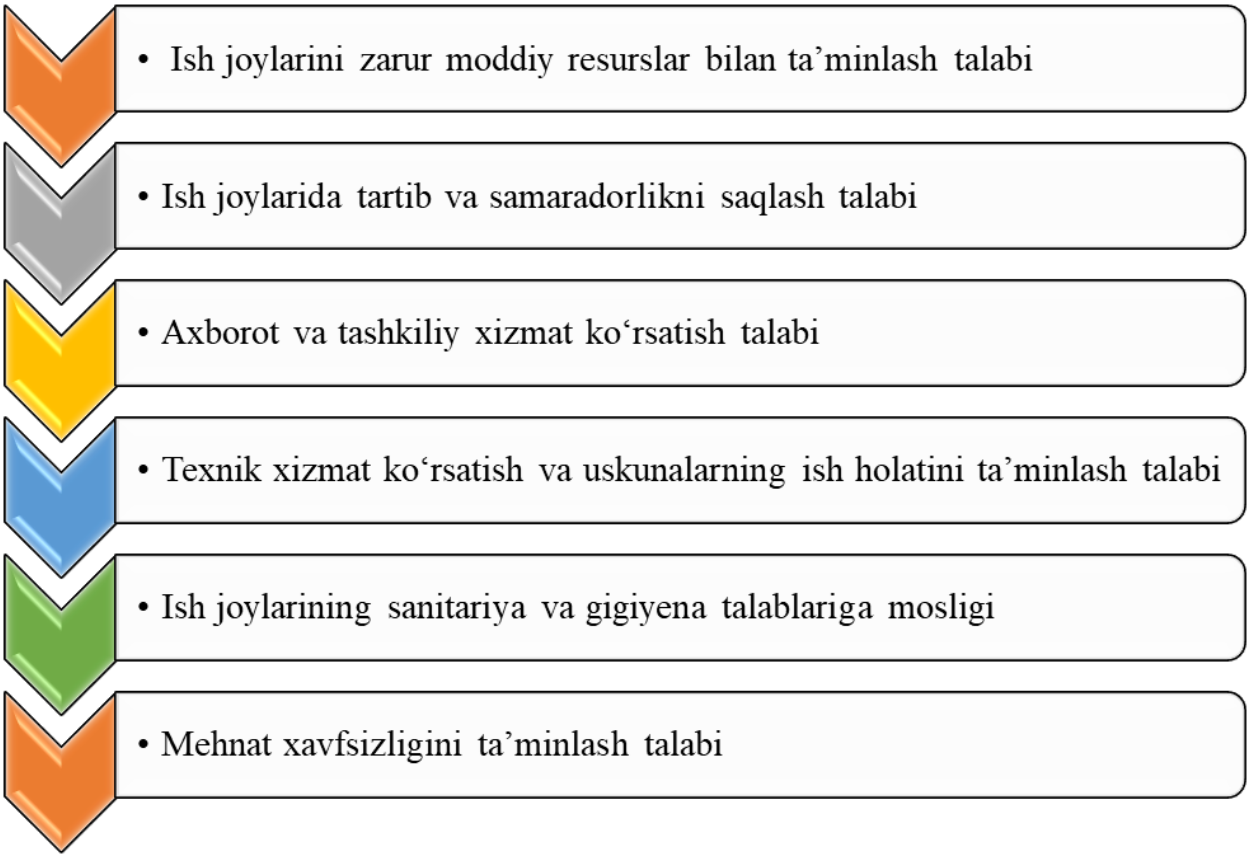

Rasm 6.4. Ish joylariga qo‘yilgan talablar.

Ish joylariga sifatli xizmat ko‘rsatish ishlab chiqarish tizimining barqaror ishlashida muhim boshqaruv omili hisoblanadi. Chunki har qanday ishlab chiqarish jarayonining natijadorligi nafaqat zamonaviy texnologiyalar yoki yuqori malakali mutaxassislarga, balki ish joylarining qanday darajada tashkil etilganligi va ularga qanchalik

samarali xizmat ko‘rsatilayotganiga ham bog‘liq bo‘ladi. Agar ish joylari zarur vositalar bilan o‘z vaqtida ta’minlansa, texnik qurilmalar muntazam nazorat qilinsa va mehnat sharoitlari belgilangan talablarga javob bersa, korxona yuqori ishlab chiqarish natijalariga erishishi mumkin.

Ish joylarini moddiy resurslar bilan ta’minlash ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan barcha vositalarni o‘z vaqtida va yetarli miqdorda yetkazib berishni anglatadi. Ushbu talab ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo, asosiy va yordamchi materiallar, ehtiyot qismlar, ishlab chiqarish asboblari hamda boshqa zarur vositalarning mavjudligini ta’minlashga qaratilgan.

Korxonada moddiy resurslar harakatining to‘g‘ri tashkil etilishi ish jarayonining ritmik davom etishiga imkon beradi. Agar ish joylariga kerakli materiallar o‘z vaqtida yetkazib berilmasa, xodimlarning ish faoliyatida tanaffuslar yuzaga keladi, ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish imkoniyati kamayadi va mahsulot tayyorlash muddati uzayadi. Shu sababli korxonalarda materiallarga bo‘lgan ehtiyoj oldindan hisoblab chiqiladi, ularning zaxiralari nazorat qilinadi va ta’minot jarayoni reja asosida boshqariladi. Samarali tashkil etilgan moddiy ta’minot tizimi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini saqlash bilan birga, ortiqcha zaxiralar yig‘ilib qolishining oldini oladi. Bu esa korxonaning moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Ish joylarida foydalaniladigan texnologik uskunalar, mashinalar va mexanizmlarning doimiy ravishda soz holatda bo‘lishi ishlab chiqarish samaradorligining asosiy shartlaridan biridir. Texnik xizmat ko‘rsatish talabi uskunalarning ishlash qobiliyatini saqlash, ularning ishonchliligini oshirish va ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosozliklarni oldindan bartaraf etishga qaratiladi.

Texnik xizmat ko‘rsatish jarayoniga uskunalarni muntazam ko‘rikdan o‘tkazish, mexanizmlarning ishlash holatini tekshirish, zarur qismlarni sozlash, moylash, eskirgan detallarni almashtirish va profilaktik ta’mirlash ishlari kiradi. Bunday tadbirlarning o‘z vaqtida

amalga oshirilishi texnik vositalarning xizmat muddatini uzaytiradi hamda ishlab chiqarish jarayonlarida kutilmagan to‘xtashlarning kamayishiga yordam beradi. Bundan tashqari, texnik jihatdan yaxshi holatda bo‘lgan uskunalar mahsulot sifatining barqarorligini ta’minlaydi. Chunki texnologik qurilmalarning noto‘g‘ri ishlashi mahsulotning aniqligi, tashqi ko‘rinishi yoki texnik ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli texnik xizmat ko‘rsatish ishlab chiqarish sifatini boshqarish tizimining muhim qismi hisoblanadi.

Ish joylarini tashkil etishda xodimlarning sog‘lig‘i va mehnat faoliyati uchun qulay sharoit yaratish muhim ahamiyatga ega. Sanitariya va gigiyena talablari ish joylarining tozaligi, havoning sifati, yoritish darajasi, harorat ko‘rsatkichlari, shovqin va boshqa tashqi omillarning me’yoriy holatda bo‘lishini nazarda tutadi.

Qulay mehnat muhiti xodimlarning ish qobiliyatini oshiradi, charchoq darajasini kamaytiradi va mehnat unumdorligining yuqori bo‘lishiga yordam beradi. Aksincha, gigiyenik talablar buzilgan ish joylarida xodimlarning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir qiluvchi omillar yuzaga kelishi, ish samaradorligi pasayishi va ishlab chiqarishdagi xatolar soni ortishi mumkin. Shu sababli zamonaviy korxonalarda ish joylarining sanitariya holati muntazam nazorat qilinadi. Ishlab chiqarish binolarini tozalash, shamollatish tizimlarini nazorat qilish, yetarli yoritishni ta’minlash va mehnat sharoitlarini yaxshilash korxona boshqaruvining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ish joylariga xizmat ko‘rsatishda eng muhim talablardan biri xodimlarning xavfsizligini ta’minlashdir. Mehnat xavfsizligi ishlab chiqarish jarayonida inson hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilishga qaratilgan tashkiliy, texnik va huquqiy chora-tadbirlar majmuasini anglatadi. Ushbu talab asosida ish joylari himoya vositalari bilan jihozlanishi, uskunalardan foydalanish qoidalariga qat’iy rioya qilinishi va xodimlarga xavfsizlik bo‘yicha muntazam bilim berilishi kerak. Ayniqsa, murakkab texnika va xavfli ishlab chiqarish jarayonlarida xavfsizlik choralarini kuchaytirish katta ahamiyatga ega. Mehnat xavfsizligi yaxshi tashkil etilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari yanada barqaror kechadi, xodimlarning ishga bo‘lgan

ishonchi oshadi va jarohatlanish holatlari kamayadi. Bu esa korxonaning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida ish joylarini kerakli axborot bilan ta’minlash ham xizmat ko‘rsatish tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xodim ishlab chiqarish topshiriqlari, texnologik jarayonlarning bajarilish tartibi, xavfsizlik qoidalari va mahsulot sifatiga qo‘yiladigan talablar haqida aniq ma’lumotga ega bo‘lishi lozim.

Axborot bilan samarali ta’minlash ishlab chiqarish jarayonida xatolarni kamaytiradi, boshqaruv qarorlarini tezroq qabul qilish imkonini beradi va ish faoliyatining muvofiqligini oshiradi. Ayniqsa raqamlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlarida axborot almashinuvi texnologik jarayonlarni boshqarishning asosiy vositalaridan biriga aylanmoqda. Tashkiliy xizmat ko‘rsatish esa ish jarayonlarini muvofiqlashtirish, vazifalarni aniq taqsimlash va xodimlar o‘rtasidagi hamkorlikni samarali yo‘lga qo‘yishga xizmat qiladi.

Ish joylarida tartibni saqlash ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Tartibli tashkil etilgan ish muhiti xodimga kerakli vositalarni tez topish, ish operatsiyalarini aniq bajarish va vaqtni tejash imkonini beradi. Ish joyida asbob-uskunalar, materiallar va yordamchi vositalar belgilangan tartibda joylashtirilishi, keraksiz buyumlar olib tashlanishi va ishlab chiqarish hududi doimiy nazorat ostida bo‘lishi kerak. Bu nafaqat ish unumdorligini oshiradi, balki xavfsizlik darajasini ham yaxshilaydi.

Tartib va intizomga asoslangan ish joylari ishlab chiqarish jarayonlarining aniq tashkil etilishiga, resurslardan samarali foydalanishga va mahsulot tayyorlash sifatining oshishiga yordam beradi. Shu sababli ish joylarida tashkiliy tartibni saqlash korxonaning kundalik boshqaruv faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ish joylariga xizmat ko‘rsatishga qo‘yiladigan talablar ishlab chiqarish tizimining barqaror ishlashini ta’minlaydigan muhim omillar majmuasidir. Moddiy resurslar bilan ta’minlash, texnik xizmat ko‘rsatish, sanitariya va xavfsizlik qoidalariga rioya qilish, axborot bilan ta’minlash hamda ish joylarida tartibni saqlash kabi talablarning to‘liq

bajarilishi korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. To‘g‘ri tashkil etilgan xizmat ko‘rsatish tizimi yordamida korxona xarajatlarni kamaytirishi, mehnat unumdorligini oshirishi va zamonaviy bozor sharoitida o‘z raqobatbardoshligini mustahkamlashi mumkin.

6.3. Ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish turlari, ta’mirlash ishlarini tashkil etish.

Ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish — bu korxonada faoliyat yuritayotgan barcha turdagi ishlab chiqarish vositalari, jumladan, mashinalar, mexanizmlar, texnologik uskunalar, avtomatlashtirilgan qurilmalar va yordamchi texnik tizimlarning doimiy ravishda soz, xavfsiz hamda samarali ishlashini ta’minlashga yo‘naltirilgan kompleks tashkiliy, texnik va nazorat tadbirlari tizimidir. Mazkur jarayon ishlab chiqarish faoliyatining barqarorligini saqlash, texnik vositalarning ish qobiliyatini uzoq muddat davomida ta’minlash va korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishga xizmat qiladi. Texnik xizmat ko‘rsatish faqatgina uskunalarda yuzaga kelgan nosozliklarni bartaraf etish bilan chegaralanmaydi, balki ularning oldini olish, ishlash holatini muntazam tekshirish, profilaktik tadbirlarni amalga oshirish hamda texnik resurslardan oqilona foydalanishni tashkil etishni ham qamrab oladi.

Texnik xizmat ko‘rsatish tizimining asosiy mohiyati ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan texnik vositalarning ishonchliligi va unumdorligini saqlab qolishdan iboratdir. Har qanday korxonada ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz amalga oshirilishi ko‘p jihatdan uskunalarning texnik holatiga bog‘liq bo‘ladi. Agar mashina va mexanizmlar o‘z vaqtida nazorat qilinmasa yoki ularga zarur texnik xizmat ko‘rsatilmasa, bu ishlab chiqarish jarayonlarining sekinlashishiga, rejalashtirilgan ishlab chiqarish hajmlarining bajarilmasligiga hamda qo‘shimcha xarajatlarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli texnik xizmat ko‘rsatish korxona boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlari oldindan ishlab chiqilgan rejalar asosida tashkil etiladi. Bunda uskunalarning ishlash muddati, yuklanish darajasi, foydalanish sharoitlari va texnik xususiyatlari hisobga olinadi. Rejali texnik xizmat ko‘rsatish orqali ehtimoliy nosozliklar oldindan aniqlanadi, eskirgan qismlar vaqtida almashtiriladi va texnologik qurilmalarning samarali ishlashi ta’minlanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarishdagi favqulodda to‘xtashlarning kamayishiga, texnik vositalarning xizmat qilish muddatining uzayishiga hamda ta’mirlash xarajatlarining qisqarishiga imkon beradi.

Texnik xizmat ko‘rsatishning samarali tashkil etilishi mahsulot ishlab chiqarish sifatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki texnik jihatdan soz holatda ishlayotgan uskunalar mahsulotning belgilangan standart va texnologik talablarga mos ravishda tayyorlanishini ta’minlaydi. Aksincha, nosoz yoki noto‘g‘ri sozlangan qurilmalar mahsulot sifatining pasayishiga, ishlab chiqarishdagi nuqsonlarning ko‘payishiga va iste’molchilar talabining to‘liq qondirilmasligiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli texnik xizmat ko‘rsatish nafaqat uskunalarning ishlash qobiliyatini saqlash, balki ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Korxonalarda texnik xizmat ko‘rsatish tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish uchun malakali mutaxassislar, zamonaviy nazorat vositalari va aniq tashkiliy mexanizmlar talab etiladi. Ushbu tizim doirasida uskunalarni muntazam tekshirish, texnik diagnostika qilish, profilaktik sozlash ishlari, ehtiyot qismlarni almashtirish va zarur ta’mirlash jarayonlari amalga oshiriladi. Natijada korxona ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozor sharoitida barqaror faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuning uchun ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish zamonaviy korxonalar faoliyatining muhim tashkiliy-texnik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy mohiyati korxonada foydalanilayotgan ishlab chiqarish vositalari, texnologik uskunalar,

mashina va mexanizmlarning texnik holatini doimiy ravishda kuzatib borish, ularning ish faoliyatini barqaror saqlash hamda ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosozliklarning oldini olishga qaratilgan tizimli faoliyatdan iboratdir. Ushbu jarayon ishlab chiqarish vositalarining ishonchliligi, xavfsizligi va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy maqsadi faqat buzilgan uskunalarni tiklash emas, balki texnik qurilmalarning normal ishlash holatini oldindan ta’minlash, ularning eskirish jarayonini sekinlashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarida kutilmagan uzilishlarning yuzaga kelish ehtimolini kamaytirishdan iborat.

Texnik xizmat ko‘rsatish tizimi keng qamrovli tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tadbirlar tarkibiga uskunalarni muntazam ravishda ko‘rikdan o‘tkazish, texnik diagnostika qilish, mexanizmlarni sozlash, ishqalanadigan qismlarni moylash, eskirgan yoki ishdan chiqqan detallarni almashtirish, texnologik qurilmalarning ishlash ko‘rsatkichlarini nazorat qilish hamda zarur profilaktik ishlarni amalga oshirish kiradi. Bunday tadbirlarning muntazam bajarilishi uskunalarning texnik imkoniyatlarini uzoq vaqt davomida saqlash, ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta’minlash va korxonaning ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish imkonini beradi.

Texnik xizmat ko‘rsatish jarayoni ishlab chiqarish korxonasining iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki texnik vositalarning yaxshi holatda bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz davom etishini ta’minlaydi, ish vaqtining behuda yo‘qotilishlarini kamaytiradi va mehnat unumdorligini oshiradi. Aksincha, uskunalarning o‘z vaqtida nazorat qilinmasligi yoki texnik xizmatlarning kechiktirilishi ishlab chiqarishdagi to‘xtashlarga, qo‘shimcha xarajatlarning ortishiga va mahsulot ishlab chiqarish muddatlarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli korxonalar texnik xizmat ko‘rsatish ishlarini oldindan rejalashtirgan holda amalga oshiradi va ularni ishlab chiqarish boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraydi.

Jadval 6.1.

Texnik xizmat ko‘rsatish korxonaga bir qator muhim xususiyatlari

ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash	— texnik vositalarning doimiy ish holatida bo‘lishi ishlab chiqarish rejalarining o‘z vaqtida bajarilishiga imkon beradi va texnologik jarayonlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan uzilishlarni kamaytiradi;
uskunalarning foydalanish muddatini uzaytirish	— muntazam nazorat va profilaktik xizmatlar natijasida mashina hamda mexanizmlarning tez eskirishining oldi olinadi, natijada korxona yangi texnik vositalarni sotib olish uchun sarflanadigan xarajatlarni kamaytirishi mumkin;
ishlab chiqarishdagi favqulodda to‘xtashlarni kamaytirish	— oldindan amalga oshiriladigan tekshiruv va sozlash ishlari yashirin nosozliklarni aniqlashga yordam beradi hamda katta avariyalar yoki ishlab chiqarishdagi to‘xtalishlarning oldini oladi;
mahsulot sifatining barqarorligini ta’minlash	— texnik jihatdan soz ishlayotgan uskunalar ishlab chiqarish operatsiyalarining aniq bajarilishini ta’minlaydi, bu esa tayyor mahsulot sifat ko‘rsatkichlarining doimiy yuqori darajada bo‘lishiga yordam beradi;
ta’mirlash xarajatlarini kamaytirish	— profilaktik xizmat ko‘rsatish orqali katta hajmdagi va qimmat ta’mirlash ishlariga ehtiyoj kamayadi, chunki kichik kamchiliklar o‘z vaqtida aniqlanib bartaraf etiladi;
mehnat xavfsizligini oshirish	— texnik vositalarning soz holatda ishlashi xodimlar uchun xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratadi va ishlab chiqarishdagi jarohatlanish xavfini kamaytiradi.

Texnik xizmat ko‘rsatish ishlab chiqarish jarayonining yordamchi yo‘nalishi hisoblangan bo‘lsa-da, u korxonaning umumiy faoliyat samaradorligini belgilovchi strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tizimlardan biridir. To‘g‘ri tashkil etilgan texnik xizmat ko‘rsatish tizimi ishlab chiqarish barqarorligini oshiradi, resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi, mahsulot tannarxini kamaytirishga yordam beradi va korxonaning zamonaviy bozor sharoitida raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Korxonalarda texnik xizmat ko‘rsatish tizimi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash, texnologik uskunalarning ish qobiliyatini saqlab qolish va ularning foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida turli shakllarda tashkil etiladi. Texnik xizmat ko‘rsatish turi korxonaning ishlab chiqarish yo‘nalishi, foydalanilayotgan uskunalarning murakkabligi, ish yuklamasi, texnologik jarayonlarning davomiyligi hamda texnik vositalarning ekspluatatsiya sharoitlariga qarab tanlanadi.

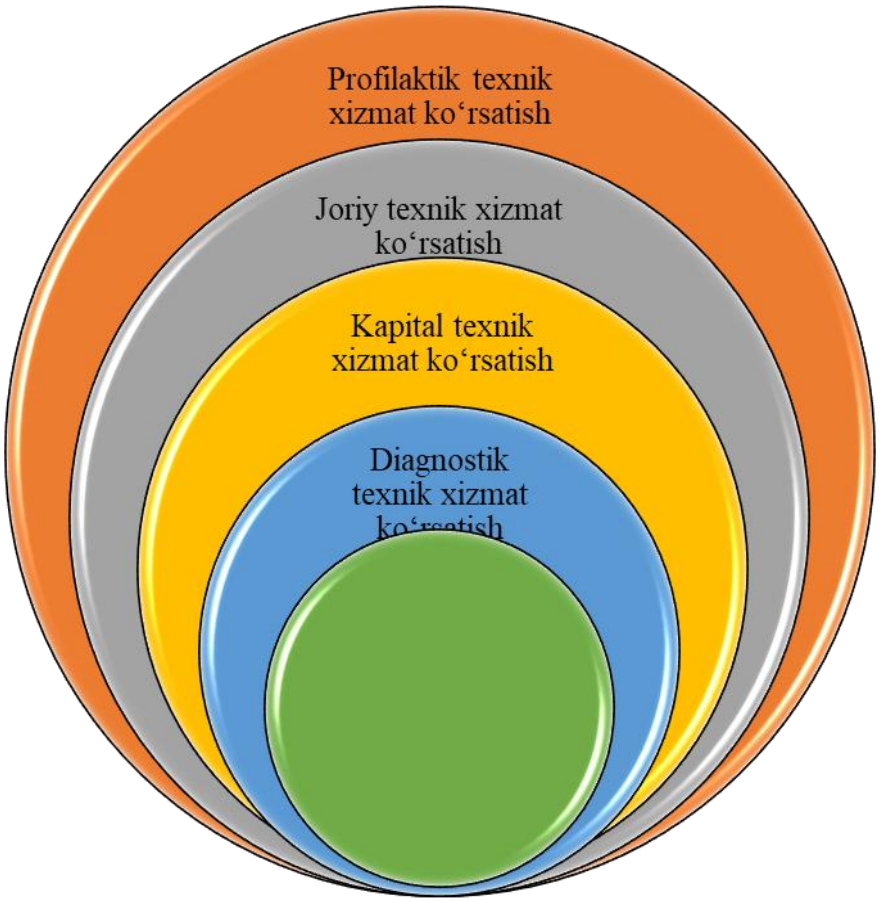

Rasm 6.5. Texnik xizmat ko‘rsatish turlari.

Har bir xizmat turi o‘zining aniq vazifalariga ega bo‘lib, ularning umumiy maqsadi ishlab chiqarish vositalarining ishonchli ishlashini ta’minlash va kutilmagan nosozliklar sababli yuzaga keladigan iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishdan iboratdir.

Profilaktik texnik xizmat ko‘rsatish — bu ishlab chiqarish uskunalarida nosozliklar paydo bo‘lishidan oldin ularni aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan oldindan rejalashtirilgan tashkiliy hamda texnik tadbirlar majmuasidir. Ushbu xizmat turi uskunalarning ish

faoliyatini muntazam kuzatish, texnik holatini baholash va ularning normal ishlash sharoitlarini yaratishga asoslanadi. Profilaktik xizmatning asosiy xususiyati shundan iboratki, bunda uskuna ishdan chiqqandan keyin emas, balki ehtimoliy nosozliklar yuzaga kelishidan avval zarur choralar amalga oshiriladi. Mazkur xizmat jarayonida mashina va mexanizmlarning alohida qismlari tekshiriladi, harakatlanuvchi elementlar moylanadi, mexanizmlarning sozligi nazorat qilinadi, kichik texnik kamchiliklar aniqlanib bartaraf etiladi hamda uskunalarning ishlash ko‘rsatkichlari baholanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonida favqulodda to‘xtashlarning oldini olishga, uskunalarning xizmat muddatini uzaytirishga va korxonaning texnik resurslardan samarali foydalanishiga yordam beradi.

Profilaktik xizmat ko‘rsatishning iqtisodiy ahamiyati ham katta bo‘lib, u katta hajmdagi ta’mirlash ishlariga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi, ishlab chiqarishdagi vaqt yo‘qotishlarini qisqartiradi va mahsulot ishlab chiqarishning barqaror davom etishini ta’minlaydi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda profilaktik xizmat ko‘rsatish texnik boshqaruv tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Joriy texnik xizmat ko‘rsatish — bu ishlab chiqarish uskunalarining kundalik yoki davriy ishlash jarayonida yuzaga keladigan kichik nosozliklarni bartaraf etish, ularning ish faoliyatini me’yoriy holatda saqlash va foydalanish samaradorligini ta’minlashga qaratilgan xizmat shaklidir. Ushbu turdagi xizmat uskunalarni doimiy ishlatish natijasida yuzaga keladigan tabiiy eskirish jarayonlarini nazorat qilishga asoslanadi. Joriy xizmat ko‘rsatish davomida ayrim detallarni almashtirish, mexanizmlarni sozlash, texnik parametrlarni tekshirish, mahkamlagichlarni mustahkamlash va uskunaning ishlashida paydo bo‘lgan kamchiliklarni tuzatish ishlari amalga oshiriladi. Ushbu jarayon odatda katta hajmdagi ishlab chiqarish faoliyatini to‘xtatmasdan yoki qisqa muddatli tanaffuslar orqali bajariladi.

Joriy texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy vazifasi uskunalarning doimiy ish holatini saqlash va ishlab chiqarish jarayonining ritmik davom etishini ta’minlashdan iborat. Agar ushbu xizmat turi o‘z vaqtida amalga oshirilsa, texnik vositalarning tez eskirishi kamayadi, ishlab

chiqarish jarayonlaridagi uzilishlar oldi olinadi va korxonaning umumiy samaradorligi oshadi. Bundan tashqari, joriy xizmat koʻrsatish ishchilarning xavfsiz mehnat qilish sharoitlarini yaratishda ham muhim rol oʻynaydi, chunki texnik jihatdan soz holatda boʻlgan uskunalar ishlab chiqarishdagi xavfli vaziyatlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Kapital texnik xizmat koʻrsatish yoki kapital ta'mirlash — bu ishlab chiqarish uskunalarining texnik imkoniyatlarini toʻliq yoki qisman tiklash, asosiy qismlarining ishlash qobiliyatini qayta ta'minlash va foydalanish muddatini uzaytirishga qaratilgan murakkab hamda keng koʻlamli ta'mirlash jarayonidir. Ushbu xizmat turi odatda uskunalar uzoq muddat foydalanilgandan keyin yoki ularning asosiy qismlarida sezilarli eskirish holatlari yuzaga kelganda amalga oshiriladi. Kapital ta'mirlash jarayonida uskuna chuqur texnik tekshiruvdan oʻtkaziladi, asosiy mexanizmlar va qismlar holati baholanadi, eskirgan elementlar yangilari bilan almashtiriladi hamda barcha texnik koʻrsatkichlar qayta tiklanadi. Ayrim hollarda uskuna toʻliq qismlarga ajratilib, har bir detal alohida tekshiriladi va zarur ta'mirlash ishlari bajariladi.

Kapital xizmat koʻrsatishning asosiy afzalligi shundaki, u korxonaga yangi uskunalar sotib olish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Texnik jihatdan yangilangan va tiklangan uskunalar uzoq vaqt davomida samarali ishlashi mumkin. Natijada ishlab chiqarish quvvatlari saqlanadi, mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshadi va korxonaning iqtisodiy samaradorligi yaxshilanadi. Shuningdek, kapital ta'mirlash jarayoni uskunalarning zamonaviy ishlab chiqarish talablariga moslashishiga yordam beradi, chunki ta'mirlash vaqtida ayrim texnik takomillashtirish ishlari ham amalga oshirilishi mumkin.

Diagnostik texnik xizmat koʻrsatish — bu maxsus oʻlchash vositalari, nazorat qurilmalari va zamonaviy tahlil usullaridan foydalanib, ishlab chiqarish uskunalarining haqiqiy texnik holatini aniqlash jarayonidir. Ushbu xizmat turi uskunalarda koʻzga koʻrinmaydigan yoki hali katta muammoga aylanmagan nosozliklarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Diagnostika jarayonida uskunalarning ishlash parametrlari, mexanik qismlarning holati, elektr tizimlarining faoliyati va boshqa texnik koʻrsatkichlar tekshiriladi.

Olingan natijalar asosida uskunaga qanday xizmat ko‘rsatish yoki qaysi qismlarni almashtirish zarurligi belgilanadi.

Diagnostik xizmat ko‘rsatish zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida alohida ahamiyatga ega, chunki u ta’mirlash ishlarini aniq rejalashtirish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va uskunalardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, diagnostika ishlab chiqarish xavfsizligini ta’minlashda ham muhim vosita bo‘lib, texnik nosozliklar sababli yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan avariya holatlarining oldini olishga yordam beradi. Profilaktik, joriy, kapital va diagnostik texnik xizmat ko‘rsatish turlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yagona texnik boshqaruv tizimini tashkil etadi.

Ta’mirlash ishlarini tashkil etish — bu ishlab chiqarish korxonalarida foydalanilayotgan mashina, mexanizm, texnologik qurilma va boshqa texnik vositalarning ish faoliyatini qayta tiklash, ularning ishonchli ishlashini ta’minlash hamda ekspluatatsiya jarayonida yuzaga keladigan nosozliklarni bartaraf etishga qaratilgan kompleks tashkiliy va texnik jarayonlar majmuasidir. Ushbu jarayon nafaqat buzilgan uskunalarni ta’mirlash bilan cheklanadi, balki texnik vositalarning holatini oldindan baholash, ta’mirlash ehtiyojini aniqlash, ishlarni rejalashtirish, zarur resurslarni tayyorlash va ta’mirdan keyingi nazorat tadbirlarini amalga oshirishni ham o‘z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish korxonalarida ta’mirlash ishlari ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlovchi muhim boshqaruv yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki texnologik uskunalarning samarali ishlashi bevosita mahsulot ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, mehnat unumdorligi va korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlariga ta’sir ko‘rsatadi. Agar uskunalarga o‘z vaqtida texnik xizmat ko‘rsatilmasa yoki zarur ta’mirlash ishlari kechiktirilsa, ishlab chiqarish jarayonlarida uzilishlar yuzaga kelishi, qo‘shimcha xarajatlar ortishi va korxonaning umumiy samaradorligi pasayishi mumkin.

Korxonalarda ta’mirlash faoliyati odatda maxsus ta’mirlash bo‘limlari, mexanik xizmatlar yoki texnik ekspluatatsiya bo‘linmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu bo‘limlarning asosiy vazifasi ishlab chiqarish uskunalarining texnik holatini muntazam kuzatib borish,

nosozliklarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, ta’mirlash ishlarining muddatlarini belgilash, zarur ehtiyot qismlar va materiallar bilan ta’minlash hamda bajarilgan ishlarning sifatini nazorat qilishdan iborat. Ta’mirlash xizmatining samarali tashkil etilishi korxonada uskunalardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini saqlash va texnik vositalarning xizmat muddatini uzaytirish imkonini beradi.

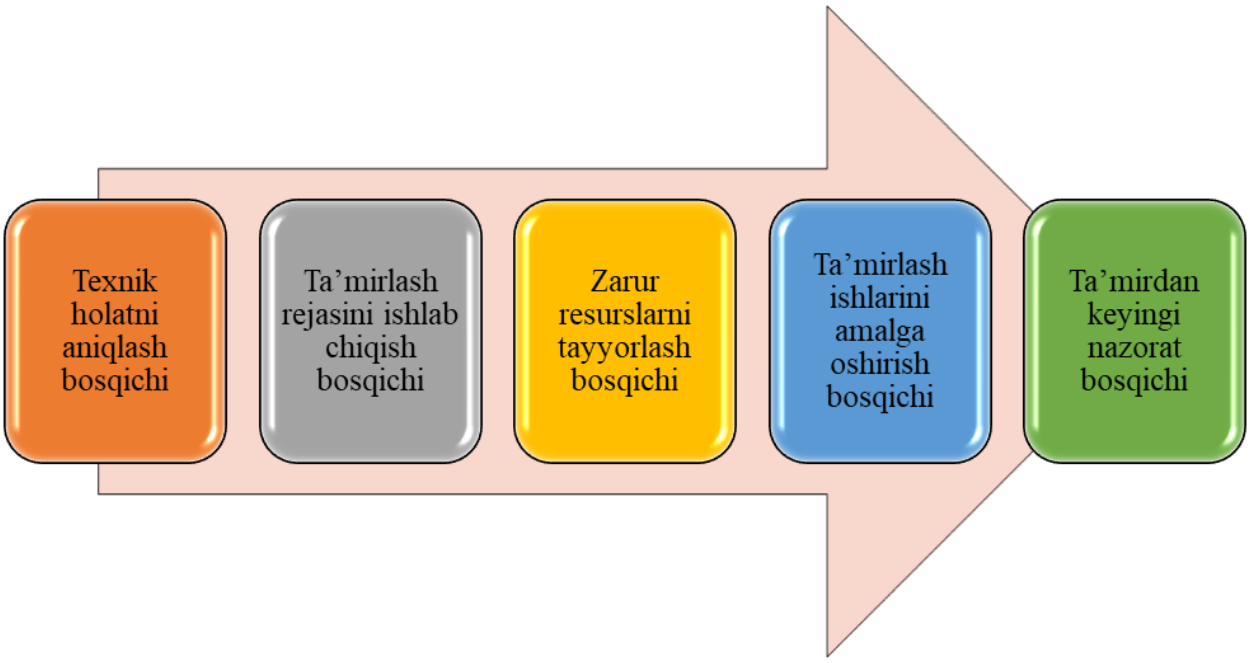

Rasm 6.6. Ta’mirlash xizmatining samarali tashkil etilish bosqichi.

Ta’mirlash jarayonining dastlabki bosqichi uskunalarning haqiqiy texnik holatini o‘rganish va mavjud kamchiliklarni aniqlashdan iboratdir. Ushbu bosqichda mashina va mexanizmlarning ishlash ko‘rsatkichlari tekshiriladi, ularning alohida qismlari diagnostikadan o‘tkaziladi hamda foydalanish jarayonida yuzaga kelgan nosozliklar tahlil qilinadi. Texnik holatni aniqlash jarayonida uskunalarning eskirish darajasi, ishlash samaradorligi, xavfsizlik holati va kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar baholanadi.

Olingan ma’lumotlar asosida ta’mirlash ishlarining turi, hajmi va murakkabligi belgilanadi. Bu bosqichning to‘g‘ri tashkil qilinishi ortiqcha xarajatlarning oldini olish va ta’mirlash ishlarini aniq rejalashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, texnik diagnostika

yordamida faqat mavjud nosozliklarni aniqlash emas, balki ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish ham amalga oshiriladi. Natijada korxona kelajakda shunga o‘xshash muammolar takrorlanishini kamaytirish uchun zarur profilaktik choralarni ishlab chiqishi mumkin.

Ta’mirlash ishlarini samarali tashkil etish uchun ularni oldindan rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu bosqichda qaysi uskunaga, qachon va qanday hajmda ta’mirlash ishlari o‘tkazilishi belgilanadi. Rejalashtirish jarayonida uskunalarning ishlash davomiyligi, texnik yuklama darajasi, foydalanish sharoitlari va ishlab chiqarish jadvali hisobga olinadi. Ta’mirlash rejasi odatda maxsus grafiklar asosida ishlab chiqiladi va unda ishlarning bajarilish muddati, mas’ul shaxslar, kerakli materiallar hamda texnik vositalar ko‘rsatiladi. Puxta ishlab chiqilgan reja ishlab chiqarish jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmasdan ta’mirlash ishlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Rejalashtirishning asosiy maqsadi uskunalarning uzoq vaqt davomida ishonchli ishlashini ta’minlash, favqulodda buzilishlarning oldini olish va ta’mirlash xarajatlarini maqbullashtirishdan iboratdir. Shu sababli korxonalarda rejalashtirilgan ta’mirlash tizimi keng qo‘llaniladi.

Ta’mirlash ishlarining sifatli va tez bajarilishi ko‘p jihatdan zarur resurslarning oldindan tayyorlanishiga bog‘liq bo‘ladi. Ushbu bosqichda ehtiyot qismlar, texnik materiallar, maxsus asbob-uskunalar, o‘lchov vositalari va malakali mutaxassislar bilan ta’minlash ishlari amalga oshiriladi. Agar ta’mirlash jarayonida kerakli qismlar yoki materiallar yetishmasa, ishlarning bajarilish muddati uzayishi va ishlab chiqarishdagi to‘xtashlar ko‘payishi mumkin. Shu sababli korxonalarda ehtiyot qismlar zaxirasini shakllantirish, ta’mirlash uchun zarur vositalarni tayyorlash va ishchi kuchini to‘g‘ri taqsimlash muhim vazifa hisoblanadi. Resurslarni oqilona boshqarish ta’mirlash jarayonining samaradorligini oshiradi, vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi va ishlab chiqarish tizimining barqaror ishlashiga yordam beradi.

Ta’mirlash ishlarini amalga oshirish bosqichi ta’mirlash jarayonining asosiy amaliy qismi hisoblanadi. Bunda uskunalar belgilangan tartibda to‘xtatiladi, texnik ko‘rikdan o‘tkaziladi, zarur qismlari ajratiladi va nosoz elementlar tiklanadi yoki yangilari bilan

almashtiriladi. Ta’mirlash jarayonida mexanik, elektr va texnologik qismlarning holati tekshiriladi, mexanizmlar sozlanadi, texnik parametrlar qayta tiklanadi va uskunaning ishlash qobiliyati sinovdan o‘tkaziladi. Ishlarning sifatli bajarilishi uskunaning keyingi faoliyatida ishonchlilik va xavfsizlik darajasini belgilaydi. Ta’mirlash ishlari yuqori malakaga ega mutaxassislar tomonidan texnik talablar asosida amalga oshirilishi kerak, chunki noto‘g‘ri bajarilgan ta’mirlash ishlari kelajakda qo‘shimcha nosozliklar va ishlab chiqarishdagi muammolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Ta’mirlash ishlari yakunlangandan so‘ng uskuna yana bir bor tekshiruvdan o‘tkaziladi va uning ishlab chiqarish talablariga mos ishlashi baholanadi. Ushbu bosqichda texnik sinovlar o‘tkazilib, barcha mexanizmlarning normal ishlashi, xavfsizlik talablari va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlariga muvofiqligi aniqlanadi. Agar sinov jarayonida qo‘shimcha kamchiliklar aniqlansa, zarur sozlash yoki qo‘shimcha ta’mirlash ishlari amalga oshiriladi. Faqat barcha talablar bajarilgandan keyingina uskuna ishlab chiqarish jarayoniga qaytariladi. Ta’mirdan keyingi nazorat korxonaga bajarilgan ishlarning sifatini baholash, uskunalarning ishonchli ishlashini ta’minlash va kelajakdagi ekspluatatsiya jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Ta’mirlash ishlarini to‘g‘ri tashkil etish ishlab chiqarish korxonasining texnik barqarorligi va iqtisodiy samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Puxta rejalashtirilgan va sifatli bajarilgan ta’mirlash ishlari uskunalarning xizmat muddatini uzaytiradi, ishlab chiqarishdagi uzilishlarni kamaytiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi hamda korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash ishlarini to‘g‘ri tashkil etish korxonaning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan asosiy shartlardan biridir. Texnik xizmat ko‘rsatish tizimi yordamida ishlab chiqarish uskunalarining ishonchliligi oshiriladi, nosozliklarning oldi olinadi va ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi ta’minlanadi. Profilaktik, joriy, kapital va diagnostik xizmat ko‘rsatish turlaridan oqilona foydalanish korxonaga texnik vositalardan

samarali foydalanish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot ishlab chiqarish sifatini oshirish imkonini beradi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish tushunchasi nimani anglatadi va uning korxona faoliyatidagi ahamiyati qanday?
2. Texnik xizmat ko‘rsatishning asosiy turlarini sanab bering va har bir turining o‘ziga xos xususiyatlarini tushuntiring.
3. Profilaktik, joriy va kapital texnik xizmat ko‘rsatish o‘rtasidagi asosiy farqlar nimadan iborat?
4. Ta’mirlash ishlarini tashkil etish jarayoni qanday bosqichlardan tashkil topadi va har bir bosqichning vazifasi nimadan iborat?
5. Ishlab chiqarish uskunalarining texnik holatini nazorat qilish va diagnostika qilish nima uchun muhim hisoblanadi?
6. Texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash ishlarini samarali tashkil etish korxonaning ishlab chiqarish samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

VII BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATI ASOSLARI

7.1. Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar.

7.2. Yangi texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish.

7.3. Innovatsiya tushunchasi, uning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi roli, innovatsion usullarni joriy etish misollari.

7.1. Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar.

Innovatsiya tushunchasi zamonaviy iqtisodiyot, ishlab chiqarish, boshqaruv va jamiyat taraqqiyoti jarayonlarida muhim ilmiy-amaliy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda innovatsiya nafaqat yangi mahsulot yoki texnologiyani yaratish jarayoni sifatida, balki mavjud tizimlarni takomillashtirish, yangi boshqaruv usullarini joriy etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda yangi yechimlarni ishlab chiqish jarayoni sifatida tushuniladi. Innovatsiya tushunchasi inson faoliyatining turli sohalarida yangilik yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish orqali rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, davlatlar, korxonalar va tashkilotlarning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim vositaga aylangan.

Innovatsiya — bu yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, xizmat, texnologiya, ishlab chiqarish usuli, boshqaruv tizimi yoki tashkiliy yondashuvni amaliy faoliyatga joriy etish natijasida iqtisodiy, ijtimoiy yoki texnik samaraga erishish jarayonidir. Oddiy yangilik tushunchasidan farqli ravishda innovatsiya faqat yangi g‘oyaning mavjudligi bilan belgilanmaydi, balki ushbu g‘oyaning amaliyotda qo‘llanilishi va foydali natija berishi bilan tavsiflanadi. Masalan, yangi texnologiyaning yaratilishi ilmiy kashfiyot bo‘lishi mumkin, lekin ushbu texnologiya ishlab chiqarishga tatbiq qilinib, mahsulot sifatini oshirsa yoki xarajatlarni kamaytirsa, u innovatsiya sifatida namoyon bo‘ladi. Innovatsiya ko‘pincha innovatsion faoliyat tushunchasi bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi.

Innovatsion faoliyat — bu yangi g‘oyalarni izlash, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, ularni sinovdan o‘tkazish va amaliyotga joriy qilish bilan bog‘liq bo‘lgan tizimli jarayondir. Ushbu faoliyat korxona yoki tashkilotning rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning asosiy maqsadi mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va yangi raqobat ustunliklarini yaratishdan iborat.

Hozirgi zamon sharoitida innovatsiya jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishining zaruriy talabiga aylangan. Chunki bugungi kunda bozor munosabatlari tez o‘zgarib bormoqda, iste’molchilarning ehtiyojlari murakkablashmoqda va texnologiyalar juda tez sur’atlarda rivojlanmoqda. Bunday sharoitda faqat an’anaviy usullar bilan faoliyat yuritayotgan korxonalar uzoq muddat davomida bozorda o‘z mavqeini saqlab qolishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli innovatsion yondashuvlardan foydalanish korxonalar uchun rivojlanish, samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlarni yaratishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida raqobat faqatgina mahsulot hajmi yoki narxi bilan belgilanmaydi, balki mahsulot sifati, texnologik daraja, xizmat ko‘rsatish sifati, ishlab chiqarish tezligi va innovatsion imkoniyatlar bilan ham baholanadi. Shu sababli innovatsiyalar korxonalarning strategik rivojlanish omili sifatida qaralmoqda.

Texnologik innovatsiyalar — yangi texnika, uskunalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy qilish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan innovatsiyalar. Bunday innovatsiyalar mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mehnat unumdorligini ko‘paytirishga yordam beradi.

Mahsulot innovatsiyalari — bozorda mavjud bo‘lmagan yangi mahsulotlarni yaratish yoki mavjud mahsulotlarning xususiyatlarini yaxshilash jarayonidir. Mahsulot innovatsiyasi iste’molchilar ehtiyojlarini chuqur o‘rganish va ularga mos takliflarni shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

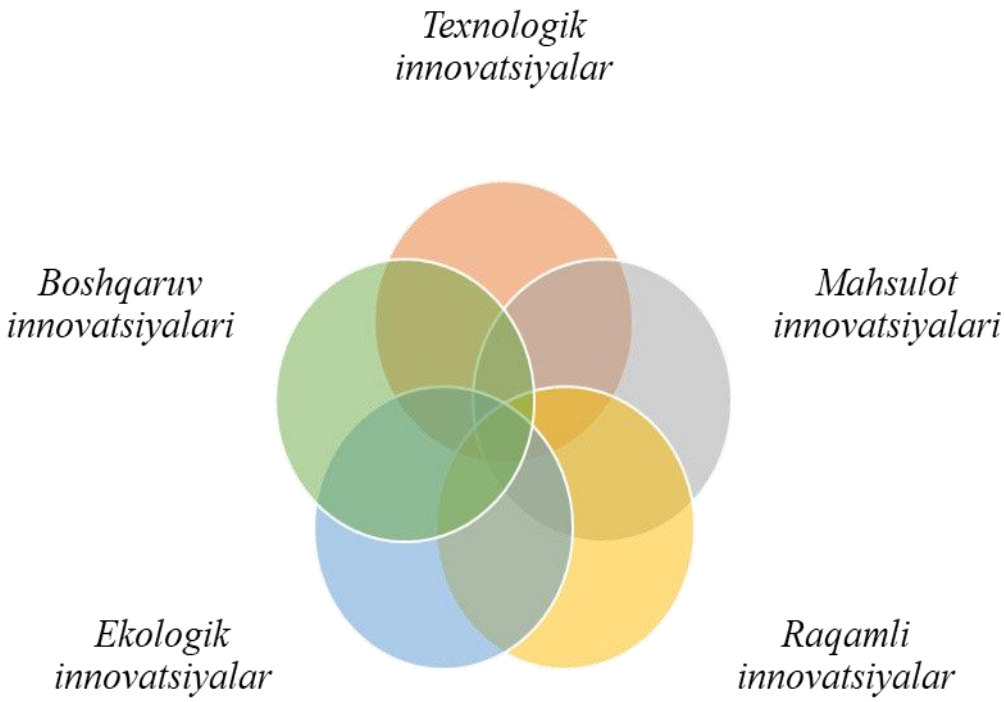

Rasm 7.1. Innovatsiyalarning asosiy yo‘nalishlari.

Boshqaruv innovatsiyalari — korxona faoliyatini tashkil etish, rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish jarayonlariga yangi usullarni kiritishni anglatadi. Zamonaviy boshqaruv tizimlari korxonalarga tezkor qaror qabul qilish, resurslardan samarali foydalanish va tashkiliy jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Raqamli innovatsiyalar — axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlarni qayta ishlash, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va raqamli platformalardan foydalanishga asoslangan innovatsiyalar hisoblanadi. Raqamlashtirish zamonaviy korxonalarning faoliyatini yanada tezkor va samarali tashkil qilish imkonini bermoqda.

Hozirgi zamon talablariga ko‘ra innovatsiyalarni rivojlantirishda bilim va inson kapitalining o‘rni ham juda katta ahamiyatga ega. Inson kapitali — bu insonlarning bilimlari, tajribasi, kasbiy ko‘nikmalari va ijodiy qobiliyatlari yig‘indisi bo‘lib, zamonaviy iqtisodiyotda asosiy rivojlanish resurslaridan biri hisoblanadi. Yangi texnologiyalar va innovatsion tizimlardan samarali foydalanish uchun malakali mutaxassislar, ilmiy izlanish olib boruvchi tadqiqotchilar hamda

zamonaviy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan boshqaruvchilar talab etiladi. Shu sababli ta’lim tizimini rivojlantirish, xodimlarning malakasini oshirish va ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash innovatsion taraqqiyotning muhim shartlaridan biridir.

Innovatsiyalarni rivojlantirish jarayonida raqamli transformatsiya ham hozirgi zamonning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya — bu tashkilot yoki korxona faoliyatining barcha yo‘nalishlariga raqamli texnologiyalarni chuqur joriy etish orqali boshqaruv va ishlab chiqarish jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali korxonalar katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish, iste’molchilar talabini oldindan aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, zamonaviy dunyoda ekologik innovatsiyalar ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. *Ekologik innovatsiyalar* — bu atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan yangi texnologiyalar va usullar majmuasidir. Hozirgi davrda korxonalar nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki ekologik mas’uliyatga ham e’tibor qaratishi talab etilmoqda.

Innovatsiyalarni joriy qilish korxonalarga bir qator imkoniyatlarni yaratadi, bularga :

a) ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;
b) yangi bozor imkoniyatlarini egallash;
c) mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash;
d) xarajatlarni kamaytirish;
e) raqobatbardoshlikni kuchaytirish;
f) boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish;
g) iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash.

Biroq innovatsion rivojlanish jarayoni ma’lum muammolar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Jumladan, yangi texnologiyalarni joriy etish uchun katta moliyaviy mablag‘ talab qilinishi, mutaxassislar yetishmasligi, innovatsion loyihalarning xavf darajasi yuqoriligi va yangi tizimlarga moslashish jarayonining murakkabligi ayrim to‘siqlar

sifatida namoyon bo‘ladi. Shunga qaramay, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalardan voz kechish emas, balki ularni samarali boshqarish va rivojlantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Innovatsiya tushunchasi bugungi kunda taraqqiyot, raqobatbardoshlik va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Hozirgi zamon talabi shuni ko‘rsatadiki, har qanday davlat, korxona yoki tashkilot o‘z faoliyatida yangiliklarni izlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va innovatsion fikrlash tamoyillariga asoslanishi zarur. Innovatsiyalar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki jamiyatning umumiy rivojlanish darajasini ham belgilaydi. Shu sababli innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish zamonaviy taraqqiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning samaradorligini oshirish, raqobatbardoshlik darajasini mustahkamlash va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan yangi usullar, texnologiyalar, boshqaruv tamoyillari hamda tashkiliy yondashuvlar majmuasini ifodalaydi. Bugungi kunda ishlab chiqarish tizimlari faqatgina mahsulot yaratish jarayoni sifatida emas, balki texnologik, axborotiy, tashkiliy va strategik jarayonlarning o‘zaro bog‘langan murakkab tizimi sifatida qaralmoqda. Shu sababli ishlab chiqarishni boshqarishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish korxonalarga resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va iste’molchilar talablariga tez moslashish imkonini beradi.

Innovatsiya iqtisodiy va boshqaruv fanlarida yangi g‘oya, texnologiya, mahsulot, xizmat yoki jarayonni amaliy faoliyatga joriy etish orqali qo‘shimcha qiymat yaratish jarayoni sifatida izohlanadi. Innovatsiya oddiy yangilikdan farqli ravishda faqat yangi fikr yoki taklif bilan cheklanmaydi, balki ushbu yangilikning amaliyotda samarali qo‘llanilishi va aniq iqtisodiy yoki ijtimoiy natija berishini nazarda tutadi. Ishlab chiqarishni boshqarish sohasida innovatsiyalar korxonaning ichki jarayonlarini takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini

tezlashtirish va ishlab chiqarish tizimining moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarishni boshqarish tushunchasi esa korxona faoliyatida mavjud bo‘lgan moddiy, mehnat, moliyaviy va axborot resurslarini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish jarayonlarini anglatadi. Samarali boshqaruv orqali korxona o‘z oldiga qo‘ygan ishlab chiqarish maqsadlariga erishadi, ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanadi va bozordagi o‘zgarishlarga mos ravishda faoliyatini rivojlantiradi. Zamonaviy sharoitda ushbu jarayonlarni innovatsion texnologiyalar asosida boshqarish ishlab chiqarish tizimining asosiy rivojlanish omillaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarishni boshqarishdagi asosiy innovatsion yo‘nalishlardan biri raqamlashtirish hisoblanadi. *Raqamlashtirish* — bu ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish orqali ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishdir. Raqamli texnologiyalar yordamida korxonalar ishlab chiqarish holatini real vaqt rejimida kuzatishi, uskunalar faoliyatini nazorat qilishi va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlashi mumkin. Masalan, korxonalarda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, elektron monitoring platformalari va ma’lumotlarni tahlil qilish texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ishlab chiqarishni boshqarishda muhim innovatsiyalardan biri avtomatlashtirish hisoblanadi. *Avtomatlashtirish* — bu inson ishtirokini kamaytirgan holda ishlab chiqarish jarayonlarini maxsus texnik vositalar, dasturiy ta’minot va boshqaruv tizimlari yordamida amalga oshirish jarayonidir. Ushbu yondashuv ishlab chiqarishdagi xatolar sonini kamaytiradi, mahsulot sifatining barqarorligini ta’minlaydi va mehnat unumdorligini oshiradi. Zamonaviy korxonalarda robotlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, aqlli uskunalar va avtomatik nazorat tizimlarining qo‘llanilishi ishlab chiqarishni boshqarishning yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari ham ishlab chiqarishni boshqarishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Sun’iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson tafakkuriga xos bo‘lgan tahlil qilish, o‘rganish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini modellashtirish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Ishlab chiqarishda sun’iy intellekt yordamida talabni prognozlash, ishlab chiqarish hajmini optimallashtirish, uskunalarning texnik holatini oldindan baholash va boshqaruv qarorlarini aniqroq qabul qilish imkoniyati yaratiladi. Katta ma’lumotlar tahlili esa korxonaga katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va ular asosida strategik boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishni boshqarishdagi yana bir muhim innovatsion yo‘nalish “aqlli ishlab chiqarish” (Smart Manufacturing) konsepsiyasidir. Aqlli ishlab chiqarish — bu raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar, sensorlar va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanib, o‘zini boshqarishga qodir bo‘lgan zamonaviy ishlab chiqarish tizimini yaratish jarayonidir. Ushbu konsepsiyaning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini yanada moslashuvchan, tezkor va samarali qilishdan iborat. Aqlli ishlab chiqarish sharoitida korxona bozor talablaridagi o‘zgarishlarga tez javob bera oladi va individual iste’molchi ehtiyojlariga mos mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, ishlab chiqarishni boshqarishda tejamkor ishlab chiqarish (Lean Manufacturing) tamoyillari ham innovatsion boshqaruv usullaridan biri hisoblanadi.

Tejamkor ishlab chiqarish — bu ortiqcha xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonidagi keraksiz harakatlarni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv falsafasidir. Ushbu yondashuv asosida korxonalar mahsulot ishlab chiqarish vaqtini qisqartiradi, materiallardan oqilona foydalanadi va umumiy samaradorlikni oshiradi. Tejamkor boshqaruv nafaqat texnik jarayonlarni, balki xodimlarning fikrlashi va boshqaruv madaniyatini ham takomillashtirishni talab qiladi.

Ishlab chiqarish boshqaruvida innovatsiyalarni joriy etish jarayonida inson omili ham katta ahamiyatga ega. Chunki yangi texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv tizimlaridan samarali foydalanish uchun malakali mutaxassislar, innovatsion fikrlashga ega rahbarlar va doimiy rivojlanishga intiluvchi xodimlar zarur bo‘ladi. Korxona xodimlarining bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash innovatsion boshqaruvning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda xodimlarni qayta tayyorlash va kasbiy rivojlantirish dasturlariga katta e’tibor berilmoqda.

Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar korxonalarga bir qator muhim afzalliklarni mavjud:

a) ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish;
b) mahsulot sifatini yaxshilash;
c) ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish;
d) resurslardan oqilona foydalanish;
e) boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qilish;
f) bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytirish;
g) korxonaning raqobatbardoshligini oshirish.

Ishlab chiqarish tizimlarida innovatsiyalarni qo‘llash korxonalarning faoliyatini takomillashtirish, boshqaruv jarayonlarini rivojlantirish va bozordagi mavqeini mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar yordamida korxonalar nafaqat mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samaraliroq foydalanadi, balki yangi rivojlanish imkoniyatlarini ham yaratadi. Ishlab chiqarish jarayonlariga zamonaviy texnologiyalar, ilg‘or boshqaruv usullari va raqamli yechimlarning kiritilishi natijasida korxonaning umumiy samaradorligi oshadi, mahsulot ishlab chiqarish sifati yaxshilanadi hamda iqtisodiy natijalar yanada barqaror bo‘ladi.

Ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish innovatsiyalarning eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi — bu mavjud resurslardan foydalangan holda eng yuqori natijaga erishish darajasini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Bunda ishlab chiqarish hajmi, mahsulot yaratish tezligi, mehnat unumdorligi, texnologik jarayonlarning takomillashganligi va

resurslardan foydalanish darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarishdagi ortiqcha vaqt sarfi kamayadi, jarayonlar avtomatlashtiriladi va ish faoliyatining aniq tashkil etilishi ta’minlanadi. Natijada korxona qisqa vaqt ichida ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish quvvatlarini to‘liq ishga solish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mahsulot sifatini yaxshilash innovatsion rivojlanishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. *Mahsulot sifati* — bu mahsulotning iste’molchi ehtiyojlarini qondirish darajasini, uning ishonchliligi, foydalanish qulayligi, texnik xususiyatlari va belgilangan talablarga mosligini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Zamonaviy texnologiyalar, sifat nazorati tizimlari va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish usullaridan foydalanish mahsulot sifatini doimiy ravishda nazorat qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi xatolar kamayadi, mahsulotning texnik va estetik xususiyatlari yaxshilanadi hamda iste’molchilarning talablariga mos keladigan yuqori sifatli mahsulotlar yaratish imkoniyati oshadi. Bu esa korxonaning bozordagi obro‘sini mustahkamlashga va mijozlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish innovatsion boshqaruvning muhim iqtisodiy afzalliklaridan biridir. Ishlab chiqarish xarajatlari — bu mahsulot yaratish jarayonida sarflanadigan xomashyo, energiya, mehnat resurslari, texnik xizmat ko‘rsatish va boshqa turdagi xarajatlarning umumiy yig‘indisidir. Innovatsiyalar yordamida korxonalar ushbu xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, energiyani tejovchi texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, xomashyoni samarali boshqarish va zamonaviy rejalashtirish tizimlarini qo‘llash ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytiradi. Natijada mahsulot tannarxi pasayadi, korxonaning moliyaviy barqarorligi oshadi va bozorda yanada qulay narx siyosatini olib borish imkoniyati yaratiladi.

Resurslardan oqilona foydalanish innovatsion ishlab chiqarishning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Resurslardan oqilona foydalanish

deganda mavjud moddiy, mehnat, moliyaviy va axborot resurslarini eng samarali tarzda taqsimlash va ulardan maksimal foyda olish jarayoni tushuniladi. Zamonaviy korxonalar uchun resurslarni tejash nafaqat iqtisodiy foyda olish, balki ekologik barqarorlikni ta’minlash nuqtai nazaridan ham muhimdir. Innovatsion texnologiyalar yordamida ishlab chiqarishdagi chiqindilar kamaytiriladi, energiya sarfi nazorat qilinadi, xomashyodan foydalanish samaradorligi oshiriladi va tabiiy resurslarga bo‘lgan bosim kamaytiriladi. Bu esa korxonaning uzoq muddatli rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qilish zamonaviy korxonalarda innovatsiyalardan foydalanishning muhim afzalliklaridan biridir. Boshqaruv qarori — bu korxona faoliyatini rivojlantirish, muammolarni hal qilish yoki maqsadlarga erishish uchun rahbariyat tomonidan qabul qilinadigan asoslangan tanlov jarayonidir. Zamonaviy axborot tizimlari, raqamli boshqaruv platformalari va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari rahbarlarga tezkor va aniq qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bunday tizimlar yordamida ishlab chiqarish holati, bozor o‘zgarishlari, xarajatlar va natijalar haqida tezkor ma’lumot olish mumkin. Natijada boshqaruv jarayonlari yanada samarali tashkil qilinadi va korxona yuzaga kelayotgan muammolarga tezkor javob qaytarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytirish innovatsiyalarning korxona rivojlanishidagi muhim ahamiyatini ko‘rsatadi. Bozor talablariga moslashuvchanlik — bu korxonaning iste’molchilar ehtiyojlari, iqtisodiy sharoitlar va raqobat muhitidagi o‘zgarishlarga tez moslasha olish qobiliyatidir. Hozirgi davrda iste’molchilar talabi tez o‘zgarib borayotganligi sababli korxonalar yangi mahsulotlarni ishlab chiqish, mavjud mahsulotlarni takomillashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini tez o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Innovatsion boshqaruv usullari korxonalarga bozor tendensiyalarini oldindan aniqlash, mijozlar ehtiyojlarini chuqur o‘rganish va ularga mos mahsulot yoki xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi. Bu esa korxonaning bozordagi barqarorligini ta’minlaydi. Korxonaning raqobatbardoshligini oshirish

innovatsion faoliyatning yakuniy va eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi.

Raqobatbardoshlik — bu korxonaning bozorda boshqa ishlab chiqaruvchilar bilan samarali kurasha olish, iste’molchilar talabini qondirish va o‘z mavqeini saqlab qolish qobiliyatidir. Innovatsiyalar korxonaga yangi texnologiyalarni qo‘llash, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlarga yanada yaxshi takliflar yaratish imkonini beradi. Natijada korxona bozorda o‘zining ustun tomonlarini shakllantiradi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Innovatsiyalarni ishlab chiqarish va boshqaruv tizimlariga joriy etish korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va zamonaviy bozor sharoitlariga moslashish imkoniyatlarini kengaytiradi. Innovatsion rivojlanish korxonaning faqat bugungi faoliyatini yaxshilash bilan cheklanmay, balki uning kelajakdagi barqaror o‘sishi uchun mustahkam asos yaratadi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalar korxona faoliyatining ajralmas qismi sifatida qaralib, uning rivojlanish strategiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Innovatsiyalarni joriy qilish jarayoni ma’lum qiyinchiliklarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Jumladan, yangi texnologiyalarni qo‘llash uchun katta miqdorda investitsiyalar talab qilinishi, xodimlarning yangi tizimlarga moslashishi, texnik infratuzilmani yangilash zaruriyati va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalari korxonalar oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Biroq uzoq muddatli istiqbolda innovatsion boshqaruvga yo‘naltirilgan investitsiyalar korxonaning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar zamonaviy korxonalarning rivojlanish strategiyasida muhim o‘rin egallaydi. Texnologik yangilanishlar, raqamli boshqaruv tizimlari, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, aqlli ishlab chiqarish va tejamkor boshqaruv usullarining qo‘llanilishi ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali va raqobatbardosh qilish imkonini bermoqda. Bugungi global iqtisodiy sharoitda innovatsiyalarni boshqaruv tizimiga kiritish

nafaqat rivojlanish imkoniyati, balki korxonalarning bozorda barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur shartlardan biri hisoblanadi.

7.2. Yangi texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish.

Yangi texnologiyalar zamonaviy jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishining eng muhim omillaridan biri bo‘lib, ular inson faoliyatining turli sohalarida mavjud jarayonlarni takomillashtirish, yangi imkoniyatlar yaratish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda texnologik rivojlanish nafaqat ishlab chiqarish usullarini o‘zgartirmoqda, balki boshqaruv tizimlari, xizmat ko‘rsatish jarayonlari, ta’lim, tibbiyot va boshqa ko‘plab sohalarning rivojlanish yo‘nalishlarini ham belgilab bermoqda. Yangi texnologiyalar tushunchasi odatda zamonaviy ilmiy bilimlar, muhandislik yutuqlari, raqamli vositalar va ilg‘or usullar asosida yaratilgan hamda inson faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion yechimlar majmuasini anglatadi.

Yangi texnologiyalar — bu mavjud jarayonlarni yanada takomillashtirish, ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va yangi mahsulotlar yaratish imkonini beruvchi zamonaviy ilmiy-texnik yutuqlar asosida shakllangan usullar, vositalar va tizimlar yig‘indisidir. Ushbu texnologiyalar oddiy texnik yangiliklardan farqli ravishda nafaqat yangi qurilmalar yoki uskunalarni yaratishni, balki boshqaruv, axborot almashinuvi, ishlab chiqarishni tashkil etish va qaror qabul qilish jarayonlarini ham takomillashtirishni nazarda tutadi. Shuning uchun zamonaviy iqtisodiyotda texnologik rivojlanish korxonalarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda.

Hozirgi davrda yangi texnologiyalarning rivojlanishi asosan raqamlashtirish, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, robototexnika, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va internet texnologiyalarining keng qo‘llanilishi bilan bog‘liq. Ushbu yo‘nalishlar ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, inson mehnatini samaraliroq tashkil etish va

boshqaruv tizimlarini yanada aniq ishlashini ta’minlash imkonini bermoqda. Korxonalar yangi texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozor talablariga tez moslashish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Robototexnika — bu mexanik qurilmalar, elektron boshqaruv tizimlari va dasturiy ta’minot yordamida avtomatik ishlaydigan robotlarni yaratish va ulardan foydalanish sohasi hisoblanadi. Ishlab chiqarishda robotlardan foydalanish murakkab, xavfli yoki yuqori aniqlik talab qiluvchi jarayonlarni samarali bajarish imkonini beradi. Robotlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshiradi, sifat nazoratini yaxshilaydi va korxonalarning texnologik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Katta *ma’lumotlar texnologiyasi (Big Data)* ham zamonaviy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Katta ma’lumotlar — bu katta hajmdagi, tez sur’atlarda shakllanadigan va murakkab tuzilishga ega bo‘lgan axborotlarni yig‘ish, saqlash va tahlil qilish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Korxonalar ushbu texnologiya yordamida iste’molchilar xatti-harakatlarini o‘rganish, bozor tendensiyalarini aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish va strategik qarorlarni asoslash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Yangi texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga bir qator ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

a) yangi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, vaqt sarfini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy uskunalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish natijasida korxonalar kamroq resurs sarflagan holda yuqori natijalarga erishishi mumkin;

b) texnologik yangilanishlar ishlab chiqarish jarayonlarini aniq nazorat qilish va mahsulot sifatini doimiy tekshirish imkonini yaratadi. Natijada iste’molchilar talablariga mos, ishonchli va sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati oshadi.

c) Xarajatlarni kamaytirish. Yangi texnologiyalar yordamida energiya, xomashyo va mehnat resurslaridan samarali foydalanish

mumkin. Bu esa mahsulot tannarxining pasayishiga va korxonaning iqtisodiy samaradorligi oshishiga olib keladi;

d)zamonaviy texnologiyalar rahbarlarga aniq va tezkor ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu esa korxona faoliyatini yanada samarali boshqarishga yordam beradi;

e)innovatsion texnologiyalarni qo‘llayotgan korxonalar bozordagi o‘zgarishlarga tez moslasha oladi, yangi mahsulotlarni yaratadi va raqobatchilarga nisbatan ustunlikka ega bo‘ladi.

Yangi texnologiyalarni joriy qilish ma’lum talablarni ham yuzaga keltiradi. Avvalo, korxonalarda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay oladigan malakali mutaxassislar bo‘lishi, texnik infratuzilma rivojlangan bo‘lishi va innovatsiyalarni moliyalashtirish imkoniyatlari mavjud bo‘lishi kerak. Chunki texnologik yangilanish faqat yangi uskunalarni sotib olish bilan cheklanmaydi, balki xodimlarni tayyorlash, boshqaruv tizimini moslashtirish va yangi jarayonlarni samarali tashkil etishni ham talab qiladi.

Yangi texnologiyalar zamonaviy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, ular ishlab chiqarish, boshqaruv va iqtisodiy faoliyatning barcha yo‘nalishlarini takomillashtirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, avtomatlashtirish, robototexnika va katta ma’lumotlarni tahlil qilish tizimlari korxonalarning samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytirishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli hozirgi zamon sharoitida yangi texnologiyalarni rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish har qanday tashkilotning barqaror rivojlanishi uchun muhim strategik talab hisoblanadi.

Korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlash uchun an’anaviy boshqaruv usullaridan tashqari innovatsion boshqaruv yondashuvlarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish korxona faoliyatini yangi tamoyillar asosida tashkil qilish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va strategik maqsadlarga samarali erishishni ta’minlashga qaratilgan jarayondir.

Bugungi kunda bozor munosabatlarining tez o‘zgarishi, texnologik taraqqiyotning jadallashuvi va iste’molchilar talablarining murakkablashuvi korxonalardan boshqaruv tizimlarini doimiy ravishda yangilab borishni talab qilmoqda.

Innovatsion boshqaruv — bu tashkilot yoki korxona faoliyatini rivojlantirish maqsadida yangi boshqaruv tamoyillari, usullari, texnologiyalari va tashkiliy yechimlardan foydalanishga asoslangan boshqaruv tizimidir. Ushbu boshqaruv turi oddiy boshqaruv jarayonlaridan farqli ravishda yangilik yaratish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini oldindan belgilashga qaratilgan bo‘ladi. Innovatsion boshqaruvning asosiy maqsadi korxonaning ichki imkoniyatlarini kengaytirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tez moslashishdan iborat.

Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish jarayoni bir nechta muhim yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu yo‘nalishlar korxonaning boshqaruv tizimini takomillashtirish, xodimlarning faoliyatini samarali tashkil etish va zamonaviy texnologiyalar asosida qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

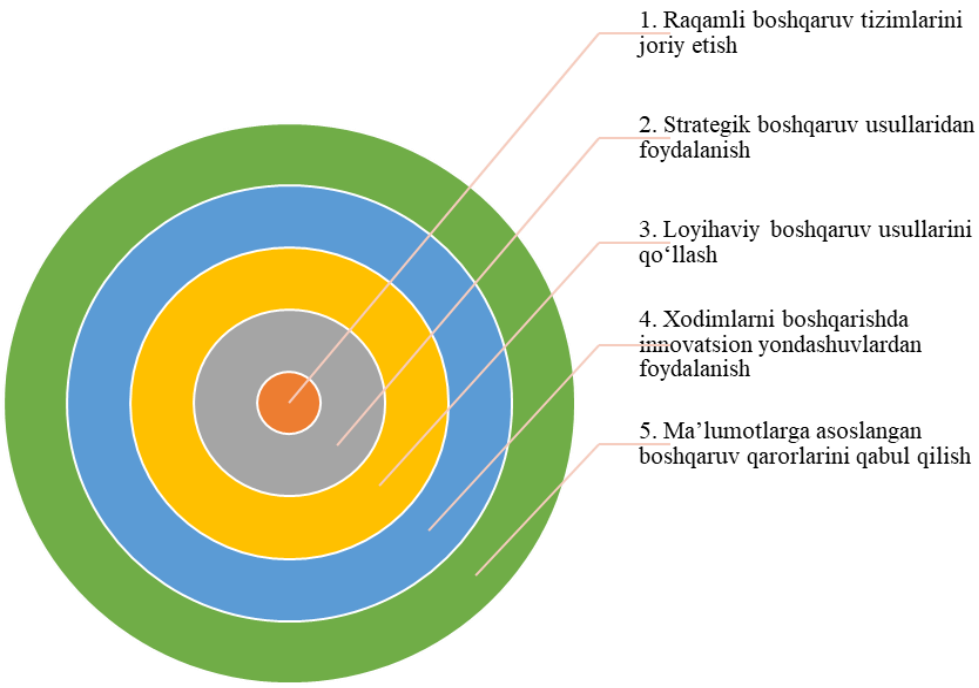

Rasm 7.2. Innovatsion boshqaruv usullari.

Raqamli boshqaruv — bu boshqaruv jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida tashkil qilish va nazorat qilish usulidir. Ushbu yondashuv orqali korxonalar ma’lumotlarni tezkor yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli boshqaruv tizimlari rahbarlarga ishlab chiqarish holati, moliyaviy ko‘rsatkichlar, bozor o‘zgarishlari va xodimlar faoliyati haqida aniq ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish imkonini beradi. Natijada boshqaruv jarayonlarining tezkorligi oshadi, xatolar kamayadi va korxonaning umumiy faoliyati samaraliroq tashkil etiladi.

Strategik boshqaruv — bu korxonaning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini belgilash, mavjud imkoniyatlarni baholash va kelajakdagi faoliyat yo‘nalishlarini rejalashtirish jarayonidir. Innovatsion boshqaruv sharoitida strategik yondashuv korxonaga bozor tendensiyalarini oldindan aniqlash, raqobat muhitini tahlil qilish va rivojlanish uchun samarali yo‘nalishlarni tanlash imkonini beradi. Strategik boshqaruv orqali korxonalar qisqa muddatli natijalarga emas, balki uzoq muddatli barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan qarorlar qabul qiladi.

Loyihaviy boshqaruv — bu ma’lum bir maqsadga erishish uchun vaqt, mablag‘ va inson resurslarini samarali tashkil etishga asoslangan boshqaruv usulidir. Innovatsion loyihalarni amalga oshirishda ushbu usul katta ahamiyatga ega bo‘lib, yangi mahsulot yaratish, yangi texnologiyalarni joriy etish yoki ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish imkonini beradi. Loyihaviy boshqaruv yordamida vazifalar aniq belgilanadi, mas’uliyat taqsimlanadi va natijalarni nazorat qilish tizimi shakllantiriladi.

Zamonaviy korxonalarda *inson resurslari* eng muhim rivojlanish omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli innovatsion boshqaruv xodimlarning bilim va qobiliyatlarini rivojlantirishga, ularning ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga va yangi g‘oyalarni amalga oshirishga katta e’tibor beradi. Xodimlarni boshqarishdagi innovatsion usullar tarkibiga motivatsiya tizimlarini takomillashtirish, malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, jamoaviy ishlash madaniyatini rivojlantirish va xodimlarning boshqaruv jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish kiradi.

Innovatsion boshqaruvda qarorlar faqatgina rahbarning tajribasi yoki shaxsiy fikriga asoslanib emas, balki aniq tahliliy ma’lumotlar asosida qabul qilinadi. *Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv* — bu turli axborot manbalaridan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish orqali eng samarali qarorni tanlash jarayonidir. Ushbu usul korxonalarga bozor holatini baholash, ishlab chiqarishdagi muammolarni aniqlash va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini oldindan belgilash imkonini beradi.

Tejamkor boshqaruv — bu ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va jarayonlarning qiymatini oshirishga qaratilgan boshqaruv usulidir. Ushbu yondashuv korxonalarga keraksiz operatsiyalarni kamaytirish, ish jarayonlarini optimallashtirish va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Tejamkor boshqaruv nafaqat iqtisodiy natijalarni yaxshilaydi, balki korxonada doimiy takomillashuv madaniyatini shakllantiradi.

Innovatsion boshqaruv usullarini korxona faoliyatiga joriy etish zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda tashkilotlarning samarali rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bunday boshqaruv yondashuvlari korxonaning ichki jarayonlarini takomillashtirish, mavjud resurslardan unumli foydalanish, boshqaruv tizimining sifatini oshirish hamda tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi. Innovatsion boshqaruvning asosiy afzalligi shundaki, u an’anaviy boshqaruv usullarini zamonaviy texnologiyalar, tahliliy vositalar va yangi tashkiliy tamoyillar bilan uyg‘unlashtirib, korxonaning umumiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Boshqaruv samaradorligini oshirish innovatsion boshqaruvning eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi. *Boshqaruv samaradorligi* — bu korxona oldiga qo‘yilgan maqsadlarga minimal xarajatlar va optimal vaqt sarfi orqali erishish qobiliyatini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Innovatsion boshqaruv tizimlari yordamida korxonada vazifalar va majburiyatlar aniq taqsimlanadi, har bir bo‘limning faoliyati muvofiqlashtiriladi hamda ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini doimiy nazorat qilish imkoniyati yaratiladi. Zamonaviy boshqaruv

platformalari orqali rahbariyat korxonaning faoliyati haqida tezkor ma’lumotlarga ega bo‘lib, mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va samarali yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada boshqaruv jarayonlarida tartib, aniqlik va mas’uliyat darajasi oshadi.

Tezkor va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati innovatsion boshqaruvning muhim afzalliklaridan biridir. Zamonaviy biznes muhitida qarorlarni o‘z vaqtida qabul qilish korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun katta ahamiyatga ega. Innovatsion boshqaruv tizimlarida raqamli texnologiyalar, axborot tahlili vositalari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlaridan foydalanish orqali rahbarlar kerakli ma’lumotlarni tezkor ravishda olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. *Axborotga asoslangan boshqaruv* — bu qarorlarni aniq ma’lumotlar, tahliliy natijalar va ishonchli ko‘rsatkichlar asosida shakllantirish jarayonidir. Ushbu yondashuv subyektiv qarorlar qabul qilish ehtimolini kamaytiradi va korxonaning strategik maqsadlariga mos keladigan samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Resurslardan samarali foydalanish innovatsion boshqaruvning iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Korxona faoliyatida moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslaridan oqilona foydalanish ishlab chiqarish natijalarining yaxshilanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Innovatsion boshqaruv usullari yordamida resurslarning sarflanish jarayonlari tahlil qilinadi, ortiqcha xarajatlar aniqlanadi va mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish yo‘llari belgilanadi. Masalan, zamonaviy rejalashtirish tizimlari orqali ishlab chiqarish hajmini aniq belgilash, xomashyo sarfini nazorat qilish va mehnat resurslarini samarali taqsimlash mumkin. Natijada korxona xarajatlarini kamaytiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikka erishadi.

Korxonaning moslashuvchanligini oshirish innovatsion boshqaruvning yana bir muhim afzalligi hisoblanadi. Moslashuvchanlik — bu korxonaning tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga, jumladan bozor talabi, texnologik yangiliklar, raqobat sharoitlari va iqtisodiy omillarga tez javob bera olish qobiliyatidir. Hozirgi davrda bozor sharoitlari tez

o‘zgarib borayotganligi sababli korxonalar o‘z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borishi zarur. Innovatsion boshqaruv usullari korxonalarga yangi vaziyatlarni tez tahlil qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini o‘zgartirish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va iste’molchilar ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Bu esa korxonaning uzoq muddat davomida bozorda barqaror faoliyat yuritishiga yordam beradi.

Raqobatbardoshlikni kuchaytirish innovatsion boshqaruvni joriy etishning yakuniy va eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Raqobatbardoshlik — bu korxonaning bozorda boshqa tashkilotlar bilan samarali raqobatlashish, iste’molchilar talabini qondirish va o‘z mavqeini saqlab qolish qobiliyatidir. Innovatsion boshqaruv korxonaga yangi texnologiyalardan foydalanish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish va xizmat ko‘rsatish darajasini yaxshilash imkonini beradi. Natijada korxona bozorda o‘zining ustun jihatlarini shakllantiradi, mijozlar ishonchini oshiradi va yangi rivojlanish imkoniyatlariga ega bo‘ladi.

Innovatsion boshqaruv usullarining korxona faoliyatiga ta’siri faqatgina iqtisodiy natijalar bilan cheklanmaydi, balki tashkilotning umumiy rivojlanish madaniyatini ham o‘zgartiradi. Bunday boshqaruv tizimi korxonada yangilikka intilish, ijodiy fikrlash va doimiy takomillashuv muhitini shakllantiradi. Xodimlar yangi g‘oyalarni ilgari surishga, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilashga va korxonaning rivojlanishiga faol hissa qo‘shishga rag‘batlantiriladi. Shu sababli innovatsion boshqaruv nafaqat texnologik yangilanish vositasi, balki korxonaning tashkiliy va intellektual rivojlanishini ta’minlovchi strategik yondashuv sifatida ham qaraladi.

Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish korxonalar uchun samarali boshqaruv tizimini yaratish, resurslardan oqilona foydalanish, tezkor qarorlar qabul qilish, bozor sharoitlariga moslashish va raqobat ustunligini shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsion boshqaruvdan foydalanish korxonalarning nafaqat bugungi faoliyatini yaxshilaydi, balki ularning kelajakdagi barqaror rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi.

Innovatsion boshqaruv usullarini muvaffaqiyatli joriy etish uchun korxonada ma’lum shart-sharoitlar mavjud bo‘lishi kerak. Avvalo, rahbariyat yangiliklarni qo‘llab-quvvatlashi, xodimlarda innovatsion fikrlash shakllantirilishi va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish uchun zarur infratuzilma yaratilishi lozim. Shuningdek, innovatsion boshqaruvni rivojlantirish uchun korxonalarda o‘qitish tizimlarini tashkil etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va yangi g‘oyalarni rag‘batlantirish muhim ahamiyatga ega.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish jarayonida ayrim muammolar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, yangi boshqaruv tizimlariga moslashish jarayonining murakkabligi, moliyaviy xarajatlarning yuqoriligi, xodimlarning o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatishi va malakali mutaxassislarning yetishmasligi kabi omillar innovatsiyalarni amalga oshirishga ta’sir qilishi mumkin. Biroq to‘g‘ri rejalashtirilgan va izchil amalga oshirilgan innovatsion boshqaruv strategiyasi ushbu muammolarni kamaytirishga yordam beradi.

Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish zamonaviy korxonalar rivojlanishining muhim shartlaridan biridir. Ushbu boshqaruv yondashuvi korxonalarga yangi imkoniyatlardan foydalanish, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish hamda bozordagi raqobat sharoitlariga moslashish imkonini beradi. Hozirgi tez o‘zgarayotgan iqtisodiy muhitda innovatsion boshqaruv nafaqat rivojlanish vositasi, balki korxonaning uzoq muddatli barqaror faoliyatini ta’minlovchi strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

7.3. Innovatsiya zaruriyati, uning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi roli, innovatsion usullarni joriy etish misollari.

Innovatsiya har qanday davlat, korxona va tashkilot faoliyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Bozor munosabatlarining rivojlanishi, texnologiyalarning tez sur’atlarda yangilanib borishi, iste’molchilar talablarining o‘zgarishi hamda xalqaro raqobatning kuchayishi tashkilotlardan doimiy ravishda yangilik yaratish va mavjud

jarayonlarni takomillashtirishni talab qilmoqda. Shu sababli innovatsiya nafaqat rivojlanish vositasi, balki zamonaviy sharoitda faoliyat yuritishning zaruriy sharti sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Korxonalar yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv usullari va ilg‘or tashkiliy yondashuvlardan foydalanmasdan turib, uzoq muddat davomida bozordagi mavqeini saqlab qolishi tobora murakkablashib bormoqda.

Innovatsiya zaruriyati deganda jamiyat, iqtisodiyot yoki alohida tashkilot faoliyatida mavjud muammolarni hal qilish, samaradorlikni oshirish, yangi imkoniyatlarni yaratish va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish maqsadida yangiliklarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish ehtiyoji tushuniladi. Innovatsiya zaruriyati mavjud tizimlarning doimiy takomillashib borishini taqozo etadi, chunki har qanday ishlab chiqarish yoki boshqaruv jarayoni vaqt o‘tishi bilan eskirishi va zamonaviy talablarni to‘liq qondira olmay qolishi mumkin. Shu sababli innovatsiyalar korxonalarga yangi rivojlanish imkoniyatlarini yaratish, faoliyat samaradorligini oshirish va raqobat sharoitida ustunlikka erishish imkonini beradi.

Bugungi kunda innovatsiyalarning zarurligi birinchi navbatda raqobat muhitining kuchayishi bilan bog‘liq. Raqobat — bu bozorda faoliyat yuritayotgan korxonalar o‘rtasida iste’molchilar e’tiborini jalb qilish, mahsulot yoki xizmatlar sifatini oshirish va iqtisodiy ustunlikka erishish uchun olib boriladigan kurash jarayonidir. Zamonaviy bozorda korxonalar nafaqat narx orqali, balki mahsulot sifati, texnologik imkoniyatlari, xizmat ko‘rsatish darajasi va yangilik yaratish qobiliyati orqali ham raqobatlashmoqda. Shu sababli innovatsiyalar korxonaga yangi mahsulotlar ishlab chiqish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va iste’molchilar ehtiyojlariga mos yechimlarni taklif qilish imkonini beruvchi muhim omil hisoblanadi.

Innovatsiyaning zarurligi yana bir jihatdan texnologik taraqqiyotning tezlashuvi bilan izohlanadi. Hozirgi davrda ilm-fan va texnika rivojlanishi natijasida yangi texnologiyalar qisqa vaqt ichida paydo bo‘lmoqda va ishlab chiqarish jarayonlariga keng joriy qilinmoqda. Texnologik yangilanishlardan ortda qolgan korxonalar ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot sifati va bozor imkoniyatlari

bo‘yicha raqobatchilaridan orqada qolishi mumkin. Shu sababli yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish korxonalarning barqaror rivojlanishi uchun muhim talabga aylanmoqda.

Innovatsiyalar zarurligining asosiy sabablaridan biri ishlab chiqarish samaradorligini oshirish ehtiyoji hisoblanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi — bu mavjud resurslardan oqilona foydalanib, yuqori natijalarga erishish darajasidir. Korxonalar innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishi, vaqt va moddiy xarajatlarni kamaytirishi, mehnat unumdorligini oshirishi mumkin. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, zamonaviy uskunalar va raqamli nazorat vositalari ishlab chiqarishdagi ortiqcha jarayonlarni kamaytirib, mahsulot ishlab chiqarish tezligi va sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Innovatsiya zaruriyatining yana bir muhim sababi iste’molchilar talablarining o‘zgarishi bilan bog‘liq. Hozirgi davrda xaridorlar oddiy mahsulotdan ko‘ra, yuqori sifatli, qulay, ekologik xavfsiz va zamonaviy talablarga javob beradigan mahsulotlarni afzal ko‘rmoqda. Iste’molchilar ehtiyojlarining o‘zgarishi korxonalarni yangi mahsulotlar yaratishga, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga undaydi. Innovatsiyalar yordamida korxonalar bozor talablarini chuqur o‘rganib, iste’molchilarga mos mahsulot va xizmatlarni taklif qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Innovatsiyalar shuningdek resurslardan samarali foydalanish zaruriyati tufayli ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy iqtisodiyotda tabiiy, moddiy va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish korxonalarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida energiya sarfini kamaytirish, xomashyodan samarali foydalanish, chiqindilar miqdorini kamaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan takomillashtirish mumkin. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki barqaror rivojlanish tamoyillariga ham mos keladi.

Innovatsiyalarning zarurligi boshqaruv tizimlarini takomillashtirish bilan ham bog‘liqdir. Zamonaviy korxonalar murakkab va tez

o‘zgaruvchan muhitda faoliyat yuritayotgani sababli boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qilish talab etiladi. Innovatsion boshqaruv usullari, raqamli axborot tizimlari va tahliliy vositalardan foydalanish rahbarlarga korxona faoliyati haqida to‘liq ma’lumot olish va samarali strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Natijada boshqaruv jarayonlari yanada moslashuvchan va samarali tashkil qilinadi.

Innovatsiyaning korxona rivojlanishidagi zaruriyati quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

a) innovatsiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilash imkonini beradi. Yangi texnologiyalar va boshqaruv usullaridan foydalanish orqali korxonalar kamroq resurs sarflagan holda yuqori natijalarga erishishi mumkin;

b) bozor sharoitlari doimiy ravishda o‘zgarib boradi, shuning uchun korxonalar yangi talab va ehtiyojlarga tez moslasha olishi kerak. Innovatsiyalar korxonalarga bozor o‘zgarishlarini oldindan aniqlash va ularga mos strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi;

c) innovatsion faoliyat korxonalarga raqobatchilardan ustun bo‘lish, yangi imkoniyatlarni egallash va bozordagi mavqeini mustahkamlash imkonini yaratadi;

d) innovatsiyalar korxonalarga uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirish, ekologik va iqtisodiy muammolarni samarali hal qilish imkonini beradi;

e) zamonaviy iqtisodiyotda bilim va axborot eng muhim resurslardan biri hisoblanadi, innovatsiyalar ushbu resurslardan foydalanib, yangi mahsulotlar, xizmatlar va boshqaruv tizimlarini yaratishga yordam beradi.

Innovatsiya zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning asosiy talablaridan biri bo‘lib, u korxonalar faoliyatini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi tez o‘zgarayotgan sharoitda innovatsiyalarsiz barqaror rivojlanishga erishish qiyin, chunki yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv usullari va ilg‘or g‘oyalardan foydalanish korxonalarga kelajakdagi imkoniyatlardan samarali

foydalanish imkonini beradi. Shu sababli innovatsiyalarni rivojlantirish va amaliyotga joriy etish har qanday tashkilotning strategik vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Innovatsiya ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish, korxonalar faoliyatini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayonlari nafaqat mavjud texnika va uskunalardan foydalanish orqali, balki yangi texnologiyalar, ilg‘or boshqaruv usullari va zamonaviy ilmiy yutuqlarni amaliyotga joriy etish orqali rivojlanmoqda. Innovatsiyalar ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga ta’sir ko‘rsatib, mahsulot yaratish jarayonini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va korxonalarning bozor sharoitlariga moslashuvchanligini oshirish imkonini beradi.

Innovatsiya — bu yangi g‘oya, texnologiya, mahsulot, xizmat yoki boshqaruv usulini yaratish va uni amaliy faoliyatga tatbiq etish orqali muayyan iqtisodiy yoki ijtimoiy samaraga erishish jarayonidir. Innovatsiya oddiy yangilikdan farqli ravishda faqat yangi fikr yoki kashfiyot mavjudligini emas, balki ushbu yangilikning amaliyotda qo‘llanilishi va foydali natija berishini anglatadi. Ishlab chiqarish sohasida innovatsiya yangi texnologiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, mahsulot sifatini oshirish va boshqaruv tizimlarini takomillashtirish orqali namoyon bo‘ladi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishida innovatsiyaning asosiy roli shundan iboratki, u korxonalarga zamonaviy talablar asosida faoliyat yuritish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va yangi rivojlanish yo‘nalishlarini shakllantirish imkonini beradi. Hozirgi davrda bozor sharoitlari tez o‘zgarayotganligi sababli ishlab chiqaruvchi korxonalar doimiy ravishda yangilanishga ehtiyoj sezmoqda. Innovatsion yondashuvlardan foydalanmagan korxonalar texnologik jihatdan ortda qolishi, mahsulot sifatini oshirishda qiyinchiliklarga duch kelishi va raqobat muhitida o‘z mavqeini yo‘qotishi mumkin.

Innovatsiyaning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi eng muhim yo‘nalishlaridan biri ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hisoblanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi — bu mavjud resurslardan

oqilona foydalanib, kamroq xarajat evaziga yuqori natijaga erishish darajasini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Innovatsion texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari tezlashtiriladi, mehnat unumdorligi oshiriladi va ishlab chiqarishdagi ortiqcha jarayonlar kamaytiriladi. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, robotlashtirilgan uskunalar va raqamli boshqaruv vositalari yordamida mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari yanada aniq va samarali tashkil qilinadi.

Innovatsiyaning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi yana bir muhim vazifasi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishdan iborat. Korxonalar faoliyatida xarajatlarni boshqarish iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir. Innovatsion texnologiyalar yordamida xomashyo sarfini kamaytirish, energiya resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish va mehnat resurslarini oqilona taqsimlash mumkin. Natijada mahsulot tannarxi pasayadi va korxonaning moliyaviy imkoniyatlari kengayadi.

Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Resurslardan samarali foydalanish deganda korxona ixtiyoridagi moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslarini eng maqbul tarzda boshqarish tushuniladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida korxonalar resurslarning sarflanishini nazorat qilishi, ortiqcha yo‘qotishlarni kamaytirishi va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishi mumkin. Ayniqsa, ekologik innovatsiyalar tabiiy resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitga salbiy ta’sirni pasaytirishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Innovatsiyaning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi muhim jihatlaridan biri yangi texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish hisoblanadi. Yangi texnologiyalar — bu ilmiy va texnik taraqqiyot natijasida yaratilgan, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilashga xizmat qiluvchi zamonaviy vositalar va usullardir. Ushbu texnologiyalar yordamida korxonalar yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqishi, ishlab chiqarish hajmini oshirishi va bozordagi o‘zgarishlarga tez moslashishi mumkin. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar va katta

ma’lumotlarni tahlil qilish vositalari ishlab chiqarishning yangi bosqichga ko‘tarilishiga imkon bermoqda.

Innovatsiya ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, u korxonalarning texnologik, iqtisodiy va tashkiliy jihatdan takomillashishiga yordam beradi. Zamonaviy sharoitda innovatsiyalarsiz ishlab chiqarish tizimlarini samarali rivojlantirish va xalqaro raqobat muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qiyin. Shu sababli innovatsiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga keng joriy etish korxonalarning samaradorligini oshirish, yangi imkoniyatlarni yaratish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsion usullarni joriy etish korxonalar faoliyatini rivojlantirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va bozor sharoitlariga moslashishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Innovatsion usullar deganda korxona faoliyatida yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, takomillashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari va ilg‘or tashkiliy yechimlardan foydalanish tushuniladi. Ushbu usullar mavjud jarayonlarni yangilash, resurslardan samaraliroq foydalanish, mahsulot sifatini yaxshilash va korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi davrda innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish faqat yirik korxonalar uchun emas, balki kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun ham rivojlanishning zaruriy shartlaridan biriga aylanmoqda.

Innovatsion usullarni joriy etish — bu korxona faoliyatida yangi g‘oyalar, texnologiyalar, boshqaruv tizimlari yoki ishlab chiqarish usullarini amaliy qo‘llash orqali samaradorlikni oshirish jarayonidir. Ushbu jarayon korxonaning mavjud imkoniyatlarini tahlil qilish, muammolarni aniqlash, zamonaviy yechimlarni tanlash va ularni amaliyotga tatbiq etishni o‘z ichiga oladi.

Korxonalarda masofaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish ham innovatsion usullardan biri hisoblanadi. Raqamli aloqa platformalari yordamida rahbarlar va xodimlar turli hududlarda joylashgan bo‘lsa ham samarali hamkorlik qilishi mumkin. Bu ayniqsa yirik korxonalar va xalqaro tashkilotlar faoliyatida katta ahamiyatga ega.

Masofaviy boshqaruv tizimlari vaqtni tejaydi, axborot almashishni tezlashtiradi va boshqaruv jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Natijada korxona tashkiliy jihatdan yanada moslashuvchan va samarali ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Innovatsion usullarni joriy etish korxonalar rivojlanishining muhim sharti bo‘lib, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, tejamkor ishlab chiqarish, ekologik yechimlar va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish korxonalarga zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda barqaror rivojlanish imkonini beradi. Shu sababli innovatsion usullarni amaliyotga keng joriy etish nafaqat korxonaning bugungi faoliyatini yaxshilaydi, balki uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ham belgilab beradi.

Nazorat savollari:

1. Innovatsiya tushunchasi nimani anglatadi va uning zamonaviy iqtisodiyotdagi ahamiyati qanday izohlanadi?
2. Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish korxona faoliyatining samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Yangi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirishda qanday imkoniyatlar yaratadi?
4. Innovatsiyalarning mahsulot sifati, ishlab chiqarish xarajatlari va korxonaning raqobatbardoshligiga ta’siri qanday namoyon bo‘ladi?
5. Korxonalarda innovatsion usullarni joriy etish jarayonida qanday tashkiliy va boshqaruv omillariga e’tibor berish lozim?
6. Innovatsion rivojlanish korxonaning bozor talablariga moslashuvi va uzoq muddatli barqaror faoliyat yuritishiga qanday yordam beradi?

VIII BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA TEXNOLOGIYALARNI BOSHQARISH

8.1. Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati.

8.2. Texnologik jarayonlarning differentsiatsiyasi.

8.3. Texnologik jarayon kontseptsiyasi, texnologik hujjatlarni ishlab chiqish, dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar.

8.1. Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulot yaratish jarayoni nafaqat yangi g‘oyani shakllantirish yoki texnik loyihani ishlab chiqish bilan cheklanadi, balki ushbu mahsulotni amaliy sharoitlarda samarali, sifatli va iqtisodiy jihatdan maqbul tarzda ishlab chiqarish imkoniyatlarini ham hisobga olishni talab qiladi. Shu sababli texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati ishlab chiqarish korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu tushunchalar mahsulot konstruksiyasini yaratishdan boshlab, uni tayyorlash, yig‘ish, nazorat qilish va iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarning o‘zaro bog‘liqligini ifodalaydi.

Texnologik jarayon — bu xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotni tayyor mahsulot holatiga keltirish uchun ma’lum ketma-ketlikda amalga oshiriladigan texnik, tashkiliy va ishlab chiqarish operatsiyalari majmuasidir. Texnologik jarayonni ishlab chiqishdan asosiy maqsad mahsulotni belgilangan sifat talablariga javob beradigan, kam xarajatli va samarali usulda ishlab chiqarishni ta’minlashdan iborat. Ushbu jarayonda ishlab chiqarish usullari, foydalaniladigan uskunalar, mehnat vositalari, materiallar, vaqt sarfi va nazorat mexanizmlari aniqlanadi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan texnologik jarayon korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlash imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish jarayoni bir nechta muhim bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, ishlab chiqarilishi rejalashtirilgan mahsulotning texnik xususiyatlari, foydalanish sharoitlari va sifat talablari o‘rganiladi. Keyingi bosqichda mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan texnologik operatsiyalar ketma-ketligi belgilanadi, mos uskunalar va ishlab chiqarish vositalari tanlanadi. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonida qo‘llaniladigan materiallar, ishlov berish usullari va nazorat tizimlari aniqlanadi. Bunda asosiy e’tibor ishlab chiqarish jarayonining iqtisodiy samaradorligi, xavfsizligi va texnik imkoniyatlariga qaratiladi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati yoki texnologiklik tushunchasi mahsulot konstruksiyasining uni ishlab chiqarish jarayonida qanchalik qulay, oddiy va iqtisodiy jihatdan samarali tayyorlash mumkinligini bildiradi. Boshqacha aytganda, ishlab chiqarish qobiliyati mahsulot dizaynining mavjud texnologiyalar, uskunalar va ishlab chiqarish imkoniyatlariga mos kelish darajasini ifodalaydi. Agar mahsulot konstruksiyasi ishlab chiqarish jarayoniga mos ravishda yaratilgan bo‘lsa, uni tayyorlash osonlashadi, ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va mahsulot sifati oshadi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati mahsulot yaratish jarayonining dastlabki bosqichidayoq hisobga olinishi kerak, chunki keyinchalik konstruksiyaga katta o‘zgartirishlar kiritish qo‘shimcha xarajatlar va vaqt yo‘qotilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarishda muhandislar, konstruktorlar va texnologlar birgalikda faoliyat olib borib, mahsulotning nafaqat tashqi ko‘rinishi va funksional xususiyatlarini, balki uni amalda ishlab chiqarish imkoniyatlarini ham baholaydilar.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligi, mahsulot sifatining barqarorligi va korxonaning iqtisodiy natijalarini belgilovchi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Har qanday ishlab chiqarish tizimida texnologik jarayonlarni to‘g‘ri tashkil etish orqali xomashyo, mehnat, vaqt va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish — bu mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan operatsiyalar ketma-ketligini belgilash, mos uskunalar va ishlab chiqarish vositalarini tanlash hamda mahsulotni talab etilgan sifat darajasida ishlab chiqarishni ta’minlashga qaratilgan ilmiy-texnik jarayondir.

Rasm 8.1. Texnologik jarayonlarni tamoyillari.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda eng asosiy tamoyillardan biri ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlash hisoblanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi — bu korxonaning mavjud resurslardan maksimal darajada unumli foydalanib, eng yuqori natijalarga erishish qobiliyatini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Samarali tashkil etilgan texnologik jarayon ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot tayyorlash vaqtini qisqartirish va mehnat unumdorligini ko‘paytirish imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarni loyihalashda ishlab chiqarish operatsiyalarining ketma-ketligi, ish joylarining tashkil etilishi, uskunalarning joylashuvi va xodimlarning mehnat faoliyati puxta rejalashtirilishi kerak. Jarayonning har bir bosqichi o‘zaro bog‘langan

holda tashkil etilsa, ishlab chiqarishda vaqt yo‘qotishlari kamayadi va umumiy ish unumdorligi oshadi. Bundan tashqari, samarali texnologik jarayon ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanish, uskunalarning bekor turib qolishini kamaytirish va mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshirish imkonini beradi. Korxonalar uchun ishlab chiqarish samaradorligini oshirish nafaqat ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish, balki mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishishni anglatadi. Shu sababli texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda har bir operatsiyaning maqsadga muvofiqligi, bajarilish tezligi va iqtisodiy samarasi chuqur tahlil qilinadi.

Texnologik jarayonlarni tashkil etishda mahsulot sifatini ta’minlash eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mahsulot sifati — bu mahsulotning belgilangan texnik, funksional va iste’mol talablariga javob berish darajasini ifodalovchi tushunchadir. Ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichi yakuniy mahsulot sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, shu sababli texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda sifat nazorati mexanizmlariga alohida e’tibor qaratiladi.

Mahsulot sifatini kafolatlash uchun ishlab chiqarish jarayonida zamonaviy nazorat vositalari, aniq o‘lchash uskunalari va standartlashtirilgan ishlab chiqarish talablaridan foydalaniladi. Har bir texnologik operatsiyaning belgilangan me’yorlarga mos bajarilishi mahsulotning ishonchliligi, mustahkamligi va foydalanish muddatini oshiradi. Sifat nazorati faqat tayyor mahsulotni tekshirish bilan cheklanmaydi, balki xomashyo tanlashdan boshlab, ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini kuzatishni o‘z ichiga oladi. Yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish korxonaning bozordagi obro‘sini oshiradi, iste’molchilar ishonchini mustahkamlaydi va raqobatbardoshlik darajasini yaxshilaydi. Shu sababli texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda sifat ko‘rsatkichlarini oldindan belgilash va ularni nazorat qilish tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga alohida e’tibor beriladi. Ishlab chiqarish xarajatlari — bu mahsulot yaratish

jarayonida sarflanadigan xomashyo, energiya, mehnat resurslari, uskunalardan foydalanish va boshqa iqtisodiy resurslar qiymatining umumiy ifodasidir. Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda asosiy maqsadlardan biri kamroq resurs sarflagan holda yuqori natijaga erishishdir. Buning uchun materiallardan samarali foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash, ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish va ortiqcha operatsiyalarni bartaraf etish zarur. Masalan, ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish orqali inson mehnati bilan bog‘liq ayrim xarajatlarni kamaytirish va mahsulot tayyorlash tezligini oshirish mumkin.

Xarajatlarni kamaytirish korxonaning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va bozorda yanada qulay narx siyosatini olib borish imkonini yaratadi. Shu sababli texnologik jarayonlarni loyihalashda nafaqat texnik imkoniyatlar, balki iqtisodiy samaradorlik ham asosiy mezonlardan biri sifatida qaraladi.

Hozirgi davrda texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ishlab chiqarish rivojining muhim sharti hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar — bu ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, boshqaruvni yengillashtirish va mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiluvchi yangi ilmiy-texnik yechimlar majmuasidir. Ishlab chiqarishda kompyuter yordamida loyihalash tizimlari, raqamli modellashtirish vositalari, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va axborot texnologiyalaridan foydalanish keng tarqalmoqda. Ushbu vositalar mahsulot konstruksiyasini aniq ishlab chiqish, ishlab chiqarish jarayonini oldindan modellashtirish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan texnik muammolarni aniqlash imkonini beradi.

Mahsulot dizaynini ishlab chiqishda uning ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lishi, ya’ni tayyorlash, yig‘ish va texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlarining qulayligi muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish qobiliyati — bu mahsulot konstruksiyasining mavjud ishlab chiqarish sharoitlarida minimal xarajat va vaqt sarfi bilan tayyorlanish imkoniyatini bildiruvchi xususiyatdir. Ishlab chiqarishga mos dizayn ortiqcha murakkab elementlardan holi bo‘ladi, standart qismlardan foydalanish imkonini beradi va mahsulotni yig‘ish jarayonini

soddalashtiradi. Konstruksiyaning soddaligi ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtiradi, xodimlarning ishini yengillashtiradi va mahsulot tannarxini kamaytiradi. Bundan tashqari, qulay konstruksiya mahsulotni ta’mirlash va texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlarini ham osonlashtiradi. Bu esa mahsulotdan foydalanish davrida qo‘shimcha xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarishda dizayn yaratishda nafaqat tashqi ko‘rinish va funksionallik, balki uning amaliy ishlab chiqarish imkoniyatlari ham hisobga olinadi.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda samaradorlik, sifat, iqtisodiy tejamkorlik, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va mahsulot konstruksiyasining qulayligi kabi tamoyillar asosiy o‘rin egallaydi. Ushbu tamoyillarga rioya qilish korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan texnologik jarayon va ishlab chiqarishga moslashtirilgan dizayn zamonaviy korxonaning barqaror rivojlanishi uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda zamonaviy loyihalash usullaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va mahsulot yaratish jarayonlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ishlab chiqarish sohasida an’anaviy loyihalash usullari o‘rnini raqamli texnologiyalarga asoslangan ilg‘or loyihalash tizimlari egallamoqda. Ushbu vositalar mahsulotni ishlab chiqarishdan oldin uning konstruksiyasi, texnik xususiyatlari va ishlash imkoniyatlarini batafsil tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, kompyuter yordamida loyihalash tizimlari CAD — Computer-Aided Design zamonaviy muhandislik faoliyatining muhim vositalaridan biri bo‘lib, mahsulotlarning raqamli modellarini yaratish, ularning shakli va tuzilishini tekshirish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan rejalashtirish imkoniyatini beradi.

CAD tizimlari — bu kompyuter dasturlari yordamida mahsulot konstruksiyalarini loyihalash, modellashtirish va tahlil qilishga xizmat qiluvchi zamonaviy texnologik vositalar majmuasidir. Ushbu tizimlardan foydalanish orqali konstruktor va muhandislar mahsulotning

turli ko‘rinishlarini yaratishi, texnik parametrlarini baholashi hamda ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kamchiliklarni oldindan aniqlashi mumkin. Natijada mahsulotni yaratish jarayoni yanada aniq va samarali tashkil etiladi, chunki loyihalash bosqichida aniqlangan xatolar ishlab chiqarish boshlanishidan oldin bartaraf qilinadi.

Zamonaviy loyihalash texnologiyalarining asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular mahsulotning bir nechta muqobil variantlarini ishlab chiqish va ularni taqqoslash imkonini beradi. Muhandislar turli konstruktiv yechimlarni sinovdan o‘tkazib, texnik va iqtisodiy jihatdan eng maqbul variantni tanlashlari mumkin. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha vaqt sarfini kamaytiradi, materiallardan samarali foydalanishni ta’minlaydi va mahsulotning yakuniy sifat ko‘rsatkichlarini oshiradi. Shu sababli raqamli loyihalash tizimlari nafaqat loyihalash jarayonini tezlashtiradi, balki ishlab chiqarishning umumiy samaradorligini ham oshiradi. Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega dizayn yaratishda ergonomika, standartlashtirish va unifikatsiya kabi tamoyillar alohida ahamiyatga ega. Ushbu tamoyillar mahsulotning nafaqat texnik jihatdan mukammal bo‘lishini, balki uni ishlab chiqarish, foydalanish va texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlarining qulay tashkil etilishini ham ta’minlaydi.

Ergonomika — bu insonning mehnat faoliyati, texnika vositalari va ishlab chiqarish muhiti o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganuvchi ilmiy yo‘nalish bo‘lib, mahsulot yoki ish joyini inson imkoniyatlariga mos ravishda yaratishga qaratilgan. Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega dizaynda ergonomik talablarni hisobga olish mahsulotdan foydalanish qulayligini oshiradi, inson mehnatini yengillashtiradi va xavfsizlik darajasini yaxshilaydi. Masalan, ishlab chiqarish uskunalari yoki texnik qurilmalarni loyihalashda operatorning harakatlari, foydalanish qulayligi va xavfsizlik sharoitlari hisobga olinadi.

Standartlashtirish esa mahsulotlar, texnologik jarayonlar va xizmatlar uchun yagona talablar, qoidalar hamda me’yorlarni belgilash jarayonidir. Standartlashtirishning asosiy maqsadi ishlab chiqarishda bir xillikni ta’minlash, mahsulot sifatini nazorat qilishni osonlashtirish va

ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini oshirishdan iborat. Standartlarga asoslangan ishlab chiqarish korxonalarga mahsulotlarni tezroq tayyorlash, texnik talablarni aniq bajarish va sifat ko‘rsatkichlarini doimiy nazorat qilish imkonini beradi.

Unifikatsiya — bu turli mahsulotlar yoki konstruksiyalarda bir xil yoki o‘xshash qismlar, detallar va texnologik yechimlardan foydalanish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish usulidir. Unifikatsiya natijasida korxonalar turli mahsulotlar uchun umumiy elementlardan foydalanishi mumkin bo‘ladi, bu esa yangi detallar ishlab chiqish zaruratini kamaytiradi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi, ehtiyot qismlar zaxirasini boshqarish osonlashadi va ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi.

Ergonomika, standartlashtirish va unifikatsiya tamoyillarining birgalikda qo‘llanilishi ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki mahsulot konstruksiyasi qanchalik sodda, tushunarli va standart talablarga mos bo‘lsa, uni ishlab chiqarish, yig‘ish va texnik xizmat ko‘rsatish jarayonlari shunchalik oson amalga oshiriladi. Bu esa korxonaga vaqt va moddiy resurslarni tejash, mahsulot tannarxini kamaytirish hamda ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Texnologik jarayonlar va dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati korxonaning innovatsion rivojlanishida ham muhim strategik ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy bozorda yangi mahsulot yaratishda faqat uning tashqi ko‘rinishi yoki texnik imkoniyatlari emas, balki uni amaliy ishlab chiqarish imkoniyatlari ham asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega dizayn — bu mahsulotning mavjud texnologik imkoniyatlar asosida qulay, kam xarajatli va samarali ishlab chiqarilishini ta’minlaydigan konstruktiv yechimdir.

Innovatsion mahsulot muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun u bir nechta muhim talablarga javob berishi kerak. Avvalo, mahsulot texnologik jihatdan ishlab chiqarishga mos bo‘lishi, ya’ni mavjud uskunalar va ishlab chiqarish imkoniyatlari yordamida tayyorlanishi mumkin bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, mahsulot iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lishi,

ya’ni uni ishlab chiqarish xarajatlari maqbul darajada saqlanishi kerak. Shuningdek, mahsulot iste’molchilarning ehtiyojlari va bozor talablariga mos kelishi uning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ishlab chiqarishda mahsulotni loyihalash jarayoni faqat texnik vazifalarni bajarish bilan cheklanmaydi, balki iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish qulayligi, ekologik talablar va iste’molchi manfaatlarini ham hisobga olishni talab qiladi. Innovatsion loyihalash usullari yordamida korxonalar yangi mahsulotlarni tezroq ishlab chiqish, ularning sifatini oshirish va bozordagi raqobat ustunligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Zamonaviy loyihalash tizimlari, ergonomika, standartlashtirish va unifikatsiya tamoyillaridan foydalanish texnologik jarayonlarni samarali tashkil etish hamda ishlab chiqarish qobiliyatiga ega mahsulotlar yaratishda katta ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va korxonalarning innovatsion rivojlanishini ta’minlash imkonini beradi. Shuning uchun zamonaviy ishlab chiqarishda texnologik jarayonlarni loyihalash va mahsulot konstruksiyasini yaratishda ishlab chiqarish imkoniyatlarini oldindan hisobga olish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Texnologik jarayonlarni ishlab chiqishda samaradorlik, sifat, iqtisodiy tejamkorlik, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va mahsulot konstruksiyasining qulayligi kabi tamoyillar asosiy o‘rin egallaydi. Ushbu tamoyillarga rioya qilish korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan texnologik jarayon va ishlab chiqarishga moslashtirilgan dizayn zamonaviy korxonaning barqaror rivojlanishi uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

8.2. Texnologik jarayonlarning differentsiatsiyasi.

Ishlab chiqarish tizimlarida jarayonlarni samarali tashkil etish, mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan oqilona foydalanish uchun turli boshqaruv va texnologik yondashuvlardan

foydalaniladi. Shunday muhim usullardan biri texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish faoliyatini yanada tartibli, boshqariladigan va samarali shaklda tashkil etishga imkon beradi. Differensiatsiya jarayonida murakkab ishlab chiqarish tizimi alohida operatsiyalar, bosqichlar va vazifalarga ajratiladi, bunda har bir qism mustaqil ravishda o‘rganiladi, takomillashtiriladi va umumiy ishlab chiqarish maqsadlariga mos ravishda boshqariladi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi — bu yagona ishlab chiqarish jarayonini ma’lum texnologik operatsiyalar, ishlab chiqarish bosqichlari yoki maxsus vazifalarga bo‘lish orqali har bir jarayon elementini alohida tashkil etish va boshqarish usulidir. Boshqacha aytganda, differensiatsiya ishlab chiqarishdagi murakkab va ko‘p bosqichli faoliyatlarni kichikroq, aniq belgilangan hamda nazorat qilish oson bo‘lgan qismlarga ajratish tamoyiliga asoslanadi. Ushbu usul yordamida har bir texnologik operatsiya uchun eng maqbul uskunalar, mehnat vositalari, bajarish tartibi va nazorat mezonlari belgilanadi.

Differensiatsiyaning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish, operatsiyalarni aniq tashkil qilish va mavjud resurslardan unumli foydalanishni ta’minlashdan iborat. Ishlab chiqarish jarayoni alohida qismlarga ajratilganda har bir bosqichning bajarilish holatini kuzatish, yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularni tezkor ravishda bartaraf etish imkoniyati oshadi. Natijada ishlab chiqarishdagi vaqt yo‘qotishlari kamayadi, mehnat unumdorligi oshadi va tayyor mahsulot sifatining barqarorligi ta’minlanadi.

Differensiatsiya tamoyiliga ko‘ra, har bir ishlab chiqarish operatsiyasi o‘zining aniq vazifasi va texnologik xususiyatlariga ega bo‘ladi. Masalan, mahsulot ishlab chiqarish jarayonida xomashyoni tayyorlash, unga mexanik ishlov berish, qismlarni yig‘ish, sifat nazoratidan o‘tkazish va tayyor mahsulotni qadoqlash kabi bosqichlar alohida jarayonlar sifatida tashkil etilishi mumkin. Har bir bosqich uchun mos texnologik vositalar va uskunalar tanlanadi, natijada ishlab chiqarish jarayonining aniqligi va boshqaruv samaradorligi oshadi.

Texnologik jarayonlarni differensiatsiya qilish zaruriyati bugungi kunda ishlab chiqarish sohasida yuz berayotgan o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liqdir. Bozor talablarining tez o‘zgarishi, mahsulot turlarining ko‘payishi, yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi va raqobat darajasining ortishi korxonalardan ishlab chiqarish jarayonlarini yanada moslashuvchan tashkil etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, murakkab tuzilishga ega bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishda barcha jarayonlarni yagona tizim sifatida boshqarish qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish faoliyatini alohida texnologik bosqichlarga ajratish orqali har bir jarayonni chuqur tahlil qilish va uning samaradorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Differensiatsiya ishlab chiqarish jarayonlarining nazorat qilinish darajasini ham oshiradi. Agar barcha operatsiyalar yagona jarayon sifatida amalga oshirilsa, ayrim kamchiliklarni aniqlash va ularning sabablarini topish murakkab bo‘lishi mumkin. Jarayonlar alohida qismlarga ajratilganda esa har bir bosqich bo‘yicha alohida nazorat olib boriladi va sifat talablariga rioya qilinishi ta’minlanadi. Bu esa mahsulotdagi nuqsonlarni kamaytirish, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni oldini olish va umumiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi mehnat unumdorligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligi ma’lum vaqt davomida xodim yoki ishlab chiqarish tizimi tomonidan yaratilgan mahsulot hajmini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Jarayonlarning ixtisoslashtirilishi natijasida xodimlar ma’lum operatsiyalarni bajarishga ko‘proq moslashadi, o‘z malakasini oshiradi va ish jarayonlarini tezroq hamda sifatliroq amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ishlab chiqarish hajmining ortishiga va mahsulot tayyorlash vaqtining qisqarishiga olib keladi.

Bundan tashqari, differensiatsiya zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun qulay sharoit yaratadi. Alohida tashkil etilgan texnologik operatsiyalarni avtomatlashtirish, raqamli boshqaruv tizimlari bilan jihozlash va zamonaviy uskunalardan foydalanish ancha osonlashadi. Chunki aniq belgilangan jarayonlarni tahlil qilish va ularga mos

texnologik yechimlarni tanlash imkoniyati kengayadi. Natijada korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda ham katta rol o‘ynaydi. Raqobatbardoshlik korxonaning bozorda samarali faoliyat yuritishi, iste’molchilar talablarini qondirishi va boshqa ishlab chiqaruvchilar bilan muvaffaqiyatli raqobat qila olish qobiliyatidir. Differensiatsiya orqali ishlab chiqarish jarayonlari yanada samarali tashkil etiladi, mahsulot sifati yaxshilanadi va ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi. Bu esa korxonaga bozorda mustahkam o‘rin egallash imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi zamonaviy ishlab chiqarishni tashkil etishning muhim tamoyillaridan biri bo‘lib, u murakkab ishlab chiqarish tizimlarini samarali boshqarish, texnologik operatsiyalarni takomillashtirish va resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv yordamida korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini aniq rejalashtirish, mahsulot sifatini oshirish, mehnat unumdorligini ko‘paytirish va bozor talablariga tez moslashish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi innovatsion va raqobatbardosh ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarini samarali tashkil etishda muhim boshqaruv va texnologik usullardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish faoliyatini alohida bosqichlar, operatsiyalar va vazifalarga ajratish orqali har bir jarayon elementini chuqur tahlil qilish, nazorat qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Differensiatsiya yordamida ishlab chiqarish jarayonlari aniq rejalashtiriladi, har bir texnologik operatsiyaning bajarilish tartibi belgilanadi hamda zarur bo‘lgan moddiy, mehnat va texnik resurslardan samarali foydalanish ta’minlanadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi ishlab chiqarishda bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Avvalo, ushbu usul ishlab chiqarish operatsiyalarini to‘g‘ri tashkil etish va boshqarish imkoniyatini

kengaytiradi. Har bir texnologik bosqich mustaqil ravishda o‘rganilgani sababli uning bajarilish muddati, talab qilinadigan resurslar miqdori, texnik talablari va sifat ko‘rsatkichlarini aniq belgilash mumkin bo‘ladi. Natijada ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar tezroq aniqlanadi, ularning sabablarini tahlil qilish osonlashadi va muammolarni bartaraf etish bo‘yicha samarali choralar ishlab chiqiladi.

Differensiatsiya jarayonining asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishni soddalashtiradi va korxonaning umumiy faoliyat samaradorligini oshiradi. Murakkab ishlab chiqarish tizimlarini kichikroq va aniq belgilangan qismlarga ajratish orqali har bir jarayonning natijasini alohida baholash imkoniyati yaratiladi. Bu esa ishlab chiqarishdagi ortiqcha harakatlarni kamaytirish, vaqt sarfini qisqartirish va mahsulot tayyorlash jarayonining barqarorligini ta’minlashga yordam beradi.

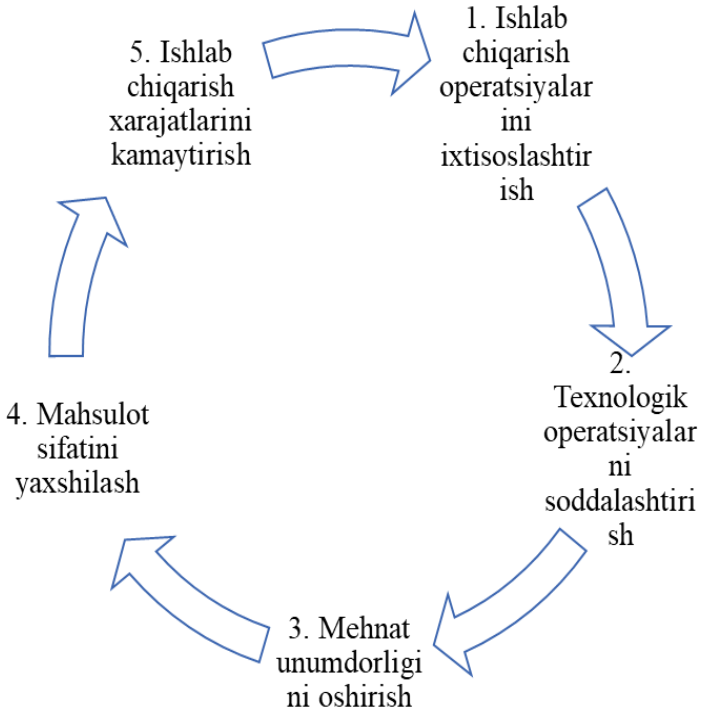

Rasm 8.2. Texnologik jarayonlarni differensiatsiyasining tamoyillari.

Texnologik jarayonlar differensiatsiyasining muhim tamoyillaridan biri ishlab chiqarish operatsiyalarini ixtisoslashtirish hisoblanadi. Ixtisoslashtirish — bu ishlab chiqarish faoliyatini ma’lum bir turdagi ish yoki texnologik vazifani bajarishga yo‘naltirish, bunda har bir ishchi,

uskuna yoki ishlab chiqarish bo‘limi muayyan operatsiyani bajarishga moslashtiriladigan tashkiliy usuldir.

Ixtisoslashtirish natijasida ishlab chiqarish jarayonlarida tartiblilik va aniqlik oshadi, chunki har bir bo‘lim yoki xodim o‘z vazifasini yaxshi biladi va shu yo‘nalishda tajriba to‘playdi. Bir xil turdagi operatsiyalarning muntazam bajarilishi natijasida ishchilarning kasbiy ko‘nikmalari rivojlanadi, mehnat unumdorligi oshadi va bajarilayotgan ishlarning sifati yaxshilanadi. Masalan, yirik ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tayyorlash jarayoni bir nechta alohida bosqichlarga bo‘linadi. Ayrim bo‘limlar xomashyoni tayyorlash bilan shug‘ullansa, boshqa bo‘limlar detallarni qayta ishlash, mahsulotni yig‘ish, texnik nazoratdan o‘tkazish yoki tayyor mahsulotni qadoqlash vazifalarini bajaradi. Har bir bo‘lim o‘z faoliyatiga ixtisoslashgani sababli ishlab chiqarish jarayoni tezlashadi va umumiy samaradorlik oshadi.

Texnologik jarayonlarni differensiatsiya qilish orqali murakkab ishlab chiqarish faoliyatini sodda va tushunarli operatsiyalarga ajratish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishni yengillashtiradi hamda har bir bosqichni alohida takomillashtirish imkonini beradi.

Texnologik operatsiya — bu mahsulotni tayyorlash jarayonida ma’lum bir vazifani bajarishga qaratilgan ishlab chiqarish harakatlari majmuasidir. Operatsiyalar qanchalik aniq va tushunarli tashkil etilsa, ishlab chiqarish jarayoni shunchalik samarali amalga oshiriladi. Operatsiyalarni soddalashtirish natijasida ishlab chiqarishdagi ortiqcha harakatlar kamayadi, ish vaqtining samarasiz sarflanishi oldi olinadi va xodimlarning faoliyati yanada tartibli tashkil qilinadi. Bundan tashqari, soddalashtirilgan texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish va zamonaviy uskunalardan foydalanish imkoniyatlari ham kengayadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi ishlab chiqarishda mehnat unumdorligini oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Jarayonlarning alohida bosqichlarga ajratilishi ishchilarga o‘z vazifalarini chuqur o‘zlashtirish, kerakli tajriba va ko‘nikmalarni

shakllantirish imkonini beradi. Xodim ma’lum bir operatsiyani muntazam bajarishi natijasida ish jarayonini tezroq va aniqroq amalga oshira boshlaydi. Bu esa ishlab chiqarish tezligini oshirish, mahsulot hajmini ko‘paytirish va mehnat samaradorligini yaxshilashga olib keladi. Bundan tashqari, differensiatsiya maxsus texnologik uskunalardan foydalanish va ayrim jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida ishlab chiqarish operatsiyalari aniq bajariladi, inson omili bilan bog‘liq xatolar kamayadi va mahsulot sifatining barqarorligi ta’minlanadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi mahsulot sifatini oshirish va nazorat qilish jarayonlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish jarayoni alohida bosqichlarga bo‘linganda, har bir operatsiyaning sifat ko‘rsatkichlarini alohida tekshirish va baholash imkoniyati yaratiladi. Sifat nazorati jarayonlarning har bir bosqichida amalga oshirilsa, mahsulotdagi kamchiliklar erta aniqlanadi va ularning keyingi ishlab chiqarish bosqichlariga ta’siri kamayadi. Bu esa nuqsonli mahsulotlar sonini kamaytirish, ishlab chiqarish yo‘qotishlarini oldini olish va iste’molchilarga yuqori sifatli mahsulot yetkazib berish imkonini beradi. Yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlaydi, iste’molchilar ishonchini oshiradi va korxonaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Shu sababli texnologik jarayonlarni differensiatsiya qilish sifat boshqaruvi tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Har bir texnologik operatsiya alohida tahlil qilinganda, ortiqcha sarflanayotgan resurslarni aniqlash va ularni kamaytirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Ishlab chiqarish xarajatlari — bu mahsulot yaratish jarayonida sarflanadigan xomashyo, energiya, mehnat, uskunalardan foydalanish va boshqa iqtisodiy resurslarning umumiy qiymatidir. Differensiatsiya yordamida ushbu xarajatlarni samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini iqtisodiy jihatdan takomillashtirish mumkin. Ixtisoslashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari

orqali xomashyo sarfini kamaytirish, energiya resurslarini tejash va ish vaqtini samarali tashkil etish imkoniyati oshadi. Natijada mahsulot tannarxi pasayadi, korxonaning moliyaviy samaradorligi yaxshilanadi va bozorda raqobat qilish imkoniyatlari kengayadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi ishlab chiqarish tizimlarini takomillashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim tamoyildir. Ushbu usul orqali ishlab chiqarish operatsiyalarini ixtisoslashtirish, jarayonlarni soddalashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va xarajatlarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli differensiatsiya zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida samarali boshqaruv va innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish uchun qulay sharoit yaratadi. Chunki aniq belgilangan va standartlashtirilgan operatsiyalarni avtomatlashtirish ancha oson amalga oshiriladi. Masalan, robotlashtirilgan tizimlar, raqamli boshqaruv uskunalari va avtomatik nazorat vositalari ma’lum bir texnologik operatsiyani bajarishga moslashtirilishi mumkin. Bu esa ishlab chiqarish tezligini oshiradi, inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytiradi va mahsulot sifatini barqaror saqlash imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi ishlab chiqarish tizimlarini takomillashtirish bilan bir qatorda korxonalarning innovatsion rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Chunki zamonaviy ishlab chiqarishda har bir jarayonning samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni qo‘llash va ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Differensiatsiya korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish, zaif tomonlarni aniqlash va ularni takomillashtirish imkonini beradi.

Texnologik jarayonlarni differensiatsiya qilish mahsulot ishlab chiqarishning moslashuvchanligini oshiradi. Moslashuvchan ishlab chiqarish — bu korxonaning bozor talablaridagi o‘zgarishlarga tez javob berish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga moslashish va ishlab

chiqarish jarayonlarini qisqa vaqt ichida qayta tashkil qilish qobiliyatidir. Differensiatsiya qilingan jarayonlarda alohida operatsiyalarni o‘zgartirish yoki takomillashtirish oson bo‘lgani sababli korxona tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tez moslasha oladi.

Sanoat korxonalarida bozor talablarining tez o‘zgarishi, mahsulot turlarining ko‘payishi va iste’molchilarning individual ehtiyojlari ortib borishi ishlab chiqarish tizimlaridan yuqori darajadagi moslashuvchanlikni talab qilmoqda. Shu sababli ishlab chiqarishda moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlari alohida ahamiyat kasb etadi. Moslashuvchan ishlab chiqarish — bu korxonaning ishlab chiqarish jarayonlarini qisqa vaqt ichida yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishga, texnologik sharoitlarni o‘zgartirishga va bozor talablariga mos ravishda qayta tashkil etishga imkon beruvchi zamonaviy ishlab chiqarish shaklidir. Ushbu tizimning asosiy xususiyati shundan iboratki, unda ishlab chiqarish jarayonlari qat’iy bir mahsulot yoki bitta texnologik operatsiyaga bog‘lanib qolmaydi, balki turli xil mahsulotlarni samarali ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Moslashuvchan ishlab chiqarish tushunchasi ishlab chiqarish jarayonlarining tezkor o‘zgarishlarga javob bera olish qobiliyatini anglatadi. Bunday ishlab chiqarish tizimlarida zamonaviy avtomatlashtirilgan uskunalar, kompyuter boshqaruv tizimlari, robotlashtirilgan qurilmalar va raqamli texnologiyalardan keng foydalaniladi. Ushbu vositalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini qayta sozlash, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga moslashish va texnologik operatsiyalarni tezkor ravishda o‘zgartirish mumkin bo‘ladi. Natijada korxonalar bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga tez javob berish va raqobatbardoshligini saqlab qolish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Moslashuvchan ishlab chiqarish tizimi (MIT) — bu avtomatlashtirilgan boshqaruv vositalari yordamida bir nechta turdagi mahsulotlarni minimal vaqt va xarajatlar bilan ishlab chiqarishga imkon beruvchi texnologik majmua hisoblanadi. Ushbu tizim tarkibiga kompyuter orqali boshqariladigan stanoklar, robotlar, avtomatik tashish vositalari, nazorat qurilmalari va ishlab chiqarish jarayonlarini boshqaruvchi dasturiy ta’minotlar kiradi. Mazkur elementlarning o‘zaro

bog‘liq holda ishlashi ishlab chiqarish jarayonining tezkorligi, aniqligi va samaradorligini oshiradi.

Moslashuvchan ishlab chiqarishning shakllanishiga asosiy sabab zamonaviy bozor sharoitida mahsulotlarning hayotiy sikli qisqarayotgani va iste’molchilar talablarining tez-tez o‘zgarayotganidir. An’anaviy ommaviy ishlab chiqarish tizimlarida yangi mahsulot ishlab chiqarishga o‘tish ko‘p vaqt va katta xarajatlarni talab qilishi mumkin. Chunki bunday tizimlar ma’lum bir mahsulot turini katta hajmda ishlab chiqarishga moslashtirilgan bo‘ladi. Moslashuvchan ishlab chiqarish esa yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish, ishlab chiqarish hajmini o‘zgartirish va texnologik jarayonlarni qayta tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Moslashuvchan ishlab chiqarishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

a) moslashuvchan ishlab chiqarishning eng muhim jihatlaridan biri korxonaning yangi sharoitlarga tez moslasha olish qobiliyatidir. Bunday tizimlarda texnologik jarayonlarni qisqa vaqt ichida o‘zgartirish, uskunalarni qayta sozlash va yangi mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish mumkin. Bu xususiyat ayniqsa mahsulotlarga bo‘lgan talab tez o‘zgaradigan sohalarda katta ahamiyatga ega. Masalan, korxona bozordagi talab asosida mahsulot dizaynini yoki ishlab chiqarish hajmini o‘zgartirishi kerak bo‘lsa, moslashuvchan tizimlar yordamida ushbu jarayon ancha tez amalga oshiriladi. Natijada ishlab chiqarish to‘xtab qolishi kamayadi va korxona o‘z faoliyatini samarali davom ettira oladi;

b) moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlarining asosini avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalari tashkil etadi. Avtomatlashtirish — bu ishlab chiqarish jarayonlarini inson ishtirokini kamaytirgan holda maxsus texnik vositalar va dasturiy tizimlar yordamida boshqarish jarayonidir. Avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqarish jarayonlarini aniq nazorat qilish, operatsiyalarni belgilangan tartibda bajarish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni kamaytirish imkonini beradi. Masalan, kompyuter boshqaruvli dastgohlar yordamida murakkab detallar yuqori aniqlik bilan

tayyorlanadi, robotlashtirilgan qurilmalar esa takrorlanuvchi operatsiyalarni tez va sifatli bajaradi;

c) moslashuvchan ishlab chiqarish korxonalarga turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi. Oddiy ishlab chiqarish tizimlarida bir xil mahsulotni ishlab chiqarishga ko‘proq e’tibor qaratilsa, moslashuvchan tizimlarda turli konstruksiyadagi va xususiyatdagi mahsulotlarni tayyorlash mumkin. Bu imkoniyat korxonalarga iste’molchilar talablarini yaxshiroq qondirish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va bozorda o‘z mavqeini mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa, kichik va o‘rta hajmdagi, lekin turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarishga ehtiyoj mavjud bo‘lgan korxonalar uchun moslashuvchan ishlab chiqarish katta afzallik yaratadi;

d) moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlari resurslardan samarali foydalanish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Jarayonlarning avtomatlashtirilishi natijasida mehnat sarfi kamayadi, ishlab chiqarish tezligi oshadi va mahsulot tannarxi pasayadi. Bundan tashqari, bunday tizimlarda xomashyo va materiallardan foydalanish aniq rejalashtiriladi, ishlab chiqarishdagi chiqindilar kamayadi va uskunalardan samarali foydalanish imkoniyati oshadi. Natijada korxonaning iqtisodiy samaradorligi yaxshilanadi;

e) moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlarida yuqori aniqlikdagi avtomatlashtirilgan uskunalardan foydalanilishi mahsulot sifatining oshishiga olib keladi. Inson omili ta’sirining kamayishi natijasida ishlab chiqarishdagi xatolar kamayadi va mahsulotlarning bir xil sifat darajasida ishlab chiqarilishi ta’minlanadi. Sifat nazorati avtomatik tizimlar orqali amalga oshirilishi mumkin, bu esa mahsulotdagi kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish imkonini beradi;

f) moslashuvchan ishlab chiqarish korxonalarning innovatsion rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Chunki zamonaviy ishlab chiqarishda yangi texnologiyalarni tez joriy etish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish katta ahamiyatga ega. Moslashuvchan tizimlar korxonalarga ilmiy-texnik yangiliklardan samarali foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy

qilish va ishlab chiqarish samaradorligini doimiy oshirib borish imkonini beradi. Bu esa korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi va bozordagi ustunligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Moslashuvchan ishlab chiqarishning afzalliklari nafaqat texnik imkoniyatlarda, balki boshqaruv samaradorligida ham namoyon bo‘ladi. Bunday tizimlarda ishlab chiqarish jarayonlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar tezkor ravishda olinadi va tahlil qilinadi, bu esa rahbariyatga aniq hamda asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va jarayonlarni nazorat qilish samaradorligi oshadi.

Moslashuvchan ishlab chiqarish zamonaviy sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi ilg‘or ishlab chiqarish konsepsiyalaridan biridir. Ushbu tizim ishlab chiqarish jarayonlarini bozor talablariga moslashtirish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkonini beradi. Raqobat kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda moslashuvchan ishlab chiqarish korxonalarning barqaror rivojlanishi, texnologik ustunlikka erishishi va iste’molchilar ehtiyojlariga tez javob berishi uchun muhim strategik vosita hisoblanadi.

Texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi zamonaviy ishlab chiqarishni tashkil etishning samarali usullaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Jarayonlarni alohida bosqichlarga ajratish orqali korxonalar har bir operatsiyani takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardosh ishlab chiqarish tizimini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli texnologik jarayonlarning differensiatsiyasi innovatsion rivojlanish va samarali ishlab chiqarishni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

8.3. Texnologik jarayon kontseptsiyasi, texnologik hujjatlarni ishlab chiqish, dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulotni yaratish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli faoliyatlardan tashkil topadi. Ushbu jarayonlarning samarali tashkil etilishi korxonaning texnik imkoniyatlari, iqtisodiy natijalari va bozordagi raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish faoliyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan texnologik jarayon konsepsiyasi mahsulotni xomashyo holatidan tayyor mahsulot darajasiga olib kelish uchun amalga oshiriladigan barcha texnik, tashkiliy va boshqaruv jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Mazkur kontseptsiya ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, resurslardan samarali foydalanish va belgilangan sifat talablariga javob beradigan mahsulot yaratishni ta’minlashga qaratilgan.

Texnologik jarayon kontseptsiyasi— bu ma’lum bir mahsulotni ishlab chiqarish uchun xomashyo, material yoki yarim tayyor mahsulotlarga ma’lum ketma-ketlik asosida ishlov berish, ularni o‘zgartirish va kerakli xususiyatlarga ega tayyor mahsulotga aylantirish jarayonlari majmuasidir. Ushbu jarayon nafaqat fizik yoki mexanik o‘zgarishlarni, balki mahsulotni tayyorlash bilan bog‘liq bo‘lgan nazorat, tashish, yig‘ish, saqlash va boshqaruv operatsiyalarini ham o‘z ichiga oladi. Texnologik jarayonning asosiy vazifasi ishlab chiqarish jarayonini tartibli tashkil qilish, mahsulot sifatini ta’minlash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishdan iborat.

Texnologik jarayon kontseptsiyasi ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarishda muhim nazariy asos sifatida qaraladi. Ushbu kontseptsiya doirasida mahsulot yaratishning barcha bosqichlari oldindan tahlil qilinadi, zarur texnologik operatsiyalar belgilanadi va ishlab chiqarish uchun eng maqbul usullar tanlanadi. Bunda ishlab chiqarish hajmi, mahsulotning texnik xususiyatlari, foydalaniladigan uskunalar imkoniyatlari, mehnat resurslari va iqtisodiy samaradorlik kabi omillar hisobga olinadi.

Texnologik jarayon kontseptsiyasining asosiy maqsadi ishlab chiqarish faoliyatini tartibli, samarali va boshqariladigan holatga

keltirishdan iborat. Har qanday ishlab chiqarish jarayonida vaqt, material va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli texnologik jarayonlarni to‘g‘ri loyihalash korxonaning umumiy samaradorligini oshiradi. To‘g‘ri tashkil etilgan texnologik jarayon mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshiradi, nuqsonlar sonini kamaytiradi va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi.

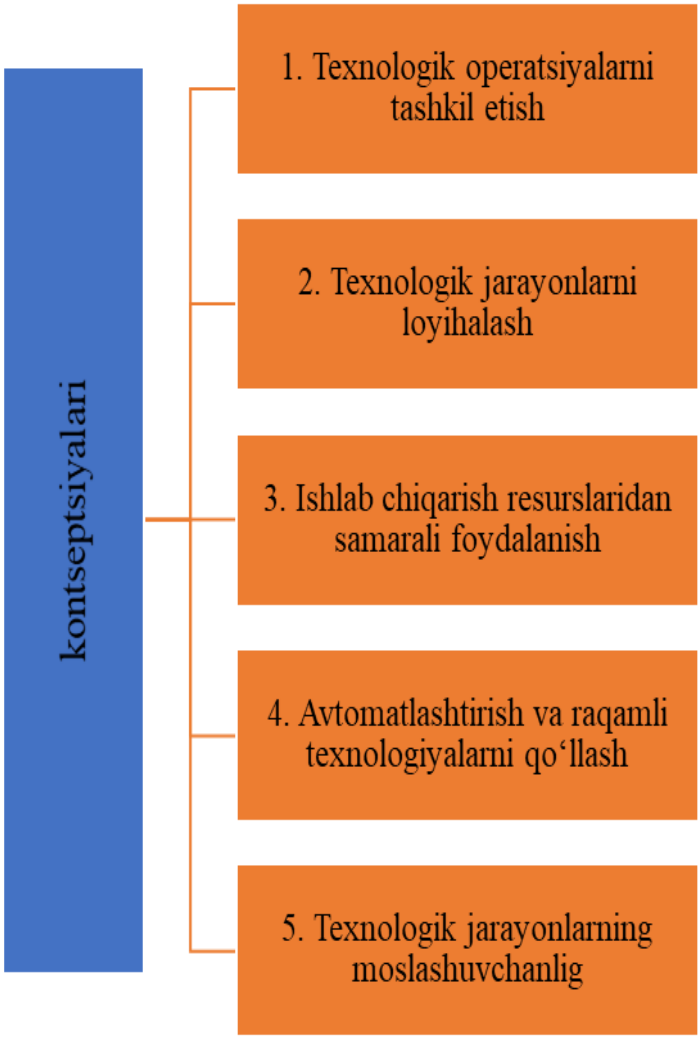

Rasm 8.3. Texnologik jarayon kontseptsiyasi tarkibiy elementlari.

Texnologik jarayonning asosiy qismlaridan biri texnologik operatsiyalar hisoblanadi. Texnologik operatsiya — bu mahsulotni tayyorlash jarayonida ma’lum bir vazifani bajarishga yo‘naltirilgan va ma’lum ish joyida amalga oshiriladigan ishlab chiqarish faoliyatidir. Har bir operatsiya mahsulotning kerakli xususiyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, metall mahsulot ishlab chiqarishda kesish,

burg‘ulash, payvandlash, silliqlash va yig‘ish kabi operatsiyalar amalga oshirilishi mumkin. Ushbu operatsiyalar ma’lum tartib asosida bajariladi va ularning har biri yakuniy mahsulot sifatiga ta’sir ko‘rsatadi. Operatsiyalarni to‘g‘ri tashkil etish ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi va samaradorligini ta’minlaydi.

Texnologik jarayon konsepsiyasida loyihalash bosqichi alohida ahamiyatga ega. Texnologik loyihalash — bu mahsulotni ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan usullar, vositalar, uskunalar va operatsiyalar ketma-ketligini ishlab chiqish jarayonidir. Loyihalash jarayonida mutaxassislar mahsulotning texnik talablari va ishlab chiqarish imkoniyatlarini tahlil qilib, eng samarali texnologik yechimlarni tanlaydi. Bunda zamonaviy kompyuter dasturlari, modellashtirish tizimlari va avtomatlashtirilgan loyihalash vositalaridan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan baholash va mumkin bo‘lgan kamchiliklarni aniqlash imkonini beradi.

Texnologik jarayon konsepsiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri mavjud resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashdir. Ishlab chiqarishda xomashyo, energiya, mehnat kuchi va vaqt asosiy resurslar hisoblanadi. Ushbu resurslardan samarali foydalanish mahsulot tannarxini kamaytiradi va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Resurslardan samarali foydalanish uchun ishlab chiqarish jarayonlari puxta rejalashtiriladi, ortiqcha operatsiyalar kamaytiriladi va zamonaviy energiya tejamkor texnologiyalar joriy etiladi. Natijada korxona kamroq xarajat bilan yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Hozirgi davrda texnologik jarayon konsepsiyasi zamonaviy raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Ishlab chiqarishda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, robotlashtirilgan uskunalar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish jarayonlarning aniqligi va tezligini oshiradi. Avtomatlashtirish — bu ishlab chiqarish jarayonlarini maxsus texnik vositalar yordamida boshqarish va inson mehnati ishtirokini kamaytirish jarayonidir. Avtomatlashtirish natijasida ishlab chiqarishdagi xatolar kamayadi, mahsulot sifati barqarorlashadi va mehnat unumdorligi oshadi.

Zamonaviy ishlab chiqarishda texnologik jarayonlar nafaqat samarali, balki moslashuvchan bo‘lishi ham talab etiladi. Moslashuvchan texnologik jarayon — bu bozor talablari, mahsulot turi yoki ishlab chiqarish sharoitlaridagi o‘zgarishlarga tez moslasha oladigan ishlab chiqarish tizimidir. Moslashuvchanlik korxonalarga yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga tez o‘tish, ishlab chiqarish hajmini o‘zgartirish va iste’molchilar ehtiyojlariga mos mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Bu esa korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Texnologik jarayon konsepsiyasi ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona tizim sifatida ko‘rib chiqishni talab qiladi. Bunda mahsulotni loyihalashdan boshlab, uni tayyorlash, nazorat qilish va iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan barcha jarayonlar o‘zaro bog‘liq holda tashkil etiladi. Har bir bosqichning samarali ishlashi umumiy ishlab chiqarish natijasiga ta’sir ko‘rsatadi. Texnologik jarayon konsepsiyasi zamonaviy ishlab chiqarishning ilmiy va amaliy asoslarini tashkil etuvchi muhim tushunchalardan biridir. Ushbu konsepsiya orqali ishlab chiqarish jarayonlarini oqilona tashkil etish, texnologik operatsiyalarni takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish va mahsulot sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi. Korxonalar texnologik jarayonlarni to‘g‘ri loyihalash va boshqarish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi, innovatsion rivojlanishga erishishi hamda bozordagi raqobat sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashishi mumkin.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulotni sifatli, samarali va belgilangan texnik talablarga muvofiq tayyorlash uchun nafaqat texnologik jarayonlarni loyihalash, balki ushbu jarayonlarni aniq ifodalovchi hujjatlarni ishlab chiqish ham katta ahamiyatga ega. Texnologik hujjatlarni ishlab chiqish — bu mahsulotni ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish uchun zarur bo‘lgan texnik ma’lumotlarni shakllantirish, rasmiylashtirish hamda tizimlashtirish jarayonidir. Ushbu hujjatlar ishlab chiqarish operatsiyalarining ketma-ketligi, foydalaniladigan uskunalar, materiallar, ishlov berish usullari, nazorat mezonlari va boshqa muhim texnologik ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi.

Texnologik hujjatlar — bu mahsulot ishlab chiqarish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun ishlab chiqiladigan va ishlab chiqarish ishtirokchilariga zarur bo‘lgan barcha texnik ko‘rsatmalarni o‘zida aks ettiruvchi hujjatlar majmuasidir. Ushbu hujjatlar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari yagona tartib asosida amalga oshiriladi, har bir operatsiyaning bajarilish qoidalari belgilanadi va mahsulot sifatining barqarorligi ta’minlanadi. Texnologik hujjatlar ishlab chiqarish korxonasining muhim axborot manbalaridan biri bo‘lib, ular konstruktorlik yechimlarini amaliy ishlab chiqarish jarayoniga bog‘lash vazifasini bajaradi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqish jarayoni mahsulotni loyihalash bosqichidan boshlanadi va ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini qamrab oladi. Ushbu jarayonda texnolog mutaxassislar mahsulotning konstruktiv xususiyatlarini, ishlab chiqarish imkoniyatlarini, mavjud uskunalar holatini, materiallarning xususiyatlarini va iqtisodiy samaradorlik omillarini tahlil qiladi. Shundan so‘ng mahsulotni tayyorlash uchun eng maqbul texnologik yechimlar tanlanadi va ular tegishli hujjatlar shaklida rasmiylashtiriladi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli tashkil qilish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini kafolatlash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishdan iborat. To‘g‘ri ishlab chiqilgan texnologik hujjatlar ishchilar, muhandislar va boshqaruv xodimlariga ishlab chiqarish jarayonlarini aniq tushunish va belgilangan tartibda bajarish imkonini beradi. Shu sababli texnologik hujjatlar ishlab chiqarish jarayonining nazariy modeli bilan amaliy bajarilishi o‘rtasidagi bog‘lovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Texnologik hujjatlarni yaratishdan oldin mahsulotning texnik xususiyatlari va ishlab chiqarish sharoitlari chuqur o‘rganiladi. Ushbu bosqichda mahsulot konstruksiyasi, foydalaniladigan materiallar, ishlab chiqarish hajmi va sifat talablari tahlil qilinadi. Jarayonni tahlil qilish orqali mahsulotni tayyorlash uchun qanday texnologik operatsiyalar zarurligi, qaysi uskunalardan foydalanish kerakligi va ishlab chiqarish jarayoni qanday ketma-ketlikda amalga oshirilishi aniqlanadi. Bu

bosqich kelajakdagi texnologik hujjatlarning aniqligi va samaradorligini belgilab beradi.

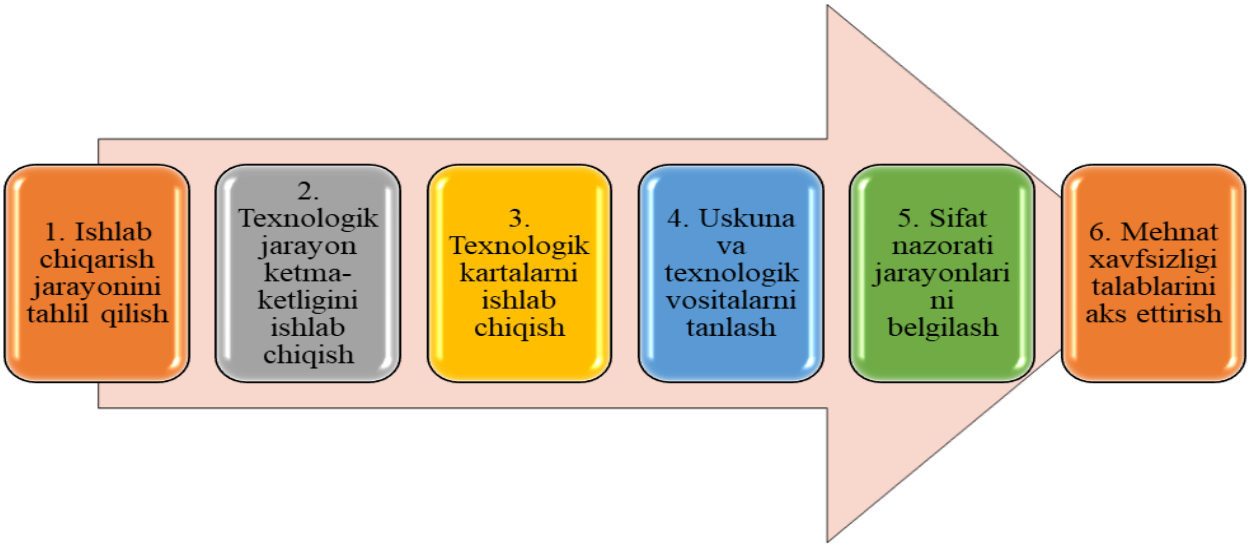

Rasm 8.4. Texnologik hujjatlarni ishlab chiqish jarayoni bosqichlari.

Texnologik hujjatlarni tayyorlashda eng muhim bosqichlardan biri ishlab chiqarish operatsiyalarining ketma-ketligini belgilash hisoblanadi. Texnologik ketma-ketlik — bu mahsulotni tayyorlash jarayonida bajariladigan barcha ishlarning ma’lum tartib asosida joylashtirilgan tizimidir. Ushbu bosqichda xomashyoni tayyorlashdan boshlab, yakuniy nazorat va mahsulotni topshirishgacha bo‘lgan barcha operatsiyalar belgilanadi. Har bir operatsiya uchun bajarish usuli, zarur uskuna, ish sharoiti va sifat talablari ko‘rsatiladi. Natijada ishlab chiqarish jarayoni aniq va tushunarli shaklga keltiriladi.

Texnologik hujjatlarning muhim turlaridan biri texnologik kartalar hisoblanadi. Texnologik karta — bu ma’lum bir ishlab chiqarish operatsiyasini bajarish tartibi, ishlatiladigan materiallar, uskunalar, vaqt me’yorlari va nazorat talablari ko‘rsatilgan hujjatdir. Texnologik kartalar ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichini batafsil tavsiflaydi. Ular ishchilarga bajarilishi kerak bo‘lgan vazifalarni aniq tushunishga yordam beradi va ishlab chiqarish jarayonida xatolar yuzaga kelishining oldini oladi. Bundan tashqari, texnologik kartalar ishlab chiqarish vaqtini hisoblash va mehnat unumdorligini baholash uchun ham foydalaniladi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqishda mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan uskunalar va texnologik vositalarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Tanlangan uskunalar mahsulot talablariga mos kelishi, ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlashi va iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lishi kerak. Uskunalarni to‘g‘ri tanlash ishlab chiqarish tezligi, mahsulot aniqligi va sifat ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir qiladi. Zamonaviy korxonalarda ushbu jarayonda avtomatlashtirilgan tizimlar, raqamli boshqaruv uskunalari va kompyuter yordamida loyihalash texnologiyalaridan foydalaniladi.

Texnologik hujjatlarda mahsulot sifatini nazorat qilish usullari ham alohida ko‘rsatiladi. Sifat nazorati — bu ishlab chiqarilgan mahsulotning belgilangan standartlar, texnik talablar va iste’molchi ehtiyojlariga mosligini tekshirish jarayonidir. Nazorat jarayonlari mahsulot tayyorlashning turli bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin. Xomashyo nazorati, oraliq tekshiruv va yakuniy sifat baholash ishlari texnologik hujjatlarda aniq belgilanadi. Bu esa nuqsonli mahsulotlar ishlab chiqarilishini kamaytiradi va ishlab chiqarish sifatini oshiradi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqishda ishlab chiqarish xavfsizligi masalalari ham hisobga olinadi. Har bir texnologik operatsiyani bajarishda ishchilarning xavfsizligini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan talablar va qoidalar hujjatlarda ko‘rsatiladi. Mehnat xavfsizligi talablariga rioya qilish nafaqat ishchilarning sog‘lig‘ini himoya qiladi, balki ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz va barqaror davom etishini ham ta’minlaydi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Kompyuter yordamida loyihalash tizimlari, elektron ma’lumotlar bazalari va raqamli boshqaruv vositalari yordamida texnologik hujjatlarni tezkor yaratish, tahrirlash va takomillashtirish mumkin. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini yanada aniq rejalashtirish va boshqarish imkonini beradi. Bundan tashqari, texnologik hujjatlar ishlab chiqarishni standartlashtirish va takrorlanuvchanligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Agar bir xil mahsulot turli vaqt yoki turli ishlab chiqarish bo‘limlarida tayyorlansa, texnologik hujjatlar

yordamida bir xil ishlab chiqarish talablari saqlanib qoladi. Natijada mahsulot sifati barqaror bo‘ladi va ishlab chiqarish jarayonlarida tartib ta’minlanadi.

Texnologik hujjatlarni ishlab chiqish ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu jarayon orqali mahsulot tayyorlashning barcha bosqichlari aniq belgilanadi, texnologik operatsiyalar tartibga solinadi, resurslardan samarali foydalanish ta’minlanadi va mahsulot sifati nazorat qilinadi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan texnologik hujjatlar korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va zamonaviy bozor talablariga mos raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Ishlab chiqarish jarayonlarida mahsulot dizaynini yaratish faqat uning tashqi ko‘rinishi, estetik jihatlari yoki funksional imkoniyatlarini belgilash bilan cheklanmaydi. Dizayn ishlab chiqishda mahsulotning amaliy ishlab chiqarish imkoniyatlari, texnologik jarayonlarga mosligi, iqtisodiy samaradorligi va sifat ko‘rsatkichlari ham muhim mezon sifatida qaraladi. Shu sababli dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati tushunchasi mahsulot loyihasining ishlab chiqarish sharoitlariga qanchalik mos kelishini ifodalovchi muhim texnik va iqtisodiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati — bu mahsulot konstruksiyasi va tashqi shaklining mavjud texnologiyalar, ishlab chiqarish uskunalari, materiallar hamda mehnat resurslaridan samarali foydalangan holda qulay, tezkor va kam xarajat bilan tayyorlanish imkoniyatini bildiruvchi xususiyatdir. Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lgan dizayn mahsulotni yaratish jarayonida ortiqcha murakkabliklarni kamaytiradi, texnologik operatsiyalarni soddalashtiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Mahsulot dizaynini ishlab chiqishda asosiy e’tibor nafaqat uning iste’molchi uchun qulayligi va jozibadorligiga, balki ishlab chiqarish jarayonida qanday tayyorlanishiga ham qaratiladi. Chunki konstruksiya qanchalik mukammal ishlab chiqilgan bo‘lmasin, agar uni ishlab chiqarish murakkab, qimmat yoki texnologik jihatdan noqulay bo‘lsa, bunday dizayn amaliy jihatdan samarali hisoblanmaydi. Shu sababli konstruktorlar va texnologlar

mahsulot yaratish jarayonida ishlab chiqarish imkoniyatlarini oldindan hisobga olishlari zarur.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar mahsulotning butun hayotiy sikli davomida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Ushbu talablar mahsulotni loyihalash, tayyorlash, yig‘ish, nazorat qilish, foydalanish va texnik xizmat ko‘rsatish bosqichlarida ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

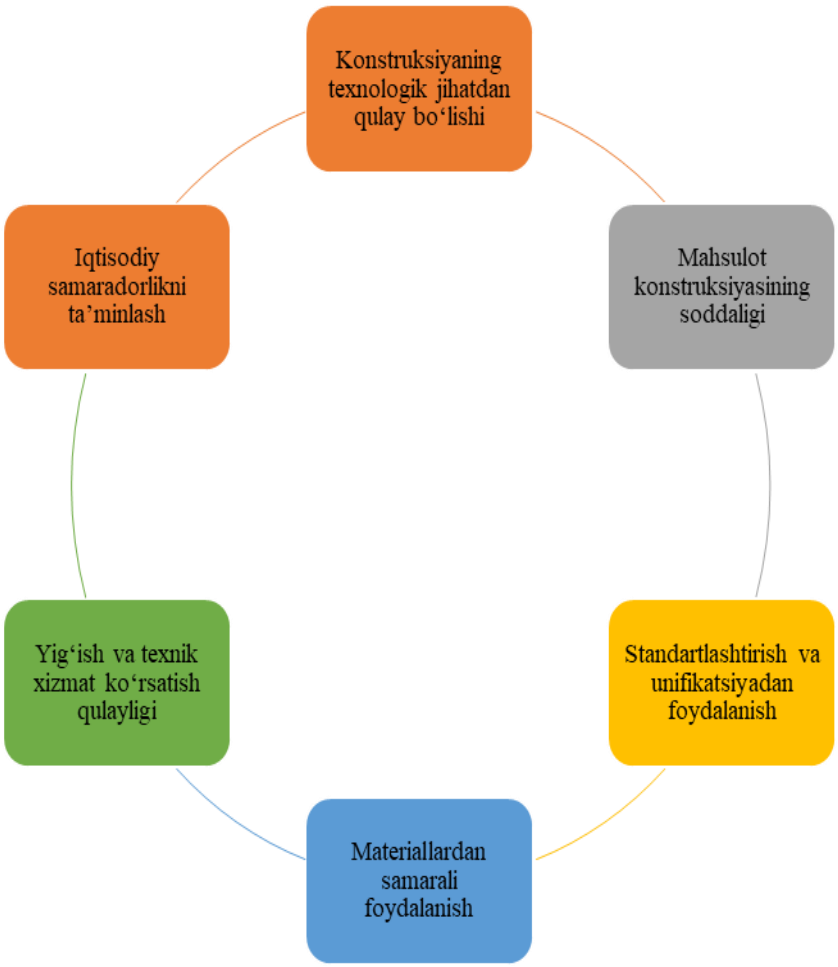

Rasm 8.5. Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatini ta’minlovchi eng asosiy talablardan biri mahsulot konstruksiyasining texnologik jihatdan qulay tashkil etilishidir. Texnologiklik — bu mahsulotning mavjud ishlab chiqarish usullari va texnik vositalar yordamida oson, aniq hamda iqtisodiy jihatdan samarali tayyorlanish imkoniyatini ifodalovchi xususiyatdir. Texnologik jihatdan qulay dizayn ishlab chiqarish

jarayonida ortiqcha murakkab operatsiyalarni kamaytiradi, detallarni tayyorlashni yengillashtiradi va ishlab chiqarish vaqtini qisqartiradi. Masalan, mahsulot tarkibidagi qismlar sonini kamaytirish, detallar shaklini soddalashtirish va standart elementlardan foydalanish ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshiradi. Texnologik qulaylik ishlab chiqarish uskunalaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Mahsulot konstruksiyasi mavjud stanoklar, avtomatlashtirilgan tizimlar va ishlab chiqarish vositalariga mos bo‘lsa, yangi jihozlarni sotib olishga bo‘lgan ehtiyoj kamayadi va korxonaning iqtisodiy xarajatlari pasayadi.

Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega dizayn yaratishda konstruktiv soddalik muhim talab hisoblanadi. Mahsulot tuzilishining haddan tashqari murakkab bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonlarini qiyinlashtiradi, ko‘proq vaqt va mablag‘ talab qiladi hamda xatolar yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Konstruksiyaning soddaligi deganda mahsulotning asosiy funksiyalarini saqlagan holda keraksiz elementlarni kamaytirish, detallar sonini optimallashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini yengillashtirish tushuniladi. Sodda tuzilishga ega mahsulotlarni tayyorlash, yig‘ish va ta’mirlash jarayonlari ancha qulay amalga oshiriladi. Shuningdek, sodda konstruksiya ishlab chiqarish jarayonida mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi, chunki ishchilar mahsulot qismlarini tezroq tushunadi va texnologik operatsiyalarni aniqroq bajaradi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatini oshirishda standartlashtirish va unifikatsiya tamoyillari katta ahamiyatga ega. Standartlashtirish — bu mahsulotlar, detallar va texnologik jarayonlar uchun yagona talablar va me’yorlarni belgilash jarayonidir. Unifikatsiya esa turli mahsulotlarda bir xil yoki o‘xshash qismlardan foydalanish orqali ishlab chiqarishni soddalashtirish usuli hisoblanadi. Standart va unifikatsiyalangan elementlardan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtiradi, ehtiyot qismlar tayyorlashni osonlashtiradi va mahsulot tannarxini kamaytiradi. Bir xil detallarni turli mahsulotlarda qo‘llash korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, ombor xarajatlarini kamaytirish va texnik xizmat ko‘rsatishni yengillashtirish imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy dizayn

yaratishda mavjud standartlardan foydalanish va yangi konstruksiyalarni imkon qadar unifikatsiyalash muhim talab sifatida qaraladi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati mahsulot tayyorlashda tanlanadigan materiallarning xususiyatlariga ham bog‘liq. Mahsulot konstruksiyasi uchun tanlangan material texnik talablarga javob berishi bilan birga, uni qayta ishlash va ishlab chiqarishda qo‘llash uchun qulay bo‘lishi kerak. Materiallardan oqilona foydalanish mahsulotning mustahkamligi va ishonchliligini ta’minlash bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Ortiqcha material sarfini kamaytirish, chiqindilarni qisqartirish va ekologik jihatdan samarali materiallardan foydalanish zamonaviy dizaynning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Bundan tashqari, material tanlashda uning mexanik xususiyatlari, ishlov berish imkoniyatlari va iqtisodiy samaradorligi hisobga olinishi lozim. To‘g‘ri tanlangan material ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini oshiradi va mahsulot sifatini yaxshilaydi.

Mahsulot dizaynining ishlab chiqarish qobiliyatini belgilovchi muhim omillardan biri uning yig‘ish jarayoniga mosligidir. Yig‘ish qulayligi — bu mahsulot qismlarini minimal vaqt va mehnat sarfi bilan birlashtirish imkoniyatini anglatadi. Yig‘ish jarayoni qanchalik sodda tashkil etilsa, ishlab chiqarish tezligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Murakkab yig‘ish jarayonlari esa qo‘shimcha mehnat talab qiladi va ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli dizayn ishlab chiqishda detallar o‘zaro mosligi, ularni joylashtirish qulayligi va yig‘ish ketma-ketligi oldindan hisobga olinadi. Bundan tashqari, mahsulotdan foydalanish davrida texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash imkoniyatlari ham dizayn talablaridan biri hisoblanadi. Qulay konstruksiya mahsulotning xizmat muddatini uzaytiradi va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytiradi.

Hozirgi zamon ishlab chiqarish tizimlarida avtomatlashtirish jarayonlari keng qo‘llanilayotganligi sababli dizaynlar ham ushbu texnologiyalarga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak. Avtomatlashtirish — bu ishlab chiqarish jarayonlarini maxsus texnik vositalar va dasturiy tizimlar orqali boshqarish jarayonidir. Avtomatlashtirishga mos

dizaynlar robotlashtirilgan qurilmalar, kompyuter boshqaruvli dastgohlar va raqamli ishlab chiqarish tizimlari yordamida samarali tayyorlanishi mumkin. Bunday dizaynlar ishlab chiqarish tezligini oshiradi, mahsulot aniqligini yaxshilaydi va inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni kamaytiradi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan asosiy talablardan yana biri iqtisodiy samaradorlikdir. Mahsulot konstruksiyasi ishlab chiqarish jarayonida minimal xarajat bilan maksimal natijaga erishishni ta’minlashi kerak. Iqtisodiy jihatdan samarali dizayn material, mehnat va vaqt resurslaridan oqilona foydalanishga yordam beradi. Natijada mahsulot tannarxi kamayadi, ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi kuchayadi.

Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar mahsulotni samarali ishlab chiqarish, sifatini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan muhim mezonlar tizimini tashkil etadi. Ishlab chiqarish qobiliyatiga ega dizayn konstruktiv soddalik, texnologik qulaylik, standartlashtirish, materiallardan oqilona foydalanish, avtomatlashtirish imkoniyati va iqtisodiy samaradorlik kabi xususiyatlarni o‘zida mujassam etadi. Zamonaviy korxonalarda ushbu talablarni hisobga olish mahsulot yaratish jarayonining samaradorligini oshiradi, ishlab chiqarishni takomillashtiradi va korxonaning uzoq muddatli raqobat ustunligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Nazorat savollari:

1. Texnologik jarayon tushunchasi nimani anglatadi va uning ishlab chiqarishdagi asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati deganda nima tushuniladi va u mahsulot yaratish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Texnologik jarayonlarni differensiatsiya qilishning mohiyati nimadan iborat va uning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri qanday?
4. Moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlarining asosiy xususiyatlari va zamonaviy korxonalar uchun ahamiyati nimalardan iborat?
5. Texnologik hujjatlar qanday maqsadda ishlab chiqiladi va ular ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishda qanday rol o‘ynaydi?

6. Mahsulot dizaynini ishlab chiqishda standartlashtirish va unifikatsiya tamoyillaridan foydalanish qanday afzalliklarni beradi?
7. Ishlab chiqarish jarayonlarida yangi texnologiyalarni qo‘llash mahsulot sifati va korxona samaradorligiga qanday ta’sir qiladi?
8. Texnologik jarayonlarni loyihalashda iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash uchun qanday omillar hisobga olinadi?
9. Innovatsion boshqaruv usullarining ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishdagi ahamiyati nimadan iborat?

IX BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH

9.1. Ishlab chiqarishda sifat tushunchasi, mohiyati va unga ta’sir etuvchi omillar.

9.2. Mahsulot sifatini boshqarish (TQM).

9.3. Sifatni nazorat qilishning statistik usullari. Sifatni boshqarish tizimi.

9.1. Ishlab chiqarishda sifat tushunchasi, mohiyati va unga ta’sir etuvchi omillar.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulot sifati korxonaning umumiy faoliyati va uning bozordagi mavqeini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ishlab chiqarish samaradorligini baholashda faqatgina tayyor mahsulot miqdori, ishlab chiqarish tezligi yoki korxonaning ishlab chiqarish quvvati hisobga olinmaydi, balki yaratilgan mahsulotning belgilangan texnik talablar, amaldagi standartlar hamda iste’molchilarning amaliy ehtiyojlariga qanchalik mos kelishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonida sifat tushunchasi mahsulotning foydalilik darajasi, ishonchli ishlashi, xavfsiz foydalanish imkoniyati, tashqi va ichki ta’sirlarga chidamliligi hamda o‘ziga yuklatilgan funksiyalarni belgilangan sharoitlarda samarali bajarish qobiliyatini ifodalovchi ko‘p qirrali texnik-iqtisodiy tushuncha sifatida qaraladi.

Sifat mahsulot, xizmat yoki ishlab chiqarish jarayonining ma’lum talablar asosida shakllangan xususiyatlari yig‘indisini anglatadi. Boshqacha aytganda, sifat obyektning belgilangan vazifalarni qay darajada bajarishi, foydalanuvchi talablarini qondirishi va foydalanish jarayonida qanday natija berishini ifodalovchi muhim ko‘rsatkichdir. Ishlab chiqarish sohasida sifat faqat mahsulotning tashqi ko‘rinishi yoki dizayni bilan chegaralanib qolmaydi, balki uning texnik parametrlari, konstruktiv xususiyatlari, ishlash barqarorligi, foydalanish qulayligi, xizmat qilish muddati, xavfsizlik darajasi hamda iqtisodiy samaradorligi kabi ko‘plab jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Yuqori sifatli mahsulot yaratish jarayonida asosiy e’tibor iste’molchining ehtiyojlarini to‘liq qondirish, mahsulotning uzoq muddat davomida ishonchli ishlashini ta’minlash va uning bozordagi raqobat imkoniyatlarini oshirishga qaratiladi. Bunday mahsulot nafaqat texnik jihatdan mukammal bo‘lishi, balki foydalanish jarayonida qulaylik yaratishi, xavfsizlik talablariga javob berishi va iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanishi kerak. Shu sababli sifat ishlab chiqarish faoliyatining yakuniy natijasi bo‘lish bilan birga, korxonada amalga oshirilayotgan barcha texnologik, tashkiliy va boshqaruv jarayonlarining samaradorligini ko‘rsatuvchi muhim omil hisoblanadi.

Ishlab chiqarishda sifatni ta’minlash mahsulot tayyor bo‘lgandan keyingi tekshiruv bilangina cheklanmaydi, balki mahsulotni loyihalash bosqichidan boshlab xomashyoni tanlash, texnologik jarayonlarni tashkil etish, ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarish va yakuniy nazoratgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni qamrab oladi. Chunki mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi omillar ishlab chiqarishning har bir bosqichida mavjud bo‘lib, ushbu bosqichlarning to‘g‘ri tashkil etilishi yakuniy mahsulot sifatining yuqori bo‘lishini ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, sifat korxonaning barcha bo‘limlari va mutaxassislari ishtirok etadigan uzluksiz jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Mahsulot sifatining asosiy mazmuni uning belgilangan talablar asosida iste’molchiga kerakli qiymatni bera olish qobiliyatida ifodalanadi. Ishonchlilik — mahsulotning ma’lum vaqt davomida o‘z vazifalarini nosozliksiz bajarish imkoniyatini bildiruvchi sifat ko‘rsatkichidir. Chidamlilik esa mahsulotning uzoq muddat foydalanish davomida o‘z texnik va funksional xususiyatlarini saqlab qolish qobiliyatini anglatadi. Ushbu ko‘rsatkichlar mahsulotning amaliy qiymatini oshiradi va iste’molchilarning korxona mahsulotlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, ishlab chiqarishda sifat tushunchasi korxonaning iqtisodiy natijalari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Sifatli mahsulot ishlab chiqarish orqali korxona nuqsonlar sonini kamaytiradi, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni qisqartiradi, resurslardan samarali foydalanadi va bozorda o‘zining raqobatbardoshligini oshiradi.

Aksincha, sifatsiz mahsulot ishlab chiqarish qo‘shimcha xarajatlarning ortishiga, iste’molchilar ishonchining pasayishiga va korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Ishlab chiqarish tizimlarida sifat tushunchasi mahsulotning oddiy texnik xususiyati emas, balki korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi strategik omildir. Sifat mahsulotning texnik imkoniyatlari, iste’mol qiymati, ishonchliligi, xavfsizligi va iqtisodiy samaradorligini birlashtiruvchi kompleks tushuncha bo‘lib, uni ta’minlash zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Yuqori sifat darajasiga erishish esa ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash, samarali boshqaruv tizimlarini joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy takomillashtirish orqali amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarishda sifatni ta’minlash jarayoni mahsulot tayyor bo‘lgandan keyingi nazorat bilan cheklanmaydi, balki xomashyo tanlashdan boshlab, loyihalash, texnologik jarayonlarni tashkil etish, ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarish va tayyor mahsulotni tekshirishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi. Chunki mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi omillar ishlab chiqarish jarayonining har bir qismida mavjud bo‘ladi. Agar dastlabki bosqichlarda sifat talablari to‘g‘ri belgilansa va ularga rioya qilinsa, yakuniy mahsulotning sifat ko‘rsatkichlari ham yuqori darajada bo‘ladi.

Ishlab chiqarishdagi sifat tushunchasi korxonaning texnologik imkoniyatlari, boshqaruv tizimi va mehnat jarayonlarini tashkil etish darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Korxona zamonaviy texnologiyalardan foydalansa, ishlab chiqarish jarayonlarini aniq rejalashtirsa va sifat nazoratini samarali yo‘lga qo‘ysa, mahsulotning ishonchliligi va raqobatbardoshligi oshadi. Shu sababli sifat nafaqat mahsulotning yakuniy natijasi, balki butun ishlab chiqarish tizimining samaradorligini ko‘rsatuvchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi.

Sifatni boshqarish zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida mahsulotning belgilangan talablar asosida yaratilishini ta’minlash, uning sifat ko‘rsatkichlarini nazorat qilish va doimiy ravishda takomillashtirishga yo‘naltirilgan kompleks boshqaruv faoliyati hisoblanadi. Ushbu jarayon tashkiliy, texnik, iqtisodiy va uslubiy

tadbirlarning o‘zaro bog‘liq tizimi orqali amalga oshiriladi. Sifatni boshqarishning asosiy maqsadi nafaqat tayyor mahsulotdagi kamchiliklarni aniqlash, balki ularning kelib chiqish sabablarini oldindan aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va mahsulot sifatining barqaror darajasini ta’minlashdan iboratdir.

Sifatni boshqarish tizimi — bu korxonada mahsulot sifatini shakllantirish, saqlash va oshirish uchun tashkil etilgan boshqaruv usullari, jarayonlari hamda vositalari majmuasidir. Mazkur tizim ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini qamrab oladi, ya’ni mahsulotni loyihalashdan boshlab, xomashyoni tanlash, texnologik jarayonlarni amalga oshirish, tayyor mahsulotni tekshirish va iste’molchiga yetkazib berish jarayonigacha bo‘lgan faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Sifatni samarali boshqarish orqali korxona ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni kamaytiradi, resurslardan oqilona foydalanadi va mahsulotning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Ishlab chiqarish sharoitida sifatni boshqarish faqat tayyor mahsulotni tekshirish bilan chegaralanib qolmaydi, balki butun ishlab chiqarish tizimining samarali ishlashini ta’minlashga qaratiladi. Korxonalarda sifatni boshqarish jarayonida avvalo foydalaniladigan xomashyo va materiallarning belgilangan talablarga mosligi baholanadi, chunki mahsulot sifatining shakllanishi ko‘p jihatdan dastlabki resurslarning sifatiga bog‘liq bo‘ladi. Shundan keyin texnologik jarayonlarning to‘g‘ri bajarilishi, ishlab chiqarish operatsiyalarining belgilangan tartibda amalga oshirilishi va zamonaviy uskunalardan samarali foydalanilishi nazorat qilinadi.

Sifatni boshqarish jarayonida ishlab chiqarish faoliyatini muntazam tahlil qilish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Har qanday ishlab chiqarish tizimida ma’lum darajada xatolar yoki texnologik og‘ishlar yuzaga kelishi mumkin, biroq samarali sifat boshqaruvi ushbu muammolarni tez aniqlash va ularning takrorlanishining oldini olish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari yanada barqaror bo‘ladi, mahsulot sifati yaxshilanadi va korxonaning iqtisodiy samaradorligi oshadi.

Sifat nazorati sifatni boshqarish tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Sifat nazorati — bu ishlab chiqarilayotgan mahsulot yoki amalga oshirilayotgan texnologik jarayonlarning belgilangan standartlar, texnik shartlar va sifat mezonlariga mosligini tekshirishga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu jarayon orqali mahsulotning kamchiliklari aniqlanadi, ishlab chiqarishdagi og‘ishlar baholanadi va sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun zarur choralar ishlab chiqiladi.

Sifat nazorati ishlab chiqarishning turli bosqichlarida amalga oshiriladi. Dastlabki nazorat jarayonida korxonaga kelib tushayotgan xomashyo va materiallarning sifati tekshiriladi. Oraliq nazorat davomida ishlab chiqarish operatsiyalarining belgilangan texnologik talablarga muvofiqligi baholanadi. Yakuniy nazorat bosqichida esa tayyor mahsulotning texnik xususiyatlari, ishlash qobiliyati va iste’molchi talablariga mosligi aniqlanadi. Bunday ko‘p bosqichli nazorat tizimi mahsulot sifatini yuqori darajada ushlab turishga yordam beradi.

Sifat nazoratining asosiy vazifalaridan biri ishlab chiqarish jarayonidagi nuqsonlarni aniqlash va ularni kamaytirishdan iborat. Nuqson — bu mahsulotning belgilangan talablar yoki texnik me’yorlarga mos kelmasligini bildiruvchi holatdir. Nuqsonlarni o‘z vaqtida aniqlash korxonaga qo‘shimcha xarajatlarning oldini olish, qayta ishlash hajmini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Sifat nazorati ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni taqdim etadi. Nazorat natijalari asosida korxona texnologik jarayonlarni qayta ko‘rib chiqishi, uskunalar faoliyatini yaxshilashi va ishlab chiqarish usullarini modernizatsiya qilishi mumkin. Shu sababli sifat nazorati faqat tekshiruvchi vosita emas, balki ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Sifatni boshqarish va sifat nazorati ishlab chiqarish korxonasining barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan muhim tizimlardan biridir. Sifatni samarali boshqarish orqali korxona mahsulotlarning ishonchliligini oshiradi, iste’molchilar talablariga mos keladigan mahsulotlar ishlab chiqaradi va bozordagi mavqeini mustahkamlaydi.

Sifat nazorati esa ushbu jarayonning amaliy vositasi sifatida ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish va mahsulot sifatini doimiy ravishda yaxshilash imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarishda sifatni boshqarish korxonaning texnik va iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

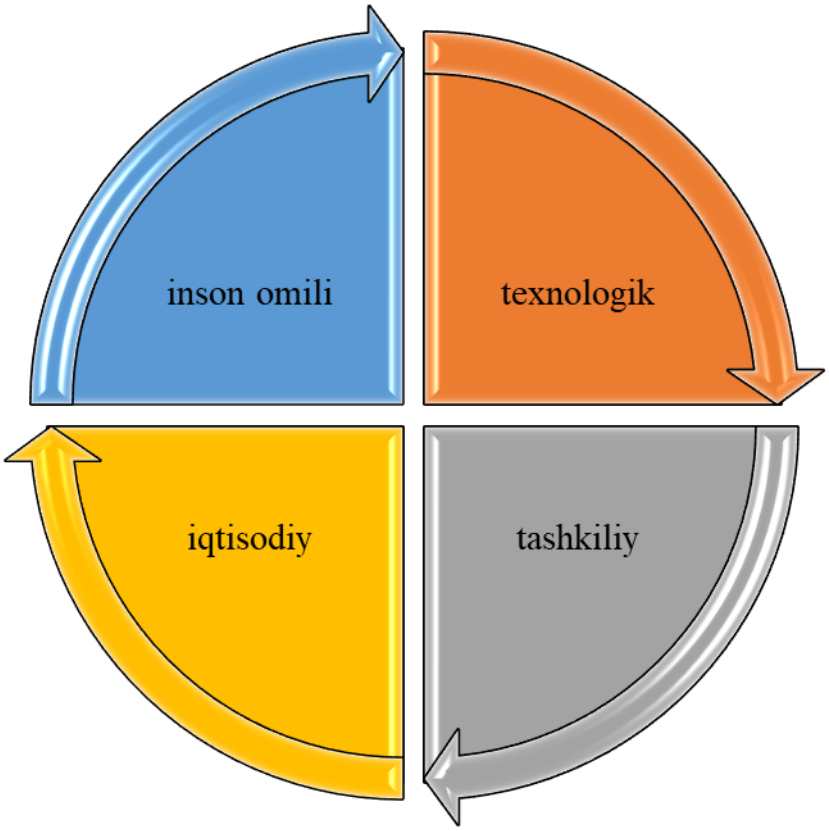

Rasm 9.1. Mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi omillar. qiladi.

Birinchi navbatda, ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo va materiallarning sifati katta ahamiyatga ega. Sifatsiz materiallardan tayyorlangan mahsulot yuqori texnik ko‘rsatkichlarga ega bo‘la olmaydi. Shuningdek, ishlab chiqarish uskunalarining holati, texnologik jarayonlarning to‘g‘ri tashkil etilishi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham mahsulot sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Inson omili ham sifatni belgilovchi muhim jihatlardan biridir. Ishchilarning malakasi, tajribasi va texnologik talablarga rioya qilishi ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifat darajasini oshirishga yordam beradi. Shu sababli korxonalarda xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta e’tibor beriladi.

Yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Sifatli mahsulot iste’molchilarning ishonchini oshiradi, korxonaning obro‘sini yaxshilaydi va uning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Aksincha, sifatsiz mahsulot ishlab chiqarish korxonaning iqtisodiy zarar ko‘rishiga, mijozlar ishonchining kamayishiga va bozordagi mavqeining pasayishiga olib kelishi mumkin. Sifatni oshirish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga ham yordam beradi. Chunki sifatli tashkil etilgan ishlab chiqarish jarayonlarida nuqsonli mahsulotlar soni kamayadi, qayta ishlashga ketadigan xarajatlar qisqaradi va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati oshadi.

Ishlab chiqarishda sifat tushunchasi mahsulotning barcha muhim xususiyatlarini, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini va iste’molchi talablariga mosligini ifodalovchi keng qamrovli tushunchadir. Sifatni ta’minlash faqat tayyor mahsulotni tekshirish bilan emas, balki butun ishlab chiqarish tizimini to‘g‘ri tashkil etish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, malakali mehnatni ta’minlash va samarali boshqaruv usullaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Yuqori sifat darajasi korxonaning barqaror rivojlanishi, iqtisodiy samaradorligi va bozordagi raqobat ustunligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish tizimlarida sifat tushunchasi korxona faoliyatining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning muvaffaqiyati nafaqat qancha miqdorda mahsulot ishlab chiqarishiga, balki ushbu mahsulotlarning iste’molchilar talablariga, texnik me’yorlarga va foydalanish sharoitlariga qanchalik mos kelishiga ham bog‘liq bo‘ladi. Ishlab chiqarishda sifat mahsulotning belgilangan vazifalarni samarali bajarishi, uzoq muddat xizmat qilishi, xavfsizligi, ishonchliligi va iqtisodiy jihatdan foydaliligi kabi ko‘plab xususiyatlarning umumiy ifodasi hisoblanadi.

Sifat — bu mahsulot yoki xizmatning muayyan ehtiyojlarni qondirish qobiliyatini belgilovchi xususiyatlar majmuasidir. Ishlab chiqarish sohasida sifat faqat tayyor mahsulotning tashqi ko‘rinishi yoki

texnik ko‘rsatkichlari bilan cheklanmaydi, balki uni yaratish jarayonining barcha bosqichlarini, ya’ni loyihalash, xomashyo tanlash, texnologik jarayonlarni tashkil qilish, nazorat qilish va iste’molchiga yetkazib berish jarayonlarini ham qamrab oladi. Shuning uchun sifat ishlab chiqarish tizimining yakuniy natijasi bilan birga, ushbu natijaga olib keluvchi barcha jarayonlarning samaradorligini ham ifodalaydi.

Ishlab chiqarishda sifatning mohiyati mahsulotning iste’molchi uchun qanchalik foydali, ishonchli va talabga mos ekanligini aniqlashda namoyon bo‘ladi. Yuqori sifatli mahsulot nafaqat o‘z vazifasini bajarishi, balki foydalanish jarayonida barqaror ishlashi, tashqi ta’sirlarga chidamli bo‘lishi va belgilangan xizmat muddatini ta’minlashi kerak.

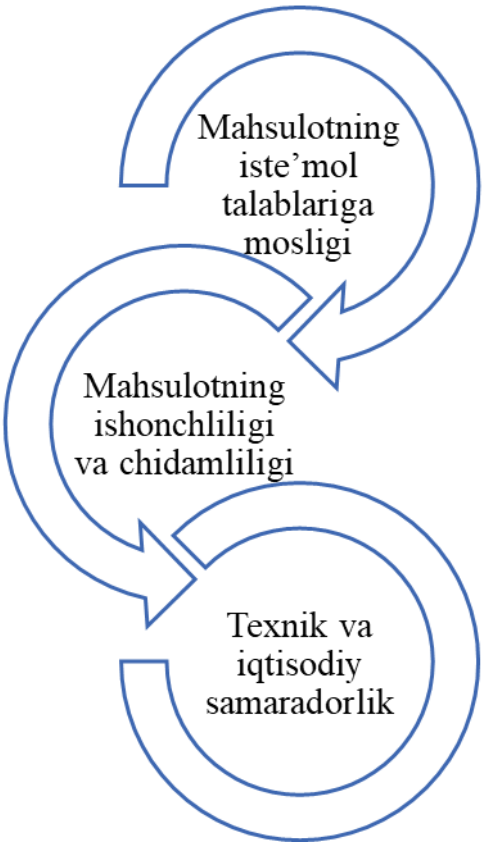

Rasm 9.2. Ishlab chiqarish jarayonida sifatning muhim jihatlari.

Ishlab chiqarishda sifatni shakllantirish jarayoni ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ular mahsulotning yakuniy xususiyatlariga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu omillarni to‘g‘ri boshqarish orqali korxona ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi, nuqsonlar sonini kamaytirishi va bozorda barqaror mavqega ega bo‘lishi mumkin. Shu

sababli zamonaviy korxonalar mahsulot sifatini oshirishni faqat texnik masala sifatida emas, balki iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va iste’molchilar ishonchini mustahkamlash vositasi sifatida ham qaraydi.

Mahsulot sifati, avvalo, uning iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan belgilanadi. Har qanday mahsulot ishlab chiqarilishidan oldin uning qanday vazifani bajarishi, qaysi sharoitlarda ishlatilishi va foydalanuvchiga qanday qulaylik yaratishi hisobga olinadi. Agar mahsulot iste’molchining amaliy va texnik talablariga javob bersa, u sifatli mahsulot sifatida baholanadi. Bozor sharoitida iste’molchilar talablari doimiy ravishda o‘zgarib boradi. Shu sababli korxonalar mahsulot sifatini doimiy ravishda takomillashtirib borishi, yangi texnologiyalarni joriy qilishi va iste’molchilarning ehtiyojlarini chuqur o‘rganishi zarur.

Sifatning muhim ko‘rsatkichlaridan biri mahsulotning ishonchlilik darajasidir. Ishonchlilik — bu mahsulotning ma’lum vaqt davomida o‘z funksiyalarini belgilangan sharoitlarda uzluksiz va samarali bajarish qobiliyatidir.

Mahsulotning ishonchliligi ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan materiallar sifati, texnologik jarayonlarning aniqligi va ishlab chiqarish nazoratining samaradorligiga bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, mashinasozlik, energetika va texnik qurilmalar ishlab chiqarish sohalarida ishonchlilik eng asosiy sifat mezonlaridan biri hisoblanadi. Chidamlilik esa mahsulotning uzoq vaqt davomida o‘z texnik xususiyatlarini saqlab qolish imkoniyatini bildiradi. Chidamli mahsulotlar kamroq ta’mirlashni talab qiladi va iste’molchiga uzoq muddat foydalanish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishda sifat mahsulotning texnik imkoniyatlari bilan birga uning iqtisodiy samaradorligi orqali ham baholanadi. Mahsulot yuqori sifatli bo‘lishi bilan birga, uni ishlab chiqarish xarajatlari ham maqbul darajada bo‘lishi kerak. Korxona uchun sifatni oshirish faqat qo‘shimcha xarajatlarni talab qiluvchi jarayon emas, balki uzoq muddatda iqtisodiy foyda keltiruvchi strategik yo‘nalish hisoblanadi. Sifatli ishlab chiqarish natijasida nuqsonli mahsulotlar kamayadi,

resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi va ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar qisqaradi.

Ishlab chiqarishda mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi eng muhim omillardan biri foydalaniladigan xomashyo va materiallarning holatidir. Sifatli mahsulot yaratish uchun ishlab chiqarish jarayonida qo‘llaniladigan materiallar belgilangan texnik talablarga javob berishi kerak. Agar xomashyo sifatsiz bo‘lsa, eng zamonaviy texnologiyalar va malakali mutaxassislar mavjud bo‘lgan taqdirda ham yuqori sifatli mahsulot olish qiyinlashadi. Shu sababli korxonalar materiallarni tanlash, yetkazib beruvchilarni baholash va kirish nazoratini amalga oshirishga katta e’tibor beradi.

Mahsulot sifatiga bevosita ta’sir qiluvchi yana bir muhim omil ishlab chiqarish texnologiyasining darajasidir. Texnologik jarayon qanchalik aniq va samarali tashkil etilgan bo‘lsa, mahsulot sifati shunchalik yuqori bo‘ladi. Zamonaviy uskunalardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va texnologik me’yorlarga rioya qilish mahsulotdagi nuqsonlarni kamaytirishga yordam beradi.

Korxonada foydalaniladigan uskunalarning texnik holati mahsulot sifatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Eskirgan yoki nosoz uskunalar ishlab chiqarish aniqligini pasaytirishi, mahsulot o‘lchamlari va texnik ko‘rsatkichlarida og‘ishlarga sabab bo‘lishi mumkin. Ishlab chiqarish vositalari esa mahsulot sifatini barqaror saqlash, ishlab chiqarish tezligini oshirish va inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni kamaytirish imkonini beradi. Malakali xodimlar ishlab chiqarish jarayonidagi muammolarni tez aniqlay oladi, texnologik talablarga to‘g‘ri amal qiladi va mahsulot sifatining yuqori bo‘lishini ta’minlaydi. Shu sababli korxonalarda xodimlarni muntazam o‘qitish va malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Korxonadagi boshqaruv sifati ham mahsulot sifatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish jarayonlarini to‘g‘ri rejalashtirish, vazifalarni aniq taqsimlash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi.

Yaxshi tashkil etilgan boshqaruv tizimi resurslardan oqilona foydalanish, texnologik intizomni saqlash va ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy takomillashtirish imkonini beradi.

Bozor sharoiti ham mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Iste’molchilarning ehtiyojlari, raqobatchilar faoliyati va yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi korxonalarni mahsulot sifatini doimiy ravishda oshirishga undaydi. Bozor talablariga mos mahsulot ishlab chiqarish korxonaga raqobat ustunligini beradi va uning iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarishda sifat mohiyati mahsulotning iste’molchi ehtiyojlarini qondirish, texnik talablarga mos kelish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Sifatni shakllantirish jarayoni esa xomashyo sifati, texnologik jarayonlar, uskunalar holati, xodimlarning malakasi, boshqaruv tizimi va nazorat mexanizmlari kabi ko‘plab omillarga bog‘liq. Korxona ushbu omillarni samarali boshqara olgan taqdirda yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, iste’molchilar ishonchini qozonish va bozorda mustahkam raqobat mavqeiga ega bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

9.2. Mahsulot sifatini boshqarish (TQM).

Total Quality Management yoki umum sifat boshqaruvi zamonaviy ishlab chiqarish va boshqaruv tizimlarida sifatni ta’minlashning eng muhim konsepsiyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon davomida amalga oshgan bo‘lib, u oddiy mahsulot nazoratidan boshlab, butun korxona faoliyatini sifat tamoyillari asosida boshqarish darajasigacha rivojlangan. Umum sifat boshqaruvining asosiy g‘oyasi shundan iboratki, sifat faqat tayyor mahsulotni tekshirish orqali emas, balki mahsulotni yaratish jarayonining barcha bosqichlarini takomillashtirish, barcha xodimlarni sifatni oshirish jarayoniga jalb qilish va iste’molchi talablarini markaziy o‘ringa qo‘yish orqali ta’minlanadi.

Sifatni boshqarish tushunchasining dastlabki shakllari sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi bilan paydo bo‘lgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida korxonalarda asosiy e’tibor ishlab chiqarish hajmini oshirish

va mehnat unumdorligini ko‘paytirishga qaratilgan edi. Bu davrda mahsulot sifati asosan tayyor mahsulot ishlab chiqarilgandan keyin tekshirish orqali baholangan. Ya’ni sifatni ta’minlash jarayoni ko‘proq nazorat qilish tamoyiliga asoslangan bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonidagi xatolarni oldindan bartaraf etish emas, balki tayyor mahsulotdagi kamchiliklarni aniqlash asosiy vazifa hisoblangan.

XX asrning birinchi yarmida sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmlarining keskin ortishi natijasida sifatni nazorat qilishning yangi usullariga ehtiyoj paydo bo‘ldi. Ayniqsa, ommaviy ishlab chiqarish rivojlangan sari har bir mahsulotni alohida tekshirish murakkablashdi va katta xarajatlarni talab qila boshladi. Shu sababli sifatni boshqarishda statistik usullardan foydalanish g‘oyasi shakllandi. Statistik sifat nazorati — bu mahsulot sifati va ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini matematik va statistik tahlil usullari yordamida baholash tizimidir. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonidagi tasodifiy xatolarni aniqlash va sifat ko‘rsatkichlarini nazorat qilish imkonini berdi.

1920–1930-yillarda sifatni boshqarish sohasida muhim ilmiy yondashuvlar shakllandi. Aynan shu davrda ishlab chiqarish jarayonlarini statistik tahlil qilish, nazorat kartalaridan foydalanish va jarayonlarning barqarorligini baholash usullari rivojlandi. Ushbu bosqich sifatni faqat yakuniy mahsulot darajasida emas, balki ishlab chiqarish jarayonining o‘zida boshqarish zarurligini ko‘rsatdi. Natijada sifat nazorati tushunchasi asta-sekin sifatni oldindan ta’minlash va boshqarish tamoyillariga aylana boshladi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davr umum sifat boshqaruvi rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Urushdan keyin ko‘plab davlatlarda sanoatni qayta tiklash jarayoni boshlandi va yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishga bo‘lgan ehtiyoj keskin oshdi. Ayniqsa, Yaponiya sanoatida sifat boshqaruviga katta e’tibor qaratildi. Yapon korxonalari sifatni faqat nazorat qilish emas, balki uni ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarida shakllantirish tamoyilini qabul qildilar. Bu esa keyinchalik yapon mahsulotlarining xalqaro bozorda yuqori obro‘ qozonishiga sabab bo‘ldi.

1950-yillarda sifat boshqaruvi rivojiga katta hissa qo‘shgan mutaxassislar tomonidan yangi boshqaruv tamoyillari ilgari surildi. Ularning asosiy fikri shundan iborat ediki, mahsulot sifati faqat ishchilarning faoliyatiga emas, balki butun boshqaruv tizimiga bog‘liq. Rahbariyatning qarorlari, ishlab chiqarishni rejalashtirish, texnologik jarayonlarni tashkil etish va xodimlarni tayyorlash kabi omillar mahsulot sifatining shakllanishida katta ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi. Shu davrdan boshlab sifat korxonaning umumiy strategik vazifalaridan biri sifatida qarala boshladi.

1960–1970-yillarda sifat boshqaruvi yanada rivojlanib, umumiy sifat nazorati Total Quality Control kontseptsiyasi shakllandi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, sifatni ta’minlash faqat nazorat bo‘limining vazifasi emas, balki korxonaning barcha bo‘linmalari ishtirok etadigan umumiy faoliyat bo‘lishi kerak edi. Ishlab chiqarish, loyihalash, ta’minot, texnik xizmat ko‘rsatish va boshqaruv bo‘limlari yagona sifat maqsadi asosida faoliyat yuritishi zarurligi ta’kidlandi. Bu g‘oya keyinchalik umum sifat boshqaruvi tizimining asosiy tamoyillaridan biriga aylandi.

1980-yillardan boshlab umum sifat boshqaruvi xalqaro miqyosda keng tarqala boshladi. Ushbu davrda korxonalar sifatni boshqarishni raqobat ustunligini ta’minlovchi muhim vosita sifatida ko‘ra boshladilar. Umum sifat boshqaruvi tizimi mahsulot sifatini oshirish bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mijozlar ehtiyojini chuqur o‘rganish va korxona faoliyatini doimiy takomillashtirishga yo‘naltirildi. Shu davrda ko‘plab xalqaro kompaniyalar sifatni boshqarishning ilg‘or usullarini joriy etib, o‘z mahsulotlarining bozordagi mavqeini mustahkamlashga erishdilar.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida Total Quality Management zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylandi. Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va axborot boshqaruvi vositalarining rivojlanishi sifatni boshqarish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bugungi kunda total quality management nafaqat ishlab chiqarish korxonalarida, balki xizmat ko‘rsatish, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ko‘plab sohalarda ham qo‘llanilmoqda.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulot sifatini boshqarish korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi eng muhim boshqaruv yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bozor munosabatlari rivojlanib borayotgan sharoitda korxonalar uchun faqat katta hajmda mahsulot ishlab chiqarish yetarli bo‘lmay, balki iste’molchilarning talablariga to‘liq javob beradigan, ishonchli, xavfsiz va raqobatbardosh mahsulotlarni yaratish asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Shu sababli zamonaviy korxonalarda sifatni boshqarish jarayoni oddiy nazorat ishlari bilan cheklanmay, balki butun ishlab chiqarish faoliyatini qamrab oluvchi kompleks boshqaruv tizimi sifatida shakllanmoqda.

Mahsulot sifatini boshqarish — bu mahsulotning belgilangan talablar asosida yaratilishini ta’minlash, uning sifat ko‘rsatkichlarini nazorat qilish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va sifat darajasini doimiy ravishda oshirishga qaratilgan tashkiliy, texnik, iqtisodiy hamda boshqaruv tadbirlari majmuasidir. Ushbu jarayon mahsulotni loyihalash bosqichidan boshlanib, ishlab chiqarish, sinovdan o‘tkazish, saqlash, yetkazib berish va foydalanish davrigacha bo‘lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi. Sifatni boshqarishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish orqali iste’molchi ehtiyojlariga mos keladigan yuqori sifatli mahsulot yaratishdan iboratdir.

Total Quality Management korxonaning barcha bo‘limlari, xodimlari va ishlab chiqarish jarayonlarini yagona sifat maqsadi asosida boshqarishga qaratilgan zamonaviy boshqaruv konsepsiyasidir. Ushbu yondashuvda sifat faqatgina sifat nazorati bo‘limining vazifasi sifatida qaralmaydi, balki korxonadagi har bir xodim va har bir jarayonning umumiy mas’uliyati sifatida tushuniladi. Ya’ni mahsulot sifatini ta’minlash faqat tayyor mahsulotni tekshirish orqali emas, balki sifatni mahsulot yaratish jarayonining barcha bosqichlariga oldindan kiritish orqali amalga oshiriladi.

Umum sifat boshqaruvi tamoyilining asosiy mohiyati shundan iboratki, sifat korxonaning barcha faoliyat yo‘nalishlarida shakllanadi. Mahsulot sifatiga faqat ishlab chiqarish bo‘limi emas, balki loyihalash, ta’minot, logistika, texnik xizmat ko‘rsatish, boshqaruv va boshqa bo‘limlarning faoliyati ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli umum sifat

boshqaruvi tizimi barcha xodimlarni sifatni yaxshilash jarayoniga jalb etishni nazarda tutadi va korxonada sifat madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

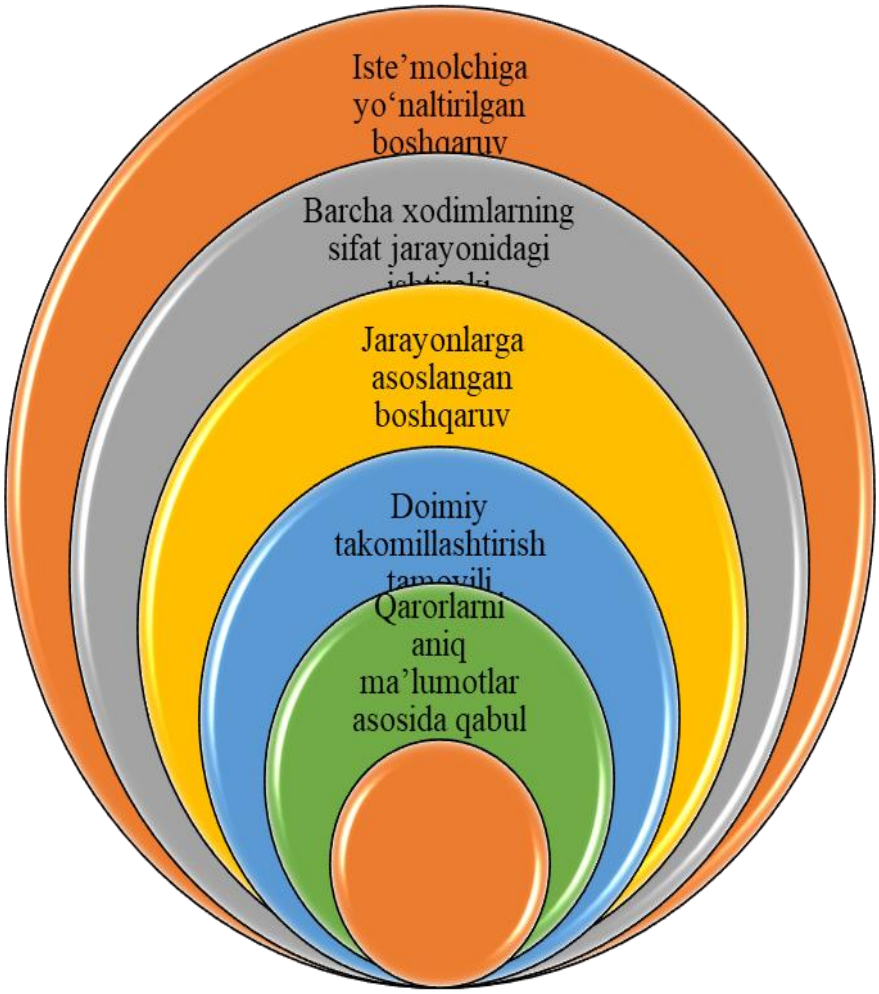

Rasm 9.3. Umum sifat boshqaruvi tizimining asosiy tamoyillari.

Umumiy sifat boshqaruvining eng muhim tamoyillaridan biri mahsulot yaratishda iste'molchi talablarini asosiy mezon sifatida qabul qilish hisoblanadi. Korxona ishlab chiqarayotgan mahsulot nafaqat texnik jihatdan mukammal bo‘lishi, balki foydalanuvchining amaliy ehtiyojlari, kutayotgan natijalari va foydalanish sharoitlariga mos kelishi kerak. Iste'molchiga yo‘naltirilgan yondashuv orqali korxonalar bozor talablarini chuqur o‘rganadi, mahsulot sifatini oshirish yo‘llarini aniqlaydi va mijozlarning ishonchini mustahkamlaydi. Bu esa korxonaning bozordagi mavqeini yaxshilash va raqobatchilardan ustun bo‘lish imkonini beradi.

Umum sifat menejmenti tizimida sifatni ta’minlash faqat rahbarlar yoki maxsus nazorat bo‘limlarining vazifasi sifatida qaralmaydi. Har bir xodim o‘z faoliyati orqali mahsulot sifatining shakllanishiga hissa qo‘shadi. Ishchilarning malakasi, texnologik talablarga rioya qilishi va ishlab chiqarish jarayoniga mas’uliyat bilan yondashishi sifat darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Korxonada barcha xodimlar sifatni yaxshilash jarayoniga jalb etilganda, muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish samaradorligi oshadi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni sifat boshqaruvi tamoyillari bilan tanishtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Umum sifat menejmenti tizimi ishlab chiqarishni alohida operatsiyalar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq jarayonlar tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. Jarayonli boshqaruv — bu korxona faoliyatini ma’lum natijaga yo‘naltirilgan va o‘zaro bog‘langan jarayonlar orqali tashkil etish usulidir. Ushbu yondashuv yordamida korxona ishlab chiqarishdagi muammolarni aniqlash, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va ish jarayonlarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Har bir jarayonning samaradorligi baholanadi va uning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash bo‘yicha choralar ishlab chiqiladi.

Umum sifat menejmenti tizimining muhim xususiyatlaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz ravishda yaxshilashga qaratilganligidir. Doimiy takomillashtirish — bu mahsulot sifati, texnologik jarayonlar va boshqaruv usullarini muntazam ravishda rivojlantirish jarayonidir. Bozor sharoitlari, texnologiyalar va iste’molchilar talablari doimiy ravishda o‘zgarib borayotganligi sababli korxonalar mavjud ishlab chiqarish usullarini takomillashtirib borishi zarur. Doimiy rivojlanish orqali mahsulot sifati oshadi, ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va korxonaning samaradorligi yaxshilanadi.

Sifatni samarali boshqarish uchun rahbariyat ishonchli va aniq ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishi kerak. Ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, sifat nazorati natijalari, iste’molchilar fikrlari va texnologik jarayonlar haqidagi ma’lumotlar tahlil qilinib, tegishli

boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv korxonaga muammolarni oldindan aniqlash, xavflarni kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

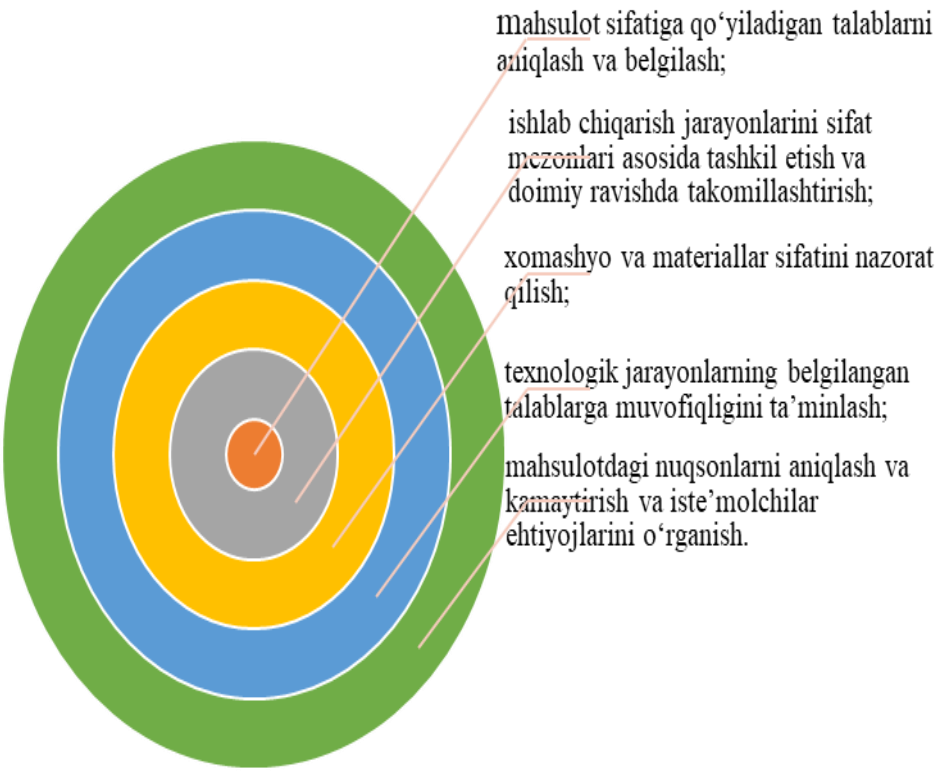

Rasm 9.4. Mahsulot sifatini boshqarish tizimi vazifalari.

Ushbu vazifalarning samarali bajarilishi korxonaga yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Total Quality Management tizimini joriy etish korxonalar uchun ko‘plab ijobiy natijalarni beradi. Avvalo, ushbu tizim mahsulot sifatining barqarorligini ta’minlaydi va iste’molchilarning korxonaga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayonlarining takomillashuvi natijasida resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Umum sifat menejmenti tizimi korxonada sifat madaniyatini shakllantiradi, ya’ni barcha xodimlarda yuqori natijaga erishish, mas’uliyat bilan ishlash va doimiy rivojlanishga intilish tushunchalarini

rivojlantiradi. Natijada korxona nafaqat bugungi bozor talablariga moslashadi, balki kelajakdagi o‘zgarishlarga ham tayyor bo‘ladi. Mahsulot sifatini boshqarish zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida sifatni ta’minlashning eng samarali boshqaruv yondashuvlaridan biridir. Ushbu tizim mahsulot sifatini faqat nazorat qilish emas, balki uni yaratish jarayonining barcha bosqichlarida shakllantirishga asoslanadi. TQM tamoyillaridan foydalanish orqali korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, iste’molchilar talablariga mos mahsulotlar yaratadi va bozorda uzoq muddatli raqobat ustunligini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish tizimlarida mahsulot sifatini ta’minlash faqat tayyor mahsulotni tekshirish bilan emas, balki butun ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, Just in Time yoki “O‘z vaqtida ishlab chiqarish” tizimi mahsulot sifatini boshqarish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilg‘or boshqaruv usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizimning asosiy mohiyati kerakli mahsulotni, kerakli miqdorda va kerakli vaqtda ishlab chiqarish hamda ortiqcha zaxiralar, vaqt yo‘qotishlari va ishlab chiqarishdagi keraksiz xarajatlarni kamaytirishdan iboratdir.

Just in Time— bu ishlab chiqarish jarayonida xomashyo, materiallar va butlovchi qismlarni aynan ulardan foydalanish zarur bo‘lgan paytda yetkazib berish tamoyiliga asoslangan boshqaruv tizimidir. Ushbu yondashuvda korxona katta miqdordagi zaxiralarni saqlashga emas, balki ishlab chiqarish jarayonlarining aniq rejalashtirilishi, yetkazib berish tizimining barqarorligi va texnologik jarayonlarning muvofiqlashtirilgan ishlashiga e’tibor qaratadi. O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimi dastlab sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish maqsadida shakllangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan mahsulot sifatini boshqarishning muhim vositalaridan biriga aylandi.

Just in Time tizimining asosiy g‘oyasi ishlab chiqarishda ortiqcha harakatlar va yo‘qotishlarni kamaytirish orqali sifatni oshirishdan iborat. An’anaviy ishlab chiqarish tizimlarida katta miqdorda xomashyo va tayyor mahsulot zaxiralari saqlanishi mumkin, bu esa qo‘shimcha

xarajatlarni keltirib chiqaradi hamda ayrim hollarda sifat muammolarining yashirin qolishiga sabab bo‘ladi. O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida esa ishlab chiqarish jarayonidagi har bir bosqich aniq rejalashtiriladi va nazorat qilinadi, natijada yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kamchiliklarni tez aniqlash va bartaraf etish imkoniyati oshadi.

Mahsulot sifatini boshqarishda Just in Time tizimining ahamiyati shundaki, u sifatni ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqadi. Ushbu tizimda mahsulot sifati faqat yakuniy nazorat orqali emas, balki har bir texnologik operatsiyaning to‘g‘ri bajarilishi orqali ta’minlanadi. Chunki ishlab chiqarishning har bir bosqichida yuzaga kelgan kichik xato keyingi jarayonlarga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli o‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida muammolarni imkon qadar erta aniqlash va ularni ishlab chiqarish jarayonining o‘zida bartaraf etishga katta e’tibor beriladi.

Rasm 9.5. Just in Time tizimining tamoyillari.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimining muhim tamoyillaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini oldindan rejalashtirish va barcha operatsiyalarni o‘zaro muvofiqlashtirish hisoblanadi. Har bir ishlab chiqarish bosqichi uchun zarur bo‘lgan materiallar, vaqt va mehnat

resurslari aniq belgilanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarishdagi tartibsizliklarni kamaytiradi va mahsulot sifatining barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. Jarayonlarning aniq tashkil etilishi natijasida korxona ishlab chiqarishdagi ortiqcha kutish vaqtlarini, keraksiz harakatlarni va resurslarning samarasiz sarflanishini kamaytiradi. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki mahsulot sifatini nazorat qilish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida asosiy e’tibor tayyor mahsulotdagi nuqsonlarni aniqlashdan ko‘ra, ularning paydo bo‘lish sabablarini oldindan bartaraf etishga qaratiladi. Ushbu tamoyil sifatni boshqarishning zamonaviy yondashuvlariga mos keladi, chunki muammoni yuzaga kelgandan keyin tuzatishdan ko‘ra, uning oldini olish samaraliroq hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan har qanday xato yoki kamchilik tezda aniqlanishi kerak, chunki o‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida katta hajmdagi zaxiralar mavjud emas. Shu sababli ishlab chiqarishdagi kichik muammolar ham darhol ko‘rib chiqiladi va sifat ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishining oldi olinadi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida xomashyo va materiallarning sifati alohida ahamiyatga ega, chunki ishlab chiqarishda katta hajmdagi zaxiralar mavjud bo‘lmaganligi sababli yetkazib berilayotgan resurslarning har biri belgilangan talablarga javob berishi kerak. Sifatli xomashyo mahsulotning yakuniy sifatini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Shu sababli o‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimidan foydalanadigan korxonalar ishonchli yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik qiladi, materiallar sifatini muntazam tekshiradi va ta’minot jarayonining uzluksizligini nazorat qiladi. Bu esa ishlab chiqarishdagi uzilishlarni kamaytirish va mahsulot sifatini barqaror saqlash imkonini beradi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimi doimiy rivojlanish va takomillashtirish g‘oyasiga asoslanadi. Korxona ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam tahlil qilib, mavjud kamchiliklarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Doimiy takomillashtirish — bu ishlab chiqarish jarayonlari, texnologiyalar va

boshqaruv usullarini muntazam ravishda yaxshilashga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu tamoyil orqali korxona mahsulot sifatini oshiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va bozor talablariga tezroq moslashadi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimida xodimlarning roli juda katta hisoblanadi. Chunki ishlab chiqarish jarayonidagi har bir operatsiyaning sifati bevosita ishchilarning malakasi, tajribasi va mas’uliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli korxonalarda xodimlarni o‘qitish, ularning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qaraladi. Xodimlar ishlab chiqarishdagi muammolarni aniqlash, takliflar kiritish va jarayonlarni yaxshilashda faol ishtirok etishi orqali umumiy sifat darajasining oshishiga hissa qo‘shadi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimi mahsulot sifatini boshqarishda bir qator ijobiy natijalarga olib keladi. Avvalo, ushbu tizim ishlab chiqarish jarayonlarida tartib va aniqlikni oshiradi, natijada mahsulot sifatining barqarorligi ta’minlanadi. Ortiqcha zaxiralar kamaygani sababli korxona resurslardan samaraliroq foydalanadi va ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni qisqartiradi. Bundan tashqari, o‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimi ishlab chiqarishdagi nuqsonlarni tez aniqlash imkonini beradi. Chunki mahsulotlar katta hajmda emas, balki talab asosida ishlab chiqariladi. Agar muammo yuzaga kelsa, uning manbai tez aniqlanadi va butun ishlab chiqarish jarayoniga katta zarar yetkazmasdan oldin bartaraf etiladi.

O‘z vaqtida ishlab chiqarish tizimining yana bir muhim afzalligi shundaki, u korxonada sifat madaniyatini shakllantiradi. Ishlab chiqarishning har bir ishtirokchisi mahsulot sifati uchun javobgar ekanligini tushunadi va o‘z faoliyatiga yanada mas’uliyat bilan yondashadi. Natijada korxonada yuqori sifat standartlarini saqlash imkoniyati oshadi. Just in Time tizimi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga mahsulot sifatini boshqarishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizim ortiqcha zaxiralarni kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini aniq tashkil etish, nuqsonlarning oldini olish va resurslardan oqilona foydalanish orqali korxonaning umumiy faoliyatini yaxshilaydi. O‘z vaqtida ishlab

chiqarish yondashuvi zamonaviy ishlab chiqarishda sifatni ta’minlash, xarajatlarni kamaytirish va korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv kontseptsiyasi sifatida keng qo‘llanilmoqda.

9.3. Sifatni nazorat qilishning statistik usullari. Sifatni boshqarish tizimi.

Ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot sifatini ta’minlash jarayoni aniq ilmiy yondashuvlar va samarali boshqaruv usullariga asoslanadi. Shunday usullardan biri sifatni nazorat qilishning statistik usullari hisoblanadi. Ushbu usullar ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarni aniqlash, mahsulot sifat ko‘rsatkichlarini baholash va texnologik jarayonlarning barqarorligini ta’minlash uchun matematik hamda statistik tahlil vositalaridan foydalanishga asoslanadi. Statistik nazoratning asosiy maqsadi tayyor mahsulotdagi nuqsonlarni aniqlash bilan cheklanib qolmasdan, balki nuqsonlarning kelib chiqish sabablarini oldindan aniqlash va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishdan iboratdir.

Sifatni statistik nazorat qilish ishlab chiqarish jarayonlarida mahsulot sifatini baholash, nazorat qilish va boshqarish uchun matematik hamda statistik tahlil usullaridan foydalanishga asoslangan ilmiy yondashuv hisoblanadi. Ushbu usulning asosiy mohiyati ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifat holatini aniq ma’lumotlar asosida o‘rganish, mavjud o‘zgarishlarni aniqlash va ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlashdan iboratdir. Statistik nazorat yordamida korxona mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qiladi, texnologik jarayonlarning holatini baholaydi va zarur hollarda sifatni yaxshilash bo‘yicha tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qiladi.

Statistik sifat nazorati an’anaviy to‘liq tekshiruv usulidan farqli ravishda barcha mahsulot birliklarini alohida tekshirishga emas, balki ishlab chiqarilgan mahsulotlarning ma’lum qismini tanlab olib, ushbu namunalar asosida umumiy sifat darajasi haqida xulosa chiqarishga asoslanadi. Tanlanma nazorat — bu mahsulotlarning umumiy hajmidan ma’lum miqdordagi namunalarni ajratib olib, ularning sifat

ko‘rsatkichlarini o‘rganish orqali butun ishlab chiqarish partiyasining holatini baholash usulidir. Ushbu yondashuv katta hajmdagi ishlab chiqarishda ayniqsa samarali hisoblanadi, chunki barcha mahsulotlarni tekshirish katta vaqt, mehnat va moliyaviy xarajatlarni talab qilishi mumkin.

Statistik nazorat jarayonida yig‘ilgan ma’lumotlar maxsus matematik usullar yordamida qayta ishlanadi va tahlil qilinadi. Bunda mahsulotlarning texnik ko‘rsatkichlari, o‘lchamlari, ishlash xususiyatlari yoki boshqa sifat mezonlari o‘rganiladi. Olingan natijalar orqali ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan og‘ishlar aniqlanadi, nuqsonlarning kelib chiqish sabablari baholanadi va mahsulot sifatini barqaror saqlash uchun zarur choralar belgilanadi.

Statistik sifat nazoratining muhim afzalliklaridan biri shundaki, u ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali boshqarish imkonini beradi. Ushbu usul yordamida korxona ishlab chiqarishdagi muammolarni faqat tayyor mahsulot bosqichida emas, balki ularning paydo bo‘lish jarayonida aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada nuqsonli mahsulotlar soni kamayadi, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar qisqaradi va mahsulot sifatining barqarorligi oshadi.

Statistik nazorat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishda ham muhim ahamiyatga ega. To‘liq tekshiruvlarga bo‘lgan ehtiyoj kamaygani sababli vaqt va mehnat resurslari tejaladi, nazorat jarayonlari esa yanada samarali tashkil etiladi. Shu bilan birga, statistik tahlil natijalari asosida ishlab chiqarishdagi ortiqcha sarf-xarajatlar, texnologik kamchiliklar va sifatga salbiy ta’sir qiluvchi omillar aniqlanib, ularni bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

Sifatni statistik nazorat qilish zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida sifat boshqaruvining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u mahsulot sifatini ilmiy asosda baholash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va korxonaning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv orqali korxonalar vaqt va resurslardan oqilona foydalanib, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlash hamda bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Sifatni nazorat qilishning statistik usullari sanoat ishlab chiqarishining jadal rivojlanishi natijasida XX asr davomida shakllanib, korxonalarda keng qo‘llanila boshlagan zamonaviy boshqaruv vositalaridan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish ko‘lamining kengayishi, mahsulot nomenklaturasining ortishi va texnologik jarayonlarning murakkablashuvi natijasida har bir ishlab chiqarilgan mahsulotni alohida tekshirish usuli vaqt, mehnat va iqtisodiy resurslar jihatidan samarasiz bo‘lib qoldi. Shu sababli korxonalar mahsulot sifatini baholashda barcha mahsulotlarni to‘liq nazorat qilish o‘rniga statistik ma’lumotlarga asoslangan tanlanma tekshiruv usullaridan foydalanishga o‘ta boshladilar. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonlaridagi o‘zgarishlarni aniqlash, sifat ko‘rsatkichlarini baholash va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlash imkonini berdi.

Statistik sifat nazorati — bu ishlab chiqarish jarayonlarining holatini va mahsulot sifatini matematik-statistik tahlil qilish orqali boshqarish usuli bo‘lib, u real ma’lumotlar asosida jarayonlarning barqarorligini baholashga xizmat qiladi. Mazkur usulning rivojlanishi natijasida korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy ravishda kuzatish, sifat ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlarni aniqlash va zarur boshqaruv choralarini o‘z vaqtida amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Statistik nazorat usullari nafaqat tayyor mahsulot sifatini tekshirish, balki ishlab chiqarish jarayonining o‘zida yuzaga keladigan kamchiliklarni aniqlash va ularning oldini olishga qaratilganligi bilan ham muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish jarayonlarida ma’lum darajada tabiiy o‘zgarishlar mavjud bo‘lishi odatiy hol hisoblanadi. Chunki mahsulot sifatiga ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jumladan, foydalanilayotgan xomashyoning xususiyatlari, ishlab chiqarish uskunalarining texnik holati, texnologik jarayonlarning bajarilish aniqligi, xodimlarning malakasi va tashqi ishlab chiqarish sharoitlari mahsulot sifat ko‘rsatkichlarida ma’lum farqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu o‘zgarishlarning barchasi ishlab chiqarish jarayonining yakuniy natijasiga ta’sir qilishi sababli ularni muntazam ravishda tahlil qilish va nazorat qilish zarur bo‘ladi.

Statistik usullar aynan shu tabiiy o‘zgarishlarni chuqur o‘rganish va ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Ushbu tahlil yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi oddiy tasodifiy og‘ishlar bilan jiddiy texnologik muammolar o‘rtasidagi farq aniqlanadi. Agar sifat ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar belgilangan me’yorlar doirasida bo‘lsa, jarayon barqaror hisoblanadi, biroq ko‘rsatkichlarda keskin yoki tizimli og‘ishlar kuzatilsa, bu ishlab chiqarish jarayonida muayyan muammo mavjudligini bildiradi.

Statistik nazoratning asosiy vazifalaridan biri ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlashdan iboratdir. Barqaror ishlab chiqarish jarayoni — bu belgilangan texnologik talablar asosida doimiy va bir xil sifat ko‘rsatkichlariga ega mahsulot ishlab chiqarish imkonini beruvchi jarayondir. Statistik tahlil yordamida korxona jarayonning qanchalik ishonchli ishlayotganini baholaydi, sifatga salbiy ta’sir qiluvchi omillarni aniqlaydi va ularni kamaytirish bo‘yicha tegishli choralarni ishlab chiqadi.

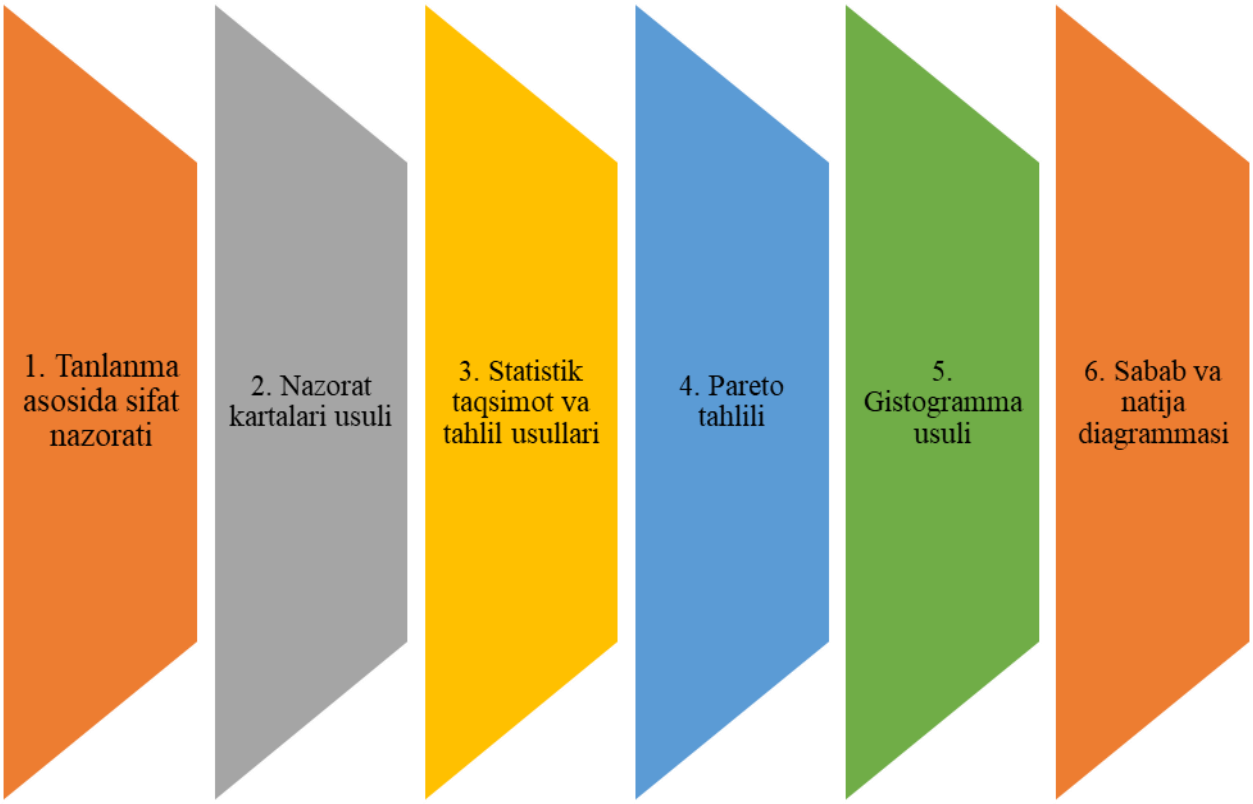

Rasm 9.5. Sifatni statistik nazorat qilishning usullari.

Statistik sifat nazorati korxonalarga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Chunki ushbu usullar yordamida ortiqcha tekshiruvlar kamayadi, resurslardan oqilona foydalaniladi va sifat bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan aniq qarorlar qabul qilinadi. Natijada mahsulotdagi nuqsonlar soni kamayadi, ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi va korxonaning raqobatbardoshligi oshadi.

Sifatni nazorat qilishning statistik usullari sanoat rivojlanishi jarayonida paydo bo‘lgan va bugungi kunda zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarining ajralmas qismiga aylangan muhim boshqaruv vositasidir. Ushbu usullar ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tahlil qilish, sifat ko‘rsatkichlarini barqarorlashtirish va mahsulot sifatini doimiy ravishda yaxshilash imkonini beradi. Statistik nazoratdan samarali foydalanish orqali korxonalar yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va bozordagi mavqeini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tanlanma asosida nazorat qilish statistik sifat boshqaruvining muhim va amaliyotda keng qo‘llaniladigan usullaridan biri bo‘lib, unda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning umumiy hajmini to‘liq tekshirish o‘rniga, ma’lum miqdordagi mahsulot birliklari tanlab olinadi va ular asosida butun ishlab chiqarish partiyasining sifat holati baholanadi. Ushbu usulning asosiy mazmuni shundan iboratki, kichik hajmdagi namunalarni chuqur tahlil qilish orqali katta hajmdagi mahsulotlarning umumiy sifat darajasi haqida ishonchli xulosa chiqarish mumkin bo‘ladi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilishda vaqt va moddiy resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Tanlanma nazorati — bu mahsulotlarning umumiy to‘plamidan ilmiy asoslangan tartibda ma’lum qismini ajratib olib, ularning sifat ko‘rsatkichlarini o‘rganish orqali butun ishlab chiqarilgan mahsulotlar haqida xulosa chiqarish jarayonidir. Ushbu usul statistik ehtimollik va tahlil tamoyillariga asoslanadi. Bunda tanlangan namunalar umumiy mahsulot partiyasining xususiyatlarini aks ettirishi kerak, chunki noto‘g‘ri tanlangan namunalar asosida chiqarilgan xulosa haqiqiy sifat holatini to‘liq ifodalamasligi mumkin.

Yirik ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot hajmi juda katta bo‘lganligi sababli har bir mahsulotni alohida tekshirish amaliy jihatdan murakkab va iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, ommaviy ishlab chiqarishda minglab yoki millionlab mahsulot birliklarini to‘liq nazoratdan o‘tkazish katta vaqt, ishchi kuchi va moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Shu sababli tanlanma nazorati korxonalarga mahsulot sifatini tezkor va samarali baholash imkonini beruvchi qulay usul sifatida qo‘llaniladi.

Tanlanma asosida nazorat qilish jarayonida avvalo tekshirilishi kerak bo‘lgan mahsulot partiyasi aniqlanadi, undan ma’lum miqdordagi namunalar ajratib olinadi va ushbu namunalar belgilangan sifat mezonlari bo‘yicha tekshiriladi. Tekshiruv natijasida olingan ma’lumotlar tahlil qilinib, mahsulotlarning texnik talablarga mosligi, nuqsonlar mavjudligi yoki ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan kamchiliklar baholanadi. Agar namunalar sifat talablariga javob bersa, butun partiyaning sifati qoniqarli deb hisoblanadi, aks holda qo‘shimcha tekshiruvlar yoki ishlab chiqarish jarayoniga tuzatishlar kiritish zarur bo‘ladi.

Tanlanma nazoratining asosiy afzalliklaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini tezkor boshqarish imkoniyatini yaratishidir. Ushbu usul orqali korxona mahsulot sifatidagi muammolarni erta aniqlashi va ularning keng tarqalishining oldini olishi mumkin. Masalan, agar tekshiruv davomida ma’lum bir nuqson turi ko‘p uchrasa, korxona ushbu muammoning sabablarini aniqlaydi, texnologik jarayonlarni qayta ko‘rib chiqadi va sifatni yaxshilash bo‘yicha zarur choralarni amalga oshiradi.

Tanlanma nazorati mahsulot sifatini baholash bilan bir qatorda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini aniqlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Statistik tahlil natijalari orqali korxona ishlab chiqarishdagi og‘ishlarni, xomashyo sifati bilan bog‘liq muammolarni, uskunalarning noto‘g‘ri ishlashi yoki texnologik jarayonlardagi kamchiliklarni aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlari takomillashtiriladi va mahsulot sifatining doimiy ravishda yuqori darajada saqlanishiga erishiladi. Tanlanma nazorati iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. To‘liq tekshiruvga nisbatan

kamroq vaqt va resurs talab qilgani sababli korxona nazorat xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, sifat muammolarini o‘z vaqtida aniqlash orqali nuqsonli mahsulotlarni qayta ishlab chiqarish, ta’mirlash yoki almashtirish bilan bog‘liq ortiqcha xarajatlarning oldi olinadi.

Tanlanma asosida nazorat qilish statistik sifat boshqaruvining samarali usullaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonlarida sifatni baholash, nuqsonlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu usul yordamida korxonalar katta hajmdagi mahsulotlarni oqilona nazorat qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va sifat ko‘rsatkichlarini barqaror saqlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Nazorat kartalari usuli sifatni statistik boshqarish tizimida ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini nazorat qilish va undagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash imkonini beruvchi muhim tahliliy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu usul yordamida ma’lum vaqt oralig‘ida yig‘ilgan sifat ko‘rsatkichlari grafik ko‘rinishda ifodalanadi va ishlab chiqarish jarayonining belgilangan me’yorlar asosida ishlayotganligi baholanadi. Nazorat kartalarining asosiy vazifasi mahsulot sifatidagi o‘zgarishlarni kuzatish, jarayonning normal holatdan chetlanishini aniqlash hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan bartaraf etishga yordam berishdan iboratdir.

Nazorat kartasi — bu ishlab chiqarish jarayonida olingan statistik ma’lumotlarni vaqt davomida kuzatish va sifat ko‘rsatkichlarining belgilangan chegaralar ichida saqlanayotganligini aniqlash uchun foydalaniladigan grafik-statistik vositadir. Ushbu usulda mahsulotning muayyan sifat ko‘rsatkichlari, masalan, o‘lchamlari, og‘irligi, mustahkamligi yoki boshqa texnik parametrlari muntazam ravishda o‘lchanadi va maxsus grafikda aks ettiriladi. Grafikdagi ma’lumotlar jarayonning qanchalik barqaror ishlayotganligini ko‘rsatadi hamda ishlab chiqarishdagi og‘ishlarni aniqlash imkonini beradi.

Nazorat kartalari usulining asosiy mohiyati shundan iboratki, har qanday ishlab chiqarish jarayonida ma’lum miqdorda tabiiy o‘zgarishlar mavjud bo‘ladi. Ushbu o‘zgarishlar texnologik jarayonning odatiy holati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin va ular ishlab chiqarish sifatiga jiddiy

ta’sir ko‘rsatmasligi mumkin. Biroq ayrim hollarda sifat ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar texnologik jarayondagi muammolar, uskunalarning nosozligi, xomashyo sifatining pasayishi yoki inson omili bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Nazorat kartalari aynan shunday holatlarni aniqlash va ularga tezkor javob berish imkonini yaratadi.

Nazorat kartalarida odatda markaziy chiziq, yuqori nazorat chegarasi va quyi nazorat chegarasi belgilanadi. Nazorat chegaralari — bu ishlab chiqarish jarayoni normal ishlayotgan paytda sifat ko‘rsatkichlari joylashishi kerak bo‘lgan statistik chegaralardir. Agar kuzatilayotgan ko‘rsatkichlar ushbu chegaralar ichida joylashsa, jarayon barqaror deb hisoblanadi. Agar ma’lumotlar belgilangan chegaralardan tashqariga chiqsa yoki ma’lum tartibsiz o‘zgarishlar kuzatilsa, bu ishlab chiqarish jarayonida muayyan muammo mavjudligini ko‘rsatadi.

Ushbu usul yordamida korxona tasodifiy va tizimli o‘zgarishlarni bir-biridan ajratish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tasodifiy o‘zgarishlar — bu ishlab chiqarish jarayonida tabiiy ravishda yuzaga keladigan va jarayonning umumiy holatiga katta ta’sir ko‘rsatmaydigan kichik farqlardir. Masalan, xomashyoning kichik farqlanishi yoki ishlab chiqarish sharoitidagi mayda o‘zgarishlar shunday holatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Tizimli o‘zgarishlar esa jarayonda ma’lum bir sabab tufayli yuzaga keladigan va mahsulot sifatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan og‘ishlarni anglatadi.

Nazorat kartalaridan foydalanish orqali korxona ishlab chiqarish jarayonidagi muammolarni erta bosqichda aniqlash imkoniga ega bo‘ladi. Masalan, agar mahsulot sifat ko‘rsatkichlari asta-sekin belgilangan me’yorlardan chetlasha boshlasa, mutaxassislar ushbu holatning sabablarini o‘rganadi va zarur texnik yoki tashkiliy choralarni amalga oshiradi. Bu esa katta hajmdagi nuqsonli mahsulot ishlab chiqarilishining oldini oladi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Nazorat kartalari usulining yana bir muhim afzalligi ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy takomillashtirish imkonini berishidir. Statistik ma’lumotlarni muntazam tahlil qilish orqali korxona texnologik jarayonlarning zaif tomonlarini aniqlaydi, uskunalarning ishlash holatini baholaydi va sifatni yaxshilash bo‘yicha aniq qarorlar qabul qiladi.

Natijada mahsulot sifati barqarorlashadi, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar kamayadi va resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi.

Nazorat kartalari korxonalarda sifat madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Chunki ushbu usul ishlab chiqarish jarayonlarini faqat yakuniy natija asosida emas, balki jarayonning barcha bosqichlarini kuzatish orqali boshqarish imkonini beradi. Bu esa sifat muammolarini faqat aniqlash emas, balki ularning kelib chiqish sabablarini bartaraf etishga yo‘naltirilgan yondashuvni shakllantiradi.

Nazorat kartalari usuli sifatni statistik nazorat qilishning samarali vositalaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta’minlash, sifat ko‘rsatkichlarini nazorat qilish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Ushbu usuldan foydalanish orqali korxonalar mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va texnologik jarayonlarning ishonchliligini ta’minlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Statistik taqsimot va tahlil usullari sifatni boshqarish tizimida ishlab chiqarish jarayonlaridan olingan ma’lumotlarni ilmiy asosda o‘rganish, qayta ishlash va ulardan amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qiluvchi muhim statistik vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu usullar yordamida mahsulot sifatini ifodalovchi turli ko‘rsatkichlar, jumladan, o‘lchamlar, texnik parametrlar, mustahkamlik darajasi, aniqlik ko‘rsatkichlari va boshqa sifat mezonlari matematik jihatdan tahlil qilinadi. Statistik tahlilning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan o‘zgarishlarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va sifat ko‘rsatkichlarini barqaror holatda ushlab turish uchun zarur boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Statistik tahlil — bu ishlab chiqarish jarayonida to‘plangan ma’lumotlarni matematik va statistik usullar yordamida o‘rganish, ular orasidagi bog‘liqliklarni aniqlash hamda muayyan xulosalar chiqarish jarayonidir. Ushbu yondashuv orqali korxona mahsulot sifatining haqiqiy holatini baholaydi, ishlab chiqarish jarayonlaridagi kamchiliklarni aniqlaydi va sifatni yaxshilash bo‘yicha samarali choralarni belgilaydi. Statistik tahlil oddiy kuzatuvlardan farqli ravishda

aniq hisob-kitoblarga asoslanadi va qarorlarni ishonchli ma’lumotlar asosida qabul qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish jarayonida har bir mahsulotning sifat ko‘rsatkichlari ma’lum darajada farq qilishi mumkin. Masalan, bir xil texnologiya asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning o‘lchamlari yoki texnik xususiyatlarida kichik tafovutlar mavjud bo‘lishi tabiiy hol hisoblanadi. Statistik taqsimot usullari aynan mana shu farqlarni o‘rganish, ularning qanchalik katta yoki kichik ekanligini aniqlash hamda mahsulot sifatining umumiy holatini baholash imkonini beradi.

Statistik taqsimot — bu ma’lum bir sifat ko‘rsatkichining turli qiymatlar orasida qanday joylashganligini va qanchalik tez-tez uchrashini ifodalovchi matematik tavsifdir. Ushbu usul yordamida mahsulotlarning sifat ko‘rsatkichlari qanday tarqalganligi, o‘rtacha qiymati, eng ko‘p uchraydigan holatlari va me’yorlardan chetlanish darajasi aniqlanadi. Statistik taqsimot ishlab chiqarish jarayonining umumiy holatini tushunish va undagi o‘zgarishlarni baholash uchun muhim ahamiyatga ega.

Statistik taqsimot tahlili jarayonida bir nechta asosiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi. Jumladan, o‘rtacha qiymat, dispersiya, standart og‘ish va boshqa matematik mezonlar mahsulot sifatining barqarorligini aniqlashga yordam beradi. O‘rtacha qiymat — bu ma’lum ko‘rsatkichlarning umumiy yig‘indisini ularning soniga bo‘lish orqali aniqlanadigan asosiy statistik ko‘rsatkich bo‘lib, mahsulot sifatining umumiy darajasini ifodalaydi. Standart og‘ish esa mahsulot ko‘rsatkichlarining o‘rtacha qiymatdan qanchalik farq qilishini ko‘rsatadi va ishlab chiqarish jarayonining aniqlik darajasini baholash imkonini beradi.

Statistik tahlil usullarining asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular ishlab chiqarish jarayonidagi yashirin muammolarni aniqlash imkonini beradi. Ba’zan mahsulotlar tashqi ko‘rinishda belgilangan talablarga javob berishi mumkin, biroq statistik tahlil natijasida sifat ko‘rsatkichlarida asta-sekin yuzaga kelayotgan salbiy o‘zgarishlar aniqlanishi mumkin. Bunday holatlarda korxona muammoning kelib

chiqish sabablarini o‘rganib, ishlab chiqarish jarayonlariga zarur o‘zgartirishlar kiritadi.

Statistik taqsimot usullari ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishda ham katta ahamiyatga ega. Ushbu tahlil yordamida korxona texnologik jarayonlarning qaysi bosqichlarida sifat o‘zgarishlari yuzaga kelayotganini aniqlashi mumkin. Masalan, ma’lum bir uskuna yoki texnologik operatsiya mahsulot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan bo‘lsa, statistik ma’lumotlar orqali ushbu holat aniqlanadi va uni bartaraf etish bo‘yicha amaliy choralar ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, statistik tahlil usullari ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga ham yordam beradi. Chunki sifat ko‘rsatkichlaridagi og‘ishlarni oldindan aniqlash orqali korxona nuqsonli mahsulot ishlab chiqarilishining oldini oladi, xomashyo va mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanadi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini oshiradi. Natijada mahsulot sifati yaxshilanadi va korxonaning iqtisodiy samaradorligi ortadi.

Statistik taqsimot va tahlil usullaridan foydalanish zamonaviy sifat boshqaruvi tizimlarining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu usullar ishlab chiqarish jarayonlarini faqat mavjud holati bo‘yicha baholash bilan cheklanib qolmay, balki kelajakdagi o‘zgarishlarni prognoz qilish va sifatni doimiy ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Shu sababli ko‘plab sanoat korxonalarida statistik tahlil usullari mahsulot sifatini boshqarish, texnologik jarayonlarni nazorat qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida keng qo‘llanilmoqda.

Statistik taqsimot va tahlil usullari mahsulot sifatini chuqur o‘rganish, ishlab chiqarish jarayonlaridagi o‘zgarishlarni aniqlash va sifat ko‘rsatkichlarini barqarorlashtirish imkonini beruvchi ilmiy asoslangan usullardir. Ushbu yondashuvlar yordamida korxonalar aniq ma’lumotlarga tayangan holda boshqaruv qarorlarini qabul qiladi, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtiradi va yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlaydi.

Pareto tahlili sifatni boshqarish tizimida ishlab chiqarish jarayonlaridagi muammolarni aniqlash, ularning kelib chiqish

sabablarini baholash va eng muhim omillarni ajratib ko‘rsatish uchun qo‘llaniladigan statistik tahlil usullaridan biridir. Ushbu usulning asosiy mohiyati shundan iboratki, ishlab chiqarishdagi barcha kamchiliklar bir xil darajada ta’sir ko‘rsatmaydi, balki ko‘pincha muammolarning katta qismi cheklangan miqdordagi asosiy sabablar natijasida yuzaga keladi. Shu sababli korxona barcha muammolarni bir vaqtning o‘zida hal qilishga harakat qilish o‘rniga, eng katta ta’sir ko‘rsatayotgan omillarni aniqlab, aynan ularga ustuvor e’tibor qaratadi.

Pareto tahlili — bu sifat muammolarini ularning uchrash chastotasi yoki ishlab chiqarishga ta’sir darajasi bo‘yicha tartiblash va eng muhim sabablarni aniqlashga xizmat qiluvchi analitik usuldir. Ushbu usul ko‘pincha Pareto diagrammasi yordamida amalga oshiriladi. Pareto diagrammasi — bu muammolar yoki nuqsonlarning ahamiyat darajasini grafik ko‘rinishda aks ettiruvchi vosita bo‘lib, unda eng ko‘p uchraydigan sabablar birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Bu esa korxona mutaxassislariga muammolarni qaysi yo‘nalishdan boshlash kerakligini aniqlashda yordam beradi.

Pareto tahlilining nazariy asosi shundan iboratki, ko‘plab ishlab chiqarish tizimlarida muammolarning asosiy qismi oz sonli sabablar bilan bog‘liq bo‘ladi. Ushbu tamoyil ko‘pincha “asosiy sabablarni aniqlash orqali katta natijalarga erishish” g‘oyasiga asoslanadi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan nuqsonlarning katta qismi bir nechta asosiy omillar, jumladan, texnologik jarayondagi xatolar, uskunalarning noto‘g‘ri ishlashi, xomashyo sifatining pastligi yoki ish jarayonidagi tashkiliy kamchiliklar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Pareto tahlili ushbu sabablarni aniqlash va ularni bartaraf etishga yo‘naltirilgan samarali choralarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Pareto tahlilini amalga oshirish jarayoni odatda bir necha bosqichlardan tashkil topadi. Avvalo, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan barcha nuqsonlar yoki muammolar haqida ma’lumotlar yig‘iladi. Keyinchalik ushbu muammolar turi, takrorlanish soni yoki ishlab chiqarishga yetkazayotgan zarari bo‘yicha guruhlanadi. Shundan so‘ng eng ko‘p uchraydigan muammolar aniqlanadi va ularning umumiy sifat ko‘rsatkichlariga ta’siri baholanadi. Yakuniy bosqichda esa eng

muhim sabablarni kamaytirish yoki butunlay bartaraf etish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Pareto tahlilining asosiy afzalliklaridan biri korxonaga vaqt va resurslardan oqilona foydalanish imkonini berishidir. Agar ishlab chiqarishda ko‘plab turdagi nuqsonlar mavjud bo‘lsa, ularning barchasini bir xil darajada hal qilish ko‘p vaqt va mablag‘ talab qilishi mumkin. Pareto usuli esa eng katta zarar keltirayotgan muammolarni aniqlab, korxona imkoniyatlarini aynan shu yo‘nalishga yo‘naltirishga yordam beradi. Masalan, ma’lum bir ishlab chiqarish korxonasida tayyor mahsulotlarda turli xil nuqsonlar aniqlanishi mumkin. Statistik tahlil natijasida ushbu nuqsonlarning aksariyati bitta ishlab chiqarish uskunasining noto‘g‘ri sozlanishi yoki ma’lum bir texnologik operatsiyaning talab darajasida bajarilmasligi sababli yuzaga kelayotgani aniqlansa, korxona barcha jarayonlarni o‘zgartirish o‘rniga aynan shu muammoni bartaraf etishga e’tibor qaratadi. Natijada qisqa vaqt ichida mahsulot sifati yaxshilanadi va ishlab chiqarish samaradorligi oshadi.

Pareto tahlili mahsulot sifatini boshqarishda profilaktik yondashuvni shakllantirishga ham yordam beradi. Ya’ni korxona faqat yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish bilan cheklanib qolmay, balki kelajakda shunga o‘xshash kamchiliklarning oldini olish choralarini ham ishlab chiqadi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini oshiradi va mahsulot sifatining doimiy ravishda yuqori darajada saqlanishini ta’minlaydi.

Ushbu usul boshqa statistik sifat nazorati vositalari bilan birgalikda qo‘llanilganda yanada samarali natijalar beradi. Masalan, nazorat kartalari, sabab va natija diagrammalari hamda statistik tahlil usullari bilan birgalikda Pareto tahlilidan foydalanish muammolarni chuqurroq o‘rganish va ularning haqiqiy sabablarini aniqlash imkonini yaratadi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda Pareto tahlili sifat menejmenti tizimining muhim elementlaridan biri sifatida keng qo‘llanilmoqda.

Pareto tahlili ishlab chiqarishdagi muammolarni aniqlash, ularning asosiy sabablarini belgilash va sifatni yaxshilash bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni tanlash imkonini beruvchi samarali statistik usuldir. Ushbu yondashuv yordamida korxonalar mavjud resurslardan oqilona

foydalanadi, eng muhim kamchiliklarni bartaraf etadi, mahsulot sifatini oshiradi va ishlab chiqarish jarayonlarining umumiy samaradorligini yaxshilaydi.

Gistogramma usuli sifatni statistik nazorat qilish jarayonida ishlab chiqarish ma’lumotlarini tahlil qilish va mahsulot sifat ko‘rsatkichlarining qanday taqsimlanganligini aniqlash uchun foydalaniladigan muhim grafik-statistik vositalardan biridir. Ushbu usul yordamida ma’lum bir sifat ko‘rsatkichining qiymatlari qanday tarqalganligi, ularning o‘zaro farqi va ishlab chiqarish jarayonidagi umumiy holati ko‘rgazmali shaklda aks ettiriladi. Gistogramma ishlab chiqarish jarayonida yig‘ilgan katta hajmdagi ma’lumotlarni oddiy va tushunarli ko‘rinishga keltirish imkonini beradi, natijada mutaxassislar mahsulot sifatidagi o‘zgarishlarni tezroq aniqlash va baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Gistogramma — bu ma’lum bir ko‘rsatkich qiymatlarining takrorlanish chastotasini ustunlar shaklida ifodalovchi statistik grafik tasvirlash usulidir. Ushbu vosita yordamida mahsulotlarning o‘lchamlari, texnik xususiyatlari, og‘irligi, mustahkamligi yoki boshqa sifat mezonlari bo‘yicha olingan ma’lumotlar guruhlarga ajratiladi va ularning taqsimlanish holati tahlil qilinadi. Gistogrammaning asosiy vazifasi ma’lumotlar orasidagi umumiy qonuniyatlarni aniqlash, sifat ko‘rsatkichlarining me’yoriy chegaralarda joylashganligini baholash va ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini tekshirishdan iboratdir.

Ishlab chiqarish jarayonlarida bir xil texnologiya asosida tayyorlangan mahsulotlarning sifat ko‘rsatkichlari doimo mutlaq bir xil bo‘lavermaydi. Turli texnologik omillar, xomashyo xususiyatlari, uskunalarning ishlash holati yoki inson omili sababli ma’lum darajada farqlar yuzaga kelishi mumkin. Gistogramma aynan shu farqlarni o‘rganishga yordam beradi va mahsulot sifatining qaysi yo‘nalishda o‘zgarayotganini ko‘rsatadi. Masalan, mahsulot o‘lchamlari bo‘yicha tuzilgan gistogramma orqali ishlab chiqarilgan detallar belgilangan standartlarga qanchalik mos kelishi aniqlanishi mumkin.

Gistogramma usulining muhim afzalliklaridan biri murakkab statistik ma’lumotlarni sodda va tushunarli shaklda namoyish etish

imkoniyatidir. Oddiy raqamli ko‘rsatkichlar orqali ma’lumotlarning umumiy holatini tushunish qiyin bo‘lishi mumkin, biroq grafik ko‘rinishdagi gistogramma yordamida mahsulot sifatining tarqalishi, o‘rtacha holati va chetlanish darajasini tezda aniqlash mumkin bo‘ladi. Shu sababli ushbu usul sifat menejmenti tizimida qaror qabul qilish jarayonini yengillashtiruvchi samarali vosita sifatida qo‘llaniladi.

Gistogramma yordamida korxona ishlab chiqarish jarayonidagi muayyan kamchiliklarni ham aniqlashi mumkin. Agar ma’lumotlar belgilangan sifat chegaralaridan tashqarida ko‘p uchrasa, bu texnologik jarayonda muammo mavjudligini ko‘rsatadi. Bunday holatda korxona mutaxassislari muammoning sabablarini o‘rganib, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish yoki texnologik sozlash ishlarini amalga oshiradilar. Natijada mahsulot sifatining barqarorligi oshadi va nuqsonli mahsulotlar soni kamayadi. Gistogramma ishlab chiqarish jarayonlarini solishtirish va samaradorlikni baholash imkonini beradi. Masalan, korxona yangi texnologiyani joriy qilgandan so‘ng mahsulot sifatidagi o‘zgarishlarni gistogramma yordamida tahlil qilishi mumkin. Olingan natijalar asosida yangi texnologiyaning samaradorligi va mahsulot sifatiga ta’siri aniqlanadi.

Sabab va natija diagrammasi sifat muammolarining kelib chiqish sabablarini aniqlash va ularni tizimli ravishda tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan muhim boshqaruv usullaridan biridir. Ushbu usul ko‘pincha ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan nuqsonlar, sifat pasayishi yoki texnologik kamchiliklarning asosiy sabablarini aniqlash maqsadida ishlatiladi. Diagrammaning asosiy vazifasi muammoning faqat tashqi ko‘rinishini emas, balki uning chuqur sabablarini o‘rganish va samarali yechim ishlab chiqishga yordam berishdan iboratdir.

Sabab va natija diagrammasi — bu muayyan muammoning yuzaga kelishiga ta’sir qiluvchi barcha omillarni guruhlash va ular o‘rtasidagi bog‘liqliklarni ko‘rsatishga xizmat qiluvchi tahliliy vositadir. Ushbu diagramma ko‘pincha o‘zining shakli sababli “baliq suyagi diagrammasi” deb ham yuritiladi. Unda asosiy muammo markaziy qismda ko‘rsatiladi, unga ta’sir qiluvchi sabablar esa alohida

yo‘nalishlar sifatida tasvirlanadi. Mazkur usul ishlab chiqarishdagi sifat muammolarini tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi. Chunki mahsulot sifatining pasayishi odatda faqat bitta sabab bilan bog‘liq bo‘lmaydi, balki bir nechta omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Masalan, mahsulotdagi nuqsonlarga xomashyo sifati, ishlab chiqarish uskunalarining texnik holati, xodimlarning malakasi, texnologik jarayonlarning to‘g‘ri tashkil etilishi yoki boshqaruv tizimidagi kamchiliklar sabab bo‘lishi mumkin.

Sabab va natija diagrammasini tuzishda odatda asosiy ta’sir qiluvchi omillar bir nechta guruhlarga ajratiladi. Jumladan, materiallar, uskunalar, mehnat resurslari, texnologik jarayonlar, ishlab chiqarish muhiti va boshqaruv omillari kabi yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Har bir guruh ichida esa muammoni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan aniq sabablar aniqlanadi. Bu esa mutaxassislarga muammoni chuqurroq tushunish va eng muhim sabablarni belgilash imkonini beradi. Ushbu usulning asosiy afzalligi shundaki, u muammolarni tasodifiy tarzda emas, balki aniq tahlil asosida hal qilish imkonini yaratadi. Ishlab chiqarishda yuzaga kelgan sifat muammosini faqat natija bo‘yicha baholash ko‘pincha yetarli bo‘lmaydi, chunki haqiqiy sabab yashirin bo‘lishi mumkin. Sabab va natija diagrammasi yordamida esa muammoning kelib chiqish manbasi aniqlanadi va uni bartaraf etishga qaratilgan samarali choralar ishlab chiqiladi.

Masalan, korxonada tayyor mahsulotlarning ma’lum qismi talab darajasidagi sifatga ega emasligi aniqlansa, ushbu diagramma yordamida muammoning barcha ehtimoliy sabablari tahlil qilinadi. Tekshiruv natijasida nuqsonlar noto‘g‘ri sozlangan uskuna, yetarli malakaga ega bo‘lmagan xodimlar yoki sifatsiz xomashyo bilan bog‘liq ekanligi aniqlanishi mumkin. Shundan so‘ng korxona aynan asosiy sabablarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan choralarni amalga oshiradi.

Sabab va natija diagrammasi sifat boshqaruvi tizimida doimiy takomillashtirish jarayonining muhim vositasi hisoblanadi. Ushbu usul korxonalarga mavjud muammolarni aniqlash, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va mahsulot sifatini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, u xodimlar o‘rtasida muammolarni birgalikda hal

qilish madaniyatini shakllantiradi va boshqaruv qarorlarini yanada asoslangan holda qabul qilishga yordam beradi.

Gistogramma va sabab-natija diagrammasi sifatni statistik nazorat qilish tizimining muhim vositalari bo‘lib, ular ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish, mahsulot sifatidagi o‘zgarishlarni aniqlash va muammolarning asosiy sabablarini topish imkonini beradi. Gistogramma ma’lumotlarning tarqalishini ko‘rsatib bersa, sabab va natija diagrammasi ushbu o‘zgarishlarning kelib chiqish omillarini aniqlashga yordam beradi. Ushbu usullardan samarali foydalanish korxonalarda sifat darajasini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Sifatni nazorat qilishning statistik usullari korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda boshqarish imkonini beradi. Ushbu usullar yordamida korxona mahsulot sifatidagi o‘zgarishlarni oldindan aniqlaydi, nuqsonlar sonini kamaytiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Statistik tahlil natijalari asosida qabul qilingan qarorlar subyektiv fikrlarga emas, balki aniq ma’lumotlarga asoslanadi.

Statistik nazorat usullarining yana bir muhim afzalligi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini berishidir. Nuqsonli mahsulotlarni ishlab chiqarish, qayta ishlash yoki almashtirish bilan bog‘liq xarajatlar kamayadi. Bundan tashqari, resurslardan samarali foydalanish, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va ishlab chiqarish barqarorligini oshirish imkoniyati yaratiladi. Ushbu usullar mahsulot sifatini doimiy ravishda yaxshilashga ham xizmat qiladi. Chunki statistik tahlil orqali korxona ishlab chiqarish jarayonidagi zaif tomonlarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq choralarni ishlab chiqadi. Natijada mahsulot sifati oshadi, iste’molchilar talablarini qondirish darajasi yaxshilanadi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi kuchayadi.

Sifatni nazorat qilishning statistik usullari zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida sifat boshqaruvining muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu usullar matematik va statistik tahlil yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish, mahsulot sifatini baholash va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlash

imkonini beradi. Statistik nazoratdan samarali foydalanish orqali korxonalar yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va uzoq muddatli raqobat ustunligini ta’minlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarishda sifat tushunchasi qanday mazmunga ega va uning korxona faoliyatidagi ahamiyati nimadan iborat?
2. Mahsulot sifatiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar qaysilar va ular ishlab chiqarish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Sifatni boshqarish tizimining asosiy vazifalari nimalardan iborat va u korxona samaradorligini qanday oshiradi?
4. Statistik sifat nazorati usullarining mohiyati nimada va ular ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishda qanday qo‘llaniladi?
5. Nazorat kartalari usuli qanday ishlaydi va undan foydalanish orqali qanday sifat muammolarini aniqlash mumkin?
6. Pareto tahlilining asosiy maqsadi nima va ushbu usul yordamida ishlab chiqarishdagi muammolar qanday aniqlanadi?
7. Gistogramma usuli qanday vazifani bajaradi va u mahsulot sifat ko‘rsatkichlarini tahlil qilishda qanday ahamiyatga ega?
8. Sabab va natija diagrammasi yordamida sifat muammolarining kelib chiqish sabablarini aniqlash jarayoni qanday amalga oshiriladi?
9. Statistik sifat nazorati usullaridan kompleks foydalanish korxonaning mahsulot sifati va raqobatbardoshligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

X BOB. ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI BOSHQARISH

10.1. Ishlab chiqarish quvvati tushunchasi, unga ta’sir etuvchi omillar, hisoblash usullari.

10.2. Quvvatni hisoblash, quvvat zahiralari. Quvvat konjugatsiya koeffitsienti.

10.3. Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash.

10.1. Ishlab chiqarish quvvati tushunchasi, unga ta’sir etuvchi omillar, hisoblash usullari.

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi eng muhim boshqaruv yo‘nalishlaridan biridir. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi nafaqat mahsulot ishlab chiqarish hajmiga, balki ishlab chiqarish xarajatlarini ilmiy asosda rejalashtirish, nazorat qilish va optimallashtirish darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Xarajatlarni samarali boshqarish korxonaga mahsulot tannarxini pasaytirish, resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda bozordagi raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi uzluksiz va kompleks boshqaruv tizimi sifatida qaraladi.

Ishlab chiqarish xarajatlari — bu mahsulot ishlab chiqarish, ish bajarish yoki xizmat ko‘rsatish jarayonida sarflanadigan moddiy, mehnat, moliyaviy va boshqa iqtisodiy resurslarning pul shaklida ifodalangan qiymatidir. Mazkur xarajatlar tarkibiga xomashyo va materiallar qiymati, yoqilg‘i va energiya sarfi, asosiy va yordamchi ishchilarning mehnat haqi, ijtimoiy ajratmalar, asosiy vositalarning amortizatsiyasi, uskunalarni ta’mirlash xarajatlari hamda ishlab chiqarish bilan bog‘liq boshqa sarf-xarajatlar kiradi. Xarajatlarni boshqarishning asosiy maqsadi ularni asossiz ravishda qisqartirish emas, balki mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligini saqlagan holda mavjud resurslardan maksimal darajada oqilona foydalanishni ta’minlashdan iboratdir.

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir necha bosqichlardan iborat. Avvalo, korxonada kelgusidagi ishlab chiqarish faoliyati uchun xarajatlar rejalashtiriladi. *Xarajatlarni rejalashtirish* — bu mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo‘ladigan resurslar hajmini oldindan aniqlash va ularning qiymatini iqtisodiy jihatdan asoslash jarayonidir. Rejalashtirish natijasida ishlab chiqarish dasturlari, xarajatlar smetalari va resurslardan foydalanish me’yorlari ishlab chiqiladi. Mazkur jarayon korxonaga moliyaviy imkoniyatlarini oldindan baholash, xarajatlarning o‘sish xavfini kamaytirish va ishlab chiqarish faoliyatini barqaror tashkil etish imkonini yaratadi.

Rejalashtirishdan keyingi muhim bosqich xarajatlarni hisobga olish va nazorat qilish hisoblanadi. Xarajatlar nazorati — bu rejalashtirilgan va amalda yuzaga kelgan xarajatlarni muntazam taqqoslash, ularning tarkibini tahlil qilish hamda me’yorlardan chetlanish sabablarini aniqlash jarayonidir. Ushbu nazorat yordamida resurslardan foydalanish samaradorligi baholanadi, ortiqcha sarf-xarajatlar aniqlanadi va ularni kamaytirishga qaratilgan boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi. Xarajatlar ustidan doimiy nazorat o‘rnatilishi ishlab chiqarish intizomini mustahkamlaydi, moliyaviy yo‘qotishlarning oldini oladi va korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishda ularni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Amaliyotda xarajatlar odatda moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, amortizatsiya ajratmalari va boshqa ishlab chiqarish xarajatlariga ajratiladi. Bundan tashqari, ular doimiy xarajatlar va o‘zgaruvchan xarajatlar ko‘rinishida ham tasniflanadi. Doimiy xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga deyarli bog‘liq bo‘lmagan sarf-xarajatlar bo‘lsa, o‘zgaruvchan xarajatlar ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorining o‘zgarishiga mutanosib ravishda ortadi yoki kamayadi. Bunday tasnif korxonaga xarajatlarning tarkibini chuqur tahlil qilish, ularning shakllanish omillarini aniqlash va iqtisodiy jihatdan asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarishda zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Raqamli axborot tizimlari, avtomatlashtirilgan boshqaruv dasturlari va

korporativ resurslarni boshqarish tizimlari yordamida xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar real vaqt rejimida yig‘iladi, qayta ishlanadi va tahlil qilinadi. Bunday tizimlar xarajatlarning tarkibini tezkor kuzatish, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash, ishlab chiqarishdagi ortiqcha yo‘qotishlarni aniqlash va xarajatlarni optimallashtirish bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi. Natijada boshqaruv qarorlari yanada tezkor, asosli va iqtisodiy jihatdan samarali bo‘ladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish jarayonida resurslardan tejamkor foydalanish tamoyili alohida o‘rin egallaydi. Xomashyo va materiallardan oqilona foydalanish, energiya sarfini kamaytirish, texnologik yo‘qotishlarni qisqartirish, ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash va uskunalarning ish unumdorligini oshirish korxonaning umumiy xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, xodimlarning malakasini oshirish, mehnatni ilmiy tashkil etish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish ham xarajatlarni boshqarishning muhim yo‘nalishlari hisoblanadi. Bunday kompleks yondashuv mahsulot sifati pasaymagan holda tannarxni kamaytirish imkonini beradi.

Xarajatlarni boshqarishning yana bir muhim vazifasi ishlab chiqarish tannarxini iqtisodiy jihatdan asoslashdan iboratdir. Mahsulot tannarxi — bu mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan barcha ishlab chiqarish xarajatlarining puldagi ifodasidir. Tannarxni pasaytirish korxonaning foydasini oshirish, investitsiya imkoniyatlarini kengaytirish va mahsulot narxini raqobatbardosh darajada belgilash imkonini beradi. Shu sababli korxonalarda tannarxni shakllantiruvchi omillar muntazam tahlil qilinadi va xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha innovatsion yechimlar izlab boriladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish korxonaning iqtisodiy samaradorligini ta’minlovchi, resurslardan oqilona foydalanishni tashkil etuvchi va mahsulot tannarxini optimallashtirishga xizmat qiluvchi kompleks boshqaruv tizimidir. Xarajatlarni ilmiy asosda rejalashtirish, ularni doimiy nazorat qilish, iqtisodiy tahlilni amalga oshirish va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini qo‘llash orqali korxona ishlab

chiqarish samaradorligini oshirishi, moliyaviy barqarorligini mustahkamlashi hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobat ustunligiga erishishi mumkin. Shu bois ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarish zamonaviy sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Ishlab chiqarish quvvati — bu korxonaning mavjud texnik vositalari, ishlab chiqarish maydonlari, mehnat resurslari, texnologik imkoniyatlari va tashkiliy sharoitlaridan samarali foydalangan holda ma’lum vaqt davomida ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan mahsulotning maksimal hajmini ifodalovchi iqtisodiy-texnik ko‘rsatkichdir. Ushbu tushuncha korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini baholashda, ishlab chiqarish rejalari va strategik qarorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Ishlab chiqarish quvvati faqatgina ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini emas, balki korxonaning mavjud imkoniyatlaridan qanchalik samarali foydalanayotganini ham ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish quvvati korxonaning texnologik salohiyatini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Texnologik salohiyat — bu korxonaning zamonaviy uskunalar, ilg‘or ishlab chiqarish usullari va malakali mutaxassislar yordamida mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini bildiruvchi tushunchadir. Korxonaning ishlab chiqarish quvvati aynan ushbu omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Agar korxona zamonaviy texnologiyalarga ega bo‘lsa, ishlab chiqarish jarayonlari to‘g‘ri tashkil qilinsa va mavjud resurslardan oqilona foydalanilsa, uning ishlab chiqarish quvvati yuqori darajada bo‘ladi.

Ishlab chiqarish quvvati odatda ma’lum vaqt birligi asosida aniqlanadi. Masalan, korxonaning bir yil, bir oy yoki bir smena davomida ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan mahsulot hajmi uning ishlab chiqarish quvvatini belgilaydi. Bunda uskunalarning ishlash vaqti, ishlab chiqarish jarayonining davomiyligi, mahsulot turi, texnologik operatsiyalarning murakkabligi va ishlab chiqarish sharoitlari hisobga olinadi. Shu sababli ishlab chiqarish quvvati doimiy o‘zgarmas ko‘rsatkich emas, balki korxonaning texnik va tashkiliy rivojlanishiga qarab o‘zgarib turadigan ko‘rsatkich hisoblanadi.

Korxonadagi mashina, mexanizm va texnologik qurilmalarning soni hamda unumdorligi ishlab chiqarish quvvatiga bevosita ta’sir qiladi. Zamonaviy va yuqori samaradorlikka ega uskunalar yordamida qisqa vaqt ichida ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish mumkin. Aksincha, eskirgan yoki texnik jihatdan imkoniyatlari cheklangan uskunalar ishlab chiqarish hajmining pasayishiga olib kelishi mumkin. Korxonaning ishlab chiqarish binolari, sexlari va ish joylarining hajmi ham ishlab chiqarish quvvatini belgilovchi omillardan biridir.

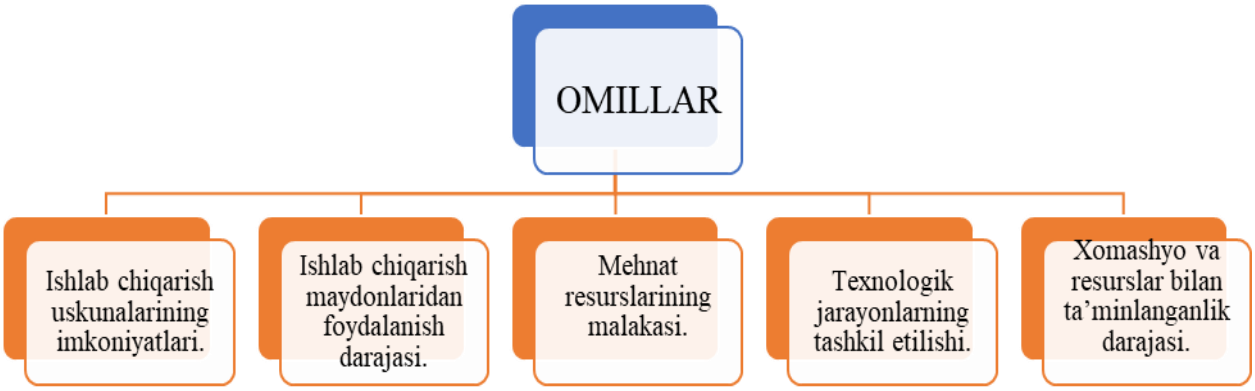

Rasm 10.1. Ishlab chiqarish quvvatini aniqlashda omillari.

Maydonlardan oqilona foydalanish, ish joylarini to‘g‘ri tashkil etish va ishlab chiqarish oqimini samarali yo‘lga qo‘yish korxonaning umumiy imkoniyatlarini oshiradi.

Ishlab chiqarish jarayonida inson omili katta ahamiyatga ega bo‘lib, xodimlarning bilim darajasi, tajribasi va kasbiy ko‘nikmalari ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir qiladi. Malakali ishchilar texnologik jarayonlarni tez va sifatli bajarib, uskunalardan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Ishlab chiqarish quvvati texnologik jarayonlarning qanchalik samarali tashkil qilinganligiga ham bog‘liq. Jarayonlarning to‘g‘ri rejalashtirilishi, ortiqcha vaqt yo‘qotishlarining kamaytirilishi va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Korxonaning zarur xomashyo, materiallar, energiya va boshqa resurslar bilan uzluksiz ta’minlanishi ishlab chiqarish quvvatidan to‘liq foydalanishga imkon beradi. Resurs yetishmovchiligi esa ishlab

chiqarish hajmining kamayishiga va korxona imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmasligiga sabab bo‘lishi mumkin. Ishlab chiqarish quvvati korxona faoliyatini rejalashtirish jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Korxona rahbariyati ishlab chiqarish quvvati haqidagi ma’lumotlar asosida mahsulot ishlab chiqarish hajmini belgilaydi, zarur resurslarni rejalashtiradi va kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlaydi. Bundan tashqari, ushbu ko‘rsatkich yangi uskunalarni xarid qilish, ishlab chiqarishni kengaytirish yoki texnologik jarayonlarni takomillashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilishda ham asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish quvvatidan samarali foydalanish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishga yordam beradi. Agar korxona mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalansa, mahsulot ishlab chiqarish hajmi ortadi, mahsulot tannarxi kamayadi va bozordagi raqobatbardoshlik kuchayadi. Aksincha, ishlab chiqarish quvvatlaridan yetarlicha foydalanmaslik uskunalarning bekor turib qolishiga, resurslarning samarasiz sarflanishiga va iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Ishlab chiqarish sharoitida korxonalar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish uchun innovatsion texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va raqamli ishlab chiqarish vositalaridan foydalanmoqda. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish quvvatlarini boshqarish korxonaning bozor talablariga moslashuvchanligini oshiradi.

Ishlab chiqarish quvvati korxonaning ma’lum vaqt ichida mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini ifodalovchi muhim texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichdir. U korxonaning uskunalari, texnologiyalari, mehnat resurslari va tashkiliy jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ishlab chiqarish samaradorligini baholashda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish quvvatidan oqilona foydalanish korxonaga xarajatlarni kamaytirish, mahsulot hajmini oshirish, sifatni yaxshilash va bozordagi raqobatbardosh mavqeini mustahkamlash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish quvvati korxonaning ma’lum vaqt davomida mavjud texnik, texnologik va tashkiliy imkoniyatlardan foydalangan holda ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan mahsulot hajmini ifodalovchi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Ushbu ko‘rsatkichga turli xil ichki va tashqi omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish quvvatidan samarali foydalanish faqatgina uskunalar soni yoki ishlab chiqarish maydonining kattaligiga emas, balki texnologik jarayonlarning tashkil etilishi, mehnat resurslarining sifati, boshqaruv darajasi va mavjud resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlariga ham bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli korxona ishlab chiqarish quvvatini oshirish uchun unga ta’sir qiluvchi barcha omillarni chuqur o‘rganishi va ularni samarali boshqarishi zarur.

Ishlab chiqarish quvvatiga ta’sir qiluvchi omillar ko‘p qirrali bo‘lib, ular korxonaning texnik imkoniyatlari, texnologik jarayonlari, mehnat resurslari, moddiy ta’minoti va boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu omillarni to‘g‘ri boshqarish orqali korxona ishlab chiqarish hajmini oshirishi, mahsulot sifatini yaxshilashi va mavjud resurslardan samarali foydalanishi mumkin. Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish quvvatini rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash — bu korxonaning mavjud texnik vositalari, ishlab chiqarish maydonlari, mehnat resurslari va texnologik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ma’lum vaqt davomida qancha miqdorda mahsulot ishlab chiqarishi mumkinligini aniqlash jarayonidir. Ushbu hisoblash usullari korxonaning real ishlab chiqarish imkoniyatlarini baholash, ishlab chiqarish rejalarini tuzish, resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash va kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash uchun xizmat qiladi. Ishlab chiqarish quvvatini to‘g‘ri hisoblash korxonaga mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishdagi ortiqcha yo‘qotishlarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish quvvati odatda ma’lum vaqt oralig‘ida, masalan, bir yil, bir oy yoki bir smena davomida ishlab chiqarilishi mumkin

bo‘lgan maksimal mahsulot hajmi bilan ifodalanadi. Uni aniqlashda asosiy ishlab chiqarish vositalarining ishlash imkoniyatlari, uskunalarning unumdorligi, ish vaqtining davomiyligi, texnologik jarayonlarning murakkabligi va ishlab chiqarilayotgan mahsulot turi hisobga olinadi. Hisoblash jarayonida faqat nazariy imkoniyatlar emas, balki amaliy ishlab chiqarish sharoitlari ham e’tiborga olinadi, chunki real ishlab chiqarish jarayonida texnik xizmat ko‘rsatish, uskunalarni sozlash, xodimlarning ish faoliyati va boshqa tashkiliy omillar ham mavjud bo‘ladi.

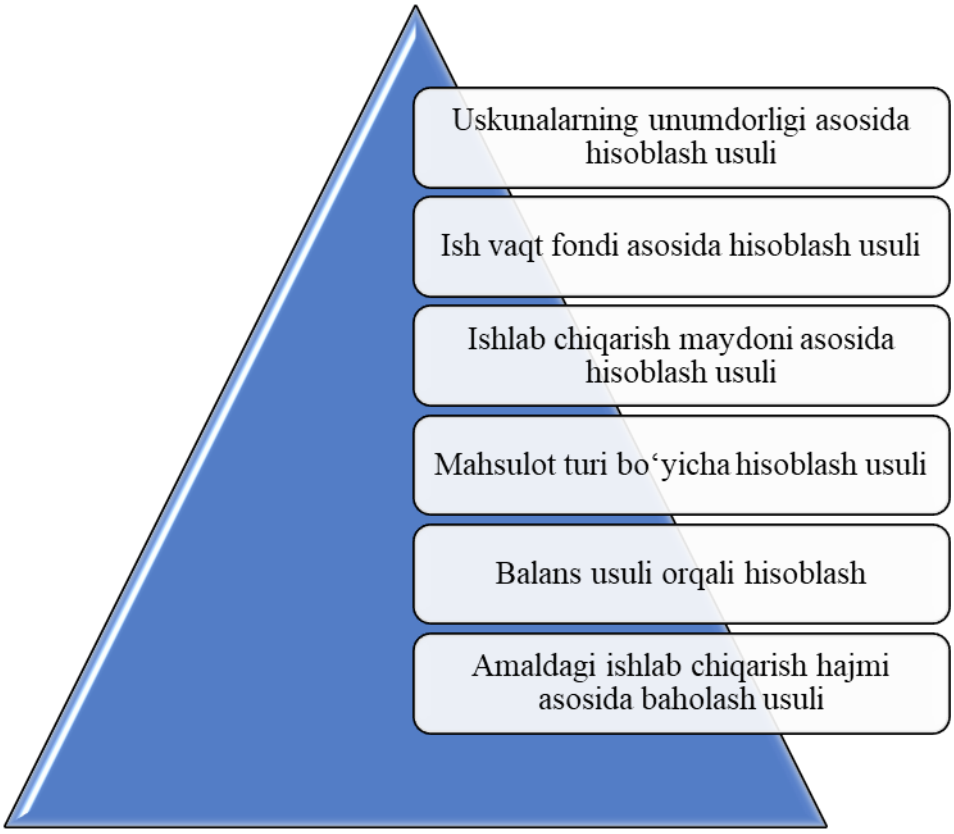

Rasm 10.2. Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash usullari.

Uskunalarning unumdorligi asosida hisoblash usuli ishlab chiqarish quvvatini aniqlashda eng ko‘p qo‘llaniladigan usullardan biri hisoblanadi. Bunda asosiy e’tibor korxonadagi texnologik uskunalarning ishlab chiqarish imkoniyatlariga qaratiladi. Uskuna unumdorligi — bu ma’lum vaqt davomida bitta uskuna tomonidan ishlab chiqarilishi mumkin bo‘lgan mahsulot miqdorini bildiruvchi ko‘rsatkichdir. Mazkur usul orqali ishlab chiqarish quvvati uskunalar soni, har bir uskunaning ish samaradorligi va foydalaniladigan vaqt miqdori asosida aniqlanadi.

Agar korxonada ko‘p sonli va yuqori unumdorlikka ega uskunalar mavjud bo‘lsa, ishlab chiqarish quvvati ham yuqori bo‘ladi. Hisoblash jarayonida uskunalarning ishlash vaqti, texnik tanaffuslar, ta’mirlash ishlari va boshqa vaqt yo‘qotishlari ham hisobga olinadi. Masalan, bir xil mahsulot ishlab chiqaruvchi bir nechta mashinalarning umumiy ishlab chiqarish imkoniyatlari aniqlanib, ularning yig‘indisi korxonaning umumiy ishlab chiqarish quvvatini tashkil qiladi. Ushbu yondashuv ayniqsa mashinasozlik, metallga ishlov berish va katta hajmdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarda keng qo‘llaniladi.

Ishlab chiqarish quvvatini aniqlashda muhim omillardan biri korxonaning foydalanishi mumkin bo‘lgan ish vaqtidir. Ish vaqt fondi — bu uskunalar yoki ishchilar ma’lum davr davomida amalda ishlashi mumkin bo‘lgan umumiy vaqt miqdoridir. Ushbu usulda ishlab chiqarish quvvati uskunalarning ish vaqti va ularning belgilangan vaqt ichidagi ishlab chiqarish samaradorligi asosida aniqlanadi. Bunda kalendar vaqt, bayram kunlari, dam olish kunlari, rejalashtirilgan ta’mirlash va texnik xizmat ko‘rsatish vaqtlaridan kelib chiqib haqiqiy ish vaqti belgilanadi. Ish vaqt fondidan qanchalik samarali foydalanilsa, korxonaning ishlab chiqarish quvvati shunchalik yuqori bo‘ladi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonlarida bekor turib qolishlarni kamaytirish va ish vaqtini samarali tashkil etish korxona imkoniyatlarini oshirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

Ba’zi korxonalarda ishlab chiqarish quvvati nafaqat uskunalar, balki ishlab chiqarish maydonlarining imkoniyatlari asosida ham aniqlanadi. Ishlab chiqarish maydoni — bu mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari amalga oshiriladigan sexlar, bo‘limlar va ish joylari joylashgan hudud hisoblanadi. Ushbu usulda ishlab chiqarish maydonining hajmi, unda joylashgan uskunalar soni, ish joylarining tashkil etilishi va mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasi hisobga olinadi. Maydonlardan oqilona foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtiradi va korxonaning umumiy quvvatini oshiradi. Masalan, yig‘ish sexlari, omborlar yoki maxsus ishlab chiqarish bo‘limlarida ishlab chiqarish quvvati ko‘pincha mavjud maydon imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun ishlab

chiqarish hududlarini to‘g‘ri rejalashtirish korxona faoliyatining samaradorligiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Turli xil mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarda ishlab chiqarish quvvati mahsulotlarning texnologik murakkabligi va ishlab chiqarishga sarflanadigan vaqt asosida aniqlanadi. Chunki har bir mahsulot turi turlicha mehnat sig‘imi, texnologik operatsiyalar soni va ishlab chiqarish davomiyligiga ega bo‘lishi mumkin. Mehnat sig‘imi — bu ma’lum bir mahsulotni ishlab chiqarish uchun talab qilinadigan ish vaqti miqdorini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Mahsulotning mehnat sig‘imi qancha yuqori bo‘lsa, uni ishlab chiqarishga shuncha ko‘p vaqt va resurs talab qilinadi. Ushbu usul yordamida korxona qaysi turdagi mahsulotlarni qanday hajmda ishlab chiqarishi mumkinligini aniqlaydi. Bu esa ishlab chiqarish rejasini shakllantirish va bozor talablariga mos ravishda mahsulot hajmini belgilash imkonini beradi.

Balans usuli ishlab chiqarish quvvatini mavjud imkoniyatlar va ulardan foydalanish darajasi o‘rtasidagi nisbat asosida aniqlashga yordam beradi. Ushbu usulda korxonaning mavjud quvvati, undan foydalanish holati va ishlab chiqarish jarayonidagi yo‘qotishlar hisobga olinadi. Balans hisoblari orqali korxona qaysi resurslardan yetarli foydalanilmayotganini aniqlashi mumkin. Masalan, uskunalarning bekor turishi, ish vaqtining yo‘qotilishi yoki texnologik jarayonlardagi kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqiladi. Mazkur usul ishlab chiqarish imkoniyatlarini yanada aniq baholash va mavjud quvvatlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ba’zi hollarda ishlab chiqarish quvvati korxonaning amaldagi ishlab chiqarish natijalari asosida ham baholanadi. Ushbu usulda ma’lum davr davomida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, uskunalardan foydalanish darajasi va ishlab chiqarish jarayonining haqiqiy holati tahlil qilinadi. Bu usul korxonaning real imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, nazariy hisoblangan quvvat bilan amaliy ishlab chiqarish natijalari o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. Natijada korxona mavjud kamchiliklarni aniqlab, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha tegishli qarorlar qabul qiladi.

Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan jarayondir. Uskunalar unumdorligi, ish vaqt fondi, ishlab chiqarish maydonlari, mahsulot turi va mavjud resurslardan foydalanish darajasi kabi omillar asosida amalga oshiriladigan hisoblash usullari korxonaga aniq rejalashtirish imkonini beradi. To‘g‘ri hisoblangan ishlab chiqarish quvvati korxonaga ishlab chiqarish hajmini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini yaratadi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida esa ishlab chiqarish quvvatlarini muntazam tahlil qilish va takomillashtirish korxonaning barqaror rivojlanishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

10.2. Quvvatni hisoblash, quvvat zahiralari. Quvvat konjugatsiya koeffitsienti.

Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash korxonaning mavjud texnik vositalari, ishlab chiqarish maydonlari, mehnat resurslari va texnologik imkoniyatlaridan kelib chiqib, ma’lum vaqt davomida qancha miqdorda mahsulot ishlab chiqarish mumkinligini aniqlash jarayonidir. Ushbu jarayon korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini baholash, ishlab chiqarish rejalarini ilmiy asosda shakllantirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri amalga oshirilgan hisob-kitoblar korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish, uskunalarning bandlik darajasini aniqlash hamda bozor talablariga mos ravishda ishlab chiqarish hajmini belgilash imkonini beradi. Shu sababli ishlab chiqarish quvvatini hisoblash iqtisodiy tahlil, texnologik rejalashtirish va strategik boshqaruvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Quvvatni aniqlash jarayonida korxonaning barcha asosiy ishlab chiqarish bo‘g‘inlari batafsil tahlil qilinadi. Bunda texnologik uskunalarning unumdorligi, ishlab chiqarish siklining davomiyligi, ish smenalari soni, uskunalarning yillik ish vaqti fondi, mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan mehnat sarfi hamda texnologik operatsiyalar ketma-ketligi hisobga olinadi. Ishlab chiqarish sikli — bu

xomashyo ishlab chiqarishga qabul qilingan paytdan boshlab tayyor mahsulot olinadigan vaqt oralig‘ini ifodalovchi iqtisodiy-texnologik ko‘rsatkichdir. Mazkur ko‘rsatkich ishlab chiqarish quvvatini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi, chunki sikl davomiyligining qisqarishi mavjud uskunalar yordamida ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi.

Korxonaning ishlab chiqarish quvvatini hisoblashda nafaqat uskunalarning nazariy imkoniyatlari, balki ularning amalda ishlash sharoitlari ham hisobga olinadi. Rejalashtirilgan profilaktik ta’mirlash ishlari, uskunalarni sozlash jarayonlari, texnik xizmat ko‘rsatish davrlari va ishlab chiqarishdagi majburiy tanaffuslar ishlab chiqarish quvvatining real darajasiga ta’sir etuvchi muhim omillar hisoblanadi. Shu sababli amaliy hisob-kitoblarda uskunalarning foydali ish vaqti alohida aniqlanadi va aynan shu ko‘rsatkich asosida korxonaning haqiqiy ishlab chiqarish imkoniyatlari baholanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish rejalarining amaliyotga mos kelishini ta’minlaydi va resurslardan foydalanishda xatolarning oldini oladi.

Ishlab chiqarish quvvatini hisoblashning asosiy maqsadi korxonaning mavjud imkoniyatlarini to‘liq aniqlash bilan birga, ulardan foydalanish samaradorligini baholashdan iboratdir. Hisoblash natijalari asosida ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatlari, ishlab chiqarish jarayonidagi cheklovchi omillar hamda qo‘shimcha investitsiyalar talab qilinadigan yo‘nalishlar belgilanadi. Shu bilan birga, korxona rahbariyati mavjud ishlab chiqarish quvvatlari asosida uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqadi, yangi mahsulotlarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini baholaydi va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qiladi.

Quvvat zahiralari — bu korxonaning mavjud ishlab chiqarish resurslari va texnologik imkoniyatlaridan yanada samaraliroq foydalanish orqali qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini ifodalovchi salohiyatdir. Boshqacha aytganda, quvvat zahiralari ishlab chiqarish tizimida hali to‘liq foydalanilmagan imkoniyatlarni aks ettiradi. Mazkur zahiralar yangi uskunalar xarid qilmasdan yoki ishlab

chiqarish maydonlarini kengaytirmasdan ham ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini berishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Quvvat zahiralari ko‘pincha ishlab chiqarish jarayonlarining yetarli darajada tashkil etilmagani, uskunalarning bekor turib qolishi, ish vaqtining samarasiz taqsimlanishi yoki texnologik jarayonlarning mukammal emasligi natijasida yuzaga keladi. Korxona ushbu omillarni bartaraf etish orqali mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishi mumkin. Shuning uchun quvvat zahiralarini aniqlash va ulardan foydalanish korxona samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Quvvat zahiralari ichki va tashqi manbalar hisobiga shakllanishi mumkin. Ichki zahiralar korxonaning o‘z imkoniyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, texnologik jarayonlarni takomillashtirish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, mehnatni ilmiy tashkil etish, uskunalardan foydalanish darajasini oshirish hamda ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni kamaytirish orqali yuzaga chiqadi. Tashqi zahiralar esa yangi texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy uskunalarni xarid qilish, xomashyo sifati va logistika tizimini yaxshilash kabi tashqi omillar hisobiga shakllanadi.

Quvvat zahiralarining muhim manbalaridan biri uskunalarning bekor turish vaqtini qisqartirish hisoblanadi. Agar ishlab chiqarish jarayonida texnik nosozliklar o‘z vaqtida bartaraf etilsa, ta’mirlash ishlari samarali rejalashtirilsa va ishlab chiqarish jarayonlari uzluksiz tashkil etilsa, mavjud uskunalar yordamida qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati yuzaga keladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish operatsiyalarini optimallashtirish, transport va yordamchi jarayonlarni takomillashtirish ham ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasini oshiradi.

Quvvat zahiralaridan foydalanishda mehnat resurslarining malakasi ham alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan, ishlab chiqarish usullarini yaxshi biladigan mutaxassislar mavjud uskunalardan samaraliroq foydalanadi, texnologik xatolarni kamaytiradi va ishlab chiqarish unumdorligini oshiradi. Shu sababli xodimlarning malakasini muntazam oshirish, ularni qayta tayyorlash va

yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish quvvat zahiralarini ishga solishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining joriy etilishi ham ishlab chiqarish quvvatining yashirin imkoniyatlarini aniqlashda katta rol o‘ynaydi. Zamonaviy axborot tizimlari ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatish, uskunalarning yuklanish darajasini tahlil qilish va resurslardan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi. Natijada korxona mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanmagan uchastkalarni aniqlab, ularda ishlab chiqarish hajmini oshirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirishi mumkin.

Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash korxonaning real ishlab chiqarish imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlaydigan muhim iqtisodiy-texnologik jarayondir. Quvvat zahiralari esa korxonaning qo‘shimcha investitsiyalarsiz yoki minimal xarajatlar evaziga ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatlarini ifodalaydi. Ushbu zahiralarni aniqlash va ulardan oqilona foydalanish resurslar samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, ishlab chiqarish unumdorligini ko‘paytirish hamda korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish sharoitida quvvatni ilmiy asosda hisoblash va mavjud zahiralardan to‘liq foydalanish barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Quvvat konjugatsiya koeffitsienti ishlab chiqarish tizimida o‘zaro bog‘langan sexlar, uchastkalar, texnologik liniyalar yoki alohida uskunalarning ishlab chiqarish quvvatlari bir-biriga qay darajada mos kelishini ifodalovchi muhim iqtisodiy-texnologik ko‘rsatkich hisoblanadi. Mazkur koeffitsient ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlari o‘rtasida mutanosiblik mavjudligini baholash, ishlab chiqarish oqimining uzluksizligini ta’minlash hamda mavjud quvvatlardan samarali foydalanish darajasini aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Agar korxonaning barcha bo‘linmalari ishlab chiqarish quvvati jihatidan bir-biriga mos ravishda faoliyat yuritsa, mahsulot ishlab chiqarish uzluksiz davom etadi, ortiqcha zaxiralar yoki ishlab

chiqarishdagi kechikishlar kamayadi. Aksincha, ayrim bo‘limlarning quvvati boshqa bo‘limlarga nisbatan past yoki yuqori bo‘lsa, bu holat ishlab chiqarish zanjirida nomutanosiblikni yuzaga keltiradi va korxonaning umumiy samaradorligini pasaytiradi.

Ishlab chiqarish jarayonida har bir texnologik bosqich keyingi bosqich bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli quvvat konjugatsiyasi tushunchasi ishlab chiqarish tizimining barcha elementlari o‘rtasidagi muvozanatni tavsiflaydi. Konjugatsiya atamasi ishlab chiqarish jarayonidagi alohida bo‘g‘inlarning o‘zaro uyg‘unligi va bir-biriga mos ishlashini anglatadi. Demak, quvvat konjugatsiya koeffitsienti ishlab chiqarishning har bir bosqichi belgilangan hajmdagi mahsulotni bir xil sur’atda qayta ishlash yoki tayyorlash imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu ko‘rsatkich yordamida korxona ishlab chiqarish liniyasidagi "tor joylar"ni, ya’ni ishlab chiqarish hajmini cheklayotgan bo‘g‘inlarni aniqlashi va ularni bartaraf etish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqishi mumkin.

Quvvat konjugatsiya koeffitsienti odatda asosiy ishlab chiqarish bo‘linmasining quvvatini boshqa texnologik bo‘linmalarning ishlab chiqarish quvvati bilan taqqoslash orqali aniqlanadi. Agar hisoblash natijasida koeffitsient birga teng yoki unga juda yaqin bo‘lsa, ishlab chiqarish quvvatlari o‘zaro mutanosib ekanligi va ishlab chiqarish jarayonlari uyg‘un tashkil etilganligi xulosa qilinadi. Agar koeffitsient birdan kichik bo‘lsa, ayrim bo‘linmalar ishlab chiqarish oqimini to‘liq ta’minlay olmayotganini bildiradi. Aksincha, birdan katta qiymat ayrim uchastkalarda ortiqcha ishlab chiqarish imkoniyatlari mavjudligini, ammo boshqa bo‘limlarning quvvati yetarli emasligi sababli bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayotganini anglatadi. Shunday qilib, mazkur ko‘rsatkich ishlab chiqarish tizimining muvozanatini baholash uchun muhim analitik vosita hisoblanadi.

Quvvat konjugatsiya koeffitsientini tahlil qilish korxona faoliyatini rejalashtirish va ishlab chiqarishni optimallashtirishda muhim o‘rin egallaydi. Hisoblash natijalari asosida qaysi sex yoki uchastkada qo‘shimcha uskunalar o‘rnatish zarurligi, qaysi texnologik operatsiyalarni avtomatlashtirish kerakligi yoki ishlab chiqarish oqimini

qanday qayta tashkil etish lozimligi aniqlanadi. Bundan tashqari, ushbu ko‘rsatkich yangi ishlab chiqarish quvvatlarini loyihalashda, mavjud korxonalarni rekonstruksiya qilishda va ishlab chiqarish dasturlarini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Quvvatlarning o‘zaro mutanosibligini ta’minlash natijasida uskunalarning bekor turish vaqti kamayadi, resurslardan foydalanish samaradorligi ortadi hamda ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi.

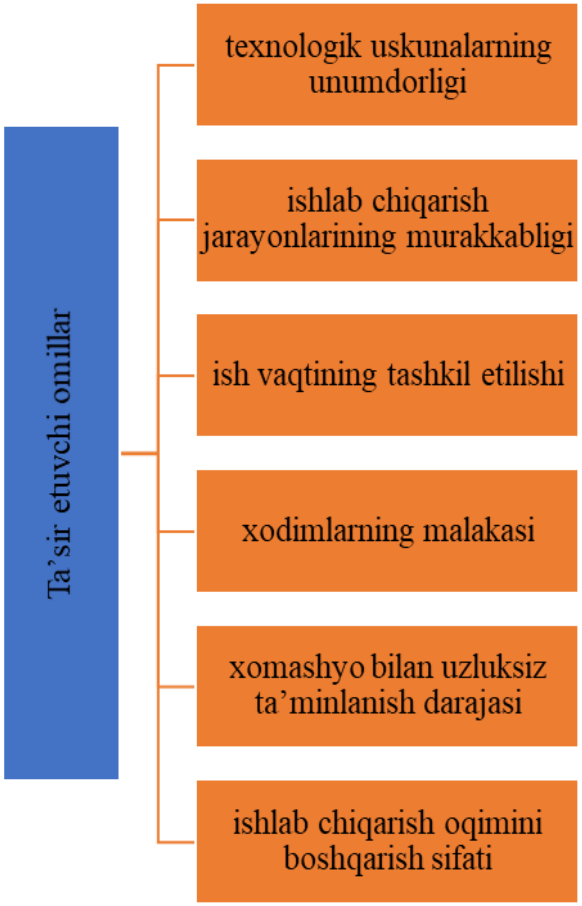

Rasm 10.3. Quvvat konjugatsiya koeffitsientiga ta’sir etuvchi omillar.

Ishlab chiqarishning bir bosqichida zamonaviy va yuqori unumdor uskunalar ishlatilayotgan bo‘lsa, keyingi bosqichda esa eskirgan texnik vositalardan foydalanilsa, ishlab chiqarish quvvatlari o‘rtasidagi mutanosiblik buziladi. Natijada ayrim bo‘limlarda mahsulotlar to‘planib qoladi, boshqa bo‘limlarda esa uskunalar bekor turadi. Shu sababli ishlab chiqarish tizimini modernizatsiya qilish jarayonida barcha texnologik bo‘g‘inlarning quvvatlarini kompleks ravishda rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Korxonalarda quvvat konjugatsiya koeffitsientini muntazam tahlil qilish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biridir. Mazkur ko‘rsatkich yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi nomutanosibliklar erta aniqlanadi, mavjud quvvatlardan foydalanish darajasi baholanadi va ishlab chiqarish oqimlarini yanada takomillashtirish imkoniyatlari belgilanadi. Ayniqsa, zamonaviy avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, raqamli boshqaruv texnologiyalari va ishlab chiqarish monitoringi vositalari qo‘llanilayotgan korxonalarda quvvat konjugatsiyasini doimiy nazorat qilish ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Quvvat konjugatsiya koeffitsienti ishlab chiqarish tizimining alohida bo‘g‘inlari o‘rtasidagi quvvat mutanosibligini ifodalovchi muhim iqtisodiy va texnologik ko‘rsatkichdir. Ushbu ko‘rsatkich korxonaning barcha ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, texnologik jarayonlarni muvofiqlashtirish, ishlab chiqarishdagi cheklovchi omillarni aniqlash va ishlab chiqarish hajmini barqaror oshirish imkonini beradi. Sanoat korxonalarida quvvat konjugatsiyasini ilmiy asosda tahlil qilish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish korxonaning raqobatbardoshligi, iqtisodiy samaradorligi va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

10.3. Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash korxonaning alohida sexlari, uchastkalari, ishlab chiqarish liniyalari yoki texnologik uskunalarining ma’lum vaqt davomida maksimal darajada qancha mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega ekanligini aniqlash jarayonidir. Ushbu hisob-kitob korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda ishlab chiqarish rejalari va investitsiya loyihalarini ilmiy asosda shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarish birligi deganda mahsulot yaratish jarayonida mustaqil vazifani bajaruvchi sex, uchastka, texnologik liniya yoki alohida uskunalar majmuasi tushuniladi. Har bir ishlab chiqarish birligining quvvatini alohida aniqlash umumiy ishlab chiqarish

tizimining imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, texnologik jarayonlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash hamda ishlab chiqarish oqimini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblashda ko‘plab texnik va iqtisodiy omillar birgalikda tahlil qilinadi. Jumladan, ishlab chiqarish uskunalarining unumdorligi, ish vaqti fondi, texnologik jarayonning davomiyligi, ishlab chiqarish siklining uzunligi, ish smenalari soni, uskunalarning yuklanish darajasi hamda texnik xizmat ko‘rsatish uchun ajratilgan vaqt hisobga olinadi.

Ish vaqti fondi — bu ma’lum davr mobaynida uskunalar yoki ishlab chiqarish bo‘linmalari mahsulot ishlab chiqarish uchun amalda foydalanishi mumkin bo‘lgan umumiy ish vaqtini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Mazkur ko‘rsatkichni aniq belgilash ishlab chiqarish quvvatini real sharoitlardan kelib chiqib baholash imkonini beradi, chunki nazariy maksimal vaqt bilan amaliy foydalanish vaqti har doim ham bir xil bo‘lmaydi.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini aniqlash jarayonida har bir texnologik operatsiyaning bajarilish muddati alohida tahlil qilinadi. Agar mahsulotni tayyorlash bir nechta ketma-ket operatsiyalardan iborat bo‘lsa, u holda ishlab chiqarish hajmi eng past unumdorlikka ega bo‘lgan texnologik bosqich imkoniyatlari bilan belgilanadi. Ushbu holat ishlab chiqarish nazariyasida cheklovchi bo‘g‘in yoki tor joy tushunchasi bilan izohlanadi. Cheklovchi bo‘g‘in — bu ishlab chiqarish zanjiridagi boshqa bosqichlarga nisbatan kamroq mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lgan uchastka yoki uskuna bo‘lib, aynan shu bo‘g‘in umumiy ishlab chiqarish hajmini belgilaydi. Shu sababli ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash jarayonida texnologik zanjirdagi barcha operatsiyalar o‘zaro bog‘liq holda o‘rganiladi.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash faqat mavjud texnik vositalarning imkoniyatlarini aniqlash bilan cheklanmaydi. Mazkur tahlil ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish darajasini baholash, uskunalarning yuklanish ko‘rsatkichlarini aniqlash, ishlab chiqarishdagi bekor turish vaqtlarini kamaytirish hamda texnologik jarayonlarni optimallashtirish imkoniyatlarini ham ochib beradi. Hisob-

kitob natijalari asosida qaysi ishlab chiqarish bo‘linmasida qo‘shimcha uskunalar o‘rnatish zarurligi, qaysi sexlarda ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyati mavjudligi yoki qaysi texnologik bosqichlarni modernizatsiya qilish kerakligi aniqlanadi. Natijada korxona ishlab chiqarish dasturlarini mavjud quvvatlarga mos ravishda shakllantiradi va investitsiya mablag‘larini eng muhim yo‘nalishlarga yo‘naltirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish birliklari quvvatini aniqlashda texnologik va tashkiliy omillar bilan bir qatorda inson resurslari ham muhim o‘rin egallaydi. Xodimlarning kasbiy tayyorgarligi, ishlab chiqarish tajribasi, mehnat unumdorligi va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalari ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Hatto yuqori unumdor uskunalar mavjud bo‘lgan taqdirda ham, ularni boshqaruvchi mutaxassislarning malakasi yetarli bo‘lmasa, ishlab chiqarish birliklarining haqiqiy quvvati rejalashtirilgan darajaga yetmaydi. Shu sababli ishlab chiqarish quvvatini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilganda texnik modernizatsiya bilan bir qatorda xodimlarning malakasini oshirish va mehnatni samarali tashkil etish masalalariga ham alohida e’tibor qaratiladi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash jarayoni raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan axborot tizimlari yordamida amalga oshirilmoqda. Bunday tizimlar uskunalarning yuklanish darajasini, ish vaqti fondidan foydalanishni, ishlab chiqarish hajmlarini hamda texnologik operatsiyalarning davomiyligini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarish bo‘linmalarining quvvatidan foydalanish samaradorligi muntazam nazorat qilinadi, yuzaga kelayotgan nomutanosibliklar o‘z vaqtida aniqlanadi va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish bo‘yicha tezkor boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Raqamli monitoring tizimlari ishlab chiqarish quvvatlarini yanada aniq rejalashtirish va korxona resurslarini oqilona taqsimlash imkoniyatini yaratadi.

Ishlab chiqarish birliklari quvvatini hisoblash korxonaning strategik rivojlanishida ham muhim o‘rin tutadi. Yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish

yoki yangi bozor segmentlariga chiqishdan oldin mavjud ishlab chiqarish bo‘linmalarining imkoniyatlari chuqur tahlil qilinadi. Ushbu tahlil natijalari asosida qo‘shimcha ishlab chiqarish quvvatlariga ehtiyoj aniqlanadi, investitsiya loyihalari baholanadi va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish bo‘yicha uzoq muddatli dasturlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash nafaqat amaldagi ishlab chiqarish faoliyatini boshqarish, balki korxonaning istiqboldagi rivojlanishini rejalashtirish uchun ham muhim analitik vosita hisoblanadi.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash korxonaning texnik, texnologik va tashkiliy imkoniyatlarini kompleks baholashga xizmat qiluvchi muhim iqtisodiy-texnologik jarayondir. Mazkur hisob-kitob yordamida ishlab chiqarish bo‘linmalarining haqiqiy imkoniyatlari aniqlanadi, resurslardan foydalanish samaradorligi baholanadi, ishlab chiqarish tizimidagi cheklovchi omillar aniqlanadi hamda ishlab chiqarish hajmini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilinadi. Quvvatni muntazam tahlil qilish va uni zamonaviy boshqaruv usullari bilan uyg‘unlashtirish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozor sharoitida barqaror raqobatbardoshlikni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Birliklarining quvvatini hisoblash usullari korxonaning alohida sexlari, uchastkalari, ishlab chiqarish liniyalari yoki texnologik uskunalarining ma’lum vaqt oralig‘ida qancha miqdorda mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega ekanligini ilmiy asosda aniqlashga xizmat qiluvchi iqtisodiy va texnologik yondashuvlar majmuasidir. Mazkur usullar ishlab chiqarish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, resurslardan foydalanish darajasini aniqlash, ishlab chiqarish rejalari va investitsiya qarorlarini asoslash hamda korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish quvvatini hisoblash jarayonida uskunalarning texnik tavsiflari, ishlab chiqarish jarayonining tashkil etilishi, ish vaqti fondi, mehnat unumdorligi, mahsulot nomenklaturasi va ishlab chiqarish texnologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari birgalikda tahlil qilinadi.

Ishlab chiqarish birliklari quvvatini aniqlashning eng ko‘p qo‘llaniladigan usullaridan biri uskunaning ishlab chiqarish unumdorligiga asoslanadi. Ushbu yondashuvda asosiy e’tibor texnologik uskunaning ma’lum vaqt davomida ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan mahsulot miqdoriga qaratiladi. Uskuna unumdorligi — bu uskunaning vaqt birligi ichida ishlab chiqarishga qodir bo‘lgan mahsulot hajmini ifodalovchi texnik ko‘rsatkichdir. Hisoblash jarayonida uskunaning pasport bo‘yicha unumdorligi, uning amaldagi yuklanish darajasi, ish vaqti fondi hamda rejalashtirilgan texnik xizmat ko‘rsatish davrlari inobatga olinadi. Mazkur usul ayniqsa avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va uzluksiz texnologik jarayonlarga ega korxonalarda keng qo‘llaniladi, chunki u mavjud texnik imkoniyatlarni aniq baholash va ishlab chiqarish quvvatining haqiqiy hajmini belgilash imkonini beradi.

Ish vaqti fondi asosida hisoblash usuli ishlab chiqarish quvvatini aniqlashda uskunalar yoki ishlab chiqarish bo‘linmalarining foydalanish mumkin bo‘lgan ish vaqtini asosiy mezon sifatida qabul qiladi. Ish vaqti fondi — bu ishlab chiqarish vositalarining ma’lum davr mobaynida mahsulot ishlab chiqarish uchun foydalanilishi mumkin bo‘lgan umumiy vaqt miqdorini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Hisoblash davomida korxonaning ish kunlari soni, smenalar miqdori, har bir smenaning davomiyligi, dam olish kunlari, rejalashtirilgan ta’mirlash ishlari va boshqa tanaffuslar hisobga olinadi. Natijada ishlab chiqarish birligining real foydalanish imkoniyati aniqlanadi. Ushbu usul ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, uskunalarning bandlik darajasini baholash va mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarish quvvatini aniqlashning yana bir muhim usuli mahsulotni ishlab chiqarishga sarflanadigan mehnat hajmini tahlil qilishga asoslanadi. Mehnat sig‘imi — bu mahsulot birligini tayyorlash uchun zarur bo‘ladigan mehnat xarajatlari yoki ish vaqtining miqdorini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Agar mahsulotni ishlab chiqarish uchun qancha vaqt talab etilishi ma’lum bo‘lsa, mavjud ish vaqti fondidan kelib chiqib ishlab chiqarish mumkin bo‘lgan mahsulot hajmi

aniqlanadi. Mazkur usul, ayniqsa, qo‘l mehnati ulushi yuqori bo‘lgan, kichik seriyali yoki individual ishlab chiqarish tizimlarida samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv xodimlar mehnat unumdorligini tahlil qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish uchun ham muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Murakkab mahsulotlarni ishlab chiqarishda ishlab chiqarish quvvati alohida texnologik operatsiyalar kesimida aniqlanadi. Ushbu usulda mahsulot tayyorlash jarayonidagi har bir bosqichning ishlab chiqarish imkoniyati alohida baholanadi va ularning o‘zaro mutanosibligi tahlil qilinadi. Bunda ishlab chiqarish jarayonining umumiy quvvati eng past unumdorlikka ega bo‘lgan texnologik bosqich imkoniyatlari bilan belgilanadi. Mazkur bosqich ishlab chiqarish nazariyasida cheklovchi bo‘g‘in deb ataladi. Ushbu usul yordamida korxona ishlab chiqarish oqimidagi nomutanosibliklarni aniqlaydi, ishlab chiqarish jarayonini muvozanatlashtiradi va texnologik operatsiyalarni yanada samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Zamonaviy korxonalarda ishlab chiqarish birliklari quvvatini baholashda kompleks tahlil usuli keng qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish quvvatiga ta’sir etuvchi barcha texnik, iqtisodiy va tashkiliy omillarni birgalikda o‘rganishga asoslanadi. Hisoblash jarayonida uskunalarning texnik holati, ishlab chiqarish maydonlarining imkoniyatlari, xodimlarning malakasi, xomashyo ta’minoti, logistika tizimi, avtomatlashtirish darajasi va axborot texnologiyalaridan foydalanish holati batafsil tahlil qilinadi. Kompleks yondashuv korxonaning mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlarini yanada aniqroq baholash, yashirin quvvat zahiralarini aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Ayniqsa, yirik sanoat korxonalarida ushbu usul strategik rejalashtirish va investitsiya loyihalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sanoatni raqamlashtirish jarayonlari rivojlanishi bilan ishlab chiqarish quvvatini aniqlashning zamonaviy usullari ham takomillashmoqda. Raqamli modellashtirish va avtomatlashtirilgan

boshqaruv tizimlari yordamida ishlab chiqarish jarayonlari virtual muhitda modellashtiriladi, uskunalarning yuklanish darajasi kuzatiladi va turli ishlab chiqarish ssenariylari tahlil qilinadi. Ushbu usul yordamida ishlab chiqarish bo‘linmalarining quvvatidan foydalanish samaradorligi real vaqt rejimida nazorat qilinadi, texnologik jarayonlardagi muammolar oldindan aniqlanadi va ishlab chiqarish rejalariga tezkor tuzatishlar kiritiladi. Natijada korxona ishlab chiqarish resurslarini yanada oqilona taqsimlash, uskunalarning bekor turish vaqtini kamaytirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash usullari korxonaning texnik va iqtisodiy imkoniyatlarini chuqur tahlil qilishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv vositalaridir. Uskuna unumdorligi, ish vaqti fondi, mehnat sig‘imi, texnologik operatsiyalar, kompleks tahlil hamda raqamli modellashtirishga asoslangan usullar ishlab chiqarish quvvatini turli nuqtai nazardan baholash imkonini beradi. Ushbu usullardan ilmiy asosda foydalanish korxonaning ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishiga, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishiga, mahsulot tannarxini pasaytirishiga va raqobatbardoshligini oshirishiga xizmat qiladi. Zamonaviy sanoat sharoitida ishlab chiqarish birliklari quvvatini muntazam ravishda tahlil qilish va baholab borish korxonaning barqaror rivojlanishi hamda ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarish quvvati tushunchasi qanday mazmunga ega va u korxona faoliyatini rejalashtirishda qanday ahamiyat kasb etadi?
2. Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini aniqlashda qaysi texnik va iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosiy omil hisoblanadi?
3. Ishlab chiqarish quvvatini hisoblashda ish vaqti fondi qanday rol o‘ynaydi va u qanday aniqlanadi?
4. Uskunalarning unumdorligi ishlab chiqarish quvvatini shakllantirishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

5. Ishlab chiqarish tizimidagi cheklovchi bo‘g‘in (tor joy) nima va u umumiy ishlab chiqarish quvvatiga qanday ta’sir qiladi?
6. Ishlab chiqarish quvvatini hisoblashning asosiy usullari bir-biridan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?
7. Quvvat konjugatsiya koeffitsienti nimani ifodalaydi va uni tahlil qilish korxona uchun qanday amaliy ahamiyatga ega?
8. Ishlab chiqarish quvvatidan samarali foydalanishni ta’minlash uchun qanday tashkiliy va texnologik chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin?
9. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari ishlab chiqarish quvvatini hisoblash hamda nazorat qilish jarayonlarini qanday takomillashtiradi?
10. Ishlab chiqarish quvvatini muntazam tahlil qilish korxonaning iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishga qanday hissa qo‘shadi?

XI BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MEHNAT ME’YORLARI VA MEHNATGA HAQ TO'LASHNING TASHKILIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

11.1. Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari tushunchasi va tartibi.

11.2. Mehnatni tartibga solish usullari, vaqt va ishlab chiqarish standartlari.

11.3. Mehnat standartlari tushunchasi, standartlar turlari, ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash.

11.1. Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari tushunchasi va tartibi.

Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari korxonada mehnat jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, xodimlarning ish faoliyatini rejalashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim iqtisodiy hamda tashkiliy vositalardan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi nafaqat zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanishga, balki mehnat resurslarini oqilona boshqarishga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli mehnat me’yorlari ishlab chiqarish jarayonida bajariladigan ishlarning hajmini, davomiyligini va sifat talablarini belgilovchi ilmiy asoslangan ko‘rsatkichlar tizimi sifatida qaraladi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan mehnat me’yorlari ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga soladi, xodimlarning mehnat unumdorligini oshiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi hamda mahsulot sifatini barqaror darajada ta’minlashga yordam beradi.

Mehnat me’yori — bu ma’lum tashkiliy va texnik sharoitlarda malakali xodim tomonidan belgilangan vaqt davomida bajarilishi lozim bo‘lgan ish hajmini yoki bitta mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan mehnat sarfini ifodalovchi ilmiy asoslangan me’yordir. Ushbu tushuncha ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, ish hajmini taqsimlash, mehnat unumdorligini baholash va ish haqi tizimini shakllantirishda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Mehnat me’yorlari tasodifiy yoki taxminiy ko‘rsatkichlarga emas, balki texnologik jarayonlarning tahlili, ishlab chiqarish tajribasi, vaqt kuzatuvlari va

mehnatni ilmiy tashkil etish tamoyillariga asoslanadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonida har bir xodimning vazifalari aniq belgilanadi va korxona resurslaridan yanada samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Mehnat me’yorlarini ishlab chiqishda ishlab chiqarish jarayonining barcha tarkibiy qismlari chuqur tahlil qilinadi. Bunda texnologik operatsiyalar ketma-ketligi, uskunalarning texnik imkoniyatlari, ish joyining tashkil etilishi, xodimlarning kasbiy malakasi, mehnat sharoitlari va xavfsizlik talablari hisobga olinadi. Me’yorlar ishlab chiqarishning haqiqiy sharoitlariga mos bo‘lishi zarur, chunki haddan tashqari yuqori yoki asossiz past me’yorlar korxona faoliyatining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ilmiy asoslangan me’yorlar esa xodimlarni ortiqcha zo‘riqishsiz samarali ishlashga undaydi, ishlab chiqarish ritmini barqarorlashtiradi va mehnat natijalarini xolis baholash imkonini beradi.

Mazkur me’yorlarning har biri ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish, mehnatni tashkil etish va boshqarishning alohida yo‘nalishlarida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular birgalikda korxonaning samarali ishlashini ta’minlaydi.

Jadval 11.1.

Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari

Vaqt me’yori	— mahsulot birligini ishlab chiqarish yoki ma’lum operatsiyani bajarish uchun zarur bo‘lgan vaqt miqdorini belgilaydi.
Ishlab chiqarish me’yori	— xodim yoki ishlab chiqarish jamoasi ma’lum vaqt davomida tayyorlashi lozim bo‘lgan mahsulot miqdorini ifodalaydi.
Xizmat ko‘rsatish me’yori	— bir xodim xizmat ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan uskunalar, ish joylari yoki ishlab chiqarish obyektlari sonini belgilaydi.
Xodimlar soni me’yori	— muayyan ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan xodimlar sonini aniqlaydi.

Mehnat me’yorlarining asosiy vazifalaridan biri ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hisoblanadi. Me’yorlar yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi vaqt yo‘qotishlari, ortiqcha mehnat harakatlari va resurslardan samarasiz foydalanish holatlari aniqlanadi. Ushbu ma’lumotlar asosida texnologik operatsiyalar takomillashtiriladi, ish

joylari optimallashtiriladi va mehnat unumdorligini oshirish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, mehnat me’yorlari ishlab chiqarish quvvatini aniqlash, ishlab chiqarish dasturlarini tuzish va mahsulot tannarxini hisoblashda ham muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Mehnat me’yorlari ish haqi tizimini tashkil etishda ham muhim o‘rin egallaydi. Korxonalarda xodimlarning mehnatiga haq to‘lash ko‘pincha belgilangan me’yorlarning bajarilish darajasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli me’yorlarning ilmiy asoslanganligi adolatli rag‘batlantirish tizimini yaratishga yordam beradi. Xodimlarning mehnat natijalarini obyektiv baholash, yuqori unumdorlikni rag‘batlantirish va mehnat intizomini mustahkamlash aynan to‘g‘ri ishlab chiqilgan mehnat me’yorlari orqali amalga oshiriladi. Bu esa korxonada sog‘lom raqobat muhiti shakllanishiga va ishlab chiqarish natijalarining yaxshilanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Sanoat korxonalarida mehnat me’yorlarini ishlab chiqish va takomillashtirish jarayonida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan kuzatuv tizimlari va analitik dasturlardan keng foydalanilmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish operatsiyalarining davomiyligi, uskunalarning yuklanish darajasi, xodimlarning mehnat faolligi va ishlab chiqarish samaradorligi haqida aniq ma’lumotlar olinadi. Olingan natijalar asosida mavjud me’yorlar muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi va ishlab chiqarishning zamonaviy talablariga moslashtiriladi. Bu esa korxonaga o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga tez moslashish, resurslardan oqilona foydalanish va mehnat unumdorligini uzluksiz oshirib borish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari mehnat jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv vositasidir. Mehnat me’yorlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish orqali ishlab chiqarish jarayonlari yanada tartibli tashkil etiladi, mehnat unumdorligi oshadi, mahsulot tannarxi pasayadi va ishlab chiqarishning umumiy samaradorligi ortadi. Shu sababli mehnat me’yorlarini muntazam ravishda takomillashtirib borish

zamonaviy korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari tartibi korxonada mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali rejalashtirish hamda xodimlarning mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan tashkiliy, texnik va iqtisodiy tadbirlar ketma-ketligini ifodalaydi. Zamonaviy ishlab chiqarish tizimida mehnat me’yorlarini belgilash tasodifiy yoki taxminiy hisob-kitoblarga emas, balki ishlab chiqarish jarayonlarini batafsil tahlil qilish, texnologik operatsiyalarni o‘rganish, mehnat sarfini baholash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish tamoyillariga asoslanadi. Mehnat me’yorlarini ishlab chiqish va joriy etishning belgilangan tartibi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish, ish vaqtidan samarali foydalanish, mahsulot tannarxini pasaytirish va ishlab chiqarish natijalarini barqaror darajada ushlab turish imkonini beradi. Shu sababli mehnat me’yorlari tartibi mehnatni ilmiy tashkil etish tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Mehnat me’yorlarini belgilash tartibi ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilishdan boshlanadi. Dastlab korxonada bajariladigan barcha texnologik operatsiyalar, ularning ketma-ketligi, bajarilish sharoitlari hamda har bir ish turiga ta’sir etuvchi omillar o‘rganiladi. Mazkur bosqichda ishlab chiqarish uskunalarining texnik holati, xodimlarning malakasi, ish joylarining tashkil etilish darajasi, foydalanilayotgan texnologiyalar va mehnatni muhofaza qilish talablari kompleks ravishda baholanadi. Ushbu tahlil mehnat jarayonining haqiqiy holatini aniqlash hamda kelgusida ishlab chiqiladigan me’yorlarning amaliy sharoitlarga mos bo‘lishini ta’minlaydi. Jarayonni chuqur o‘rganish natijasida ortiqcha vaqt sarfi, keraksiz harakatlar va ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiruvchi omillar aniqlanadi.

Keyingi bosqichda har bir texnologik operatsiyani bajarish uchun zarur bo‘lgan mehnat sarfi aniqlanadi. *Mehnat sarfi* — bu mahsulotni ishlab chiqarish yoki muayyan texnologik vazifani bajarish uchun xodim tomonidan sarflanadigan ish vaqti hamda jismoniy va intellektual mehnat hajmini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Mehnat sarfini

aniqlashda vaqt kuzatuvlari, ish kuni tahlili, operatsiyalarni o‘lchash va mehnat jarayonlarini modellashtirish kabi usullardan foydalaniladi. Olingan natijalar asosida har bir operatsiyaning normal davomiyligi belgilanadi va ishlab chiqarish sharoitlariga mos mehnat me’yorlari ishlab chiqiladi. Bunday yondashuv me’yorlarning ilmiy asoslangan bo‘lishini ta’minlaydi hamda xodimlarning imkoniyatlariga mos keladigan ish hajmini belgilashga yordam beradi.

Mehnat me’yorlarini ishlab chiqish tartibida muhim bosqichlardan yana biri ishlab chiqarishning tashkiliy va texnologik sharoitlarini baholash hisoblanadi. Chunki bir xil ish turini turli korxonalarda bajarish uchun sarflanadigan vaqt ishlab chiqarish texnologiyasi, uskunalarning zamonaviyligi, avtomatlashtirish darajasi va ish joylarining tashkil etilishiga qarab sezilarli farq qilishi mumkin. Shu sababli mehnat me’yorlari ishlab chiqilganda korxonaning amaldagi texnologik imkoniyatlari, ishlab chiqarish quvvatlari va resurslar bilan ta’minlanganlik darajasi albatta hisobga olinadi. Natijada ishlab chiqilgan me’yorlar real ishlab chiqarish sharoitlariga mos keladi va amaliyotda samarali qo‘llanilishi mumkin bo‘ladi.

Mehnat me’yorlarini tasdiqlash va joriy etish ham belgilangan tartib asosida amalga oshiriladi. Ishlab chiqilgan me’yorlar dastlab mutaxassislar tomonidan texnik-iqtisodiy jihatdan baholanadi, amaliy sinovlardan o‘tkaziladi va ularning ishlab chiqarish sharoitlariga mosligi tekshiriladi. Zarur hollarda aniqlangan kamchiliklar bartaraf etilib, me’yorlarga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi. Faqat shundan keyingina ular korxona rahbariyati tomonidan tasdiqlanadi va ishlab chiqarish jarayoniga rasman tatbiq etiladi. Mazkur tartib mehnat me’yorlarining xolis, adolatli va iqtisodiy jihatdan asoslangan bo‘lishini ta’minlaydi hamda xodimlar faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Mehnat me’yorlarini qo‘llash jarayonida ularning bajarilish darajasi muntazam nazorat qilinadi va tahlil etiladi. Ishlab chiqarish texnologiyasining takomillashuvi, yangi uskunalarning joriy qilinishi, avtomatlashtirish darajasining ortishi yoki ishlab chiqarish sharoitlarining o‘zgarishi mavjud me’yorlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Shu sababli mehnat me’yorlari doimiy ravishda yangilanib

boriladi va zamonaviy ishlab chiqarish talablariga moslashtiriladi. Bunday yondashuv korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini uzluksiz oshirish, mehnat unumdorligini yaxshilash hamda resurslardan yanada oqilona foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Mehnat me’yorlarini belgilash tartibida xodimlarning malakasi va kasbiy tayyorgarligiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Chunki bir xil texnologik operatsiyani bajarish uchun zarur bo‘lgan vaqt xodimning tajribasi, bilim darajasi va amaliy ko‘nikmalariga bog‘liq ravishda farq qilishi mumkin. Shu bois me’yorlar odatda o‘rtacha malakaga ega bo‘lgan, belgilangan texnologik talablarni to‘liq bajaradigan xodim imkoniyatlaridan kelib chiqib ishlab chiqiladi. Bu esa mehnatni baholashda adolat tamoyiliga rioya etish, xodimlarni rag‘batlantirish tizimini to‘g‘ri tashkil qilish va ishlab chiqarish natijalarini obyektiv baholash imkonini beradi.

Korxonalarda mehnat me’yorlarini ishlab chiqish va nazorat qilish jarayonlari raqamli boshqaruv tizimlari, elektron monitoring vositalari va ishlab chiqarishni rejalashtirish dasturlari yordamida amalga oshirilmoqda. Ushbu texnologiyalar ishlab chiqarish operatsiyalarining davomiyligini avtomatik qayd etish, ish vaqtidan foydalanish samaradorligini tahlil qilish, mehnat unumdorligini baholash hamda mavjud me’yorlarning amaliy natijalarini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Natijada mehnat me’yorlarini yangilash jarayoni tezlashadi, boshqaruv qarorlarining aniqligi ortadi va ishlab chiqarish jarayonlari yanada samarali tashkil etiladi.

Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari tartibi ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, mehnat resurslarini samarali boshqarish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qiluvchi uzluksiz boshqaruv jarayonidir. Mehnat jarayonlarini tahlil qilish, mehnat sarfini aniqlash, ilmiy asoslangan me’yorlarni ishlab chiqish, ularni sinovdan o‘tkazish, amaliyotga joriy etish hamda muntazam ravishda takomillashtirib borish korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida mehnat me’yorlarini

belgilash tartibiga qat’iy rioya qilish korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Mehnatga haq to‘lashning tashkiliy-psixologik asoslari zamonaviy korxonalarda xodimlarning mehnatini samarali tashkil etish, ularni yuqori natijalarga erishishga rag‘batlantirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy, tashkiliy va psixologik omillar majmuasini ifodalaydi. Mehnatga haq to‘lash faqatgina bajarilgan ish uchun moddiy mukofot berish bilan cheklanmaydi, balki u xodimlarning kasbiy faolligi, mehnatga munosabati, mas’uliyat hissi, jamoaga sodiqligi va ishlab chiqarish maqsadlariga erishishdagi ishtirokini shakllantiruvchi muhim boshqaruv vositasi hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy boshqaruv nazariyasida ish haqi tizimi inson resurslarini boshqarish siyosatining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Mehnatga haq to‘lash tizimi ilmiy asosda tashkil etilganda korxonada mehnat unumdorligi ortadi, ishlab chiqarish intizomi mustahkamlanadi, xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi hamda korxonaning iqtisodiy natijalari yaxshilanadi.

Mehnatga haq to‘lash — bu xodim tomonidan bajarilgan mehnatning miqdori, sifati, murakkabligi va natijalariga muvofiq ravishda beriladigan moddiy rag‘batlantirish shaklidir. Mazkur tushuncha nafaqat ish haqining pul ko‘rinishidagi to‘lovini, balki mukofotlar, ustamalar, qo‘shimcha rag‘batlantirishlar va ijtimoiy kafolatlarni ham o‘z ichiga oladi. Korxonada mehnatga haq to‘lash tizimini shakllantirishda adolat, shaffoflik, teng imkoniyatlar, mehnat natijalariga mutanosiblik va iqtisodiy samaradorlik tamoyillariga rioya etilishi zarur. Ushbu tamoyillar xodimlarning mehnat faoliyatini xolis baholash, ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ishlab chiqarish maqsadlariga erishishga yo‘naltirilgan motivatsion muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Mehnatga haq to‘lashning tashkiliy asoslari korxonada ish haqi tizimini rejalashtirish, mehnat me’yorlarini belgilash, lavozim va malaka darajalarini aniqlash, ish natijalarini baholash hamda rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish bilan bog‘liq jarayonlarni qamrab oladi. Har bir korxona o‘zining ishlab chiqarish xususiyatlari, texnologik

imkoniyatlari, iqtisodiy holati va strategik maqsadlaridan kelib chiqib mehnatga haq to‘lash tizimini shakllantiradi. Bunda bajariladigan ishlarning murakkabligi, mas’uliyat darajasi, mehnat sharoitlari, xodimlarning malakasi va ishlab chiqarish natijalari asosiy mezon sifatida e’tiborga olinadi. To‘g‘ri tashkil etilgan ish haqi tizimi korxona resurslaridan oqilona foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini maqbul darajada ushlab turishga yordam beradi.

Mehnatga haq to‘lashning psixologik asoslari esa insonning mehnat faoliyatiga ta’sir etuvchi ichki motivlar, ehtiyojlar, qadriyatlar va ruhiy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Motivatsiya — bu insonni ma’lum maqsad sari faol harakat qilishga undovchi ichki va tashqi omillar yig‘indisidir. Ish haqi motivatsiyaning muhim vositasi bo‘lsa-da, u yagona omil hisoblanmaydi. Xodimning mehnatdan qoniqishi, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari, jamoada hurmat qozonishi, rahbariyat tomonidan e’tirof etilishi, adolatli munosabat va qulay mehnat muhiti ham uning ish faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda moddiy rag‘batlantirish bilan bir qatorda ma’naviy rag‘batlantirish usullariga ham alohida e’tibor qaratiladi.

Mehnatga haq to‘lash tizimining samaradorligi ko‘p jihatdan adolat tamoyiliga rioya qilinishiga bog‘liq. Xodimlar o‘z mehnatining natijalari to‘g‘ri baholanayotganiga va ish haqi mehnat hissasiga mos ravishda belgilanayotganiga ishonch hosil qilgan taqdirda, ularning korxonaga sodiqligi, mehnat faolligi va tashabbuskorligi ortadi. Aksincha, ish haqi taqsimotidagi noxolislik yoki shaffoflikning yetishmasligi xodimlarda norozilik kayfiyatini yuzaga keltirishi, mehnat unumdorligini pasaytirishi va kadrlar almashinuvi darajasining ortishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnatga haq to‘lash tizimlari ham sezilarli darajada takomillashmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida xodimlarning ish natijalari, mehnat unumdorligi, bajarilgan vazifalar hajmi va sifat ko‘rsatkichlari avtomatik tarzda qayd etilib, tahlil qilinmoqda. Bunday yondashuv inson omili ta’sirini kamaytiradi,

baholash jarayonining aniqligi va shaffofligini oshiradi hamda ish haqi hisob-kitoblarining xolisligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, elektron boshqaruv tizimlari rahbariyatga rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqarish natijalari bilan yanada chambarchas bog‘lash imkonini beradi.

Mehnatga haq to‘lashning tashkiliy-psixologik asoslari korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida ham muhim o‘rin egallaydi. Yuqori malakali mutaxassislarni jalb etish va ularni korxonada uzoq muddat saqlab qolish ko‘p jihatdan adolatli va motivatsion ish haqi tizimining mavjudligiga bog‘liq.

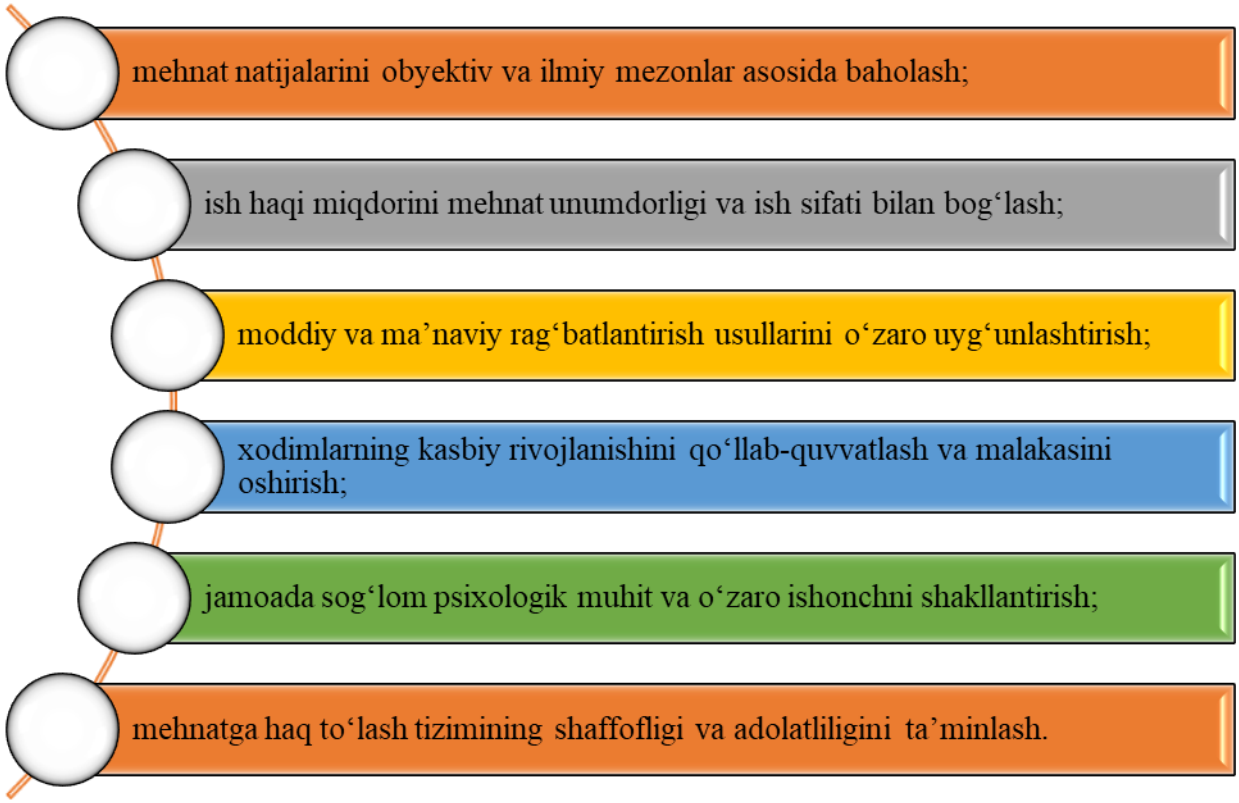

Rasm 11.1. Korxonalarda mehnatga haq to‘lashning tashkiliy-psixologik asoslarini yo‘nalishlari.

Mazkur yo‘nalishlarning kompleks ravishda amalga oshirilishi korxonada yuqori samaradorlikka erishish va inson resurslaridan oqilona foydalanish imkonini yaratadi.

Raqobat kuchayib borayotgan sharoitda korxonalar nafaqat yuqori daromad taklif qilishi, balki xodimlarning kasbiy o‘sishi, ijodiy salohiyatini namoyon etishi va o‘zini qadrlangan mutaxassis sifatida his qilishi uchun qulay tashkiliy hamda psixologik sharoitlarni yaratishi

zarur. Bunday yondashuv xodimlarning korxona maqsadlariga sodiqligini oshiradi va innovatsion rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Mehnatga haq to‘lashning tashkiliy-psixologik asoslari mehnatni samarali tashkil etish, xodimlarning motivatsiyasini kuchaytirish va korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi kompleks boshqaruv tizimidir. Ish haqi siyosati, adolatli rag‘batlantirish mexanizmlari, qulay psixologik muhit va zamonaviy boshqaruv usullarining uyg‘unligi xodimlarning mehnatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning kasbiy salohiyatini to‘liq namoyon etishiga imkon yaratadi hamda korxonaning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

11.2. Mehnatni tartibga solish usullari, vaqt va ishlab chiqarish standartlari.

Mehnatni tartibga solish usullari ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish hamda korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan tashkiliy va boshqaruv usullari majmuasidir. Zamonaviy ishlab chiqarish tizimida mehnatni tartibga solish nafaqat xodimlarning vazifalarini taqsimlash yoki ish vaqtini belgilash bilan cheklanadi, balki mehnat jarayonlarini optimallashtirish, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va xodimlarning kasbiy salohiyatini to‘liq namoyon etish uchun zarur sharoitlarni yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli mehnatni tartibga solish korxona boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlash, mahsulot sifatini yaxshilash va raqobatbardoshlikni oshirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Mehnatni tartibga solish — bu ishlab chiqarish jarayonida mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish, mehnat me’yorlarini belgilash, ish vaqtidan oqilona foydalanish, xodimlarning vazifalarini samarali taqsimlash hamda mehnat natijalarini baholashga qaratilgan tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy chora-tadbirlar tizimidir. Mazkur jarayonning

asosiy maqsadi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda xodimlarning mehnat sharoitlarini yaxshilash, ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va korxonada barqaror mehnat muhitini shakllantirishdan iboratdir. Ilmiy asoslangan mehnatni tartibga solish korxonaga ishlab chiqarish resurslaridan maksimal darajada unumli foydalanish, vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Mehnatni tartibga solishning amaliyotda qo‘llaniladigan usullari ishlab chiqarishning texnologik xususiyatlari, korxonaning tashkiliy tuzilmasi, ishlab chiqarish hajmi va mehnat jarayonlarining murakkabligiga qarab farqlanadi. Har bir usulning o‘ziga xos vazifasi mavjud bo‘lib, ular o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilganda mehnatni boshqarish tizimining samaradorligi sezilarli darajada ortadi. Asosiy usullar quyidagilardan iborat:

a) *mehnatni me’yorlash usuli* — ushbu usul yordamida ma’lum ishni bajarish uchun zarur bo‘lgan vaqt, mehnat sarfi va ishlab chiqarish hajmi ilmiy asosda belgilanadi;

b) *mehnat me’yorlash* — bu xodimning normal mehnat sharoitida bajarishi lozim bo‘lgan ish hajmi yoki unga sarflanadigan vaqtni aniqlash jarayonidir.

c) *mehnat me’yorlari ishlab chiqarish* dasturlarini tuzish, ish haqi tizimini shakllantirish va mehnat unumdorligini baholash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi;

d) *mehnat taqsimoti usuli* — bu ishlab chiqarish jarayonini alohida vazifalar va operatsiyalarga ajratish hamda ularni xodimlarning malakasi va kasbiy tayyorgarligiga mos ravishda taqsimlash usulidir;

e) *mehnatni kooperatsiyalash usuli* — bu turli mutaxassislik va bo‘linmalarda faoliyat yurituvchi xodimlarning umumiy ishlab chiqarish maqsadiga erishish yo‘lida o‘zaro hamkorlik qilishini tashkil etish usulidir. Kooperatsiya ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlaydi, bo‘limlar o‘rtasidagi axborot almashinuvini yaxshilaydi va murakkab mahsulotlarni qisqa muddatlarda tayyorlash imkonini yaratadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarining muvofiqligini kuchaytirib, resurslardan yanada samarali foydalanishga xizmat qiladi;

f) *ish joylarini ratsional tashkil etish usuli* — ushbu usul xodimning ish joyini texnologik talablar va ergonomik tamoyillar asosida tashkil etishga qaratilgan;

g)*ergonomika* — bu insonning jismoniy va psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda mehnat muhiti va ish vositalarini qulay tashkil etishni o‘rganuvchi ilmiy yo‘nalishdir. Ish joyining to‘g‘ri tashkil etilishi ortiqcha harakatlarni kamaytiradi, ish unumdorligini oshiradi, charchoqni pasaytiradi va mehnat xavfsizligini ta’minlaydi;

h)*mehnatni rag‘batlantirish usuli* — bu xodimlarni yuqori natijalarga erishishga undovchi moddiy va ma’naviy ta’sir vositalari tizimidir. Rag‘batlantirish ish haqi, mukofotlar, ustamalar, kasbiy o‘sish imkoniyatlari, e’tirof etish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash shakllarida amalga oshiriladi. Samarali rag‘batlantirish tizimi xodimlarning mas’uliyatini kuchaytiradi, tashabbuskorligini rivojlantiradi va korxona maqsadlariga erishishda ularning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Mehnatni tartibga solish usullarining samaradorligi ularning muntazam ravishda takomillashtirib borilishiga ham bog‘liq. Ishlab chiqarish texnologiyalarining yangilanishi, avtomatlashtirilgan uskunalarning joriy etilishi, raqamli boshqaruv tizimlarining rivojlanishi va bozor talablarining o‘zgarishi mavjud mehnat usullarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Shu sababli korxonalarda mehnat jarayonlari doimiy ravishda tahlil qilinadi, ishlab chiqarishdagi vaqt yo‘qotishlari aniqlanadi, ish operatsiyalari optimallashtiriladi va yangi boshqaruv yondashuvlari amaliyotga tatbiq etiladi. Bunday uzluksiz takomillashtirish korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun muhim shart hisoblanadi.

Ishlab chiqarish sharoitida mehnatni tartibga solish usullarini qo‘llashda axborot texnologiyalari va raqamli boshqaruv vositalaridan keng foydalanilmoqda. Elektron mehnat hisobi tizimlari, ishlab chiqarishni rejalashtirish dasturlari, avtomatik monitoring platformalari va sun’iy intellekt asosidagi tahliliy vositalar mehnat jarayonlarini aniq kuzatish, xodimlarning ish natijalarini baholash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarish

samaradorligi oshadi, resurslardan foydalanish darajasi yaxshilanadi hamda inson omili bilan bog‘liq xatolar sezilarli darajada kamayadi.

Mehnatni tartibga solish usullari ishlab chiqarish faoliyatini ilmiy asosda boshqarish, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Mehnatni me’yorlash, vazifalarni oqilona taqsimlash, xodimlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, ish joylarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish va samarali rag‘batlantirish tizimini qo‘llash ishlab chiqarish jarayonlarining barqaror ishlashini ta’minlaydi. Mazkur usullarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish korxonalarga mehnat unumdorligini muntazam oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozor sharoitida yuqori raqobatbardoshlikka erishish imkonini beradi.

Mehnatni tartibga solishda vaqt va ishlab chiqarish standartlari ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va korxonaning umumiy iqtisodiy natijalarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy boshqaruv vositalaridan hisoblanadi. Zamonaviy korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlash faqatgina yangi texnologiyalarni joriy etish yoki ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish bilan belgilanmaydi, balki ish vaqtining qanday tashkil etilishi, mehnat jarayonlarining qanchalik aniq rejalashtirilishi va belgilangan standartlarga qay darajada amal qilinishiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli vaqt va ishlab chiqarish standartlari mehnatni ilmiy tashkil etish tizimining asosiy elementlari sifatida qaraladi. Ular yordamida korxona ish jarayonlarini tartibga soladi, xodimlarning mehnat faoliyatini baholaydi, ishlab chiqarish hajmini rejalashtiradi va mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Vaqt standarti yoki vaqt me’yori — bu ma’lum tashkiliy-texnik sharoitlarda malakali xodim tomonidan muayyan ishlab chiqarish operatsiyasini bajarish uchun sarflanishi lozim bo‘lgan ilmiy asoslangan vaqt miqdoridir. Ushbu ko‘rsatkich ishlab chiqarish jarayonidagi har bir operatsiyaning davomiyligini aniqlash, ish hajmini rejalashtirish va mehnat unumdorligini baholash uchun qo‘llaniladi. Vaqt me’yori

nafaqat asosiy ish jarayonini bajarish uchun ketadigan vaqtni, balki ish joyini tayyorlash, uskunani sozlash, nazorat qilish va texnologik jarayonning uzluksizligini ta’minlash bilan bog‘liq qo‘shimcha vaqtlarni ham hisobga oladi. To‘g‘ri belgilangan vaqt standartlari ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha vaqt sarfini kamaytirishga, ish jarayonlarini tezlashtirishga va mahsulot tannarxini pasaytirishga yordam beradi.

Ishlab chiqarish standarti yoki ishlab chiqarish me’yori — bu xodim yoki ishchilar guruhi tomonidan ma’lum vaqt oralig‘ida ishlab chiqarilishi kerak bo‘lgan mahsulot miqdorini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Ushbu standart korxonaning ishlab chiqarish rejalarini shakllantirish, ishchilar faoliyatini baholash va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ishlab chiqarish me’yori texnologik jarayonning murakkabligi, uskunalarning imkoniyatlari, xodimlarning malaka darajasi va ishlab chiqarish sharoitlariga asoslangan holda belgilanadi. Ilmiy asoslangan ishlab chiqarish standartlari xodimlarga aniq vazifalarni belgilash bilan birga, korxonaga ishlab chiqarish hajmini oldindan rejalashtirish va iqtisodiy ko‘rsatkichlarni nazorat qilish imkonini beradi.

Mehnatni tartibga solishda vaqt va ishlab chiqarish standartlarini belgilash jarayoni bir necha muhim bosqichlardan tashkil topadi. Avvalo, ishlab chiqarish jarayoni batafsil o‘rganiladi va har bir texnologik operatsiyaning mazmuni tahlil qilinadi. Bunda ish usullari, foydalaniladigan uskunalar, xomashyo xususiyatlari, mehnat sharoitlari va xodimlarning malakasi hisobga olinadi. Keyingi bosqichda ish vaqtining sarfi kuzatiladi va amaldagi mehnat jarayonlari bo‘yicha aniq ma’lumotlar yig‘iladi. Ushbu ma’lumotlar asosida optimal vaqt va ishlab chiqarish me’yorlari ishlab chiqiladi. Belgilangan standartlar ishlab chiqarish amaliyotida sinovdan o‘tkazilib, zarur hollarda takomillashtiriladi.

Vaqt va ishlab chiqarish standartlarini aniqlashda xronometraj usuli keng qo‘llaniladi. *Xronometraj — bu* ma’lum bir ish operatsiyasini bajarish uchun ketadigan vaqtni muntazam kuzatish va o‘lchash orqali mehnat sarfini aniqlash usulidir. Ushbu usul yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi har bir harakat va operatsiyaning davomiyligi o‘rganiladi,

ortiqcha vaqt yo‘qotishlari aniqlanadi hamda ish jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari belgilanadi. Xronometraj natijalari asosida ishlab chiqilgan vaqt standartlari aniq va ishonchli bo‘lib, mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mehnatni tartibga solishda vaqt standartlarining asosiy vazifalaridan biri ish vaqtining samaradorligini ta’minlashdir. Ish vaqti korxonaning eng muhim ishlab chiqarish resurslaridan biri bo‘lib, undan oqilona foydalanish mahsulot hajmi va iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta’sir qiladi. Agar ish vaqti to‘g‘ri tashkil etilmasa, ishlab chiqarish jarayonida bekor turishlar, ortiqcha harakatlar va resurslarning samarasiz sarflanishi yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli vaqt me’yorlari yordamida ish jarayonlari tartibga keltiriladi, xodimlarning vazifalari aniq belgilanadi va ishlab chiqarishdagi vaqt yo‘qotishlari kamaytiriladi.

Ishlab chiqarish standartlari korxonada mehnat unumdorligini boshqarish vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligi — bu xodimlarning ma’lum vaqt davomida ishlab chiqargan mahsuloti yoki bajargan ish hajmini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Ishlab chiqarish me’yorlari yordamida xodimlarning faoliyati baholanadi, ilg‘or ish tajribalari aniqlanadi va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada takomillashtirish choralari ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish standartlari ish haqi tizimini shakllantirishda ham asosiy mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi, chunki ko‘plab korxonalarda ish haqi bajarilgan ish hajmi va mehnat natijalariga bog‘liq ravishda belgilanadi.

Vaqt va ishlab chiqarish standartlarini belgilashda quyidagi asosiy tamoyillarga amal qilinadi:

− ilmiy asoslanganlik tamoyili — standartlar real ishlab chiqarish sharoitlari va aniq hisob-kitoblarga asoslangan bo‘lishi kerak;

− adolatlilik tamoyili — belgilangan me’yorlar xodimlarning imkoniyatlari va mehnat sharoitlariga mos kelishi lozim;

− moslashuvchanlik tamoyili — ishlab chiqarish texnologiyasi yoki sharoitlari o‘zgarganda standartlarni yangilash imkoniyati mavjud bo‘lishi kerak;

−samaradorlik tamoyili — standartlar ishlab chiqarish natijalarini yaxshilash va resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qilishi zarur.

Ishlab chiqarishda vaqt va ishlab chiqarish standartlarini boshqarish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, elektron monitoring vositalari va korxona boshqaruv dasturlari yordamida ish jarayonlari real vaqt rejimida kuzatiladi, ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi va mavjud standartlarning samaradorligi baholanadi. Bunday texnologiyalar mehnat jarayonlarini aniq rejalashtirish, inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi.

Vaqt va ishlab chiqarish standartlarini muntazam takomillashtirib borish korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi uchun muhim shartlardan biridir. Chunki texnologiyalar yangilanishi, ishlab chiqarish usullarining takomillashuvi va bozor talablarining o‘zgarishi mavjud me’yorlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Eskirgan yoki ishlab chiqarish sharoitlariga mos kelmaydigan standartlar mehnat unumdorligining pasayishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining ortishiga va korxonaning raqobat imkoniyatlarining kamayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy korxonalar mehnat standartlarini doimiy ravishda tahlil qilib, ularni yangi sharoitlarga moslashtirib boradilar.

Mehnatni tartibga solishda vaqt va ishlab chiqarish standartlari ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, ish vaqtining unumli sarflanishini ta’minlash va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim vositalardir. Vaqt me’yorlari yordamida ish operatsiyalarining davomiyligi aniqlansa, ishlab chiqarish standartlari orqali bajarilishi lozim bo‘lgan mahsulot hajmi belgilanadi. Ushbu ikki ko‘rsatkichning ilmiy asosda ishlab chiqilishi va to‘g‘ri qo‘llanilishi korxonaga mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va zamonaviy bozor sharoitida barqaror faoliyat yuritish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishda mehnatni tartibga solish, mehnat me’yorlarini belgilash, vaqt va ishlab chiqarish standartlaridan samarali foydalanish korxona faoliyatining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Mehnat jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish orqali ishlab chiqarishdagi ortiqcha vaqt sarflari kamayadi, xodimlarning vazifalari aniq belgilanadi va mavjud mehnat resurslaridan oqilona foydalanish imkoniyati yaratiladi. Vaqt me’yorlari hamda ishlab chiqarish standartlari korxonaga ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish, ish jarayonlarini nazorat qilish va mehnat unumdorligini baholashda asosiy ko‘rsatkich sifatida xizmat qiladi. Shu sababli ushbu tizimlarni to‘g‘ri shakllantirish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki mahsulot tannarxini kamaytirish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilashga ham yordam beradi.

Ishlab chiqarish sharoitida mehnatni tartibga solish jarayoni oddiy me’yor belgilash bilan cheklanib qolmay, balki texnologik jarayonlarni tahlil qilish, xodimlarning mehnat faoliyatini baholash, ish joylarini takomillashtirish va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanishni ham o‘z ichiga oladi. Ilmiy asoslangan mehnat standartlari xodimlarning imkoniyatlari va ishlab chiqarish sharoitlariga mos kelgan holda belgilanganda, korxonada adolatli mehnat muhiti shakllanadi, xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishi ortadi va ularning kasbiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining joriy qilinishi mehnat jarayonlarini yanada aniq nazorat qilish, vaqt yo‘qotishlarini aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, mehnatni tartibga solish tizimi korxonaning tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega. To‘g‘ri tashkil etilgan mehnat me’yorlari va ishlab chiqarish standartlari yordamida korxona o‘z resurslaridan maksimal darajada samarali foydalanishi, mahsulot sifatini yaxshilashi va bozordagi raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Kelajakda ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi va texnologiyalarning tez rivojlanishi sharoitida mehnatni tartibga solish usullarini muntazam

takomillashtirib borish korxonalarning barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur shartlardan biri bo‘lib qoladi.

11.3. Mehnat standartlari tushunchasi, standartlar turlari, ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash.

Mehnat standartlari ishlab chiqarish jarayonida xodimlarning mehnat faoliyatini tartibga solish, bajariladigan ish hajmini belgilash va mehnat natijalarini baholash uchun qo‘llaniladigan ilmiy asoslangan me’yorlar hamda talablar tizimidir. Zamonaviy korxonalarda mehnat standartlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ish vaqtlaridan unumli foydalanish, mehnat resurslarini to‘g‘ri taqsimlash va korxona faoliyatini aniq rejalashtirish imkonini beruvchi muhim boshqaruv vositasi sifatida qaraladi. Ushbu standartlar yordamida har bir ish turi uchun zarur bo‘lgan vaqt, bajarilishi lozim bo‘lgan mahsulot miqdori, mehnat sarfi va ish jarayonining tashkiliy shartlari belgilanadi. Shuning uchun mehnat standartlari nafaqat ishlab chiqarish hajmini aniqlashga, balki xodimlarning mehnat faoliyatini samarali tashkil etishga ham xizmat qiladi.

Mehnat standarti — bu ma’lum ishlab chiqarish sharoitida malakali xodim tomonidan belgilangan sifat talablariga rioya qilgan holda bajarilishi kerak bo‘lgan ish miqdori yoki unga sarflanishi mumkin bo‘lgan vaqt ko‘rsatkichidir. Ushbu tushuncha mehnat jarayonining iqtisodiy va texnik jihatlarini o‘zida aks ettiradi, chunki standartlarni ishlab chiqishda texnologik jarayonlarning murakkabligi, ishlatiladigan uskunalarning imkoniyatlari, xodimlarning kasbiy tayyorgarligi va ishlab chiqarish sharoitlari hisobga olinadi. Ilmiy asoslangan mehnat standartlari xodimlarga aniq vazifalarni belgilash bilan birga, korxonaga ishlab chiqarish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, xarajatlarni rejalashtirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi.

Mehnat standartlarining asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini tartibli va samarali tashkil etishdan iborat. Korxonalarda barcha ish jarayonlari ma’lum tartib asosida amalga oshirilishi kerak, chunki me’yorlarsiz ishlab chiqarish faoliyatini aniq boshqarish va

natijalarni baholash qiyinlashadi. Shu sababli mehnat standartlari yordamida ish vaqtining sarfi aniqlanadi, ishlab chiqarish topshiriqlari belgilanadi, xodimlarning ish faoliyati nazorat qilinadi va korxonaning umumiy samaradorligi oshiriladi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan standartlar ishlab chiqarishdagi ortiqcha harakatlarni kamaytirib, vaqt yo‘qotishlarini oldini oladi hamda mavjud resurslardan oqilona foydalanishga sharoit yaratadi.

Mehnat standartlari ishlab chiqarish jarayonining turli jihatlarini qamrab oladi va ular bir nechta asosiy ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

a) vaqt me’yori — bu ma’lum bir ish operatsiyasini bajarish uchun zarur bo‘lgan vaqt miqdorini ifodalovchi standartdir. ushbu ko‘rsatkich yordamida ishlab chiqarish jarayonlarining davomiyligi aniqlanadi, ish jadvali tuziladi va xodimlarning vaqt sarfi baholanadi. vaqt me’yorlari ishlab chiqarishda unumdorlikni oshirish, ish jarayonlarini tezlashtirish va mahsulot tannarxini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi;

b) ishlab chiqarish me’yori — bu xodim yoki ishchilar guruhi tomonidan ma’lum vaqt ichida tayyorlanishi kerak bo‘lgan mahsulot miqdorini belgilovchi ko‘rsatkichdir. ishlab chiqarish me’yori korxonaning ishlab chiqarish rejalarini shakllantirish, ishlab chiqarish quvvatlarini baholash va xodimlarning ish natijalarini aniqlashda qo‘llaniladi;

c) xizmat ko‘rsatish me’yori — bu bir xodim yoki ishchi guruhi tomonidan ma’lum vaqt davomida xizmat ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan uskunalar, ish joylari yoki ishlab chiqarish obyektlari sonini bildiradi. ushbu standart ayniqsa avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlarida muhim bo‘lib, xodimlarning vazifalarini samarali taqsimlashga yordam beradi;

d) xodimlar soni me’yori — bu muayyan ishlab chiqarish jarayonini bajarish uchun zarur bo‘lgan ishchilar yoki mutaxassislar sonini belgilovchi ko‘rsatkichdir. mazkur standart korxona tarkibini shakllantirish, mehnat resurslarini rejalashtirish va ortiqcha yoki yetishmayotgan ishchi kuchini aniqlash imkonini beradi;

e) boshqaruv me’yori — bu bir rahbar yoki boshqaruvchi xodim samarali nazorat qilishi va boshqarishi mumkin bo‘lgan xodimlar sonini

belgilovchi standartdir. Ushbu me’yor korxonaning boshqaruv tizimini takomillashtirish, rahbarlar va xodimlar o‘rtasidagi aloqalarni samarali tashkil etish uchun xizmat qiladi. Boshqaruv me’yorining to‘g‘ri belgilanishi rahbarning har bir xodim faoliyatiga yetarli darajada e’tibor qaratishini ta’minlaydi. Agar boshqaruv doirasi haddan tashqari keng bo‘lsa, nazorat sifati pasayishi mumkin, aksincha, juda kichik bo‘lsa, boshqaruv xarajatlari ortib ketadi. Shu sababli ushbu standart korxonaning tashkiliy samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi;

f) mehnat sig‘imi — bu ma’lum hajmdagi mahsulot ishlab chiqarish yoki muayyan ishni bajarish uchun sarflanadigan mehnat miqdorini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Ushbu standart mahsulot tayyorlash jarayonida qancha mehnat resurslari talab qilinishini aniqlash imkonini beradi. Mehnat sig‘imi ko‘rsatkichi yordamida korxona ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblaydi, mahsulot tannarxini aniqlaydi va texnologik jarayonlarni takomillashtirish yo‘llarini belgilaydi. Mehnat sig‘imini kamaytirish odatda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va mehnat jarayonlarini optimallashtirish orqali amalga oshiriladi;

g)ishlab chiqarish jarayonida faqat mehnat vaqtini emas, balki xomashyo, energiya va boshqa resurslardan foydalanishni ham tartibga solish zarur. Shu sababli material va resurslardan foydalanish me’yorlari ham mehnat standartlari tizimining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu me’yorlar mahsulot ishlab chiqarish uchun qancha miqdorda xomashyo, material yoki energiya sarflanishi kerakligini belgilaydi. Mazkur standartlardan foydalanish korxonaga ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ayniqsa zamonaviy sharoitda resurslarni tejash va ekologik talablarga rioya qilish nuqtayi nazaridan ushbu me’yorlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Mehnat standartlarini ishlab chiqishda bir qator muhim tamoyillarga amal qilinadi. Avvalo, standartlar ilmiy tahlil va aniq hisob-kitoblarga asoslangan bo‘lishi kerak, chunki noto‘g‘ri belgilangan me’yorlar xodimlarning ortiqcha yuklanishiga yoki ishlab chiqarish

imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmasligiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, mehnat standartlari adolatli va real bo‘lishi lozim, ya’ni ular xodimlarning malakasi, texnologik sharoitlar va ishlab chiqarish imkoniyatlariga mos kelishi kerak. Standartlarning moslashuvchanligi ham muhim ahamiyatga ega, chunki yangi texnologiyalar, zamonaviy uskunalar yoki ishlab chiqarish usullarining joriy etilishi natijasida avvalgi me’yorlarni yangilash talab qilinadi.

Mehnat standartlari korxonaning iqtisodiy boshqaruvida ham muhim vazifalarni bajaradi. Ular asosida ish haqi tizimi shakllantiriladi, ishlab chiqarish xarajatlari hisoblanadi va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari aniqlanadi. Masalan, bajarilgan ish hajmi yoki belgilangan me’yorlarning bajarilish darajasi xodimlarni rag‘batlantirish tizimini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, mehnat standartlari korxonaga ishlab chiqarish jarayonidagi muammolarni aniqlash, mehnat samaradorligini oshirish imkoniyatlarini topish va boshqaruv qarorlarini yanada asosli qabul qilish imkonini beradi.

Bugungi kunda ishlab chiqarishda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi mehnat standartlarini belgilash va nazorat qilish jarayonlariga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari yordamida ish vaqtining sarfi, ishlab chiqarish hajmi va xodimlarning faoliyati aniq tahlil qilinmoqda. Bu esa mehnat standartlarini yanada mukammal ishlab chiqish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va korxona samaradorligini oshirish imkonini beradi. Raqamli vositalardan foydalanish natijasida mehnat jarayonlarida yuzaga keladigan kamchiliklarni tez aniqlash va ularga mos ravishda yangi boshqaruv yechimlarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda.

Mehnat standartlari ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va korxona faoliyatining barqaror rivojlanishini ta’minlashda asosiy vositalardan biridir. Ular yordamida ish jarayonlari tartibga solinadi, xodimlarning vazifalari aniq belgilanadi, ishlab chiqarish hajmi rejalashtiriladi va mehnat natijalari baholanadi. Ilmiy asoslangan hamda zamonaviy talablar asosida ishlab

chiqilgan mehnat standartlari korxonaga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va raqobat sharoitida mustahkam o‘rin egallash imkonini beradi.

Mehnat standartlari turlari ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, xodimlarning mehnat faoliyatini aniq belgilash va korxonaning ishlab chiqarish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash uchun qo‘llaniladigan turli xil me’yoriy ko‘rsatkichlar tizimidan iboratdir. Har bir ishlab chiqarish korxonasida bajariladigan ishlarning hajmi, murakkabligi va texnologik xususiyatlari turlicha bo‘lganligi sababli mehnat standartlari ham bir nechta ko‘rinishlarda shakllantiriladi. Ushbu standartlar yordamida ish jarayonlarining davomiyligi aniqlanadi, xodimlarning vazifalari taqsimlanadi, ishlab chiqarish hajmi rejalashtiriladi va mehnat unumdorligi nazorat qilinadi. Mehnat standartlarining to‘g‘ri ishlab chiqilishi korxonaga mavjud resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va ish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Mehnat standartlari turlari ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish va boshqarishning muhim vositalaridan biridir. Vaqt me’yori, ishlab chiqarish me’yori, xizmat ko‘rsatish me’yori, xodimlar soni me’yori, boshqaruv me’yori va boshqa standartlar korxonada mehnat resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Ushbu standartlarning to‘g‘ri ishlab chiqilishi va amaliyotda qo‘llanilishi ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish, ish jarayonlarini takomillashtirish hamda korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash korxona faoliyatini tartibli tashkil etish, mahsulot sifatini barqaror ta’minlash, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarining yagona talablar asosida amalga oshirilishini ta’minlashga qaratilgan muhim boshqaruv vositasidir. Standart — bu ma’lum bir mahsulot, jarayon, xizmat yoki faoliyat turi uchun belgilangan, bajarilishi lozim bo‘lgan aniq talablar, me’yorlar va qoidalar majmuasi hisoblanadi. Ishlab chiqarishda standartlardan foydalanish orqali korxonalar texnologik jarayonlarning aniqligini oshiradi, mahsulot sifatini nazorat

qiladi va ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini yuqori darajada ushlab turadi. Standartlar nafaqat tayyor mahsulotga qo‘yiladigan talablarni, balki xomashyo tanlash, ishlab chiqarish usullarini belgilash, uskunalardan foydalanish va mehnat jarayonlarini tashkil etish kabi ko‘plab yo‘nalishlarni ham qamrab oladi.

Ishlab chiqarish tizimlarida standartlarni qo‘llash korxonaning barqaror ishlashi uchun zarur shartlardan biri hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish jarayonlari murakkablashib borayotgan sharoitda barcha operatsiyalarni aniq tartib asosida boshqarish talab etiladi. Standartlar yordamida ishlab chiqarish bosqichlari o‘zaro muvofiqlashtiriladi, texnologik jarayonlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar kamaytiriladi va mahsulotlarning bir xil sifat darajasida ishlab chiqarilishi ta’minlanadi. Ayniqsa, katta hajmdagi ishlab chiqarish korxonalarida standartlashtirish jarayonlarning takroriyligini, aniqligini va nazorat qilinishini ta’minlash orqali umumiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Standartlardan foydalanishning yana bir muhim jihati — texnologik jarayonlarni takomillashtirish hisoblanadi. Har bir ishlab chiqarish jarayoni ma’lum texnologik ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi va ushbu jarayonlarning samaradorligi ko‘p jihatdan belgilangan standartlarga rioya qilinishiga bog‘liq bo‘ladi. Texnologik standartlar yordamida uskunalardan foydalanish tartibi, ishlab chiqarish operatsiyalarining bajarilish ketma-ketligi, ishlov berish usullari va nazorat bosqichlari belgilanadi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining barqaror ishlashiga, vaqt yo‘qotishlarining kamayishiga va mehnat unumdorligining oshishiga olib keladi.

Standartlar ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning belgilangan talablar asosida tayyorlanishini kafolatlaydi. Har bir mahsulot turi uchun aniq texnik mezonlarning mavjudligi sifat nazoratini osonlashtiradi va turli partiyalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning bir xil xususiyatlarga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Bu esa korxonaning iste’molchilar ishonchini oshirishiga va bozordagi mavqeini mustahkamlashiga yordam beradi.

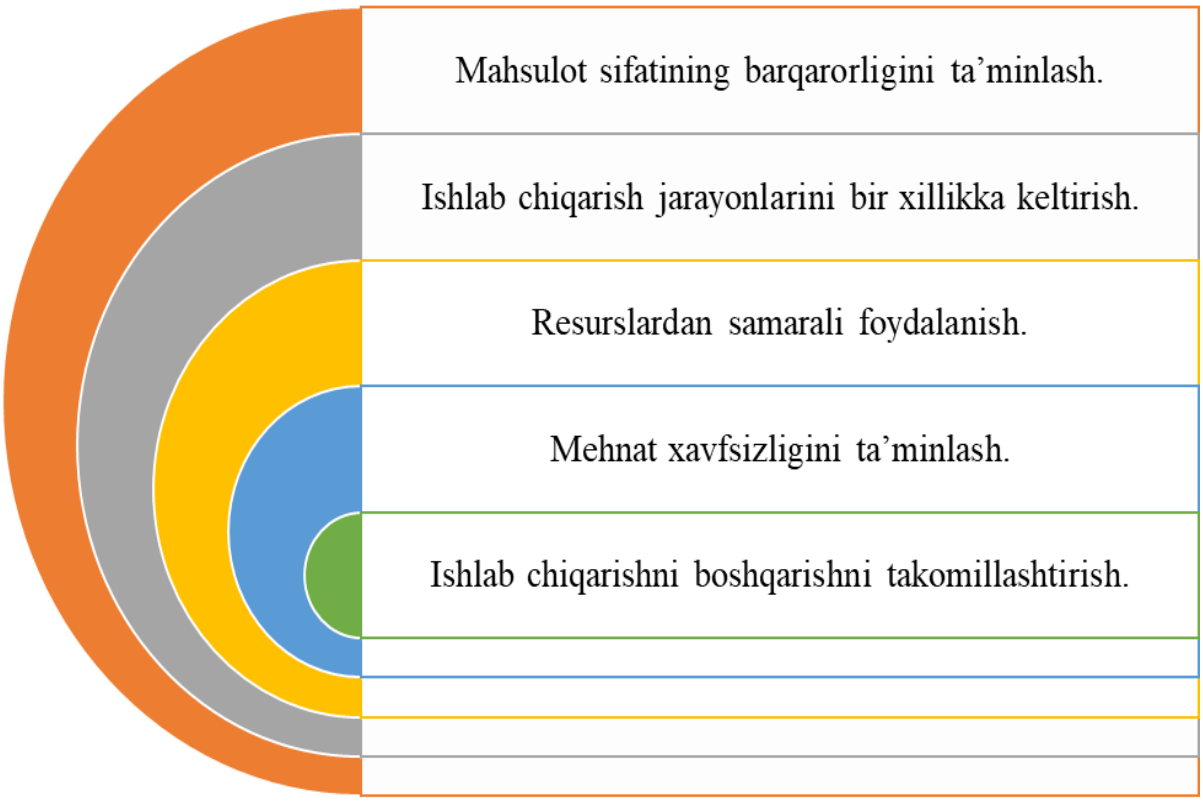

Rasm 11.2. Ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash vazifalari.

Standartlashtirish orqali ishlab chiqarish operatsiyalari yagona tartib asosida tashkil etiladi. Bu jarayonda har bir xodim o‘z vazifalarini aniq biladi, uskunalardan foydalanish qoidalari belgilanadi va texnologik jarayonlarning buzilish ehtimoli kamayadi. Bir xil ishlab chiqarish tartibining mavjudligi yangi xodimlarni tayyorlashni ham osonlashtiradi.

Standartlar xomashyo, materiallar, energiya va mehnat resurslaridan oqilona foydalanishga yordam beradi. Belgilangan me’yorlar asosida ishlash ortiqcha sarflarning oldini oladi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, resurslarni tejash zamonaviy ishlab chiqarishning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish standartlari nafaqat mahsulot va jarayonlarga, balki mehnat sharoitlariga ham taalluqlidir. Xavfsizlik standartlari yordamida ish joylarini tashkil etish, uskunalardan foydalanish va xodimlarning mehnat faoliyatini himoya qilish qoidalari belgilanadi. Bu

esa ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar xavfini kamaytiradi va xavfsiz mehnat muhitini yaratadi.

Standartlar korxona rahbariyatiga ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish va tahlil qilish imkonini beradi. Belgilangan me’yorlar asosida ishlab chiqarish natijalari baholanadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Shu sababli standartlashtirish korxonaning strategik boshqaruv tizimida muhim o‘rin egallaydi.

Ishlab chiqarishda xalqaro va milliy standartlardan foydalanish keng tarqalmoqda. Korxonalar o‘z faoliyatini takomillashtirish maqsadida sifat menejmenti tizimlari, ekologik talablar va xavfsizlik standartlarini joriy qilmoqda. Bunday tizimlar ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviy talablarga moslashtirish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan standartlarni nazorat qilish va ularga rioya etilishini avtomatlashtirilgan tizimlar orqali boshqarish imkoniyati ortmoqda.

Standartlarni ishlab chiqarishda samarali qo‘llash korxonaga nafaqat texnik va iqtisodiy afzalliklar, balki tashkiliy ustunliklarni ham beradi. Chunki aniq belgilangan standartlar asosida ishlaydigan korxona ishlab chiqarish jarayonlarini tez moslashtira oladi, yangi mahsulotlarni ishlab chiqishni osonlashtiradi va bozordagi o‘zgarishlarga tezkor javob qaytaradi. Bundan tashqari, standartlashtirish korxonada sifat madaniyatini shakllantiradi, xodimlarning mas’uliyatini oshiradi va doimiy takomillashtirish tamoyilini rivojlantiradi.

Ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash korxonaning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan asosiy omillardan biridir. Standartlar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari tartibga solinadi, mahsulot sifati oshiriladi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi va korxonaning raqobatbardoshligi mustahkamlanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida standartlashtirish faqatgina texnik talablarni bajarish vositasi emas, balki korxonaning innovatsion rivojlanishi, iqtisodiy barqarorligi va uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlovchi strategik boshqaruv mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Nazorat savollari:

1. Ishlab chiqarish jarayonida standart tushunchasi qanday mazmunni anglatadi va uning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Standartlarni ishlab chiqarishda qo‘llash korxona faoliyati samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Mahsulot sifatini ta’minlashda standartlarning o‘rni va ahamiyati nimadan iborat?
4. Texnologik jarayonlarni boshqarishda standartlardan foydalanish qanday afzalliklarni beradi?
5. Ishlab chiqarish standartlari yordamida resurslardan samarali foydalanish qanday amalga oshiriladi?
6. Standartlashtirish jarayoni korxonada mehnat unumdorligini oshirishga qanday yordam beradi?
7. Ishlab chiqarishda xavfsizlik standartlarining asosiy maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
8. Milliy va xalqaro standartlardan foydalanish korxonaning raqobatbardoshligiga qanday ta’sir qiladi?
9. Zamonaviy raqamli texnologiyalar standartlarni boshqarish va nazorat qilish jarayonlarini qanday takomillashtiradi?
10. Ishlab chiqarish jarayonida standartlarga rioya qilmaslik qanday iqtisodiy va texnik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin?

XII BOB. ISHLAB CHIQARISHDA ZAXIRALARNI BOSHQARISH

12.1. Zaxiralarning turlari, inventarni boshqarish usullari, inventarni nazorat qilish tizimlari.

12.2. Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblashning turli usullari.

12.1. Zaxiralarning turlari, inventarni boshqarish usullari, inventarni nazorat qilish tizimlari.

Zaxiralar — bu korxonaning ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz davom ettirish, mahsulot ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlash va kelajakdagi ehtiyojlarni qondirish maqsadida oldindan shakllantiriladigan moddiy, moliyaviy yoki mehnat resurslari yig‘indisidir. Ishlab chiqarish tizimida zaxiralar muhim iqtisodiy vosita sifatida namoyon bo‘lib, ular korxonaga xomashyo yetishmasligi, ishlab chiqarishdagi uzilishlar yoki bozor talablarining keskin o‘zgarishi kabi holatlarga moslashish imkonini beradi. Zaxiralarni to‘g‘ri tashkil etish va boshqarish korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish hamda resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashda katta ahamiyatga ega.

Zaxiralar ishlab chiqarish jarayonidagi vazifasi, saqlanish muddati, foydalanish maqsadi va iqtisodiy mazmuniga qarab turli turlarga bo‘linadi. Har bir zaxira turi korxona faoliyatida alohida ahamiyat kasb etadi va ishlab chiqarish jarayonining ma’lum bosqichini ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida zaxiralarni samarali boshqarish nafaqat ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlaydi, balki mahsulot tannarxini kamaytirish va korxonaning raqobatbardoshligini oshirish imkonini ham beradi.

Ishlab chiqarish zaxiralari — bu korxonada mahsulot ishlab chiqarish jarayonida foydalanish uchun oldindan tayyorlab qo‘yilgan xomashyo, materiallar, yoqilg‘i, ehtiyot qismlar va boshqa moddiy resurslar majmuasidir. Ushbu zaxiralar ishlab chiqarish faoliyatining boshlang‘ich bosqichini ta’minlaydi va korxonaning normal ishlashi uchun zarur bo‘lgan asosiy resurs hisoblanadi. Ishlab chiqarish

zaxiralariga metall, yog‘och, kimyoviy moddalar, yordamchi materiallar, ishlab chiqarish vositalari uchun ehtiyot qismlar va boshqa zarur resurslar kiradi. Ularning yetarli miqdorda mavjud bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonida to‘xtalishlarning oldini oladi. Biroq zaxiralarning haddan tashqari ko‘payib ketishi ham iqtisodiy jihatdan samarasiz hisoblanadi, chunki ortiqcha mablag‘lar omborda band bo‘lib qoladi va saqlash xarajatlari oshadi.

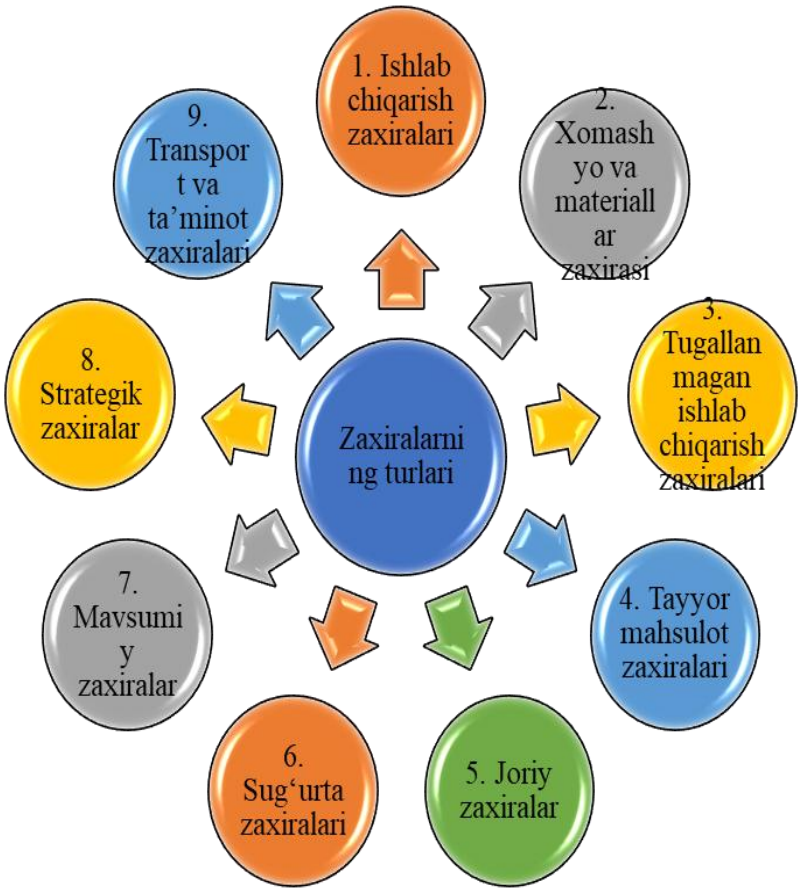

Rasm 12.1. Zaxiralarning turlari.

Xomashyo va materiallar zaxirasi ishlab chiqariladigan mahsulotning asosini tashkil etuvchi asosiy resurslarni o‘z ichiga oladi. Ushbu zaxira turi mahsulot yaratish jarayonining boshlanishi uchun zarur bo‘lgan tabiiy yoki qayta ishlangan materiallardan iborat bo‘ladi. Xomashyo zaxiralarini to‘g‘ri rejalashtirish korxonaga ishlab chiqarish rejalarini o‘z vaqtida bajarish imkonini beradi. Agar xomashyo yetishmasa, ishlab chiqarish jarayoni sekinlashadi yoki to‘xtab qolishi mumkin. Shu sababli korxonalar talab hajmini, yetkazib berish

muddatlarini va ishlab chiqarish imkoniyatlarini hisobga olgan holda xomashyo zaxiralarini boshqaradi.

Tugallanmagan ishlab chiqarish zaxiralari — bu ishlab chiqarish jarayoniga kiritilgan, lekin hali to‘liq tayyor mahsulot holatiga kelmagan yarim tayyor mahsulotlar yoki ishlov berish jarayonidagi buyumlardir. Ushbu zaxira ishlab chiqarish jarayonining oraliq bosqichida mavjud bo‘ladi. Tugallanmagan ishlab chiqarish hajmi texnologik jarayonlarning davomiyligi, ishlab chiqarish usuli va mahsulot murakkabligiga bog‘liq bo‘ladi. Ushbu zaxiralarni samarali boshqarish ishlab chiqarish siklini qisqartirish, mablag‘larning aylanish tezligini oshirish va korxonaning iqtisodiy samaradorligini yaxshilashga yordam beradi.

Tayyor mahsulot zaxirasi — bu ishlab chiqarish jarayoni yakunlangan, sifat nazoratidan o‘tgan va iste’molchiga yetkazib berishga tayyor bo‘lgan mahsulotlar miqdoridir. Ushbu zaxira korxonaning ishlab chiqarish va sotuv jarayonlari o‘rtasidagi bog‘lovchi bosqich hisoblanadi. Tayyor mahsulot zaxiralarining mavjudligi korxonaga mijozlar talabini tez qondirish imkonini beradi. Biroq tayyor mahsulotlarning uzoq vaqt omborda saqlanishi qo‘shimcha xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun korxonalar ishlab chiqarish hajmini bozor talabiga mos ravishda rejalashtirib boradi.

Joriy zaxiralar — bu korxonaning kundalik ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish uchun saqlanadigan va ma’lum vaqt oralig‘ida muntazam foydalaniladigan resurslardir. Ushbu zaxiralar yetkazib berish davrlari orasidagi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi. Joriy zaxiralarning asosiy vazifasi ishlab chiqarish jarayonini normal davom ettirish uchun zarur bo‘lgan materiallar bilan ta’minlashdan iborat. Ular korxonaga yetkazib berishdagi kichik kechikishlar yoki vaqtinchalik uzilishlarga moslashish imkonini beradi.

Sug‘urta zaxiralari — bu kutilmagan holatlar yuzaga kelganda ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolishini oldini olish uchun yaratiladigan qo‘shimcha resurslar yig‘indisidir. Ushbu zaxiralar yetkazib berishdagi kechikishlar, xomashyo tanqisligi yoki favqulodda vaziyatlar ta’sirini kamaytirishga xizmat qiladi. Sug‘urta zaxiralari

korxona faoliyatining barqarorligini ta’minlovchi himoya mexanizmi hisoblanadi. Ayniqsa, bozordagi noaniqlik yuqori bo‘lgan sharoitlarda bunday zaxiralar korxonaning uzluksiz ishlash imkoniyatini oshiradi.

Mavsumiy zaxiralar — yilning ma’lum davrlarida ishlab chiqarish yoki yetkazib berish sharoitlari o‘zgarishi sababli shakllantiriladigan resurs zaxiralaridir. Bunday zaxiralar ayniqsa qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat sanoati va mavsumiy xomashyoga bog‘liq tarmoqlarda keng qo‘llaniladi. Mavsumiy zaxiralar yordamida korxonalar xomashyo mavjud bo‘lmagan davrlarda ham ishlab chiqarishni davom ettirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ishlab chiqarish barqarorligini saqlash va bozor talablarini uzluksiz qondirishga yordam beradi.

Strategik zaxiralar — bu uzoq muddatli istiqbolda korxona yoki davlat miqyosida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan resurslarni saqlash tizimidir. Ushbu zaxiralar yirik iqtisodiy o‘zgarishlar, favqulodda vaziyatlar yoki resurs tanqisligi sharoitida foydalanish uchun shakllantiriladi. Strategik zaxiralar korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. Ular orqali tashkilotlar bozor sharoitidagi keskin o‘zgarishlarga moslashishi va ishlab chiqarish faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Transport va ta’minot zaxiralari — bu materiallarni yetkazib berish jarayonida yuzaga keladigan vaqt oralig‘ini qoplash uchun saqlanadigan resurslardir. Ushbu zaxira turi ishlab chiqarish korxonasi va ta’minotchilar o‘rtasidagi masofaviy yoki tashkiliy farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Mazkur zaxiralar yordamida korxona yetkazib berish tizimidagi kechikishlardan himoyalanadi va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini saqlab qoladi.

Zaxiralarning turlari ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Xomashyo zaxiralari ishlab chiqarishni boshlash uchun zarur sharoit yaratadi, tugallanmagan ishlab chiqarish zaxiralari texnologik jarayonlarning davomiyligini ta’minlaydi, tayyor mahsulot zaxiralari esa iste’molchilar talabini qondirish imkonini beradi. Shuningdek, joriy, sug‘urta, mavsumiy va strategik zaxiralar korxonaning turli sharoitlarda barqaror faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Zaxiralarni to‘g‘ri boshqarish

korxonaga resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Inventar boshqaruvi — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy resurslar, xomashyo, tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar va boshqa zaxiralarni rejalashtirish, nazorat qilish, saqlash hamda ulardan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan boshqaruv tizimidir. Inventarni boshqarishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash, kerakli resurslarni kerakli vaqtda mavjud qilish hamda ortiqcha zaxiralar sababli yuzaga keladigan iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishdan iborat. Zamonaviy korxonalarda inventarni boshqarish nafaqat ombor faoliyatini nazorat qilish, balki butun ta’minot zanjirini samarali tashkil etish, xarajatlarni optimallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Inventar tushunchasi korxona faoliyatida foydalaniladigan barcha moddiy boyliklarni qamrab oladi. Unga ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan xomashyo, yordamchi materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar va boshqa resurslar kiradi. Inventarning yetarli miqdorda bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonining to‘xtovsiz davom etishini ta’minlasa, ortiqcha miqdorda to‘planishi esa moliyaviy mablag‘larning samarasiz band bo‘lishiga, saqlash xarajatlarining ortishiga va resurslarning eskirishiga olib kelishi mumkin.

ABC tahlil — bu inventarlarni ularning iqtisodiy ahamiyati va umumiy xarajatlardagi ulushiga qarab guruhlarga ajratish usulidir. Ushbu usul korxonaga eng muhim resurslarga ko‘proq e’tibor qaratish va boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

ABC tahliliga ko‘ra inventarlar odatda uchta asosiy guruhga bo‘linadi:

a) a guruhi — qiymati yuqori, lekin miqdori nisbatan kam bo‘lgan resurslardan tashkil topadi. ushbu guruhdagi inventarlar korxona xarajatlariga katta ta’sir ko‘rsatgani sababli ular doimiy va aniq nazorat qilinadi;

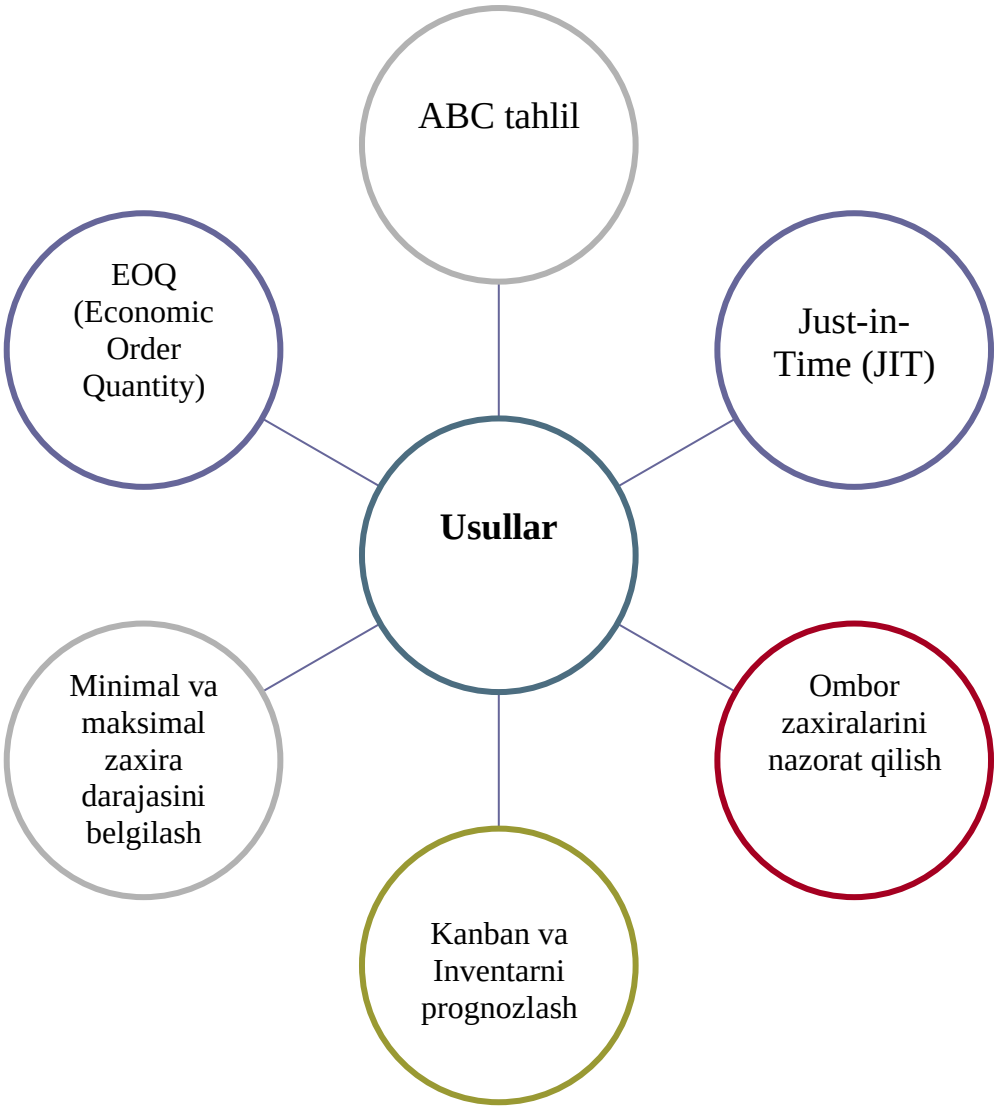

Rasm 12.2. Korxonalar inventar hajmini boshqarish usullari.

b)b guruhi — o‘rtacha qiymatga ega bo‘lgan inventarlar bo‘lib, ular muntazam nazorat va rejalashtirishni talab qiladi;

c)c guruhi — qiymati past, lekin son jihatdan ko‘p bo‘lgan resurslarni o‘z ichiga oladi. ushbu guruhdagi inventarlar oddiyroq boshqaruv usullari orqali nazorat qilinishi mumkin.

ABC tahlil yordamida korxona o‘z resurslarini ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha boshqaradi, ortiqcha nazorat xarajatlarini kamaytiradi va muhim inventarlardan samaraliroq foydalanadi.

Just-in-Time inventarlarni minimal darajada saqlash va zarur bo‘lgan resurslarni aynan kerakli vaqtda yetkazib berishga asoslangan boshqaruv usulidir. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi omborlarda ortiqcha zaxiralarni kamaytirish, ishlab chiqarish xarajatlarini

pasaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashdan iborat. JIT tizimida korxona katta miqdordagi materiallarni oldindan to‘plab qo‘ymaydi, balki ishlab chiqarish ehtiyojiga qarab ularni o‘z vaqtida qabul qiladi. Bu usul ombor xarajatlarini kamaytiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada moslashuvchan qiladi. Biroq ushbu tizim samarali ishlashi uchun yetkazib beruvchilar bilan ishonchli hamkorlik va aniq rejalashtirish talab etiladi.

EOQ — iqtisodiy buyurtma hajmi usuli bo‘lib, inventarni boshqarishda eng maqbul buyurtma miqdorini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu usulning asosiy vazifasi buyurtma berish xarajatlari va saqlash xarajatlari o‘rtasidagi eng samarali muvozanatni topishdan iborat. EOQ usuli yordamida korxona qancha miqdorda va qaysi davrda mahsulot yoki xomashyo buyurtma qilish kerakligini aniqlaydi. Agar buyurtma hajmi juda katta bo‘lsa, saqlash xarajatlari oshadi, agar juda kichik bo‘lsa, yetkazib berish xarajatlari va ishlab chiqarishdagi uzilishlar ko‘payishi mumkin. Shuning uchun iqtisodiy jihatdan eng qulay buyurtma hajmini tanlash inventar boshqaruvining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ombor zaxiralarini nazorat qilish inventarning mavjud holatini kuzatish, kirim va chiqim jarayonlarini hisobga olish hamda resurslar harakatini boshqarishni anglatadi. Ushbu usul orqali korxona ombordagi mahsulot miqdori, saqlash muddati va foydalanish tezligi haqida aniq ma’lumotga ega bo‘ladi. Korxonalarda ombor nazorati ko‘pincha avtomatlashtirilgan axborot tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Bunday tizimlar inventar harakatini real vaqt rejimida kuzatish, kamayayotgan resurslarni aniqlash va o‘z vaqtida yangi buyurtmalar berish imkonini yaratadi. Natijada inson xatolari kamayadi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezlashadi.

Minimal va maksimal zaxira darajasini belgilash usuli inventarning eng kam va eng ko‘p miqdorini oldindan belgilashga asoslanadi. Minimal zaxira darajasi — ishlab chiqarish jarayoni to‘xtab qolmasligi uchun zarur bo‘lgan eng past resurs miqdori hisoblanadi. Maksimal zaxira darajasi esa ortiqcha xarajatlarning oldini olish uchun

saqlanishi mumkin bo‘lgan eng yuqori chegarani bildiradi. Mazkur yondashuv korxonaga resurs yetishmovchiligi va ortiqcha to‘planish holatlarining oldini olish imkonini beradi. Inventarning belgilangan chegaralar asosida boshqarilishi ishlab chiqarish barqarorligini oshiradi va moliyaviy mablag‘lardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Kanban — bu ishlab chiqarish jarayonida materiallar harakatini nazorat qilish va inventar miqdorini tartibga solishga xizmat qiluvchi vizual boshqaruv usulidir. Ushbu tizim dastlab ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, hozirgi kunda ko‘plab sanoat korxonalarida qo‘llaniladi. Kanban tizimida maxsus belgilar, kartochkalar yoki elektron signallar orqali qaysi resurs qachon va qancha miqdorda kerakligi aniqlanadi. Bu usul ortiqcha ishlab chiqarishning oldini oladi, materiallar oqimini yaxshilaydi va ishlab chiqarish jarayonining moslashuvchanligini oshiradi.

Inventarni prognozlash — bu kelajakdagi ishlab chiqarish ehtiyojlarini oldindan aniqlash va shunga mos ravishda zaxiralarni rejalashtirish jarayonidir. Ushbu usul bozor talabi, avvalgi sotuv ko‘rsatkichlari, ishlab chiqarish rejasi va boshqa iqtisodiy omillar asosida amalga oshiriladi. To‘g‘ri prognoz qilish korxonaga ortiqcha zaxiralarni kamaytirish va resurs yetishmovchiligining oldini olish imkonini beradi. Ayniqsa, talab tez o‘zgaradigan bozorlarda inventarni oldindan rejalashtirish korxonaning raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Hozirgi zamonaviy ishlab chiqarishda inventarni boshqarish jarayonlari raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshirilmoqda. Maxsus dasturiy tizimlar orqali ombor holati, resurslar harakati, buyurtmalar va yetkazib berish jarayonlari avtomatik tarzda nazorat qilinadi. Raqamli boshqaruv tizimlari inson omili ta’sirini kamaytiradi, ma’lumotlarning aniqligini oshiradi va rahbarlarga tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Bu esa korxonaning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Inventarni boshqarish usullari korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. ABC tahlil, Just-in-Time, EOQ, Kanban, prognozlash va raqamli boshqaruv kabi

usullar yordamida korxonalar resurslardan oqilona foydalanishi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishi va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlashi mumkin. To‘g‘ri tashkil etilgan inventar boshqaruvi korxonaning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va bozor sharoitida raqobatbardoshligini oshiradi.

Inventarni nazorat qilish tizimi — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy resurslar, xomashyo, materiallar, tayyor mahsulotlar va boshqa zaxiralarning miqdori, harakati hamda holatini muntazam kuzatib borish, tahlil qilish va boshqarishga xizmat qiluvchi tashkiliy hamda texnologik jarayonlar majmuasidir. Ushbu tizimning asosiy maqsadi korxonada zarur bo‘lgan resurslarning yetarli miqdorda mavjudligini ta’minlash, ortiqcha zaxiralar to‘planishining oldini olish va ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz ishlashiga sharoit yaratishdan iborat. Inventarni nazorat qilish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi, chunki noto‘g‘ri tashkil etilgan zaxira boshqaruvi resurslarning isrof bo‘lishiga, moliyaviy mablag‘larning samarasiz sarflanishiga va ishlab chiqarish jarayonlarida uzilishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Korxonalarda inventarni nazorat qilish tizimlari oddiy hisob-kitob jarayonidan ancha kengroq tushunchani anglatadi. Ushbu tizim nafaqat ombordagi mahsulotlar sonini aniqlash, balki resurslarning kelib tushishi, saqlanishi, ishlab chiqarishga berilishi va yakuniy foydalanilishigacha bo‘lgan barcha bosqichlarni boshqarishni o‘z ichiga oladi. Inventar nazorati orqali korxona rahbariyati mavjud zaxiralar haqida aniq ma’lumotlarga ega bo‘ladi, ishlab chiqarish ehtiyojlarini oldindan rejalashtiradi va iqtisodiy jihatdan samarali qarorlar qabul qiladi. Inventarni boshqarish tizimi ishlab chiqarish va ta’minot jarayonlarini uyg‘unlashtiruvchi muhim boshqaruv mexanizmlaridan biri hisoblanadi:

– doimiy inventar nazorati tizimi — bu zaxiralarning har bir harakatini real vaqt davomida kuzatib borishga asoslangan boshqaruv usulidir. Ushbu tizimda korxonadagi har bir kirim va chiqim operatsiyasi muntazam ravishda qayd etiladi hamda inventarning joriy holati doimiy ravishda yangilanib boradi;

– davriy inventar nazorati tizimi — bu ma’lum vaqt oralig‘ida inventar miqdorini tekshirish va hisobga olishga asoslangan usuldir. Ushbu tizimda zaxiralarning holati har kuni emas, balki belgilangan davrlarda, masalan, oy oxiri, chorak yoki yil yakunida nazorat qilinadi;

– avtomatlashtirilgan inventar nazorati tizimi — bu zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida zaxiralarni boshqarish, hisobga olish va tahlil qilish jarayonlarini avtomatik ravishda amalga oshiruvchi tizimdir. Ushbu usulda kompyuter dasturlari, elektron ma’lumotlar bazalari, shtrix-kodlar va boshqa raqamli vositalardan foydalaniladi;

– elektron monitoring tizimi inventar harakatini raqamli vositalar yordamida kuzatish imkonini beradi. Ushbu tizimda shtrix-kodlar, RFID texnologiyalari va maxsus boshqaruv dasturlaridan foydalaniladi. Elektron monitoring yordamida mahsulotlarning joylashuvi, miqdori va harakatlanish jarayoni tezkor aniqlanadi. Bu esa ombor faoliyatini yaxshilash, yo‘qotishlarni kamaytirish va inventar hisobining aniqligini oshirishga yordam beradi.

Ishlab chiqarishda elektron monitoring tizimlari korxonaning raqamli transformatsiyasida muhim o‘rin egallaydi va boshqaruv jarayonlarini yanada samarali tashkil etishga imkon yaratadi. Inventarni nazorat qilish tizimlari korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini samarali tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish va xarajatlarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Doimiy nazorat, davriy hisob, avtomatlashtirilgan tizimlar, ABC tahlil, JIT va elektron monitoring kabi usullar yordamida korxonalar inventar harakatini aniq boshqarishi mumkin. To‘g‘ri tashkil etilgan inventar nazorati ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

12.2. Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblashning turli usullari.

Inventarizatsiyani boshqarish tizimi — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy boyliklar, xomashyo, materiallar, ishlab chiqarish zaxiralari, tayyor mahsulotlar hamda boshqa resurslarning haqiqiy holatini aniqlash, ularning miqdorini nazorat qilish, hisobini yuritish va

samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan boshqaruv jarayonlari majmuasidir. Inventarizatsiya korxona aktivlarining amaldagi holatini buxgalteriya va boshqaruv hisoblaridagi ma’lumotlar bilan taqqoslash imkonini beradi. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi mavjud resurslar haqidagi aniq ma’lumotlarni shakllantirish, yo‘qotishlar va kamomadlarni aniqlash, ortiqcha zaxiralarni kamaytirish hamda korxonaning moliyaviy va ishlab chiqarish faoliyatida tartibni ta’minlashdan iborat.

Ishlab chiqarish korxonalarida inventarizatsiyani boshqarish oddiy tekshiruv jarayoni sifatida emas, balki korxonaning umumiy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Chunki ishlab chiqarish samaradorligi ko‘p jihatdan resurslarning qanchalik to‘g‘ri hisobga olinishi va nazorat qilinishiga bog‘liq bo‘ladi. Inventarizatsiyani to‘g‘ri tashkil etish orqali korxona omborlardagi materiallar holatini baholaydi, ishlab chiqarish ehtiyojlarini aniq belgilaydi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi va mavjud resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari korxonaning faoliyat turi, ishlab chiqarish hajmi va boshqaruv talablariga qarab turlicha shakllarda amalga oshiriladi. Har bir tizimning asosiy vazifasi inventarlarning harakatini nazorat qilish, ma’lumotlarning aniqligini ta’minlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ishonchli axborot yaratishdan iborat.

Rejali inventarizatsiya tizimi — bu korxonada oldindan belgilangan vaqt oralig‘ida amalga oshiriladigan inventar tekshiruvlari tizimidir. Ushbu usulda inventarlarning mavjudligi va holati ma’lum jadval asosida tekshiriladi hamda olingan natijalar hisob ma’lumotlari bilan solishtiriladi. Rejali inventarizatsiya korxonaga resurslarning haqiqiy miqdorini aniqlash, saqlash jarayonidagi kamchiliklarni topish va inventar harakatini nazorat qilish imkonini beradi. Masalan, yil yakunida yoki ma’lum ishlab chiqarish davri tugagandan so‘ng amalga oshiriladigan tekshiruvlar orqali korxona ombordagi mahsulotlar, xomashyo va boshqa moddiy boyliklarning real holatini baholaydi. Ushbu tizimning afzalligi shundaki, u korxonaga inventarlarni

muntazam nazorat qilish va mavjud muammolarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, rejalashtirilgan tekshiruvlar boshqaruv jarayonlarini tartibli tashkil etishga yordam beradi.

Doimiy inventarizatsiya tizimi — bu inventarlarning harakati va holatini uzluksiz ravishda kuzatib borishga asoslangan boshqaruv usulidir. Ushbu tizimda har bir mahsulotning kirimi, chiqimi va saqlanish jarayoni muntazam ravishda qayd etiladi. Doimiy inventarizatsiya ayniqsa yirik ishlab chiqarish korxonalarida muhim ahamiyatga ega, chunki bunday korxonalarda resurslar harakati katta hajmda amalga oshiriladi. Mazkur tizim yordamida korxona istalgan vaqtda ombordagi mavjud zaxiralar haqida aniq ma’lumot olishi mumkin. Bunaqa boshqaruv shakli zamonaviy axborot texnologiyalari bilan birgalikda qo‘llanilganda yanada samarali natija beradi. Elektron hisob tizimlari orqali inventarlarning harakati avtomatik ravishda qayd qilinadi va boshqaruvchilar uchun tezkor tahliliy ma’lumotlar shakllantiriladi.

Avtomatlashtirilgan inventarizatsiya tizimi — bu inventarlarni hisobga olish, tekshirish va boshqarish jarayonlarini maxsus dasturiy vositalar yordamida amalga oshirish usulidir. Ushbu tizimda kompyuter texnologiyalari, elektron ma’lumotlar bazalari, shtrix-kodlar, RFID qurilmalari va boshqa raqamli vositalardan foydalaniladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar inson tomonidan amalga oshiriladigan qo‘lda hisob-kitob ishlarini kamaytiradi, ma’lumotlarning aniqligini oshiradi va inventarizatsiya jarayonini tezlashtiradi. Masalan, mahsulotlarning omborga kelib tushishi yoki ishlab chiqarishga chiqarilishi avtomatik tarzda qayd qilinishi mumkin.

Elektron inventarizatsiya tizimi — bu inventar ma’lumotlarini raqamli shaklda saqlash, qayta ishlash va nazorat qilishga asoslangan boshqaruv mexanizmi hisoblanadi. Ushbu tizimda barcha inventar birliklari elektron bazaga kiritiladi va ular haqidagi ma’lumotlar doimiy ravishda yangilanib boradi.Elektron tizim yordamida korxona inventarlarning joylashuvi, miqdori, qiymati va harakat tarixini kuzatishi mumkin. Bu esa boshqaruv jarayonlarini soddalashtiradi hamda qaror qabul qilish jarayonida aniq ma’lumotlardan foydalanish imkonini

beradi. Bugungi kunda elektron inventarizatsiya tizimlari ishlab chiqarish, savdo va logistika sohalarida keng qo‘llanilib, korxonalarning raqamli boshqaruv tizimiga o‘tishida muhim vosita hisoblanadi.

ABC tahliliga asoslangan inventarizatsiya tizimi — bu inventarlarni ularning iqtisodiy ahamiyati va qiymatiga qarab guruhlarga ajratib boshqarish usulidir. Ushbu tizim barcha inventar birliklarini bir xil darajada nazorat qilish o‘rniga, eng muhim resurslarga ko‘proq e’tibor qaratishga imkon beradi. A guruhi tarkibidagi inventarlar yuqori qiymatga ega bo‘lib, ular qat’iy nazorat qilinadi. B guruhi o‘rtacha ahamiyatga ega resurslardan tashkil topadi, C guruhi esa qiymati past bo‘lgan, lekin miqdori ko‘p inventarlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur tizim yordamida korxona vaqt va mablag‘larni samarali taqsimlaydi, inventarlarni boshqarish jarayonida ustuvor yo‘nalishlarni belgilaydi va nazorat samaradorligini oshiradi.

Risk asosida inventarizatsiya boshqaruvi — bu inventarlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni hisobga olgan holda nazorat jarayonlarini tashkil etish usulidir. Ushbu tizimda yo‘qolish, eskirish, buzilish yoki qiymatining pasayishi ehtimoli yuqori bo‘lgan resurslarga alohida e’tibor beriladi. Risklarni baholash orqali korxona qaysi inventar turlarini tez-tez tekshirish kerakligini aniqlaydi va nazorat jarayonlarini samarali rejalashtiradi. Bu usul ayniqsa tez eskiruvchi yoki yuqori qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlar uchun muhim hisoblanadi.

Integratsiyalashgan inventarizatsiya tizimi — bu inventar boshqaruvini korxonaning boshqa boshqaruv tizimlari bilan birlashtiruvchi kompleks yondashuvdir. Ushbu tizim da ombor boshqaruvi, ishlab chiqarishni rejalashtirish, xarid jarayonlari va moliyaviy hisob tizimlari yagona axborot muhiti orqali bog‘lanadi. Integratsiyalashgan tizim korxonaga barcha jarayonlarni yagona platforma orqali nazorat qilish imkonini beradi. Natijada ma’lumotlar almashinuvi tezlashadi, boshqaruvdagi xatolar kamayadi va ishlab chiqarish jarayonlarining umumiy samaradorligi oshadi.

Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari korxonaning moddiy resurslarini samarali nazorat qilish, ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim

ahamiyatga ega. Rejali, doimiy, avtomatlashtirilgan, elektron va integratsiyalashgan tizimlardan foydalanish orqali korxonalar inventarlarning haqiqiy holatini aniq baholashi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishi va mavjud resurslardan oqilona foydalanishi mumkin. Zamonaviy sharoitda inventarizatsiyani samarali boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini oshiruvchi va uning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblash — bu korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar va boshqa moddiy resurslarning kerakli miqdorini oldindan aniqlash jarayonidir. Ushbu jarayon ishlab chiqarishni rejalashtirishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, korxonaga resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish uzluksizligini ta’minlash va ortiqcha zaxiralar shakllanishining oldini olish imkonini beradi. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniq hisoblash korxonaning iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi, chunki materiallarning yetishmasligi ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolishiga, ortiqcha miqdorda xarid qilinishi esa mablag‘larning samarasiz sarflanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ishlab chiqarish korxonalarida materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlashda turli xil hisoblash usullaridan foydalaniladi. Ushbu usullar ishlab chiqarish hajmi, mahsulot turi, texnologik jarayonlarning xususiyatlari, material sarfi me’yorlari va korxonaning ishlab chiqarish rejasiga qarab tanlanadi.

Me’yoriy usul — bu materiallarga bo‘lgan ehtiyojni belgilangan sarf me’yorlari asosida hisoblash usulidir. Ushbu usulda bir dona mahsulot ishlab chiqarish uchun qancha miqdorda material talab qilinishi oldindan aniqlanadi va ishlab chiqarish rejasi bilan bog‘lanadi. Material sarfi me’yori — bu ma’lum bir mahsulot yoki texnologik operatsiyani bajarish uchun zarur bo‘lgan material miqdorini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Ushbu ko‘rsatkich mahsulot konstruksiyasi, ishlab chiqarish texnologiyasi, material xususiyatlari va ishlab chiqarish sharoitlari asosida belgilanadi. Me’yoriy usulda materiallarga bo‘lgan umumiy ehtiyoj quyidagi tamoyil asosida aniqlanadi: mahsulot ishlab

chiqarish hajmi bir birlik mahsulot uchun belgilangan material sarfi me’yoriga ko‘paytiriladi. Ushbu usul ishlab chiqarish jarayonlari barqaror bo‘lgan korxonalarda keng qo‘llaniladi, chunki u material xarajatlarini oldindan rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi.

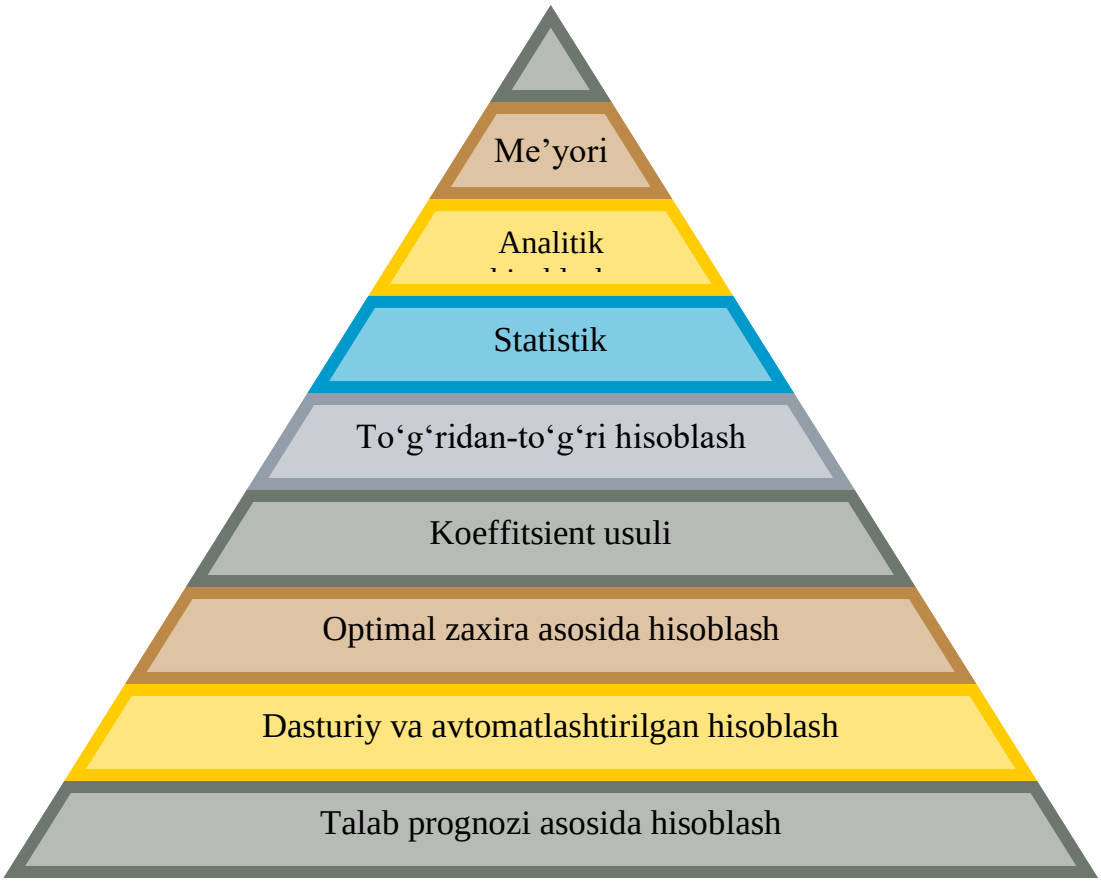

Rasm 12.3. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash usullari.

Analitik usul — bu avvalgi ishlab chiqarish tajribasi, amaldagi sarf ko‘rsatkichlari va statistik ma’lumotlarni tahlil qilish asosida material ehtiyojini aniqlash usulidir. Ushbu yondashuvda korxonaning oldingi davrlardagi faoliyati o‘rganiladi va kelajakdagi ishlab chiqarish ehtiyojlari prognoz qilinadi. Mazkur usul ayniqsa ishlab chiqarish jarayonlari murakkab bo‘lgan yoki material sarfi doimiy ravishda o‘zgarib turadigan korxonalarda samarali hisoblanadi. Tahlil natijasida materiallardan foydalanish samaradorligi baholanadi, ortiqcha sarf sabablari aniqlanadi va kelgusidagi ehtiyojlar aniqroq belgilanadi.

Analitik hisoblash usuli korxonaga nafaqat material miqdorini aniqlash, balki resurslardan foydalanishdagi kamchiliklarni topish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish imkonini ham beradi.

Statistik usul — bu materiallarga bo‘lgan ehtiyojni avvalgi davrlarda to‘plangan statistik ma’lumotlar asosida hisoblashga asoslangan usuldir. Ushbu usulda ishlab chiqarish hajmi, material sarfi, mahsulot talabi va boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Statistik hisoblash usuli ishlab chiqarish jarayonlarida ma’lum takrorlanish mavjud bo‘lgan hollarda samarali natija beradi. Masalan, korxona bir necha yil davomida ma’lum turdagi mahsulot ishlab chiqargan bo‘lsa, avvalgi yillardagi material sarfi asosida kelgusi davr uchun zarur bo‘lgan resurs miqdorini taxmin qilish mumkin. Ushbu usulning afzalligi shundaki, u katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali real ishlab chiqarish sharoitlariga yaqin natijalarni olish imkonini beradi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri hisoblash usuli — bu har bir mahsulot turi uchun zarur bo‘lgan material miqdorini alohida aniqlashga asoslangan usuldir. Ushbu usulda mahsulot tarkibi, konstruktiv xususiyatlari va ishlab chiqarish texnologiyasi batafsil hisobga olinadi. Mazkur usul yuqori aniqlik talab qilinadigan ishlab chiqarish sohalarida qo‘llaniladi. Masalan, mashinasozlik, aviatsiya, elektronika yoki murakkab texnik mahsulotlar ishlab chiqarishda har bir detal uchun kerakli material miqdori aniq hisoblab chiqiladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri hisoblash usuli material sarfini kamaytirish, chiqindilar miqdorini nazorat qilish va mahsulot tannarxini aniq belgilash imkonini beradi.

Koeffitsient usuli — bu materiallarga bo‘lgan ehtiyojni maxsus tuzatish koeffitsientlari yordamida aniqlash usulidir. Ushbu usulda avvalgi ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari asos sifatida olinadi va kelajakdagi sharoitlarning o‘zgarishi hisobga olinadi. Masalan, ishlab chiqarish hajmining oshishi, yangi texnologiyalarni joriy etish yoki material sarfining kamayishi kabi omillar maxsus koeffitsientlar orqali hisobga olinadi. Natijada materiallarga bo‘lgan ehtiyoj yanada aniqroq shakllantiriladi. Koeffitsient usuli tezkor rejalashtirish jarayonlarida

qulay bo‘lib, qisqa muddatli hisob-kitoblarni amalga oshirishda keng qo‘llaniladi.

Optimal zaxira usuli — bu materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlashda nafaqat ishlab chiqarish talabi, balki ombordagi mavjud zaxira miqdorini ham hisobga olishga asoslangan yondashuvdir. Ushbu usul korxonaga kerakli miqdordagi materiallarni xarid qilish va ortiqcha zaxiralarning oldini olish imkonini beradi. Optimal zaxira darajasi ishlab chiqarish hajmi, yetkazib berish muddati, materiallarning saqlash sharoiti va bozor holati asosida belgilanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan zaxira boshqaruvi ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlaydi va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Hozirgi zamonaviy korxonalarda materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblash jarayonlari ko‘pincha maxsus axborot tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Avtomatlashtirilgan hisoblash usuli — bu ishlab chiqarish rejasi, ombor ma’lumotlari, sotuv prognozlari va boshqa ko‘rsatkichlarni dasturiy vositalar orqali tahlil qilish asosida material ehtiyojini aniqlash usulidir. Ushbu tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, xatolarni kamaytirish va aniq hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi. Korxona rahbariyati real vaqt rejimida mavjud resurslar holati haqida ma’lumot oladi va xarid jarayonlarini samarali rejalashtiradi.

Talab prognozi usuli — bu kelajakdagi bozor ehtiyojlari va ishlab chiqarish rejalari asosida materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash usulidir. Ushbu yondashuvda iste’molchilar talabi, sotuv hajmi, bozor tendensiyalari va iqtisodiy omillar hisobga olinadi. Talabni to‘g‘ri prognoz qilish korxonaga zarur materiallarni oldindan xarid qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish va bozordagi o‘zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblash usullari korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini samarali rejalashtirish va resurslardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyatga ega. Me’yoriy, analitik, statistik, to‘g‘ridan-to‘g‘ri hisoblash, koeffitsient, optimal zaxira va avtomatlashtirilgan usullar yordamida korxonalar material xarajatlarini nazorat qilishi, ishlab chiqarish uzluksizligini ta’minlashi hamda mahsulot tannarxini

kamaytirishi mumkin. To‘g‘ri tanlangan hisoblash usuli korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi va uning raqobat sharoitida barqaror faoliyat yuritishiga yordam beradi.

Zaxiralar korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini uzluksiz davom ettirish uchun oldindan shakllantiriladigan moddiy resurslar yig‘indisi bo‘lib, ular tarkibiga xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar, tayyor mahsulotlar va boshqa ishlab chiqarish vositalari kiradi. Ishlab chiqarish jarayonida zaxiralar muhim iqtisodiy resurs sifatida namoyon bo‘ladi, chunki korxonaning barqaror ishlashi, mahsulot ishlab chiqarish hajmi va ishlab chiqarish xarajatlarining darajasi ko‘p jihatdan zaxiralarni qanchalik to‘g‘ri tashkil etish va boshqarishga bog‘liq bo‘ladi. Zaxiralarning yetarli miqdorda mavjudligi ishlab chiqarish jarayonida uzilishlarning oldini olsa, ularning ortiqcha miqdorda to‘planishi esa moliyaviy mablag‘larning samarasiz ishlatilishiga, saqlash xarajatlarining oshishiga va korxonaning iqtisodiy samaradorligi pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ishlab chiqarish samaradorligi korxonaning mavjud resurslardan oqilona foydalanib, eng kam xarajatlar asosida yuqori natijalarga erishish qobiliyatini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Ushbu tushuncha ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, mehnat unumdorligi, xarajatlar darajasi va resurslardan foydalanish samaradorligi kabi omillar orqali baholanadi. Zaxiralarni samarali boshqarish aynan shu ko‘rsatkichlarning yaxshilanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, chunki ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan materiallarning o‘z vaqtida mavjud bo‘lishi korxonaning ishlab chiqarish quvvatidan to‘liq foydalanish imkonini beradi.

Zaxiralarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri, avvalo, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlashda namoyon bo‘ladi. Korxonada kerakli xomashyo va materiallar yetarli miqdorda mavjud bo‘lsa, ishlab chiqarish jarayonida to‘xtalishlar kamayadi va mahsulot ishlab chiqarish rejalari o‘z vaqtida bajariladi. Aksincha, zarur resurslarning yetishmasligi ishlab chiqarish jarayonining sekinlashishiga, uskunalarning bekor turib qolishiga va buyurtmalarni bajarish muddatlarining uzayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli

korxonalar zaxiralarning optimal hajmini belgilash orqali ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlashga intiladi.

Zaxiralarni samarali boshqarish mahsulot tannarxini kamaytirishga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Mahsulot tannarxi — bu mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflangan barcha moddiy, mehnat va moliyaviy xarajatlarning umumiy qiymatini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Agar korxona zaxiralarni to‘g‘ri rejalashtirsa va ulardan oqilona foydalansa, ortiqcha material sarfi kamayadi, omborlarda saqlash xarajatlari pasayadi hamda ishlab chiqarish jarayonining umumiy xarajatlari optimallashtiriladi. Natijada mahsulotning bozor qiymatini shakllantirish imkoniyatlari kengayadi va korxonaning raqobatbardoshligi oshadi.

Zaxiralar ishlab chiqarish jarayonining moslashuvchanligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Bozor sharoitlari tez o‘zgarayotgan zamonaviy iqtisodiyotda iste’molchilar talabi, xomashyo narxlari va yetkazib berish shartlari doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Yetarli darajada shakllantirilgan zaxiralar korxonaga bunday o‘zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi. Masalan, yetkazib berish jarayonida yuzaga keladigan kechikishlar yoki tashqi iqtisodiy omillar ta’sirida korxona mavjud zaxiralardan foydalanib ishlab chiqarishni davom ettirishi mumkin.

Zaxiralarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir qiluvchi asosiy yo‘nalishlardan biri resurslardan foydalanish darajasidir. Resurslardan oqilona foydalanish — bu mavjud materiallar, vaqt va moliyaviy imkoniyatlardan maksimal natija olishga qaratilgan boshqaruv tamoyilidir. Korxonada zaxiralar harakatini nazorat qilish, material sarf me’yorlarini belgilash va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish orqali resurslarning isrof bo‘lishining oldi olinadi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, korxonaning ekologik va iqtisodiy barqarorligini ham mustahkamlaydi.

Zaxiralarni boshqarish tizimi mahsulot sifatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo va materiallarning sifati tayyor mahsulotning texnik xususiyatlari, ishonchliligi va xizmat muddatini belgilaydi. Sifatli materiallardan

foydalanish mahsulot sifatining oshishiga yordam beradi, past sifatli yoki talabga javob bermaydigan resurslardan foydalanish esa nuqsonli mahsulotlar sonining ko‘payishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli korxonalar zaxiralarni faqat miqdor jihatidan emas, balki sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha ham nazorat qilishi zarur.

Zaxiralarning haddan tashqari ko‘payishi ham ishlab chiqarish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ortiqcha zaxiralar korxonaning aylanma mablag‘larini uzoq vaqt davomida band qilib qo‘yadi, ombor maydonlariga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi va saqlash bilan bog‘liq qo‘shimcha xarajatlarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, ayrim materiallar vaqt o‘tishi bilan o‘z xususiyatlarini yo‘qotishi yoki eskirishi mumkin. Shuning uchun korxonalar zaxiralarni boshqarishda muvozanatli yondashuvni tanlashi, ya’ni ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondiradigan, lekin ortiqcha xarajatlarga sabab bo‘lmaydigan optimal miqdorni aniqlashi kerak. Zamonaviy korxonalarda zaxiralarning samaradorligini oshirish uchun turli boshqaruv usullaridan foydalaniladi. Jumladan, Just-in-Time (JIT) tizimi, ABC tahlili, avtomatlashtirilgan ombor boshqaruvi va talabni prognozlash usullari zaxiralarni nazorat qilishning samarali vositalari hisoblanadi. Ushbu usullar yordamida korxonalar materiallarning harakatini aniq kuzatishi, xarajatlarni kamaytirishi va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali tashkil qilishi mumkin.

Zaxiralar ishlab chiqarish tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ularning to‘g‘ri tashkil etilishi korxonaning iqtisodiy natijalariga bevosita ta’sir qiladi. Samarali boshqarilgan zaxiralar ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi, mahsulot tannarxini kamaytiradi, sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi va korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlaydi. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida zaxiralarni boshqarish nafaqat moddiy resurslarni nazorat qilish jarayoni, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Zaxiralar tushunchasi nimani anglatadi va ularning ishlab chiqarish jarayonidagi ahamiyati qanday?
2. Ishlab chiqarish samaradorligi tushunchasi qanday izohlanadi va unga qanday omillar ta’sir ko‘rsatadi?
3. Zaxiralarni samarali boshqarish korxonaning ishlab chiqarish faoliyatiga qanday ta’sir qiladi?
4. Moddiy zaxiralarning yetishmasligi ishlab chiqarish jarayonida qanday muammolarni keltirib chiqarishi mumkin?
5. Ortiqcha zaxiralar korxonaning iqtisodiy samaradorligiga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatadi?
6. Zaxiralar mahsulot tannarxining shakllanishiga qanday ta’sir qiladi?
7. Zaxiralarni boshqarishda zamonaviy nazorat tizimlaridan foydalanishning afzalliklari nimadan iborat?
8. Just-in-Time (JIT) tizimining asosiy maqsadi va ishlab chiqarishdagi ahamiyati qanday?
9. Zaxiralar sifati tayyor mahsulot sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
10. Korxonalarda zaxiralarni optimal darajada saqlash uchun qanday boshqaruv usullaridan foydalanish mumkin?

XIII BOB. ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISHDA LOGISTIKA

13.1. Logistika tushunchasi, uning ishlab chiqarish jarayonida tutgan o‘rni, moddiy oqim va zahiralarni boshqarish.

13.2. Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlari, materiallar oqimini boshqarish.

13.3. Inventar logistikasi, materiallar oqimi kontseptsiyasi.

13.1. Logistika tushunchasi, uning ishlab chiqarish jarayonida tutgan o‘rni, moddiy oqim va zahiralarni boshqarish.

Logistika — bu xomashyo, materiallar, mahsulotlar, axborot va moliyaviy oqimlarning ishlab chiqaruvchi korxonadan iste’molchigacha bo‘lgan harakatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish jarayonlarini o‘rganuvchi zamonaviy boshqaruv yo‘nalishidir. Logistikaning asosiy maqsadi zarur resurslarni kerakli miqdorda, belgilangan vaqtda, talab qilingan joyga va minimal xarajatlar asosida yetkazib berishni ta’minlashdan iborat. Ushbu tushuncha nafaqat transport yoki ombor faoliyatini, balki ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish, ta’minot tizimini boshqarish, mahsulotlarni taqsimlash va iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq bo‘lgan keng qamrovli boshqaruv tizimini ifodalaydi.

Logistika tizimi korxonaning barcha bo‘g‘inlarini yagona mexanizm sifatida bog‘laydi va moddiy oqimlarning samarali harakatlanishini ta’minlaydi. Moddiy oqim — bu ishlab chiqarish jarayonida harakat qiluvchi xomashyo, yarim tayyor mahsulot, tayyor mahsulot va boshqa resurslarning vaqt va makon bo‘yicha o‘zgarish jarayonidir. Korxonada logistika faoliyati to‘g‘ri tashkil etilgan bo‘lsa, ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan materiallar o‘z vaqtida yetkazib beriladi, ombor xarajatlari kamayadi, mahsulot ishlab chiqarish tezligi oshadi va iste’molchilarga xizmat ko‘rsatish sifati yaxshilanadi.

Logistika korxona faoliyatining strategik ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bozor sharoitida korxonalar faqat yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish bilan cheklanib qolmasdan, balki ushbu mahsulotni tez, ishonchli va kam xarajat bilan iste’molchiga

yetkazib berish imkoniyatiga ham ega bo‘lishi kerak. Shu sababli logistika ishlab chiqarish va savdo jarayonlarini bir-biri bilan bog‘lovchi muhim boshqaruv vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Logistikaning asosiy vazifalaridan biri korxonadagi resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashdir. Bunda xomashyo xarid qilish jarayoni, materiallarni saqlash, ishlab chiqarishga yetkazib berish, tayyor mahsulotlarni taqsimlash va transport jarayonlari o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Samarali tashkil etilgan logistika tizimi ortiqcha zaxiralarni kamaytirishga, ishlab chiqarishdagi bekor turish holatlarini oldini olishga va umumiy xarajatlarni pasaytirishga yordam beradi.

Logistika tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri ta’minot logistikasi hisoblanadi. Ta’minot logistikasi — bu korxonani ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan xomashyo, materiallar va boshqa resurslar bilan o‘z vaqtida ta’minlash jarayonlarini boshqarish faoliyatidir. Ushbu yo‘nalish orqali yetkazib beruvchilar tanlanadi, xarid jarayonlari rejalashtiriladi va materiallarning kerakli miqdorda mavjud bo‘lishi nazorat qilinadi. Ta’minot logistikasining samarali ishlashi ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta’minlashda katta ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish logistikasi esa korxona ichidagi moddiy oqimlarni boshqarishga qaratilgan bo‘lib, xomashyoning ishlab chiqarish bo‘limlariga yetkazilishi, texnologik jarayonlarning muvofiqlashtirilishi va tayyor mahsulotlarning shakllanish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu yo‘nalish ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash, vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish va ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Taqsimot logistikasi tayyor mahsulotlarni iste’molchilarga yetkazib berish jarayonlarini boshqaradi. Bu jarayonda mahsulotlarni saqlash, transport vositalarini tanlash, yetkazib berish yo‘nalishlarini rejalashtirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish masalalari hal qilinadi. Taqsimot logistikasining samaradorligi korxonaning bozordagi mavqeiga bevosita ta’sir qiladi, chunki mahsulotning o‘z vaqtida va sifatli yetkazib berilishi mijozlarning qoniqish darajasini oshiradi.

Logistikada axborot oqimlari ham alohida ahamiyatga ega. Axborot logistikasi — bu moddiy oqimlarni boshqarish uchun zarur

bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish tizimidir. Zamonaviy korxonalarda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv dasturlari va elektron ma’lumot almashish tizimlari yordamida logistika jarayonlari yanada aniq va tezkor amalga oshirilmoqda. Axborot oqimlarining to‘g‘ri tashkil etilishi boshqaruv qarorlarini tez qabul qilish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Logistika korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Bozor talablarining tez o‘zgarishi sharoitida korxonalar mahsulot ishlab chiqarish bilan bir qatorda, uni yetkazib berish jarayonlarini ham takomillashtirishi zarur. Logistik yondashuv yordamida ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi, mahsulot aylanish tezligi oshadi va iste’molchilarga xizmat ko‘rsatish darajasi yaxshilanadi. Natijada korxona bozorda barqaror mavqega ega bo‘lish imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

Logistika zamonaviy ishlab chiqarish va biznes tizimlarining ajralmas qismi bo‘lib, u moddiy va axborot oqimlarini samarali boshqarish orqali korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. To‘g‘ri tashkil etilgan logistika tizimi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlaydi, resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi va korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligini oshiradi. Shu sababli logistika bugungi kunda nafaqat transport va ta’minot sohasi, balki korxonaning strategik rivojlanishini belgilovchi muhim boshqaruv vositasi sifatida qaralmoqda.

Logistika zamonaviy ishlab chiqarish tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u korxonada moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarning samarali harakatini tashkil etish, boshqarish hamda nazorat qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqarish jarayonida logistikaning asosiy vazifasi xomashyo, materiallar, butlovchi qismlar va boshqa zarur resurslarning kerakli vaqtda, kerakli miqdorda va talab etilgan sifat darajasida ishlab chiqarish bo‘limlariga yetkazib berilishini ta’minlashdan iborat. Logistik yondashuv yordamida korxona ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtiradi, resurslardan oqilona

foydalanadi va mahsulot yaratish jarayonining barcha bosqichlarini yagona tizim sifatida boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish jarayonida logistikaning tutgan o‘rni, avvalo, korxonaning uzluksiz faoliyat yuritishini ta’minlash bilan belgilanadi. Har qanday ishlab chiqarish korxonasida mahsulot yaratish jarayoni faqatgina texnologik operatsiyalar bilan cheklanmaydi, balki xomashyoni xarid qilish, uni tashish, saqlash, ishlab chiqarishga uzatish va tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazib berish kabi ko‘plab bosqichlarni qamrab oladi. Ushbu jarayonlarning har biri o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ulardan birortasining noto‘g‘ri tashkil etilishi butun ishlab chiqarish tizimining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli logistika ishlab chiqarish jarayonidagi barcha harakatlarni muvofiqlashtiruvchi boshqaruv vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Logistikaning ishlab chiqarishdagi asosiy vazifalaridan biri — moddiy oqimlarni boshqarish hisoblanadi. Moddiy oqimlar deganda korxonaga kirib keladigan xomashyo va materiallardan boshlab, ishlab chiqarish jarayonida qayta ishlanadigan hamda tayyor mahsulot shaklida iste’molchiga yetkaziladigan barcha resurslar harakati tushuniladi. Ushbu oqimlarni to‘g‘ri tashkil qilish orqali korxona ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha harakatlarni kamaytirishi, materiallarning bekor turib qolishiga yo‘l qo‘ymasligi va ishlab chiqarish vaqtini qisqartirishi mumkin. Natijada mahsulot ishlab chiqarish tezligi oshadi va korxonaning iqtisodiy samaradorligi yaxshilanadi.

Logistika ishlab chiqarish jarayonida resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashda ham katta ahamiyatga ega. Korxonada xomashyo va materiallardan foydalanish darajasi ko‘p jihatdan logistika tizimining qanchalik samarali tashkil etilganiga bog‘liq bo‘ladi. Agar materiallarni yetkazib berish, saqlash va taqsimlash jarayonlari aniq rejalashtirilsa, ortiqcha zaxiralar kamayadi, ombor xarajatlari pasayadi va ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan resurslardan unumli foydalanish imkoniyati oshadi. Shu sababli logistika nafaqat transport yoki ta’minot jarayoni, balki korxonaning umumiy resurs boshqaruvi tizimining muhim elementi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish logistikasining muhim yo‘nalishlaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish va muvofiqlashtirishdir. Ishlab chiqarish logistikasi — bu korxona ichidagi materiallar harakatini, texnologik bosqichlar o‘rtasidagi aloqalarni va ishlab chiqarish jarayonining samarali tashkil etilishini boshqaruvchi tizimdir. Ushbu yo‘nalish orqali xomashyoning ishlab chiqarish uchastkalariga o‘z vaqtida yetkazilishi, uskunalarning samarali ishlashi va mahsulot ishlab chiqarish ketma-ketligining to‘g‘ri tashkil qilinishi ta’minlanadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonida vaqt yo‘qotishlari kamayadi va mehnat unumdorligi oshadi.

Logistika korxonaning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ishlab chiqarish xarajatlari tarkibida transport, saqlash, materiallarni boshqarish va zaxiralarni saqlash bilan bog‘liq xarajatlar katta ulushni tashkil etishi mumkin. Samarali logistika tizimi ushbu xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Masalan, yetkazib berish yo‘nalishlarini to‘g‘ri rejalashtirish, ombor faoliyatini takomillashtirish va zaxiralarni optimal darajada saqlash orqali korxona ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Bu esa mahsulot tannarxining pasayishiga va korxonaning raqobatbardoshligi oshishiga olib keladi.

Logistikaning yana bir muhim jihati ishlab chiqarish jarayonida vaqt omilini samarali boshqarishdir. Zamonaviy bozorda mahsulotni qisqa muddat ichida ishlab chiqarish va iste’molchiga yetkazib berish korxonaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Logistika tizimi yordamida materiallar harakati, ishlab chiqarish bosqichlari va tayyor mahsulotlarni yetkazib berish jarayonlari muvofiqlashtiriladi. Natijada buyurtmalarni bajarish muddati qisqaradi, mijozlar talabiga tezroq javob berish imkoniyati paydo bo‘ladi va korxonaning bozordagi mavqei mustahkamlanadi.

Logistika ishlab chiqarish jarayonida axborot almashinuvi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Axborot logistikasi — bu moddiy oqimlarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va uzatish tizimidir. Zamonaviy korxonalarda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan

boshqaruv dasturlari va elektron monitoring tizimlari yordamida ishlab chiqarish jarayonlari doimiy nazorat qilinadi. Bu esa rahbarlarga aniq ma’lumotlar asosida tezkor va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Logistika mahsulot sifatini ta’minlash jarayonida ham muhim o‘rin egallaydi. Ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo va materiallarning o‘z vaqtida hamda talab qilingan sharoitlarda yetkazib berilishi mahsulot sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Bundan tashqari, tayyor mahsulotlarni saqlash va tashish jarayonlarining to‘g‘ri tashkil etilishi ularning iste’molchiga sifatli holatda yetib borishini ta’minlaydi. Shu sababli logistika tizimi mahsulot yaratish jarayonining barcha bosqichlarida sifat ko‘rsatkichlarini saqlashga yordam beradi.

Logistika ishlab chiqarish jarayonida resurslarni boshqarish, ishlab chiqarish bosqichlarini muvofiqlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va korxona samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv tizimidir. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida logistikasiz samarali faoliyat yuritish qiyin, chunki korxonaning muvaffaqiyati nafaqat sifatli mahsulot ishlab chiqarishga, balki ushbu mahsulotni yaratish va yetkazib berish jarayonlarini qanchalik oqilona tashkil etishga ham bog‘liqdir. Shuning uchun logistika korxonaning strategik rivojlanishini ta’minlovchi, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtiruvchi va uning bozordagi raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Logistika tizimida moddiy oqim va zaxiralarni boshqarish korxona faoliyatining samaradorligini ta’minlovchi eng muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida korxonaning barqaror ishlashi nafaqat mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlariga, balki xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning harakatini qanchalik to‘g‘ri tashkil etishga ham bog‘liqdir. Moddiy oqimlarni boshqarish orqali korxona resurslarning ishlab chiqarish jarayoniga o‘z vaqtida yetib kelishini ta’minlaydi, zaxiralarni optimal darajada saqlaydi va ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga erishadi. Shu sababli logistika

sohasida moddiy oqimlar va zaxiralarni boshqarish korxonaning umumiy boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Moddiy oqim — bu logistika tizimida turli bosqichlar orqali harakatlanadigan moddiy resurslarning vaqt va makon bo‘yicha o‘zgarish jarayonidir. Ushbu tushuncha xomashyoning yetkazib beruvchidan korxonaga kelib tushishidan boshlab, ishlab chiqarish jarayonida qayta ishlanishi va tayyor mahsulot sifatida iste’molchiga yetkazib berilishigacha bo‘lgan barcha harakatlarni qamrab oladi. Moddiy oqim tarkibiga xomashyo, yoqilg‘i, ehtiyot qismlar, yordamchi materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlar kiradi. Moddiy oqimlarning samarali boshqarilishi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash, resurslardan oqilona foydalanish va korxonaning iqtisodiy natijalarini yaxshilash imkonini beradi.

Logistikada moddiy oqimlarni boshqarishning asosiy maqsadi kerakli resurslarni kerakli vaqtda, talab qilingan miqdorda va zarur sifat darajasida ishlab chiqarish jarayoniga yetkazib berishdan iborat. Buning uchun korxona materiallarga bo‘lgan ehtiyojni oldindan rejalashtiradi, yetkazib berish jarayonlarini tashkil qiladi, transport va ombor faoliyatini muvofiqlashtiradi hamda resurslarning harakatini doimiy nazorat qilib boradi. Moddiy oqimlarni noto‘g‘ri boshqarish ishlab chiqarishda to‘xtab qolishlar, ortiqcha xarajatlar va mahsulot tannarxining oshishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli logistika tizimida har bir moddiy oqimning harakati aniq rejalashtirilgan va boshqariladigan jarayon sifatida tashkil etiladi.

Zaxiralar korxona faoliyatining uzluksiz davom etishini ta’minlash maqsadida saqlanadigan moddiy resurslar majmuasidir. Zaxiralar ishlab chiqarish jarayonida zarur bo‘lgan materiallarni o‘z vaqtida ta’minlash, talab o‘zgarishlariga moslashish va kutilmagan holatlarning oldini olish uchun shakllantiriladi. Korxonada zaxiralar xomashyo zaxiralari, ishlab chiqarish jarayonidagi tugallanmagan mahsulotlar va tayyor mahsulot zaxiralari ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Zaxiralarni to‘g‘ri boshqarish ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlash bilan birga, ortiqcha mablag‘larning zaxiralarda uzoq vaqt bog‘lanib qolishining oldini oladi.

Logistikada zaxiralarni boshqarishning asosiy vazifasi zaxiralarning optimal miqdorini aniqlashdan iborat. Optimal zaxira miqdori — bu ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz ishlashi uchun yetarli bo‘lgan, shu bilan birga ortiqcha saqlash xarajatlarini keltirib chiqarmaydigan resurs hajmidir. Agar korxonada zaxiralar juda kam bo‘lsa, ishlab chiqarishda material yetishmovchiligi yuzaga kelishi mumkin, natijada ishlab chiqarish jarayoni sekinlashadi yoki to‘xtab qoladi. Aksincha, ortiqcha zaxiralar ombor xarajatlarini oshiradi, moliyaviy resurslarning samarasiz sarflanishiga olib keladi va mahsulot tannarxining ko‘tarilishiga sabab bo‘ladi.

Moddiy oqim va zaxiralarni boshqarishda muhim usullardan biri talabni prognozlash hisoblanadi. Talabni prognozlash — bu kelajakda mahsulot yoki materiallarga bo‘lgan ehtiyojni oldindan aniqlash jarayonidir. Ushbu usul yordamida korxona qancha miqdorda xomashyo xarid qilish, qancha zaxira yaratish va ishlab chiqarish hajmini qanday rejalashtirish kerakligini belgilaydi. Aniq prognoz qilish korxonaga ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va bozor talabiga tez moslashish imkonini beradi.

Zaxiralarni boshqarishda ombor xo‘jaligi ham muhim ahamiyatga ega. Ombor tizimi moddiy resurslarni qabul qilish, saqlash, hisobga olish va ishlab chiqarishga yetkazib berish jarayonlarini tashkil etadi. Samarali tashkil etilgan ombor faoliyati materiallarning buzilishi, yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri sarflanishining oldini oladi. Bundan tashqari, zamonaviy avtomatlashtirilgan ombor boshqaruv tizimlari yordamida zaxiralar harakatini real vaqt rejimida kuzatish va boshqarish imkoniyati yaratiladi.

Logistikada zaxiralarni boshqarishning keng tarqalgan usullaridan biri Just-in-Time (JIT) tizimi hisoblanadi. Ushbu tizimning asosiy mohiyati materiallarni aynan ishlab chiqarish jarayoniga zarur bo‘lgan vaqtda yetkazib berishdan iborat. JIT yondashuvi ortiqcha zaxiralarni kamaytirish, ombor xarajatlarini pasaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Ushbu tizim ayniqsa yuqori aniqlik va tezkorlik talab qilinadigan ishlab chiqarish korxonalarida keng qo‘llaniladi.

Moddiy oqim va zaxiralarni boshqarishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ham katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy logistika tizimlarida korxona resurslarini boshqarish dasturlari, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va elektron monitoring vositalari qo‘llaniladi. Bunday texnologiyalar yordamida materiallarning harakati nazorat qilinadi, zaxiralar holati tahlil qilinadi va boshqaruv qarorlari aniq ma’lumotlar asosida qabul qilinadi. Natijada korxona ishlab chiqarish jarayonlarini tezkor va samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Moddiy oqim va zaxiralarni samarali boshqarish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishga bevosita ta’sir qiladi. To‘g‘ri tashkil etilgan logistika tizimi ishlab chiqarishdagi uzilishlarni kamaytiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, bozor sharoitida talablarning tez o‘zgarishi va raqobatning kuchayishi logistika jarayonlarini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Logistikada moddiy oqim va zaxiralarni boshqarish korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi murakkab boshqaruv tizimidir. Ushbu tizim orqali korxona resurslardan oqilona foydalanadi, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi va xarajatlarni kamaytirishga erishadi. Zamonaviy sharoitda moddiy oqimlarni nazorat qilish va zaxiralarni optimal boshqarish korxonaning barqaror rivojlanishi hamda bozordagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

13.2. Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlari, materiallar oqimini boshqarish.

Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlari — bu korxonada xomashyo, materiallar, butlovchi qismlar va tayyor mahsulotlarning harakatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish hamda nazorat qilish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zaro bog‘langan faoliyatlar majmuasidir. Ushbu jarayonlar ishlab chiqarish tizimining uzluksiz ishlashini ta’minlash, resurslardan samarali foydalanish va mahsulot yaratish jarayonining

barcha bosqichlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy korxonalarda logistika faqatgina mahsulotlarni tashish yoki saqlash jarayoni sifatida emas, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi murakkab boshqaruv tizimi sifatida qaraladi. Chunki ishlab chiqarish jarayonining muvaffaqiyati nafaqat texnologik imkoniyatlarga, balki zarur materiallarning o‘z vaqtida yetkazib berilishi, ishlab chiqarish bosqichlari o‘rtasidagi uyg‘unlik va tayyor mahsulotlarning iste’molchiga samarali yetkazilishiga ham bog‘liqdir.

Logistik jarayonlarning asosiy mazmuni korxonadagi moddiy oqimlarni boshqarish bilan bog‘liq. Moddiy oqim — bu ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etuvchi xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning ma’lum yo‘nalish bo‘yicha harakatlanish jarayonidir. Ushbu oqim xomashyoning yetkazib beruvchidan korxonaga kelib tushishidan boshlanib, uni qayta ishlash, saqlash, ishlab chiqarish bo‘limlari o‘rtasida harakatlantirish va tayyor mahsulotni mijozga yetkazib berishgacha davom etadi. Moddiy oqimlarning to‘g‘ri tashkil etilishi ishlab chiqarish jarayonlarida vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi, ortiqcha xarajatlarni oldini oladi va korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Ishlab chiqarish logistikasining muhim jarayonlaridan biri ta’minot logistikasini tashkil etish hisoblanadi. Ta’minot logistikasi korxonani ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo‘lgan resurslar bilan ta’minlash jarayonlarini boshqaradi. Ushbu bosqichda xomashyo va materiallarga bo‘lgan ehtiyoj aniqlanadi, yetkazib beruvchilar tanlanadi, xarid jarayonlari rejalashtiriladi hamda materiallarning korxonaga o‘z vaqtida yetib kelishi nazorat qilinadi. Ta’minot jarayonining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarishda uzilishlarning oldini olishga yordam beradi, chunki kerakli materiallarning mavjud bo‘lishi ishlab chiqarish jarayonining barqaror davom etishini ta’minlaydi.

Ishlab chiqarish logistikasining keyingi muhim yo‘nalishi korxona ichidagi materiallar harakatini boshqarishdir. Ushbu jarayonda xomashyo va yarim tayyor mahsulotlarning ishlab chiqarish uchastkalari o‘rtasida harakatlanishi, texnologik operatsiyalarning ketma-ketligi va ishlab chiqarish bo‘limlari faoliyatining o‘zaro muvofiqligi

ta’minlanadi. Ichki logistika jarayonlari qanchalik aniq tashkil etilsa, ishlab chiqarishdagi bekor turish holatlari shunchalik kamayadi va mehnat unumdorligi oshadi. Shuningdek, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, uskunalarning ish vaqtini to‘g‘ri taqsimlash va mahsulot tayyorlash muddatlarini qisqartirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Zaxiralarni boshqarish ishlab chiqarish logistikasining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Zaxiralar korxonaning uzluksiz faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan moddiy resurslar jamlanmasidir. Ularga xomashyo zaxiralari, ishlab chiqarish jarayonidagi tugallanmagan mahsulotlar va tayyor mahsulotlar kiradi. Zaxiralarni boshqarishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli miqdorda resurslarni saqlash va shu bilan birga ortiqcha zaxiralar bilan bog‘liq xarajatlarni kamaytirishdan iborat. Zaxiralarning haddan tashqari ko‘payishi ombor xarajatlarini oshirsa, ularning yetishmasligi ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli logistika tizimida zaxiralarni optimal darajada saqlash muhim vazifa hisoblanadi.

Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlarida transport faoliyati ham katta ahamiyatga ega. Transport logistikasi xomashyo, materiallar va tayyor mahsulotlarni bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga samarali yetkazib berishni tashkil etadi. Transport vositalarini to‘g‘ri tanlash, yetkazib berish yo‘nalishlarini rejalashtirish va tashish xarajatlarini kamaytirish korxonaning iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Samarali transport tizimi yordamida mahsulotlarni belgilangan muddatlarda yetkazib berish, ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz davom ettirish va mijozlar talabini o‘z vaqtida qondirish mumkin bo‘ladi.

Ombor jarayonlari ham ishlab chiqarish logistikasining muhim qismi hisoblanadi. Ombor logistikasi — bu moddiy resurslarni qabul qilish, joylashtirish, saqlash, hisobga olish va ishlab chiqarishga yetkazib berish jarayonlarini boshqarish tizimidir. Ombor faoliyatining samarali tashkil etilishi materiallarning sifatini saqlash, ularning yo‘qolishi yoki ortiqcha sarflanishining oldini olish imkonini beradi. Zamonaviy korxonalarda avtomatlashtirilgan ombor tizimlari yordamida

zaxiralar harakati nazorat qilinadi, mahsulotlar joylashuvi aniqlanadi va boshqaruv jarayonlari tezlashtiriladi.

Ishlab chiqarish logistikasida axborot oqimlarini boshqarish ham alohida o‘rin egallaydi. Axborot logistikasi — bu moddiy oqimlarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonidir. Korxonada materiallarning holati, ishlab chiqarish rejasi, buyurtmalar hajmi va yetkazib berish jarayonlari haqidagi aniq ma’lumotlarga ega bo‘lish boshqaruv qarorlarini tez va samarali qabul qilish imkonini beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida logistika jarayonlarini avtomatlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish logistika jarayonlarining muhim vazifalaridan yana biri xarajatlarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashdir. Logistik tizim yordamida korxona materiallar harakatini nazorat qiladi, ortiqcha operatsiyalarni kamaytiradi, transport va saqlash xarajatlarini optimallashtiradi. Natijada mahsulot ishlab chiqarish tannarxi pasayadi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi oshadi. Shu bilan birga, logistika ishlab chiqarish jarayonlarining moslashuvchanligini oshirib, bozor talablarining o‘zgarishiga tez javob berish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlari korxonaning samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi murakkab va ko‘p bosqichli boshqaruv tizimidir. Ushbu jarayonlar orqali moddiy resurslarning harakati tartibga solinadi, ishlab chiqarish bosqichlari o‘zaro bog‘lanadi, zaxiralar nazorat qilinadi va mahsulot yetkazib berish samaradorligi oshiriladi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida logistika jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish korxonaning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, xarajatlarni kamaytirish va iste’molchilar talabini yuqori darajada qondirish imkonini beruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Materiallar oqimi ishlab chiqarish va logistika tizimlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, korxona faoliyati davomida xomashyo, materiallar, butlovchi qismlar, yarim tayyor mahsulotlar hamda tayyor mahsulotlarning ma’lum yo‘nalish bo‘yicha harakatlanish jarayonini ifodalaydi. Ushbu tushuncha materiallarning faqatgina jismoniy

ko‘chirilishini emas, balki ularni xarid qilish, qabul qilish, saqlash, ishlab chiqarishga tayyorlash, qayta ishlash va iste’molchiga yetkazib berish bilan bog‘liq barcha jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida materiallar oqimini samarali tashkil etish korxonaning uzluksiz ishlashi, resurslardan oqilona foydalanishi va mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Materiallar oqimi logistika tizimida moddiy resurslarning vaqt va makon bo‘yicha harakatini aks ettiruvchi jarayon sifatida qaraladi. Logistika — bu moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish hamda boshqarish orqali mahsulot va resurslarning samarali harakatini ta’minlashga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. Materiallar oqimi aynan ushbu tizimning asosiy obyekti hisoblanadi, chunki har qanday ishlab chiqarish jarayoni ma’lum miqdordagi xomashyo va materiallarning mavjud bo‘lishini talab qiladi. Agar materiallarning harakati to‘g‘ri tashkil qilinmasa, ishlab chiqarishda kechikishlar, ortiqcha xarajatlar va mahsulot sifatining pasayishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Materiallar oqimi tarkibiga turli xil resurslar kiradi. Bularga asosiy xomashyolar, yordamchi materiallar, yoqilg‘i va energiya resurslari, ehtiyot qismlar, qadoqlash vositalari hamda ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan boshqa moddiy boyliklar kiradi. Ushbu resurslarning har biri ishlab chiqarish jarayonining ma’lum bosqichida ishtirok etadi va ularning o‘z vaqtida mavjud bo‘lishi korxona faoliyatining barqarorligini belgilaydi. Shuning uchun materiallar oqimini boshqarishda nafaqat resurslarning miqdori, balki ularning sifati, yetkazib berish muddati va saqlash sharoitlari ham hisobga olinadi.

Materiallar oqimini boshqarish — bu moddiy resurslarning harakatini rejalashtirish, nazorat qilish va muvofiqlashtirishga qaratilgan tashkiliy, iqtisodiy va texnologik chora-tadbirlar tizimidir. Ushbu boshqaruv jarayonining asosiy maqsadi ishlab chiqarishni zarur materiallar bilan uzluksiz ta’minlash, ortiqcha zaxiralarni kamaytirish va mavjud resurslardan maksimal samaradorlik bilan foydalanishni ta’minlashdan iborat. Materiallar oqimini boshqarish orqali korxona

xarajatlarni kamaytiradi, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtiradi va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Materiallar oqimini boshqarish bir nechta muhim bosqichlardan tashkil topadi. Birinchi bosqich — bu materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash va rejalashtirish jarayonidir. Ushbu bosqichda korxona ishlab chiqarish hajmi, mahsulot turi va texnologik talablar asosida qancha miqdorda material zarurligini hisoblab chiqadi. To‘g‘ri rejalashtirish ortiqcha xaridlarning oldini oladi va ishlab chiqarish jarayonida material yetishmovchiligi yuzaga kelish xavfini kamaytiradi.

Ikkinchi muhim bosqich — materiallarni xarid qilish va yetkazib berishni tashkil etishdir. Bu jarayonda ishonchli yetkazib beruvchilarni tanlash, shartnomalarni tuzish, transport jarayonlarini rejalashtirish va materiallarning belgilangan muddatlarda korxonaga yetib kelishini nazorat qilish amalga oshiriladi. Yetkazib berish tizimining samarali ishlashi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlashda katta rol o‘ynaydi. Materiallarning kechikib kelishi ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanmaslikka va qo‘shimcha xarajatlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Materiallar oqimini boshqarishda zaxiralarni nazorat qilish alohida ahamiyatga ega. Zaxira — bu ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish va kelajakdagi faoliyatni ta’minlash maqsadida saqlanadigan moddiy resurslar yig‘indisidir. Korxona uchun zaxiralarni optimal darajada saqlash muhim vazifa hisoblanadi, chunki juda katta hajmdagi zaxiralar moliyaviy resurslarning samarasiz bog‘lanishiga olib keladi, kam miqdordagi zaxiralar esa ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli zamonaviy logistika tizimlarida zaxiralarni boshqarishning turli usullari, jumladan, talabni prognozlash, minimal zaxira darajasini belgilash va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlaridan foydalaniladi.

Materiallar oqimini samarali boshqarishda ombor faoliyati ham muhim o‘rin tutadi. Ombor tizimi materiallarni qabul qilish, joylashtirish, saqlash, hisobga olish va ishlab chiqarish bo‘limlariga yetkazib berish jarayonlarini tashkil qiladi. Omborlarda materiallarning to‘g‘ri joylashtirilishi, saqlash sharoitlariga rioya qilinishi va ularning

harakati ustidan nazorat o‘rnatilishi resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Zamonaviy korxonalarda avtomatlashtirilgan ombor boshqaruv tizimlari yordamida materiallarning holati va harakati doimiy ravishda kuzatib boriladi.

Materiallar oqimini boshqarishda axborot tizimlaridan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Axborot oqimi — bu moddiy resurslarning harakati bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va uzatish jarayonidir. Aniq va tezkor axborot korxonaga materiallarga bo‘lgan ehtiyojni to‘g‘ri aniqlash, yetkazib berish jarayonlarini nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilish imkonini beradi. Hozirgi davrda korxonalar korporativ boshqaruv dasturlari, elektron hisob tizimlari va logistika platformalaridan foydalanib, materiallar oqimini yanada samarali boshqarishga intilmoqda.

Materiallar oqimini boshqarishning asosiy tamoyillaridan biri — resurslardan tejamkor foydalanishdir. Ushbu tamoyil materiallarning ortiqcha sarflanishini kamaytirish, chiqindilar miqdorini pasaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarida samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Resurslardan oqilona foydalanish nafaqat korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi, balki ishlab chiqarish jarayonining ekologik samaradorligini ham oshiradi.

Materiallar oqimi va uni boshqarish ishlab chiqarish logistikasining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Samarali tashkil etilgan materiallar oqimi korxonaga ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz olib borish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va bozordagi raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi. Zamonaviy sharoitda korxonalarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan moddiy resurslarning harakatini qanchalik aniq rejalashtirish va boshqarishga bog‘liq bo‘lib, shu sababli materiallar oqimini boshqarish strategik ahamiyatga ega bo‘lgan boshqaruv vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

13.3. Inventar logistikasi, materiallar oqimi kontseptsiyasi.

Inventar logistikasi — bu korxonada mavjud bo‘lgan moddiy resurslar, xomashyo, materiallar, ehtiyot qismlar va tayyor mahsulot zaxiralarini shakllantirish, saqlash, nazorat qilish hamda ulardan samarali foydalanishni tashkil etuvchi logistika yo‘nalishidir. Ushbu soha korxonaning ishlab chiqarish faoliyatida zarur bo‘lgan resurslarning yetarli miqdorda mavjud bo‘lishini ta’minlash, ortiqcha zaxiralarni kamaytirish va moddiy boyliklarning harakatini samarali boshqarishga qaratilgan. Zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarida inventar logistikasi korxona faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini saqlash, xarajatlarni optimallashtirish va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Inventar tushunchasi korxona faoliyatida foydalanish yoki sotish maqsadida saqlanayotgan moddiy qiymatliklar majmuasini anglatadi. Inventar tarkibiga ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan xomashyo, asosiy va yordamchi materiallar, butlovchi qismlar, tugallanmagan ishlab chiqarish mahsulotlari hamda tayyor mahsulotlar kirishi mumkin. Inventarning asosiy vazifasi ishlab chiqarish jarayonida zarur bo‘lgan resurslarning mavjudligini ta’minlash va korxonaning tashqi hamda ichki o‘zgarishlarga moslashuvchanligini oshirishdan iborat. Shu sababli inventarni boshqarish faqatgina materiallarni saqlash bilan cheklanmaydi, balki ularning harakatini rejalashtirish, hisobga olish va samarali foydalanishni ham qamrab oladi.

Inventar logistikasining asosiy maqsadi — korxona ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan zaxiralarni optimal darajada shakllantirish va boshqarishdir. Optimal inventar darajasi deganda ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz ishlashi uchun yetarli bo‘lgan, biroq ortiqcha saqlash xarajatlarini keltirib chiqarmaydigan resurs miqdori tushuniladi. Agar korxonada inventar miqdori juda kam bo‘lsa, ishlab chiqarish jarayonida material yetishmovchiligi yuzaga kelishi va ishlab chiqarish to‘xtab qolishi mumkin. Aksincha, haddan tashqari katta inventar hajmi ombor xarajatlarining oshishiga, mablag‘larning uzoq vaqt davomida bog‘lanib qolishiga va resurslardan samarasiz foydalanishga olib keladi.

Inventar logistikasida asosiy vazifalardan biri inventarni rejalashtirish hisoblanadi. Ushbu jarayon davomida korxonaning kelajakdagi ishlab chiqarish hajmi, bozor talabi, materiallarga bo‘lgan ehtiyoj va yetkazib berish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Rejalashtirish orqali qancha miqdorda material xarid qilish, qancha zaxira saqlash va qaysi muddatlarda resurslarni yangilash kerakligi aniqlanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan rejalashtirish korxonaga keraksiz xarajatlarni kamaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini barqaror olib borish imkonini beradi.

Inventar logistikasining muhim yo‘nalishlaridan biri — inventarni nazorat qilish tizimi hisoblanadi. Inventarni nazorat qilish jarayonida mavjud zaxiralarning miqdori, holati, saqlanish muddati va harakatlanish tezligi doimiy ravishda kuzatib boriladi. Nazorat tizimi yordamida korxona qaysi materiallar qancha miqdorda mavjudligini, qaysi resurslarni qayta buyurtma qilish zarurligini va qaysi mahsulotlarning ortiqcha yig‘ilib qolganini aniqlashi mumkin. Bu esa boshqaruv qarorlarini aniq ma’lumotlar asosida qabul qilish imkonini yaratadi.

Inventarni boshqarishda bir nechta zamonaviy usullardan foydalaniladi. Ulardan biri ABC tahlil usuli bo‘lib, ushbu usul yordamida inventarlar ularning qiymati va korxona faoliyatidagi ahamiyatiga qarab guruhlarga ajratiladi. A guruhiga eng katta iqtisodiy qiymatga ega bo‘lgan, doimiy nazorat talab qiladigan resurslar kiritiladi. B guruhiga o‘rtacha ahamiyatga ega materiallar, C guruhiga esa qiymati nisbatan past bo‘lgan, lekin miqdori ko‘p bo‘lishi mumkin bo‘lgan resurslar kiradi. Ushbu yondashuv korxonaga boshqaruv e’tiborini eng muhim inventarlarga qaratish imkonini beradi.

Inventar logistikasida EOQ (Economic Order Quantity — iqtisodiy buyurtma miqdori) usuli ham keng qo‘llaniladi. Ushbu usulning mohiyati materiallarni qanday miqdorda buyurtma qilish eng samarali ekanligini aniqlashdan iborat. Bunda buyurtma berish xarajatlari, saqlash xarajatlari va materiallarga bo‘lgan ehtiyoj hisobga olinadi. Iqtisodiy buyurtma miqdorini aniqlash orqali korxona ortiqcha zaxiralarni kamaytirishi va moddiy resurslardan samaraliroq foydalanishi mumkin.

Inventar logistikasida ombor boshqaruvi alohida ahamiyatga ega. Ombor tizimi inventarlarni qabul qilish, joylashtirish, saqlash, hisobga olish va ishlab chiqarishga yetkazib berish jarayonlarini tashkil qiladi. Samarali ombor boshqaruvi materiallarning buzilishi, yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri sarflanishining oldini oladi. Zamonaviy korxonalarda avtomatlashtirilgan ombor tizimlari, shtrix-kodlash texnologiyalari va elektron hisob dasturlari yordamida inventar harakatini aniq nazorat qilish imkoniyati mavjud.

Inventar logistikasining samaradorligi ko‘p jihatdan axborot tizimlaridan foydalanishga bog‘liq. Axborot boshqaruvi inventar holati, xarid jarayonlari, yetkazib berish muddati va ishlab chiqarish ehtiyojlari haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Aniq axborotga ega bo‘lish korxonaga zaxiralarni tezkor boshqarish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Hozirgi davrda korxonalar ERP tizimlari va boshqa raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanib inventar logistikasini avtomatlashtirmoqda.

Inventar logistikasining korxona faoliyatiga ta’siri juda katta hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan inventar boshqaruvi ishlab chiqarish jarayonida material yetishmovchiligining oldini oladi, mahsulot ishlab chiqarish tezligini oshiradi va korxonaning moliyaviy samaradorligini yaxshilaydi. Bundan tashqari, inventar xarajatlarini kamaytirish mahsulot tannarxining pasayishiga olib keladi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Inventar logistikasi zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarida resurslarni samarali boshqarishning muhim vositasi hisoblanadi. U korxonada mavjud moddiy boyliklarning harakatini nazorat qilish, zaxiralarni optimal darajada saqlash va ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz ta’minlashga xizmat qiladi. Inventarni ilmiy asosda boshqarish orqali korxona xarajatlarni kamaytirishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va bozor talablariga tez moslashishi mumkin. Shu sababli inventar logistikasi korxonaning strategik rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi.

Materiallar oqimi konsepsiyasi logistika va ishlab chiqarish tizimlarida moddiy resurslarning shakllanishi, harakatlanishi, qayta ishlanishi hamda iste’molchiga yetkazib berilishi bilan bog‘liq bo‘lgan jarayonlarni yagona tizim sifatida o‘rganishga asoslangan ilmiy-amaliy yondashuv hisoblanadi. Ushbu konsepsiyaning asosiy mazmuni korxonada mavjud bo‘lgan xomashyo, materiallar, butlovchi qismlar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning harakatini samarali tashkil etishdan iboratdir. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida materiallar oqimi faqatgina mahsulotlarning bir joydan ikkinchi joyga ko‘chirilishi sifatida emas, balki xarid qilish, tashish, saqlash, ishlab chiqarishga tayyorlash, qayta ishlash va taqsimlash jarayonlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab boshqaruv tizimi sifatida qaraladi.

Materiallar oqimi tushunchasi logistikaning asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lib, u korxona faoliyatidagi barcha moddiy jarayonlarni yagona boshqaruv tizimiga birlashtiradi. Materiallar oqimi — bu ma’lum vaqt oralig‘ida ishlab chiqarish yoki ta’minot tizimida harakat qilayotgan moddiy boyliklarning miqdoriy va sifat jihatdan ifodalanadigan harakat jarayonidir. Ushbu oqim tarkibiga tabiiy resurslar, xomashyo, asosiy va yordamchi materiallar, ehtiyot qismlar, ishlab chiqarish vositalari hamda tayyor mahsulotlar kiradi. Materiallar oqimining asosiy xususiyati shundaki, u ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, korxonaning samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan moddiy ta’minotni ta’minlaydi.

Materiallar oqimi konsepsiyasining shakllanishi ishlab chiqarish tizimlarining murakkablashuvi va bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Avvalgi davrlarda materiallarning harakati alohida jarayonlar sifatida boshqarilgan bo‘lsa, zamonaviy logistika yondashuvi ushbu jarayonlarni yagona tizim doirasida ko‘rib chiqadi. Bunday yondashuv korxonaga materiallarni xarid qilishdan boshlab, tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni muvofiqlashtirish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarish jarayonlarida vaqt yo‘qotishlari kamayadi, resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi va mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi.

Materiallar oqimi konsepsiyasining asosiy maqsadi — moddiy resurslarning optimal harakatini tashkil etish orqali ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash va korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun materiallarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash, yetkazib berish jarayonlarini rejalashtirish, ombor faoliyatini tashkil etish, zaxiralarni boshqarish va transport operatsiyalarini muvofiqlashtirish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Materiallar oqimi qanchalik aniq rejalashtirilsa, ishlab chiqarish jarayoni shunchalik barqaror va samarali tashkil etiladi.

Materiallar oqimi konsepsiyasida muhim o‘rinlardan birini moddiy resurslarni boshqarish egallaydi. Moddiy resurslarni boshqarish — bu korxona ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan materiallarni rejalashtirish, xarid qilish, saqlash va ulardan foydalanish jarayonlarini nazorat qilish tizimidir. Ushbu boshqaruv jarayoni orqali korxona kerakli materiallarni kerakli vaqtda va kerakli miqdorda olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Materiallarni noto‘g‘ri boshqarish esa ishlab chiqarish jarayonlarida kechikishlar, ortiqcha xarajatlar va resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelishi mumkin.

Materiallar oqimi konsepsiyasida oqimlarning bir necha asosiy turlari mavjud bo‘lib, ular harakat yo‘nalishi va vazifasiga qarab farqlanadi. Jumladan, tashqi materiallar oqimi — bu korxona bilan tashqi ta’minotchilar va iste’molchilar o‘rtasidagi moddiy harakatlarni ifodalaydi. Ichki materiallar oqimi esa korxona ichida xomashyo va mahsulotlarning ishlab chiqarish bo‘limlari o‘rtasidagi harakatini bildiradi. Kiruvchi materiallar oqimi korxonaga kelib tushayotgan resurslarni ifodalasa, chiquvchi oqim tayyor mahsulotlarning iste’molchiga yetkazilishini anglatadi. Ushbu oqimlarning barchasi o‘zaro bog‘liq bo‘lib, yagona logistika tizimini tashkil qiladi.

Materiallar oqimini samarali boshqarishda axborot ta’minoti katta ahamiyatga ega. Chunki moddiy oqimlarning harakati to‘g‘risidagi aniq va tezkor ma’lumotlarsiz samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qiyinlashadi. Axborot tizimlari yordamida korxona materiallarning mavjud miqdori, ularning harakatlanish holati, yetkazib berish muddatlari va ishlab chiqarish ehtiyojlari haqida doimiy ma’lumotga ega

bo‘ladi. Zamonaviy korxonalarda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanish materiallar oqimini nazorat qilish va optimallashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Materiallar oqimi konsepsiyasining muhim tamoyillaridan biri — uzluksizlik tamoyili hisoblanadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, ishlab chiqarish jarayoni zarur materiallar bilan doimiy va barqaror ta’minlanishi kerak. Materiallarning o‘z vaqtida yetkazib berilmasligi ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanmaslikka, ish jarayonining to‘xtashiga va qo‘shimcha xarajatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli logistika tizimida materiallar oqimini oldindan rejalashtirish va ehtimoliy muammolarni bartaraf etish muhim vazifa hisoblanadi.

Materiallar oqimini boshqarishda zaxiralarni optimallashtirish ham katta ahamiyat kasb etadi. Zaxiralar — bu ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash uchun saqlanadigan moddiy resurslar yig‘indisidir. Korxonada zaxiralar yetarli darajada bo‘lishi kerak, biroq ularning ortiqcha ko‘payishi ham iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emas. Chunki katta hajmdagi zaxiralar ombor xarajatlarini oshiradi, moliyaviy mablag‘larning harakatsiz qolishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli materiallar oqimi konsepsiyasida zaxiralarni optimal boshqarish asosiy vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Materiallar oqimi konsepsiyasi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ri tashkil etilgan moddiy oqimlar ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashishiga, mahsulot tannarxining kamayishiga va resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Bundan tashqari, materiallar harakatini samarali boshqarish korxonaga bozor talablaridagi o‘zgarishlarga tez moslashish va raqobat sharoitida ustunlikka erishish imkonini beradi.

Materiallar oqimi kontseptsiyasi zamonaviy logistika tizimining fundamental tushunchalaridan biri bo‘lib, korxonadagi barcha moddiy jarayonlarni yagona boshqaruv tizimiga birlashtiradi. Ushbu konsepsiya orqali materiallarning harakatlanishi rejalashtiriladi, resurslardan foydalanish samaradorligi oshiriladi va ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligi ta’minlanadi. Materiallar oqimini ilmiy asosda boshqarish

korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Materiallar oqimi tushunchasi nimani anglatadi va uning ishlab chiqarish tizimidagi ahamiyati qanday?
2. Materiallar oqimi konsepsiyasining asosiy maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
3. Moddiy resurslarni boshqarish jarayoni qanday bosqichlarni o‘z ichiga oladi?
4. Materiallar oqimining qanday turlari mavjud va ular bir-biridan qanday farq qiladi?
5. Ichki va tashqi materiallar oqimining korxona faoliyatidagi o‘rni qanday?
6. Materiallar oqimini samarali boshqarishda axborot tizimlarining ahamiyati nimadan iborat?
7. Materiallar oqimi va zaxiralarni boshqarish o‘rtasidagi bog‘liqlik qanday tushuntiriladi?
8. Materiallar oqimini optimallashtirish ishlab chiqarish samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
9. Korxonada materiallar oqimini boshqarishda qanday zamonaviy logistika usullaridan foydalaniladi?
10. Materiallar oqimi konsepsiyasining korxonaning raqobatbardoshligini oshirishdagi ahamiyati nimadan iborat?

XIV BOB. ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISHDA RISK(XATAR)LAR

14.1. Iqtisodiy risklarning tushunchasi, mohiyati, tasnifi.

14.2. Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi. Inflyatsiyaning talab qilinmagan qiymat xavfiga ta’siri.

14.3. Ishlab chiqarish xatarlarining turlari, ularning yuzaga kelish sabablari, tahlil qilish va boshqarish usullari.

14.1. Iqtisodiy risklarning tushunchasi, mohiyati, tasnifi.

Risk zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida kutilayotgan natijalarning oldindan to‘liq aniqlanmaganligi sababli yuzaga keladigan ehtimoliy yo‘qotishlar yoki kutilgan natijadan chetga chiqish imkoniyatini ifodalaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy subyektlar doimo o‘z faoliyatini noaniqlik muhitida amalga oshiradilar, chunki ishlab chiqarish hajmi, iste’molchilar talabi, narxlar darajasi, moliyaviy resurslarning qiymati, raqobat muhiti va boshqa ko‘plab omillar doimiy ravishda o‘zgarib boradi. Shu sababli har qanday iqtisodiy qaror ma’lum darajada risk bilan bog‘liq bo‘ladi. Ilmiy adabiyotlarda risk iqtisodiy kategoriya sifatida qaralib, u iqtisodiy manfaatlarga erishish jarayonida yuzaga keladigan ehtimoliy salbiy yoki ijobiy natijalarni o‘zida mujassamlashtiradi. Demak, risk faqat zarar ko‘rish ehtimolini emas, balki mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali qo‘shimcha daromad olish imkoniyatini ham anglatadi. Aynan shu jihat riskni iqtisodiy rivojlanishning tabiiy va zarur elementi sifatida tavsiflaydi.

Risk tushunchasini chuqurroq anglash uchun u bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ayrim iqtisodiy atamalarga ham e’tibor qaratish lozim. Noaniqlik – bu iqtisodiy qaror qabul qilish vaqtida kelajakdagi voqealar yoki ularning natijalari haqida to‘liq va ishonchli axborot mavjud bo‘lmagan holatni bildiradi. Aynan noaniqlik riskning shakllanishiga asos yaratadi, chunki iqtisodiy subyekt barcha sharoitlarni oldindan aniq baholay olmaydi. Iqtisodiy qaror esa korxona, investor yoki boshqa xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan mavjud resurslardan qanday

foydalanish, investitsiya kiritish, mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish bo‘yicha qabul qilinadigan boshqaruv tanlovidir. Har qanday iqtisodiy qaror ma’lum natijaga erishishga qaratilgan bo‘lsa-da, uning yakuniy samarasi tashqi va ichki omillarning ta’siri sababli oldindan to‘liq kafolatlanmaydi. Shu bois risk iqtisodiy qarorlarning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi va boshqaruv tizimida alohida ilmiy yo‘nalish sifatida o‘rganiladi.

Riskning iqtisodiyotda tutgan o‘rni, avvalo, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy faoliyatni oqilona tashkil etish bilan belgilanadi. Har qanday korxona yoki tadbirkor ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi bozorlarga chiqish yoki investitsiya loyihalarini amalga oshirish to‘g‘risida qaror qabul qilayotganida mavjud imkoniyatlar bilan bir qatorda ehtimoliy xavflarni ham hisobga oladi. Agar risklar chuqur tahlil qilinmasa yoki noto‘g‘ri baholansa, iqtisodiy faoliyat kutilgan natijani bermasligi, moliyaviy yo‘qotishlar yuzaga kelishi yoki korxonaning raqobatbardoshligi pasayishi mumkin. Aksincha, risklarni ilmiy asosda baholash va ularni samarali boshqarish korxonalarga bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga tez moslashish, mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanish hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi. Shuning uchun risk iqtisodiyotda faqat xavf manbai emas, balki strategik rivojlanishni ta’minlovchi muhim boshqaruv omili sifatida ham qaraladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida riskning o‘rni ayniqsa raqobat muhiti bilan uzviy bog‘liqdir. Raqobat kuchaygan sari korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iste’molchilar ehtiyojlariga mos yangi mahsulotlarni yaratishga intiladilar. Bunday faoliyat esa doimo ma’lum darajadagi riskni o‘z ichiga oladi, chunki yangi mahsulotning bozorda muvaffaqiyat qozonishi yoki investitsiya loyihasining kutilgan foydani keltirishi oldindan to‘liq ma’lum bo‘lmaydi. Shu bilan birga risk korxonalarni iqtisodiy jihatdan faolroq harakat qilishga, zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llashga va bozor talablariga moslashishga undaydi. Natijada risk iqtisodiyotda innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi, ishlab chiqarish samaradorligini

oshiruvchi hamda iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Riskning iqtisodiyotdagi o‘rni moliyaviy tizim faoliyatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Banklar, investitsiya kompaniyalari, sug‘urta tashkilotlari va boshqa moliyaviy institutlar o‘z faoliyatini risklarni baholash va boshqarish tamoyillariga asoslangan holda tashkil etadilar. Kredit ajratishda qarz oluvchining to‘lov qobiliyati, investitsiya kiritishda loyiha rentabelligi, sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatishda esa ehtimoliy zarar darajasi chuqur tahlil qilinadi. Moliyaviy risklarni to‘g‘ri baholash moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga, investitsiyalarning oqilona yo‘naltirilishiga hamda moliyaviy barqarorlikning ta’minlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli riskni boshqarish zamonaviy moliyaviy tizimning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi va u iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

Makroiqtisodiy darajada ham riskning o‘rni juda katta hisoblanadi. Davlat iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda inflyatsiya, ishsizlik, tashqi qarz, davlat budjeti taqchilligi, valyuta kursining o‘zgarishi, xalqaro savdo sharoitlari va global iqtisodiy inqirozlar bilan bog‘liq risklarni doimiy ravishda baholab boradi. Mazkur risklarning o‘z vaqtida aniqlanishi va tahlil qilinishi iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash hamda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uchun zarur hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida bir mamlakat iqtisodiyotida yuzaga kelgan salbiy o‘zgarishlarning boshqa davlatlarga ham tez tarqalishi ehtimoli ortganligi sababli risklarni xalqaro darajada monitoring qilish va boshqarish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Risk iqtisodiyotda boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga ham bevosita xizmat qiladi. Korxonalar strategik rejalashtirish, investitsiya siyosatini shakllantirish, ishlab chiqarish hajmini belgilash, moliyalashtirish manbalarini tanlash va yangi loyihalarni amalga oshirish jarayonida ehtimoliy risklarni baholash orqali eng maqbul qarorlarni qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunda risklarni boshqarishning diversifikatsiya, sug‘urtalash, zaxira fondlarini

shakllantirish, prognozlash, iqtisodiy tahlil va monitoring kabi usullaridan keng foydalaniladi. Ushbu usullar nafaqat ehtimoliy yo‘qotishlarni kamaytirishga, balki mavjud iqtisodiy imkoniyatlardan maksimal darajada samarali foydalanishga ham xizmat qiladi. Natijada risklarni boshqarish korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi, uning raqobatbardoshligini oshiradi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Risk iqtisodiyotning ajralmas va tabiiy elementi bo‘lib, u iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonidagi noaniqlik, ehtimollik va iqtisodiy manfaatlarning o‘zaro bog‘liqligini aks ettiradi. Riskning iqtisodiyotda tutgan o‘rni faqat ehtimoliy yo‘qotishlarni ifodalash bilan cheklanmaydi, balki iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish, investitsion faollikni oshirish, boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilash hamda iqtisodiy tizimning barqaror faoliyat yuritishini ta’minlash kabi muhim vazifalarni ham qamrab oladi. Shuning uchun zamonaviy iqtisodiyot sharoitida risklarni ilmiy asosda o‘rganish, ularni baholash va samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanishning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi, chunki aynan risklarni to‘g‘ri boshqarish iqtisodiy subyektlarga noaniqlik sharoitida ham barqaror faoliyat yuritish, raqobat ustunligini saqlab qolish va uzoq muddatli strategik maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish imkonini beradi.

Iqtisodiy risk – bu xo‘jalik yurituvchi subyekt, korxona, tashkilot yoki alohida investor tomonidan qabul qilingan iqtisodiy qarorlarning natijasi oldindan to‘liq aniq bo‘lmagan sharoitlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy, moddiy yoki boshqa turdagi yo‘qotishlar ehtimolini ifodalovchi iqtisodiy kategoriyadir. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti doimiy ravishda o‘zgarib turadigan muhitga ega bo‘lgani sababli, iqtisodiy faoliyatning deyarli barcha yo‘nalishlari turli darajadagi xavf bilan bog‘liq hisoblanadi. Har qanday tadbirkorlik faoliyatida foyda olishga intilish mavjud bo‘lsa-da, ushbu maqsadga erishish jarayonida kutilmagan vaziyatlar, tashqi va ichki omillarning ta’siri, bozordagi beqarorlik hamda iqtisodiy jarayonlarning murakkabligi sababli rejalashtirilgan natijalar amalga oshmasligi

mumkin. Shu sababli iqtisodiy risk faqat zarar ko‘rish ehtimolini emas, balki ayrim holatlarda qo‘shimcha foyda olish imkoniyatini ham o‘zida mujassamlashtiradi, chunki risk va daromadlilik o‘rtasida iqtisodiyot nazariyasida uzviy bog‘liqlik mavjud deb qaraladi. Risk darajasi ortgan sari yuqori foyda olish ehtimoli ham ortadi, biroq shu bilan birga moliyaviy yo‘qotishlar xavfi ham sezilarli ravishda kuchayadi.

Risk ko‘pincha noaniqlik tushunchasi bilan uzviy bog‘liq holda izohlanadi. Noaniqlik – bu iqtisodiy qaror qabul qilish vaqtida kelajakdagi voqealar, ularning yuz berish ehtimoli yoki natijalarini to‘liq aniqlashning imkonsizligi bilan tavsiflanadigan holatdir. Biroq ushbu ikki tushuncha mazmun jihatidan bir xil emas. Noaniqlik axborotning yetarli emasligi yoki kelajakdagi sharoitlarning oldindan aniq baholanmasligini anglatadi, risk esa aynan shu noaniqlik sharoitida salbiy yoki ijobiy natijalar yuzaga kelish ehtimolini ifodalaydi. Demak, noaniqlik riskning yuzaga kelishi uchun asosiy shartlardan biri hisoblanadi, ammo har qanday noaniqlik iqtisodiy riskni anglatmaydi. Iqtisodiy subyektlar mavjud axborotni chuqur tahlil qilish, statistik ma’lumotlardan foydalanish, iqtisodiy modellashtirish va prognozlash usullarini qo‘llash orqali noaniqlik darajasini kamaytirishga hamda risklarni samarali boshqarishga intiladilar.

Iqtisodiy risklarning vujudga kelishiga ta’sir etuvchi omillar juda xilma-xil bo‘lib, ular tashqi va ichki omillarga ajratiladi. Tashqi omillar qatoriga mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyatning o‘zgarishi, inflyatsiya darajasi, milliy valyuta kursining tebranishi, soliq siyosati, qonunchilikdagi o‘zgarishlar, siyosiy beqarorlik, xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o‘zgarishlar, tabiiy ofatlar hamda global iqtisodiy inqirozlar kiradi. Ichki omillar esa korxonaning boshqaruv sifati, ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi, moliyaviy resurslardan foydalanish darajasi, marketing strategiyasi, xodimlarning malakasi, texnologik jihozlanish va investitsiya siyosati bilan bog‘liq bo‘ladi. Mazkur omillarning har biri alohida yoki o‘zaro uyg‘unlashgan holda iqtisodiy faoliyat natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli korxonalar ichki imkoniyatlarini mustahkamlash bilan bir qatorda tashqi iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib

borishlari va ularga mos ravishda boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishlari zarur.

Iqtisodiy risklarning mazmunini chuqur anglash ularni ma’lum belgilar asosida tasniflashni ham talab qiladi. Amaliyotda iqtisodiy risklar kelib chiqish manbai, ta’sir ko‘lami, yuzaga kelish ehtimoli, oqibatlarining darajasi hamda boshqarish imkoniyatiga qarab turli guruhlarga ajratiladi.

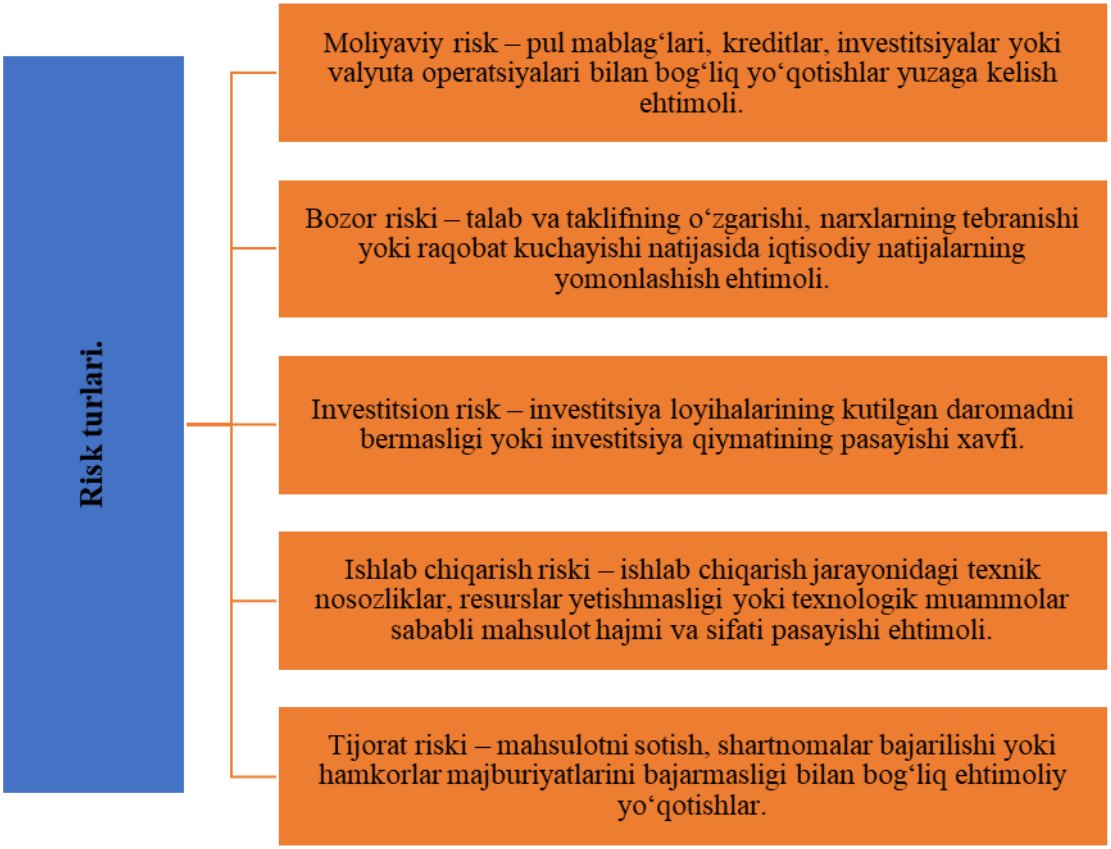

Rasm 14.1. Risk turlari.

Iqtisodiy risklarning muhim xususiyatlaridan biri ularning boshqarilishi mumkinligidir. *Risklarni boshqarish* – bu ehtimoliy yo‘qotishlarni oldindan aniqlash, baholash, nazorat qilish va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan ilmiy asoslangan hamda amaliy chora-tadbirlar majmuasidir. Risklarni boshqarish jarayonida avvalo mavjud xavflar aniqlanadi, keyinchalik ularning yuzaga kelish ehtimoli va iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi, so‘ngra esa eng maqbul boshqaruv strategiyasi tanlanadi. Bunday strategiyalar qatoriga riskni oldini olish, uni kamaytirish, boshqa subyektlarga o‘tkazish, masalan sug‘urtalash orqali taqsimlash yoki iqtisodiy jihatdan maqbul bo‘lsa, riskni qabul qilish usullari kiradi. Zamonaviy korxonalarda risklarni

boshqarish strategik menejmentning ajralmas qismi sifatida qaraladi, chunki samarali boshqaruv korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash, raqobatbardoshligini oshirish va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy risklarni to‘liq bartaraf etish deyarli mumkin emas, chunki iqtisodiy tizim doimo o‘zgaruvchan va murakkab jarayonlardan iborat. Shunga qaramay, ilmiy asoslangan tahlil usullari, zamonaviy axborot texnologiyalari, iqtisodiy prognozlash modellari hamda samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish orqali risklarning salbiy ta’sirini sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy risklar nafaqat tahdid manbai, balki iqtisodiy rivojlanishning tabiiy elementi sifatida ham baholanadi. Korxonalar va investorlar risklarni to‘g‘ri baholash, ularga moslashish hamda oqilona boshqarish orqali iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va bozor sharoitlarida uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Aynan shuning uchun iqtisodiy risklar nazariyasi va ularni boshqarish mexanizmlarini chuqur o‘rganish zamonaviy iqtisodiyot fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy risklarning mohiyati iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida kutilayotgan natijalar bilan amalda erishilgan natijalar o‘rtasida tafovut yuzaga kelish ehtimolini ifodalashi bilan belgilanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z faoliyatini kelajakdagi iqtisodiy vaziyatni oldindan baholash va ma’lum prognozlarga asoslanib tashkil etadi. Biroq iqtisodiy muhitning doimiy ravishda o‘zgarib borishi, talab va taklif nisbatining beqarorligi, narxlarning tebranishi, raqobatning kuchayishi, texnologik yangilanishlar hamda siyosiy va ijtimoiy omillarning ta’siri natijasida rejalashtirilgan natijalarga to‘liq erishish har doim ham mumkin bo‘lmaydi. Aynan mana shunday sharoit iqtisodiy riskning mohiyatini belgilaydi, ya’ni iqtisodiy qarorlarning yakuniy natijasi oldindan mutlaq aniqlik bilan ma’lum bo‘lmagan vaziyatda iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu sababli iqtisodiy risk faqat ehtimoliy zarar bilan emas, balki kutilgan natijadan yuqoriroq iqtisodiy

samara olish imkoniyati bilan ham tavsiflanadi, chunki bozor mexanizmlari sharoitida yuqori daromad odatda yuqoriroq risk darajasi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Iqtisodiyot nazariyasida mohiyat tushunchasi ma’lum bir iqtisodiy hodisaning ichki mazmunini, uning asosiy xususiyatlari, rivojlanish qonuniyatlari va boshqa iqtisodiy jarayonlar bilan o‘zaro bog‘liqligini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy risklarning mohiyati ularning tashqi ko‘rinishida emas, balki iqtisodiy qarorlarni qabul qilish jarayonida mavjud bo‘ladigan noaniqlik, ehtimollik va muqobil tanlov zaruratida namoyon bo‘ladi. Ehtimollik – bu muayyan hodisaning sodir bo‘lish imkoniyatini tavsiflovchi iqtisodiy va matematik tushuncha bo‘lib, risk aynan ehtimollik darajasiga asoslangan holda baholanadi.

Muqobil tanlov esa iqtisodiy subyekt oldida bir nechta qaror variantlari mavjud bo‘lganda ulardan eng maqbulini tanlash jarayonini anglatadi. Har qanday tanlov ma’lum darajada risk bilan bog‘liq bo‘lib, qabul qilingan qarorning muvaffaqiyati ko‘plab ichki va tashqi omillarga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli iqtisodiy riskning mohiyati iqtisodiy faoliyatning ajralmas elementi sifatida namoyon bo‘lib, u iqtisodiy tizimning tabiiy xususiyati hisoblanadi.

Iqtisodiy risklarning mohiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun ularning asosiy tarkibiy elementlarini ko‘rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchi navbatda, riskning mavjud bo‘lishi uchun noaniqlik muhiti zarur bo‘ladi. Noaniqlik sharoitida iqtisodiy subyekt kelajakdagi iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish yo‘nalishini to‘liq oldindan bilolmaydi. Ikkinchidan, iqtisodiy risk har doim ma’lum bir iqtisodiy qaror bilan bog‘liq bo‘ladi, chunki qaror qabul qilinmagan holatda riskning iqtisodiy mazmuni shakllanmaydi. Uchinchidan, riskning natijasi ehtimoliy xarakterga ega bo‘lib, u foyda ortishi, zarar yuzaga kelishi yoki rejalashtirilgan natijaga yaqin ko‘rsatkichlarning hosil bo‘lishi shaklida namoyon bo‘lishi mumkin. To‘rtinchidan, iqtisodiy risk doimo iqtisodiy manfaat bilan bog‘liq bo‘lib, aynan manfaat mavjudligi iqtisodiy subyektni muayyan darajadagi xavfni qabul qilishga undaydi. Demak, iqtisodiy risklarning mohiyati faqat xavf tug‘diruvchi omillar yig‘indisidan iborat emas, balki iqtisodiy

manfaatlarga erishish yo‘lida noaniqlik sharoitida oqilona qaror qabul qilish zaruratini ham ifodalaydi.

Iqtisodiy risklarning mohiyatini ochib berishda ularning iqtisodiy funksiyalarini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Risk avvalo rag‘batlantiruvchi funksiyani bajaradi, chunki iqtisodiy subyektlar yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi bozorlarga chiqish yoki innovatsion loyihalarni amalga oshirish orqali yuqori daromad olish imkoniyatini izlaydilar. Shu bilan birga risk tanlov funksiyasini ham bajaradi, ya’ni mavjud variantlar ichidan iqtisodiy jihatdan eng samarali qarorni tanlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, risk nazorat funksiyasi orqali korxonalarning moliyaviy barqarorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi va boshqaruv tizimining sifatini baholash imkonini yaratadi. Ayrim hollarda risk innovatsion rivojlanish funksiyasini ham bajaradi, chunki yuqori darajadagi raqobat va iqtisodiy noaniqlik korxonalarni zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashga, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga hamda boshqaruv tizimini modernizatsiya qilishga undaydi. Shunday qilib, iqtisodiy risklar faqat salbiy hodisa emas, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim harakatlantiruvchi omillaridan biri sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy risklarning mohiyati ularning iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlarida namoyon bo‘lishi bilan ham tavsiflanadi. Korxona tashkil etilishidan boshlab investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, moliyalashtirish manbalarini tanlash, ishlab chiqarishni tashkil etish, mahsulotni realizatsiya qilish va foydani taqsimlash jarayonlarining har biri ma’lum darajadagi riskni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va moliya bozorlarining integratsiyalashuvi iqtisodiy risklarning murakkabligini yanada oshirmoqda. Endilikda korxonalar nafaqat ichki iqtisodiy omillarni, balki xalqaro bozorlardagi narxlar dinamikasi, valyuta kurslari, geosiyosiy vaziyat va global iqtisodiy tendensiyalarni ham hisobga olishlari zarur. Shu sababli iqtisodiy risklarning mohiyati zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning murakkab va ko‘p qirrali xususiyatlarini o‘zida aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy risklarning mohiyatini tavsiflovchi muhim jihatlardan yana biri ularning boshqarilishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy hodisa ekanligidir. Risklarni to‘liq bartaraf etish amalda deyarli imkonsiz bo‘lsa-da, ularni ilmiy asosda baholash, tahlil qilish va boshqarish orqali ehtimoliy yo‘qotishlar sezilarli darajada kamaytirilishi mumkin. Shu maqsadda iqtisodiy tahlil, statistik baholash, prognozlash, diversifikatsiya, sug‘urtalash, zaxira fondlarini shakllantirish va strategik rejalashtirish kabi usullardan foydalaniladi. Mazkur yondashuvlar korxonalarga noaniqlik sharoitida ham barqaror faoliyat yuritish, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga erishish imkonini beradi. Binobarin, iqtisodiy risklarning mohiyati faqat ehtimoliy yo‘qotishlar bilan chegaralanmaydi, balki iqtisodiy subyektlarning mavjud resurslardan oqilona foydalanish, samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va raqobat muhitida barqaror ustunlikka erishish imkoniyatlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi.

Iqtisodiy risklarning mohiyati iqtisodiy faoliyatning tabiiy va ajralmas tarkibiy qismi sifatida noaniqlik sharoitida iqtisodiy manfaatlarga erishish jarayonida yuzaga keladigan ehtimoliy natijalarni ifodalashdan iboratdir. Risk iqtisodiy tizimning salbiy oqibatlarini aks ettiruvchi omil bo‘lishi bilan bir qatorda, innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi, yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqaruvchi va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy mexanizm sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu bois iqtisodiy risklarning mohiyatini chuqur anglash va ularni ilmiy asosda boshqarish zamonaviy korxonalar faoliyatining barqarorligi, raqobatbardoshligi hamda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy risklarning tasnifi iqtisodiy faoliyat jarayonida uchrashi mumkin bo‘lgan turli xavf va noaniqliklarni ma’lum mezonlar asosida guruhlarga ajratish jarayonini anglatadi. Ilmiy nuqtai nazardan tasnif – bu o‘xshash xususiyatlarga ega bo‘lgan obyekt yoki hodisalarni muayyan belgilar asosida tizimlashtirish usuli bo‘lib, u iqtisodiy hodisalarning mohiyatini chuqurroq anglash, ularning o‘zaro

bog‘liqligini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda ishlab chiqishga xizmat qiladi. Iqtisodiy risklarni tasniflash zarurati, avvalo, iqtisodiy jarayonlarning murakkabligi, xo‘jalik faoliyatiga ta’sir etuvchi omillarning ko‘pligi hamda ularning iqtisodiy natijalarga turlicha ta’sir ko‘rsatishi bilan izohlanadi. Har bir iqtisodiy riskning kelib chiqish sabablari, namoyon bo‘lish shakli, ta’sir darajasi va oqibatlari bir-biridan farq qilganligi sababli ularni yagona mezon asosida baholash amaliy jihatdan yetarli natija bermaydi. Shu bois iqtisodiyot nazariyasi va amaliyotida risklarni turli mezonlar asosida tasniflash ularni aniqlash, baholash va boshqarish samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Iqtisodiy risklar eng avvalo kelib chiqish manbasiga ko‘ra ichki va tashqi risklarga bo‘linadi. Ichki risklar korxonaning o‘z faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, boshqaruv tizimidagi kamchiliklar, ishlab chiqarish jarayonining yetarli darajada tashkil etilmaganligi, moliyaviy resurslardan samarasiz foydalanish, marketing strategiyasidagi xatolar, xodimlarning malakasi yetarli emasligi yoki texnologik uskunalarning eskirishi natijasida yuzaga keladi. Ushbu turdagi risklarning asosiy xususiyati shundan iboratki, korxona rahbariyati ularga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatish va ularni boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tashqi risklar esa korxona faoliyatidan tashqarida shakllanadigan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ekologik yoki ijtimoiy omillar ta’sirida yuzaga keladi. Masalan, inflyatsiya sur’atlarining oshishi, milliy valyuta kursining o‘zgarishi, davlatning soliq siyosatidagi islohotlar, xalqaro bozorlardagi narxlar tebranishi, tabiiy ofatlar yoki geosiyosiy vaziyatning keskinlashuvi tashqi risklarning asosiy manbalari hisoblanadi. Korxonalar ushbu risklarni to‘liq nazorat qila olmasalar-da, ular yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan oqibatlarni oldindan baholash va moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish orqali ularning salbiy ta’sirini kamaytirishga harakat qiladilar.

Iqtisodiy risklarni tasniflashning yana bir muhim mezoni ularning iqtisodiy faoliyat sohasi bo‘yicha ajratilishidir. Ushbu mezonga ko‘ra moliyaviy, investitsion, ishlab chiqarish, tijorat, kredit, valyuta va innovatsion risklar farqlanadi. Moliyaviy risk korxonaning pul

mablag‘lari, daromadlari, xarajatlari yoki moliyaviy majburiyatlari bilan bog‘liq ehtimoliy yo‘qotishlarni ifodalaydi. Moliyaviy risk tarkibiga likvidlikning pasayishi, to‘lovga qobiliyatsizlik, foiz stavkalarining o‘zgarishi hamda pul oqimlarining nomutanosibligi kabi omillar kiradi. Investitsion risk investitsiya loyihalarining kutilgan iqtisodiy samarani bermasligi, kapital qo‘yilmalarning qadrsizlanishi yoki investitsiyalarning uzoq muddat davomida daromad keltirmasligi ehtimoli bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarish riski esa ishlab chiqarish jarayonining uzilishi, texnik nosozliklar, xomashyo ta’minotidagi muammolar, energiya resurslari yetishmovchiligi yoki mehnat unumdorligining pasayishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy yo‘qotishlarni anglatadi.

Tijorat riski mahsulot yoki xizmatlarni sotish bilan bog‘liq bo‘lib, talabning kamayishi, iste’molchilar ehtiyojining o‘zgarishi, raqobatning kuchayishi yoki shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi sababli korxonaning daromadlari kamayishi ehtimolini ifodalaydi. Kredit riski qarz oluvchi tomonidan moliyaviy majburiyatlarning belgilangan muddatlarda bajarilmasligi bilan bog‘liq bo‘lsa, valyuta riski milliy va xorijiy valyutalar kurslarining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy yo‘qotishlar bilan tavsiflanadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsion risk ham alohida ahamiyat kasb etib, yangi texnologiyalar yoki innovatsion loyihalarning kutilgan natijani bermasligi ehtimolini anglatadi.

Iqtisodiy risklar ta’sir ko‘lami bo‘yicha ham bir necha guruhlarga ajratiladi. Ushbu mezonga ko‘ra risklar mahalliy, tarmoq, milliy va global risklarga bo‘linadi. Mahalliy risklar faqat bitta korxona yoki muayyan hudud faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadigan iqtisodiy omillar bilan bog‘liq bo‘ladi. Tarmoq risklari ma’lum bir iqtisodiy sohada faoliyat yuritayotgan barcha subyektlarga bir xil darajada ta’sir etuvchi omillarni o‘z ichiga oladi. Milliy risklar butun mamlakat iqtisodiyotiga ta’sir qiluvchi makroiqtisodiy omillar, jumladan inflyatsiya, ishsizlik, davlat budjeti taqchilligi yoki iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Global risklar esa xalqaro moliya bozorlaridagi beqarorlik, jahon iqtisodiy inqirozlari, pandemiyalar, geosiyosiy

ziddiyatlar yoki xalqaro savdo cheklovlari kabi omillar natijasida yuzaga keladi va bir vaqtning o‘zida ko‘plab mamlakatlar iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Iqtisodiy risklarni yuzaga kelish ehtimoli va oqibatlarining darajasi bo‘yicha tasniflash ham amaliy boshqaruv nuqtai nazaridan muhim hisoblanadi. Ehtimollik darajasiga ko‘ra risklar past, o‘rtacha va yuqori ehtimolli risklarga ajratiladi. Past ehtimolli risklar kam uchraydi, biroq ayrim hollarda ularning iqtisodiy oqibatlari juda katta bo‘lishi mumkin. Yuqori ehtimolli risklar esa tez-tez kuzatiladi va korxonaning kundalik faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oqibatlarining darajasiga ko‘ra risklar ahamiyatsiz, o‘rtacha, jiddiy va halokatli risklarga bo‘linadi. Halokatli risklar korxonaning moliyaviy barqarorligini izdan chiqarishi, uning faoliyatini to‘xtatib qo‘yishi yoki bankrotlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli risklarning ehtimolligi va oqibatlarini birgalikda baholash boshqaruv tizimida ustuvor vazifalarni belgilash imkonini beradi.

Iqtisodiy risklar boshqarish imkoniyatiga ko‘ra ham tasniflanadi. Ushbu mezonga asosan boshqariladigan va boshqarib bo‘lmaydigan risklar farqlanadi. Boshqariladigan risklar korxona ichki siyosati, samarali rejalashtirish, nazorat tizimi, moliyaviy intizom va zamonaviy menejment usullarini qo‘llash orqali kamaytirilishi mumkin bo‘lgan xavflarni o‘z ichiga oladi. Boshqarib bo‘lmaydigan risklar esa korxona nazoratidan tashqarida yuzaga keladigan favqulodda holatlar yoki makroiqtisodiy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularga faqat moslashish yoki ularning salbiy oqibatlarini yumshatish orqali javob berish mumkin. Aynan ushbu tasnif risklarni boshqarish strategiyasini ishlab chiqishda muhim nazariy va amaliy asos vazifasini bajaradi.

Risklarni vaqt omili bo‘yicha ham tasniflash keng qo‘llaniladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra qisqa muddatli, o‘rta muddatli va uzoq muddatli risklar ajratiladi. Qisqa muddatli risklar asosan operatsion faoliyat jarayonida yuzaga keladigan kundalik muammolar bilan bog‘liq bo‘lsa, uzoq muddatli risklar strategik rivojlanish, investitsiya siyosati, innovatsion loyihalar va bozordagi uzoq istiqboldagi o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Strategik qarorlar qabul qilinayotganda

aynan uzoq muddatli risklarning chuqur tahlil qilinishi korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Iqtisodiy risklarning tasnifi ularni tizimli ravishda o‘rganish, har bir risk turining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda iqtisodiy boshqaruv jarayonida samarali qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan ilmiy asosni yaratadi. Risklarni kelib chiqish manbai, iqtisodiy faoliyat sohasi, ta’sir ko‘lami, ehtimollik darajasi, oqibatlari, boshqarish imkoniyati va vaqt omili bo‘yicha guruhlarga ajratish nafaqat ularning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi, balki korxonalar, investorlar va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarga ehtimoliy yo‘qotishlarni kamaytirish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun samarali risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

14.2. Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi. Inflyatsiyaning talab qilinmagan qiymat xavfiga ta’siri.

Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi korxona tomonidan ishlab chiqarilgan yoki bozorga taklif etilgan mahsulotning iste’molchilar ehtiyojini yetarli darajada qondira olmasligi, natijada ushbu mahsulotga bo‘lgan bozor talabining kutilgan darajada shakllanmasligi yoki umuman yuzaga kelmasligi bilan bog‘liq iqtisodiy risk turidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning asosiy maqsadi iste’molchilarning ehtiyojlarini qondirish orqali daromad olishdan iborat bo‘lganligi sababli mahsulotning sotilmasligi yoki talabning past darajada bo‘lishi korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan mahsulotning talab qilinmasligi xavfi ishlab chiqarish va tijorat faoliyatining eng muhim risklaridan biri hisoblanadi. Mazkur risk natijasida ishlab chiqarilgan mahsulot omborlarda uzoq muddat saqlanib qolishi, aylanma mablag‘larning aylanish tezligi pasayishi, ishlab chiqarish xarajatlari ortishi hamda korxonaning foyda olish imkoniyatlari keskin kamayishi mumkin. Shuning uchun ushbu riskni chuqur tahlil qilish va uni boshqarish zamonaviy korxonalar faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Riskning mohiyatini to‘liq anglash uchun ayrim asosiy iqtisodiy tushunchalarni izohlash muhimdir. Talab – bu iste’molchilarning ma’lum bir mahsulot yoki xizmatni muayyan narx darajasida sotib olish istagi va moliyaviy imkoniyatining yig‘indisini ifodalovchi iqtisodiy kategoriyadir. Talabning hajmi aholining daromadlari, narxlar darajasi, iste’molchilarning didi va afzalliklari, mahsulot sifati, reklama faoliyati hamda bozordagi raqobat darajasi kabi ko‘plab omillar ta’sirida shakllanadi. Bozor talabi esa ma’lum vaqt oralig‘ida barcha iste’molchilar tomonidan sotib olinishi mumkin bo‘lgan mahsulot hajmini anglatadi. Agar ishlab chiqaruvchi korxona bozor talabini noto‘g‘ri baholasa yoki iste’molchilar ehtiyojidagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida hisobga olmasa, mahsulotning talab qilinmasligi xavfi sezilarli darajada ortadi. Demak, ushbu riskning asosiy mazmuni ishlab chiqarilgan mahsulot bilan bozor ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlikda namoyon bo‘ladi.

Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi ko‘plab ichki va tashqi omillar ta’sirida yuzaga keladi. Ichki omillar qatoriga mahsulot sifatining pastligi, ishlab chiqarish texnologiyasining eskirganligi, dizayn va qadoqlashning zamonaviy talablarga mos emasligi, marketing faoliyatining sust tashkil etilishi, narx siyosatining noto‘g‘ri shakllantirilishi hamda iste’molchilar ehtiyojini yetarli darajada o‘rganmaslik kiradi. Tashqi omillar esa bozor kon’yunkturasining o‘zgarishi, raqobatchilar tomonidan yangi va sifatli mahsulotlarning taklif etilishi, aholining daromad darajasidagi o‘zgarishlar, inflyatsiya, iqtisodiy inqirozlar, texnologik taraqqiyot, davlatning iqtisodiy siyosati va iste’molchilarning didi hamda afzalliklarining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsion mahsulotlarning tez sur’atlarda paydo bo‘lishi va iste’molchilarning talablarining muntazam ravishda yangilanib borishi ushbu riskning yanada murakkablashishiga sabab bo‘lmoqda.

Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi korxona faoliyatiga ko‘plab iqtisodiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Avvalo, mahsulot realizatsiyasi hajmining kamayishi korxonaning tushumlari va sof foydasining pasayishiga olib keladi. Sotilmagan mahsulotlarning omborlarda

saqlanib qolishi qo‘shimcha saqlash xarajatlarini yuzaga keltiradi, aylanma mablag‘larning muomaladan chiqib qolishiga sabab bo‘ladi hamda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlashni murakkablashtiradi. Bundan tashqari, talab qilinmagan mahsulotlarning ma’naviy va jismoniy eskirishi ularning bozor qiymatini pasaytirishi mumkin, natijada korxona mahsulotni arzonlashtirilgan narxda sotishga yoki umuman hisobdan chiqarishga majbur bo‘ladi. Bunday holatlar korxonaning rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, investitsiya imkoniyatlarini cheklaydi va moliyaviy barqarorlik darajasini pasaytiradi. Shu bilan birga, mahsulotning sotilmasligi ishlab chiqarish hajmining qisqarishiga, yangi investitsiya loyihalarining kechiktirilishiga hamda ayrim hollarda ish o‘rinlarining kamayishiga ham olib kelishi mumkin.

Mahsulotning talab qilinmasligi xavfini o‘z vaqtida aniqlash va baholash korxonaning samarali faoliyat yuritishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqsadda korxonalar bozorni muntazam o‘rganish, marketing tadqiqotlarini amalga oshirish, iste’molchilar ehtiyojini tahlil qilish, raqobatchilar faoliyatini monitoring qilish va mahsulotning hayotiy siklini baholash kabi usullardan foydalanadilar. Marketing tadqiqoti – bu bozorning holati, iste’molchilarning ehtiyojlari, raqobatchilar faoliyati va mahsulotning bozordagi istiqbolini aniqlashga qaratilgan ilmiy-uslubiy tadqiqotlar majmuasidir. Mazkur tadqiqotlar yordamida korxona bozor talabining hajmi va tarkibini oldindan prognoz qilishi, ishlab chiqarish rejasini real ehtiyojlarga mos ravishda shakllantirishi hamda ortiqcha mahsulot ishlab chiqarish xavfini kamaytirishi mumkin. Shu sababli marketing axborotlarining to‘g‘riligi va ishonchliligi mahsulotning talab qilinmasligi xavfini boshqarishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Riskni kamaytirish bo‘yicha zamonaviy korxonalar turli boshqaruv usullaridan foydalanadilar. Avvalo, mahsulot ishlab chiqarishdan oldin bozor talabini chuqur o‘rganish, iste’molchilar ehtiyojini aniqlash va bozor segmentatsiyasini amalga oshirish zarur. Bozor segmentatsiyasi – bu iste’molchilarni ularning ehtiyojlari, xarid qilish odatlari, daromad darajasi yoki boshqa belgilariga ko‘ra alohida guruhlarga ajratish

jarayonidir. Ushbu yondashuv korxonaga har bir iste’molchilar guruhi uchun mos mahsulot ishlab chiqish imkonini beradi. Bundan tashqari, mahsulot sifatini muntazam ravishda oshirib borish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, narx siyosatini bozor sharoitlariga moslashtirish, reklama va kommunikatsiya strategiyasini takomillashtirish, sotuvdan keyingi xizmat ko‘rsatishni rivojlantirish hamda mahsulot assortimentini diversifikatsiya qilish talab qilinmaslik xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Ayniqsa, raqamli marketing vositalaridan foydalanish, iste’molchilar bilan bevosita aloqalarni rivojlantirish va ularning fikr-mulohazalarini muntazam tahlil qilish korxonalarga bozor talabidagi o‘zgarishlarni tezkor aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy iqtisodiyotda mahsulotning talab qilinmasligi xavfi nafaqat alohida korxona, balki butun tarmoq va milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Agar yirik ishlab chiqaruvchilar tomonidan bozor talabidan ortiq mahsulot ishlab chiqarilsa, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarasiz foydalanish, resurslarning isrof bo‘lishi, moliyaviy yo‘qotishlarning ortishi hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlarining sekinlashuvi kuzatilishi mumkin. Shu sababli makroiqtisodiy darajada ham ishlab chiqarish hajmini bozor ehtiyojlariga moslashtirish, ichki va tashqi talabni rag‘batlantirish, eksport bozorlarini kengaytirish hamda innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy siyosat ham korxonalarning bozor talabiga moslashuvchanligini oshirish va mahsulot realizatsiyasi uchun qulay sharoit yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning ishlab chiqarish va tijorat faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan eng muhim iqtisodiy risklardan biri hisoblanadi. Ushbu riskning yuzaga kelishi ishlab chiqarilgan mahsulot bilan iste’molchilar ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik, marketing faoliyatidagi kamchiliklar, raqobatning kuchayishi va bozor kon’yunkturasining o‘zgarishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur xavfni ilmiy asosda baholash, marketing tadqiqotlarini muntazam olib borish, mahsulot

sifatini oshirish, bozor talabini prognozlash va zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llash orqali korxonalar ehtimoliy yo‘qotishlarni kamaytirishlari, raqobatbardoshligini mustahkamlashlari hamda uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashlari mumkin.

Inflyatsiya zamonaviy bozor iqtisodiyotining eng muhim makroiqtisodiy omillaridan biri bo‘lib, u nafaqat pulning xarid qobiliyatiga, balki ishlab chiqarish, iste’mol, investitsiya va tijorat faoliyatining barcha yo‘nalishlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Korxonalar faoliyatida inflyatsiya ko‘plab iqtisodiy risklarning shakllanishiga sabab bo‘ladi, ulardan biri mahsulotning talab qilinmagan qiymat xavfi hisoblanadi. Talab qilinmagan qiymat xavfi deganda korxona tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning bozor qiymati yoki realizatsiya narxi inflyatsiya va bozor sharoitlaridagi o‘zgarishlar natijasida kutilgan iqtisodiy natijani ta’minlay olmasligi, mahsulotning sotilmay qolishi yoki uning qiymatini pasaytirishga majbur bo‘lish ehtimoli tushuniladi. Mazkur risk mahsulotning ishlab chiqarish qiymati bilan uning bozordagi haqiqiy realizatsiya qiymati o‘rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga keladi. Agar inflyatsiya sur’atlari ishlab chiqarish xarajatlarini tez oshirsa, biroq iste’molchilar daromadlari yoki bozor talabi shu darajada o‘smayotgan bo‘lsa, mahsulotning avval rejalashtirilgan narxda sotilishi qiyinlashadi. Natijada korxona mahsulot narxini pasaytirishga yoki uni uzoq muddat omborlarda saqlashga majbur bo‘ladi, bu esa iqtisodiy yo‘qotishlarning ortishiga olib keladi.

Inflyatsiya iqtisodiy kategoriya sifatida mamlakatda tovar va xizmatlar narxlarining umumiy darajasi uzluksiz oshishi hamda pul birligining xarid qobiliyati pasayishini anglatadi. Narxlarning muntazam o‘sishi ishlab chiqarish resurslari, xomashyo, energiya, transport xizmatlari va ishchi kuchi qiymatining ortishiga sabab bo‘ladi. Natijada korxonalarning ishlab chiqarish tannarxi oshadi va ular mahsulot narxlarini ko‘tarishga majbur bo‘ladilar. Biroq narxlarning o‘sishi har doim ham iste’molchilarning xarid imkoniyatlari bilan mos kelmaydi. Aholining real daromadlari inflyatsiya sur’atlaridan ortda qolgan holatlarda iste’mol talabi qisqaradi, xaridorlar arzonroq mahsulotlarga

yoki o‘rnini bosuvchi tovarlarga murojaat qiladilar. Shu tariqa inflyatsiya mahsulotning bozor qiymatini pasaytiruvchi va uning realizatsiyasini murakkablashtiruvchi muhim omilga aylanadi.

Inflyatsiyaning talab qilinmagan qiymat xavfiga ta’siri, avvalo, talab va taklif o‘rtasidagi iqtisodiy muvozanatning buzilishi orqali namoyon bo‘ladi. Talab iste’molchilarning ma’lum narx sharoitida mahsulotni sotib olish imkoniyati va istagini ifodalasa, taklif ishlab chiqaruvchilarning bozorga chiqarishga tayyor bo‘lgan mahsulot hajmini bildiradi. Inflyatsiya sharoitida ishlab chiqaruvchilar xarajatlarning ortishi sababli mahsulot narxini oshirishga intiladilar, biroq iste’molchilar tomonidan ushbu narx darajasi qabul qilinmasa, talab hajmi qisqaradi. Natijada mahsulot bozor qiymatini yo‘qotishi yoki kutilgan narxda sotilmasligi mumkin. Bunday vaziyat ayniqsa aholining real daromadlari pasaygan, raqobat yuqori bo‘lgan yoki iste’molchilarning afzalliklari tez o‘zgaradigan bozorlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Demak, inflyatsiya faqat narxlarni oshiruvchi omil emas, balki bozor talabining tarkibi va hajmiga ta’sir etuvchi muhim iqtisodiy jarayon ham hisoblanadi.

Inflyatsiyaning mahsulot qiymatiga ta’siri ishlab chiqarish xarajatlari orqali ham sezilarli darajada namoyon bo‘ladi. Xomashyo, butlovchi qismlar, yoqilg‘i-energetika resurslari, logistika xizmatlari va mehnatga haq to‘lash xarajatlarining ortishi mahsulot tannarxini oshiradi. Tannarx – bu mahsulotni ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog‘liq barcha xarajatlarning puldagi ifodasidir. Agar tannarxning o‘sish sur’ati mahsulot narxining o‘sishidan yuqori bo‘lsa yoki bozor mahsulotni yuqori narxda qabul qilmasa, korxona foyda marjasining qisqarishi bilan yuzlashadi. Ayrim hollarda korxona mahsulotni zarar bilan sotishga yoki ishlab chiqarish hajmini qisqartirishga majbur bo‘ladi. Bunday holatlar mahsulotning talab qilinmagan qiymat xavfini yanada kuchaytiradi, chunki ishlab chiqarilgan mahsulotning iqtisodiy qiymati bozor tomonidan to‘liq qoplanmaydi.

Mazkur xavfning shakllanishida iste’molchilarning xulq-atvori ham muhim o‘rin tutadi. Inflyatsiya sharoitida xaridorlar xarid qilish odatlarini o‘zgartirishi, yuqori narxdagi mahsulotlardan voz kechishi

yoki arzonroq muqobil mahsulotlarni tanlashi mumkin. Bu holat ayniqsa uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar, hashamat mahsulotlari va yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar bozorida yaqqol kuzatiladi. Natijada korxona mahsulotining bozor qiymati pasayadi yoki uni sotish muddati uzayadi. Omborlarda mahsulot zaxiralarining ortishi aylanma mablag‘larning sekin aylanishiga, saqlash xarajatlarining ko‘payishiga va mahsulotning ma’naviy yoki jismoniy eskirishiga olib keladi. Shu tariqa inflyatsiya mahsulotning realizatsiya qiymatini pasaytirish orqali korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Inflyatsiyaning talab qilinmagan qiymat xavfiga ta’sirini kamaytirishda korxonalarning strategik boshqaruv tizimi muhim rol o‘ynaydi. Korxonalar bozor kon’yunkturasini muntazam tahlil qilishi, inflyatsiya darajasini prognoz qilishi, xarajatlar tarkibini optimallashtirishi va narx siyosatini moslashuvchan shakllantirishi zarur. Shuningdek, mahsulot assortimentini diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish texnologiyalarini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish va marketing tadqiqotlarini kuchaytirish inflyatsiya ta’sirini kamaytirishga yordam beradi. Diversifikatsiya – bu korxonaning mahsulot turlarini, faoliyat yo‘nalishlarini yoki bozor segmentlarini kengaytirish orqali risklarni taqsimlash usulidir. Mazkur yondashuv ayrim mahsulotlarga bo‘lgan talab pasaygan taqdirda boshqa mahsulotlar hisobiga korxonaning umumiy daromadini saqlab qolish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, uzoq muddatli yetkazib berish shartnomalari tuzish, zaxira fondlarini shakllantirish va zamonaviy logistika tizimlaridan foydalanish ham inflyatsiya oqibatlarini yumshatishda muhim ahamiyatga ega.

Makroiqtisodiy nuqtai nazardan inflyatsiyaning yuqori darajada saqlanib qolishi nafaqat alohida korxonalar, balki butun iqtisodiyot uchun talab qilinmagan qiymat xavfini kuchaytiradi. Inflyatsiya natijasida investitsion faollik pasayishi, ishlab chiqarish hajmlarining qisqarishi, iste’mol bozorining torayishi va iqtisodiy o‘sish sur’atlarining sekinlashuvi kuzatilishi mumkin. Shu sababli davlat tomonidan narxlar barqarorligini ta’minlash, pul-kredit va fiskal siyosatni muvozanatli olib borish, tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash hamda sog‘lom

raqobat muhitini rivojlantirish inflyatsiya bilan bog‘liq risklarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Barqaror makroiqtisodiy muhit korxonalarga mahsulot qiymatini to‘g‘ri shakllantirish, bozor talabini aniq prognoz qilish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Inflyatsiya mahsulotning talab qilinmagan qiymat xavfiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadigan muhim makroiqtisodiy omil hisoblanadi. Narxlar darajasining oshishi, ishlab chiqarish xarajatlarining ko‘payishi, aholining real xarid qobiliyatining pasayishi hamda bozor talabining qisqarishi mahsulotning rejalashtirilgan qiymatda realizatsiya qilinishini murakkablashtiradi va korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli inflyatsiya sharoitida korxonalar iqtisodiy risklarni muntazam tahlil qilishi, bozor talabini chuqur o‘rganishi, moslashuvchan narx siyosatini yuritishi va zamonaviy risklarni boshqarish usullaridan foydalanishi zarur. Aynan shunday yondashuv mahsulotning bozor qiymatini saqlab qolish, talab qilinmagan qiymat xavfini kamaytirish hamda korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

14.3. Ishlab chiqarish xatarlarining turlari, ularning yuzaga kelish sabablari, tahlil qilish va boshqarish usullari.

Ishlab chiqarish xatarlari korxonaning ishlab chiqarish faoliyati jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan, rejalashtirilgan natijalarga erishishga to‘sqinlik qiluvchi hamda iqtisodiy, moliyaviy yoki tashkiliy yo‘qotishlarga olib kelishi ehtimoli mavjud bo‘lgan omillar majmuasini ifodalaydi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish jarayoni murakkab texnologik, iqtisodiy va tashkiliy tizim sifatida shakllangan bo‘lib, uning har bir bosqichida turli darajadagi risklar vujudga kelishi mumkin.

Korxonaning xomashyo bilan ta’minlanishi, texnologik jarayonlarning uzluksizligi, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi, uskunalarning texnik holati, energiya ta’minoti, logistika tizimi va mahsulot sifatini nazorat qilish kabi ko‘plab omillar ishlab chiqarish natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur omillardan

birortasida yuzaga keladigan salbiy o‘zgarish ishlab chiqarish hajmining kamayishiga, mahsulot tannarxining oshishiga, ishlab chiqarish muddatlarining buzilishiga hamda korxonaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish xatarlarini ilmiy asosda tasniflash ularning kelib chiqish sabablarini chuqur anglash, oqibatlarini baholash va samarali boshqaruv choralarini ishlab chiqishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish xatari deganda ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz va samarali amalga oshirilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy hodisalar natijasida korxona rejalashtirgan iqtisodiy natijalarga to‘liq erisha olmaslik xavfi tushuniladi. Ushbu riskning shakllanishida ichki va tashqi omillar birgalikda ishtirok etadi. Ichki omillar korxonaning o‘z faoliyatiga bog‘liq bo‘lsa, tashqi omillar iqtisodiy muhit, tabiiy sharoitlar yoki bozor kon’yunkturasidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Ishlab chiqarish xatarlarini tasniflash aynan ushbu omillarning mazmuni va ta’sir xususiyatlariga asoslanadi.

Ishlab chiqarish xatarlarining eng muhim turlaridan biri texnologik xatar hisoblanadi. Mazkur xatar ishlab chiqarish jarayonida qo‘llanilayotgan texnologiyalarning eskirishi, ishlab chiqarish usullarining zamonaviy talablarga javob bermasligi yoki texnologik jarayonlarning buzilishi natijasida yuzaga keladi. Fan va texnika taraqqiyoti tez sur’atlarda rivojlanayotgan sharoitda ishlab chiqarish texnologiyalarining muntazam yangilanib borilishi korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Eskirgan texnologiyalar mahsulot sifatining pasayishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining ortishiga, resurslardan samarasiz foydalanishga va ishlab chiqarish unumdorligining kamayishiga sabab bo‘ladi.

Texnologik jarayonlarning buzilishi mahsulot ishlab chiqarish muddatining kechikishiga, nuqsonli mahsulotlar ulushining ortishiga hamda qo‘shimcha xarajatlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu sababli korxonalarda texnologik modernizatsiyani amalga oshirish va innovatsion ishlab chiqarish usullarini joriy etish texnologik xatarlarni kamaytirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish faoliyatida muhim o‘rin tutuvchi yana bir risk turi texnik xatar hisoblanadi. Texnik xatar ishlab chiqarish uskunalari, mashinalar, mexanizmlar va boshqa texnik vositalarning nosozligi, eskirishi yoki favqulodda ishdan chiqishi natijasida yuzaga keladi. Korxonalarda asosiy ishlab chiqarish vositalarining texnik holati mahsulot ishlab chiqarish hajmi va sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Uskunalarning muntazam profilaktik xizmat ko‘rsatilmasligi, ehtiyot qismlarning o‘z vaqtida almashtirilmasligi yoki texnik nazoratning sustligi ishlab chiqarishning to‘xtab qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda korxona qo‘shimcha ta’mirlash xarajatlarini amalga oshirishga, buyurtmalarni kechiktirishga yoki shartnoma majburiyatlarini buzishga majbur bo‘ladi. Natijada moliyaviy yo‘qotishlar ortadi va korxonaning bozor obro‘siga ham salbiy ta’sir ko‘rsatiladi.

Xomashyo va moddiy resurslar bilan bog‘liq xatarlar ham ishlab chiqarish faoliyatining muhim risk turlaridan biri hisoblanadi. Ushbu xatar xomashyo yetkazib berishdagi uzilishlar, resurslar narxining keskin oshishi, yetkazib beruvchilarning shartnoma majburiyatlarini bajarmasligi yoki zarur sifatdagi xomashyoning mavjud emasligi natijasida yuzaga keladi. Ishlab chiqarish jarayoni ko‘pincha xomashyo ta’minotining uzluksizligiga bog‘liq bo‘lganligi sababli ushbu risk korxonaning ishlab chiqarish hajmiga bevosita ta’sir qiladi. Yetkazib berish zanjiridagi uzilishlar mahsulot ishlab chiqarish muddatining cho‘zilishiga, ishlab chiqarish quvvatlarining to‘liq ishlatilmasligiga hamda mahsulot tannarxining oshishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, import qilinadigan xomashyo ulushi yuqori bo‘lgan korxonalarda valyuta kurslarining o‘zgarishi ham mazkur riskni yanada kuchaytiradi.

Ishlab chiqarish jarayonida mehnat resurslari bilan bog‘liq xatarlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur risk malakali mutaxassislarning yetishmasligi, xodimlar almashinuvining yuqoriligi, mehnat intizomining buzilishi, kasbiy tayyorgarlikning yetarli emasligi yoki mehnat xavfsizligi talablariga rioya qilinmasligi natijasida yuzaga keladi. Inson omili ishlab chiqarish jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lganligi sababli xodimlarning bilim va malakasi

korxona samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Malakali kadrlarning yetishmasligi texnologik xatolar sonining ortishiga, mahsulot sifatining pasayishiga, ishlab chiqarish unumdorligining kamayishiga hamda mehnat unumining pasayishiga sabab bo‘ladi. Shu bois korxonalarda xodimlarning malakasini muntazam oshirish, mehnatni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish va xavfsizlik qoidalariga qat’iy rioya qilish ishlab chiqarish risklarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish xatarlarining yana bir muhim turi sifat xatari hisoblanadi. Ushbu risk mahsulot sifatining belgilangan standartlar va texnik reglamentlarga mos kelmasligi natijasida yuzaga keladi. Mahsulot sifati deganda mahsulotning iste’molchi ehtiyojlarini qondirish darajasi va uning belgilangan texnik hamda funksional talablarni bajarish qobiliyati tushuniladi. Agar ishlab chiqarilgan mahsulot sifat talablariga javob bermasa, iste’molchilar ishonchi pasayadi, mahsulotni qaytarish holatlari ko‘payadi, korxona qo‘shimcha xarajatlarga duch keladi va uning bozordagi obro‘si yomonlashadi. Shu sababli sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish, laboratoriya nazoratini kuchaytirish va ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida sifat monitoringini olib borish ushbu riskni kamaytirishning muhim vositalaridan hisoblanadi.

Ishlab chiqarish faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatuvchi ekologik va energetik xatarlar ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ekologik xatarlar atrof-muhitni muhofaza qilish talablariga rioya qilinmasligi, chiqindilarni noto‘g‘ri boshqarish yoki ekologik me’yorlarning buzilishi bilan bog‘liq bo‘lsa, energetik xatarlar elektr energiyasi, gaz yoki boshqa energiya resurslari ta’minotidagi uzilishlar natijasida yuzaga keladi. Mazkur risklar ishlab chiqarish jarayonining to‘xtab qolishiga, qo‘shimcha xarajatlarning ortishiga va ayrim hollarda yirik moliyaviy zararlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik boshqaruv tizimlarini rivojlantirish va muqobil energiya manbalaridan foydalanish ishlab chiqarish risklarini kamaytirishning zamonaviy yo‘nalishlari sifatida qaraladi.

Ishlab chiqarish xatarlarini samarali boshqarish korxonaning barqaror faoliyat yuritishi uchun muhim shart hisoblanadi. Buning

uchun korxonalar risklarni muntazam aniqlashi, ularni ehtimollik va oqibatlar darajasi bo‘yicha baholashi, profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishi hamda zamonaviy monitoring tizimlaridan foydalanishi zarur.

Diversifikatsiya, sug‘urtalash, texnologik modernizatsiya, zaxira resurslarini shakllantirish, xodimlar malakasini oshirish va sifat menejmenti tizimlarini takomillashtirish ishlab chiqarish xatarlarini kamaytirishning eng samarali usullari qatoriga kiradi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash, resurslardan oqilona foydalanish va korxonaning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish xatarlarining turlari o‘zining kelib chiqish manbai, ta’sir doirasi va iqtisodiy oqibatlariga ko‘ra bir-biridan farqlanadi. Texnologik, texnik, xomashyo bilan ta’minlash, mehnat resurslari, mahsulot sifati, ekologik va energetik xatarlar ishlab chiqarish jarayonining turli bosqichlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lib, ularning har biri korxonaning moliyaviy natijalari va bozor barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur risklarni ilmiy asosda tasniflash, ularni muntazam tahlil qilish va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash orqali korxonalar ehtimoliy yo‘qotishlarni kamaytirishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi hamda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashi mumkin.

Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelish sabablari korxona faoliyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Ishlab chiqarish jarayoni ko‘plab texnologik, tashkiliy, moliyaviy va iqtisodiy elementlardan tashkil topgan murakkab tizim hisoblanadi. Ushbu tizimning har bir bo‘g‘inida yuzaga keladigan salbiy o‘zgarishlar ishlab chiqarishning uzluksizligiga, mahsulot sifati va hajmiga, korxonaning moliyaviy natijalariga hamda bozor raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish xatarlari tasodifiy hodisa emas, balki turli sabab va sharoitlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy jarayon sifatida baholanadi. Mazkur sabablarni chuqur tahlil qilish korxonaga ehtimoliy yo‘qotishlarni oldindan aniqlash, ularning

salbiy oqibatlarini kamaytirish va samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish xatari ishlab chiqarish jarayonida rejalashtirilgan iqtisodiy natijalarga erishishga to‘sqinlik qiluvchi ehtimoliy hodisalar majmui sifatida talqin qilinadi. Ushbu xatarlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi omillarni o‘rganishda ichki omillar va tashqi omillar tushunchalari alohida ahamiyat kasb etadi. Ichki omillar korxonaning o‘z faoliyati, boshqaruv tizimi, ishlab chiqarish texnologiyasi, moliyaviy resurslari va xodimlar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi omillar korxona nazoratidan tashqarida shakllanadigan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ekologik va ijtimoiy jarayonlar ta’sirida yuzaga keladi. Mazkur omillar alohida yoki birgalikda ishlab chiqarish samaradorligini pasaytirishi, ishlab chiqarish xarajatlarini oshirishi hamda korxonaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ishlab chiqarish xatarlarining eng asosiy sabablaridan biri texnologik omillar bilan bog‘liqdir. Ishlab chiqarishda foydalanilayotgan texnologiyalarning eskirishi, uskunalarning zamonaviy talablarga javob bermasligi yoki texnologik jarayonlarning noto‘g‘ri tashkil etilishi mahsulot sifati va ishlab chiqarish unumdorligiga salbiy ta’sir qiladi. Fan va texnika taraqqiyoti shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ishlab chiqarish texnologiyalarini muntazam yangilab borish zarurati ortib bormoqda. Agar korxona innovatsion texnologiyalarni joriy etishda ortda qolsa, mahsulot tannarxi oshishi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi pasayishi va raqobatbardoshlik zaiflashishi mumkin. Texnologik jarayonlarda yuzaga keladigan nosozliklar ishlab chiqarishning vaqtincha to‘xtab qolishiga, buyurtmalarning kechikishiga va mahsulot sifatining yomonlashishiga sabab bo‘ladi. Shu bois texnologik modernizatsiya va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish ishlab chiqarish xatarlarining oldini olishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelishida moddiy resurslar bilan bog‘liq omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Xomashyo, materiallar, butlovchi qismlar va energiya resurslarining o‘z vaqtida yetkazib berilmasligi yoki ularning sifati belgilangan talablarga javob bermasligi

ishlab chiqarish jarayonining uzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, global ta’minot zanjirlaridagi uzilishlar, transport xarajatlarining ortishi, logistika tizimidagi muammolar yoki import qilinadigan resurslarga yuqori darajada bog‘liqlik ishlab chiqarish faoliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Xomashyo narxlarining keskin o‘zgarishi ham mahsulot tannarxining ortishiga olib keladi, bu esa korxonaning rentabelligini pasaytiradi. Shuning uchun yetkazib beruvchilarni puxta tanlash, muqobil ta’minot manbalarini shakllantirish va zaxira resurslarini yaratish ishlab chiqarish xavflarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Inson omili bilan bog‘liq sabablar ham ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelishida muhim o‘rin egallaydi. Korxona faoliyatining samaradorligi xodimlarning kasbiy tayyorgarligi, malakasi, tajribasi va mehnat intizomiga bevosita bog‘liq. Malakali mutaxassislarning yetishmasligi, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish darajasining pastligi, xodimlarning tez-tez almashinuvi yoki mehnatni tashkil etishdagi kamchiliklar ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilinmasligi ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarga, uskunalarning shikastlanishiga va ishlab chiqarish jarayonining vaqtincha to‘xtab qolishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli xodimlarni muntazam o‘qitish, ularning malakasini oshirish, motivatsiya tizimini takomillashtirish va mehnat muhofazasi talablariga qat’iy rioya etish ishlab chiqarish xatarlarini kamaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy omillar ham ishlab chiqarish xatarlarining shakllanishida sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Korxonaning aylanma mablag‘lari yetarli bo‘lmaganda, kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlari cheklanganda yoki pul oqimlarining nomutanosibligi yuzaga kelganda ishlab chiqarish faoliyatini uzluksiz davom ettirish qiyinlashadi. Moliyaviy resurslarning yetishmasligi xomashyo xarid qilish, uskunalarni ta’mirlash, yangi texnologiyalarni joriy etish yoki ish haqlarini o‘z vaqtida to‘lash imkoniyatini kamaytiradi. Bundan tashqari, inflyatsiya darajasining oshishi, foiz stavkalarining o‘zgarishi va valyuta

kurslarining beqarorligi ishlab chiqarish xarajatlarini ko‘paytirib, korxonaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun moliyaviy rejalashtirish, pul oqimlarini samarali boshqarish va moliyaviy zaxiralarni shakllantirish ishlab chiqarish xatarlarini kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

Bozor omillari ham ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelishiga bevosita ta’sir etadi. Bozor talabining pasayishi, iste’molchilar ehtiyojlarining o‘zgarishi, raqobatchilar sonining ortishi yoki yangi texnologik mahsulotlarning paydo bo‘lishi ishlab chiqarilgan mahsulotning realizatsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Agar korxona bozor talabini yetarli darajada o‘rganmasa yoki marketing strategiyasini zamonaviy sharoitlarga moslashtirmasa, ishlab chiqarilgan mahsulot omborlarda to‘planib qolishi, sotuv hajmi kamayishi va moliyaviy yo‘qotishlar yuzaga kelishi ehtimoli ortadi. Shu bois marketing tadqiqotlarini muntazam amalga oshirish, iste’molchilar ehtiyojlarini tahlil qilish va mahsulot assortimentini bozor talabiga mos ravishda shakllantirish ishlab chiqarish xatarlarining oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.

Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelishida tashqi makroiqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Davlatning soliq va bojxona siyosatidagi o‘zgarishlar, yangi huquqiy me’yorlarning joriy etilishi, inflyatsiya darajasining oshishi, iqtisodiy inqirozlar, tabiiy ofatlar, epidemiologik vaziyat yoki geosiyosiy beqarorlik ishlab chiqarish faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday omillar korxona nazoratidan tashqarida bo‘lsa-da, ular ishlab chiqarish xarajatlarini oshirishi, ta’minot zanjirlarini buzishi va mahsulot realizatsiyasini murakkablashtirishi mumkin. Shu sababli korxonalar tashqi muhitdagi o‘zgarishlarni doimiy monitoring qilib borishlari, ehtimoliy xavflarni oldindan baholashlari va strategik moslashuv choralarini ishlab chiqishlari zarur.

Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelish sabablarini chuqur o‘rganish ularni boshqarishning samarali tizimini yaratishga imkon beradi. Zamonaviy korxonalarda risklarni boshqarish jarayoni xatarlarni aniqlash, ularni baholash, ustuvorlik darajasini belgilash, profilaktik

choralarni ishlab chiqish va monitoring qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Texnologik yangilanishlarni amalga oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, sifat menejmenti tizimlarini joriy etish, logistika zanjirlarini takomillashtirish, xodimlar malakasini oshirish hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash orqali korxonalar ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelish ehtimolini sezilarli darajada kamaytirishlari mumkin.

Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelish sabablari ko‘p qirrali va o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular texnologik, texnik, moliyaviy, tashkiliy, mehnat, bozor va makroiqtisodiy omillar ta’sirida shakllanadi. Mazkur omillarning har biri ishlab chiqarish samaradorligi va korxonaning iqtisodiy natijalariga turlicha ta’sir ko‘rsatadi, biroq ularning barchasi ishlab chiqarish jarayonining barqarorligiga xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish xatarlarining kelib chiqish sabablarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularni muntazam monitoring qilish va zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llash korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirish hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilish va boshqarish zamonaviy korxona faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan salbiy hodisalarni oldindan aniqlash, ularning yuzaga kelish ehtimolini baholash hamda ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tadbirlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar doimiy ravishda o‘zgarib borayotgan iqtisodiy muhit, kuchayib borayotgan raqobat, texnologik yangilanishlar, resurslar narxining o‘zgarishi hamda iste’molchilar talabining beqarorligi bilan yuzma-yuz faoliyat olib boradilar. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan xatarlarni muntazam ravishda tahlil qilish va ularni samarali boshqarish korxonaning iqtisodiy barqarorligi, moliyaviy natijalari va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim boshqaruv vazifalaridan biri hisoblanadi. Xatarlarni boshqarish faqatgina yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish bilan cheklanmaydi, balki ularni oldindan prognoz qilish, salbiy oqibatlarini

minimallashtirish hamda mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali korxonaning umumiy samaradorligini oshirishni ham nazarda tutadi.

Xatarlarni tahlil qilish – bu ishlab chiqarish faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish, yuzaga kelish ehtimolini baholash va korxona faoliyatiga ta’sir darajasini ilmiy asosda aniqlash jarayonidir. Mazkur jarayon boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborot bazasini shakllantiradi. Xatarlarni boshqarish esa aniqlangan risklarni nazorat qilish, ularning salbiy ta’sirini kamaytirish yoki imkon qadar bartaraf etishga qaratilgan rejalashtirish, tashkillashtirish, monitoring va nazorat tadbirlarining uzluksiz tizimi hisoblanadi. Korxonalarda ushbu ikki jarayon bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, xatarlarni tahlil qilmasdan turib ularni samarali boshqarish, boshqaruv choralarini qo‘llamasdan esa tahlil natijalaridan amaliy foyda olish mumkin emas.

Ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilishning dastlabki bosqichi xatarlarni aniqlashdan iborat. Mazkur bosqichda korxona faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan barcha ichki va tashqi omillar tizimli ravishda o‘rganiladi. Ishlab chiqarish texnologiyasi, uskunalarning texnik holati, xomashyo ta’minoti, mehnat resurslari, logistika jarayonlari, moliyaviy holat va bozor sharoitlari har tomonlama tahlil qilinadi. Buning natijasida korxona faoliyatida mavjud bo‘lgan zaif nuqtalar aniqlanadi va kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy xavflar ro‘yxati shakllantiriladi. Ushbu bosqichning sifati keyingi tahlil va boshqaruv tadbirlarining samaradorligini belgilaydi, chunki aniqlanmagan xavf keyinchalik jiddiy iqtisodiy yo‘qotishlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Xatarlarni baholash ishlab chiqarish risklarini tahlil qilishning eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu bosqichda har bir xatarning yuzaga kelish ehtimoli va u sodir bo‘lgan taqdirda korxona faoliyatiga ko‘rsatadigan iqtisodiy ta’siri aniqlanadi. Baholash jarayonida statistik ma’lumotlar, ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, moliyaviy hisobotlar, ekspertlarning xulosalari va bozor tahlili

natijalaridan keng foydalaniladi. Ayrim hollarda ehtimollik nazariyasiga asoslangan matematik modellar, iqtisodiy prognozlash usullari va stsenariy tahlili ham qo‘llaniladi. Mazkur yondashuv xatarlarning ustuvorlik darajasini belgilash, eng katta iqtisodiy zarar keltirishi mumkin bo‘lgan omillarni ajratib ko‘rsatish hamda boshqaruv resurslarini aynan muhim yo‘nalishlarga yo‘naltirish imkonini beradi. Shu tariqa korxona barcha xatarlarga bir xil munosabat bildirish o‘rniga, eng dolzarb xavflarga alohida e’tibor qaratadi.

Ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilishda sifat va miqdor usullaridan kompleks tarzda foydalanish keng tarqalgan. Sifat tahlili xatarlarning kelib chiqish sabablari, ularning xarakteri, ishlab chiqarish jarayoniga ta’siri va ehtimoliy oqibatlarini tavsiflashga asoslanadi. Ushbu usul ko‘proq ekspert baholari, mutaxassislarning tajribasi va amaliy kuzatuvlarga tayanadi. Miqdoriy tahlil esa xatarlarning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini aniq sonlar orqali ifodalashni nazarda tutadi. Bunda zarar miqdori, ehtimollik darajasi, moliyaviy yo‘qotishlar, ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishlar va rentabellik ko‘rsatkichlari hisoblab chiqiladi. Sifat va miqdoriy tahlilning o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi korxona rahbariyatiga yanada asoslangan va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Ishlab chiqarish xatarlarini boshqarishda qo‘llaniladigan usullar ichida profilaktik boshqaruv alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi xatar yuzaga kelgandan keyin uning oqibatlarini bartaraf etish emas, balki uning kelib chiqish sabablarini oldindan bartaraf qilishdan iborat. Buning uchun korxonalarda uskunalarga muntazam texnik xizmat ko‘rsatish, ishlab chiqarish texnologiyalarini modernizatsiya qilish, xodimlarning malakasini oshirish, mehnat muhofazasi talablariga rioya etish hamda sifat nazoratini kuchaytirish kabi tadbirlar amalga oshiriladi. Profilaktik yondashuv ishlab chiqarishdagi uzilishlar sonini kamaytiradi, mahsulot sifatini barqarorlashtiradi va qo‘shimcha xarajatlarning oldini oladi. Shu sababli zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida profilaktik boshqaruv iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Xatarlarni boshqarishning samarali usullaridan biri diversifikatsiya hisoblanadi. Diversifikatsiya korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini bir necha mahsulot turlari, texnologiyalar, bozor segmentlari yoki xomashyo manbalari bo‘yicha taqsimlash orqali xatarlarni kamaytirishni anglatadi. Agar korxona faqat bitta mahsulot yoki yagona yetkazib beruvchiga bog‘liq bo‘lsa, yuzaga kelgan salbiy o‘zgarish butun ishlab chiqarish faoliyatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Diversifikatsiya esa bunday qaramlikni kamaytiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi va korxonaning bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytiradi. Ayniqsa, global iqtisodiy beqarorlik sharoitida diversifikatsiya ishlab chiqarish xatarlarini boshqarishning eng muhim strategik vositalaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Ishlab chiqarish xatarlarini boshqarishda sug‘urtalash, monitoring va ichki nazorat tizimlari ham muhim o‘rin tutadi. Sug‘urtalash ishlab chiqarish faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy yo‘qotishlarning ma’lum qismini sug‘urta kompaniyasiga o‘tkazish orqali korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlaydi. Monitoring tizimi ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy kuzatish, uskunalarning texnik holatini nazorat qilish, mahsulot sifati va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini muntazam baholash imkonini beradi. Ichki nazorat esa ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarida me’yorlarga rioya qilinishini, resurslardan oqilona foydalanilishini va boshqaruv qarorlarining samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi. Mazkur usullar o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilganda ishlab chiqarish faoliyatining barqarorligi sezilarli darajada oshadi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilish va boshqarish usullarini yanada takomillashtirish imkonini bermoqda. Korxonalar avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun’iy intellektga asoslangan tahliliy dasturlar, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari hamda real vaqt rejimida monitoring olib boruvchi axborot tizimlaridan foydalanish orqali xatarlarni tezkor aniqlash va ularga o‘z vaqtida javob qaytarish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlaridagi nosozliklarni oldindan prognoz qilish, uskunalarning texnik holatini

nazorat qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va boshqaruv qarorlarining aniqligini ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada korxona ishlab chiqarish uzilishlarini kamaytiradi, iqtisodiy yo‘qotishlarni minimallashtiradi va raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilish va boshqarish korxonaning iqtisodiy barqarorligi hamda uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydigan strategik boshqaruv yo‘nalishlaridan biridir. Xatarlarni aniqlash, ularni sifat va miqdor jihatdan baholash, profilaktik choralarni amalga oshirish, diversifikatsiya, sug‘urtalash, monitoring va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish faoliyatining uzluksizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur usullarni ilmiy asosda va kompleks ravishda qo‘llash orqali korxonalar ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishlari, resurslardan samarali foydalanishlari, mahsulot sifatini oshirishlari hamda bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga moslashgan holda barqaror va raqobatbardosh faoliyat yuritishlari mumkin.

Nazorat savollari:

1. Iqtisodiy risk tushunchasi qanday mazmunga ega va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi ahamiyati nimadan iborat?
2. Iqtisodiy risklarning asosiy turlari qanday tasniflanadi va ularning o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi qanday omillar ta’sirida yuzaga keladi va u korxona faoliyatiga qanday iqtisodiy oqibatlar keltirib chiqaradi?
4. Inflyatsiya ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot qiymati va bozor talabiga qanday ta’sir ko‘rsatadi hamda talab qilinmagan qiymat xavfini qanday kuchaytiradi?
5. Ishlab chiqarish xatarlarining asosiy turlarini tavsiflab bering va ularning korxona faoliyatiga ta’sirini izohlang.
6. Ishlab chiqarish xatarlarining yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi ichki va tashqi omillarni tahlil qiling hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini tushuntiring.

7. Ishlab chiqarish xatarlarini tahlil qilish jarayonining asosiy bosqichlari nimalardan iborat va ular boshqaruv qarorlarini qabul qilishda qanday ahamiyat kasb etadi?

8. Ishlab chiqarish xatarlarini boshqarishning zamonaviy usullarini tavsiflang hamda diversifikatsiya, monitoring, sug‘urtalash va profilaktik choralar korxona faoliyati samaradorligini oshirishga qanday hissa qo‘shishini izohlang.

XV BOB. O‘ZBEKISTON SHAROITIDA ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISH

15.1. O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etish xususiyatlari, rivojlanish istiqbollari.

15.2. O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llash, istiqbollari va muammolari.

15.1. O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etish xususiyatlari, rivojlanish istiqbollari.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etish mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish jarayoni, mavjud tabiiy va mehnat resurslari, bozor munosabatlarining shakllanish darajasi hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Ishlab chiqarishni tashkil etish deganda korxona faoliyatida mehnat resurslari, moddiy vositalar, texnologiyalar, moliyaviy mablag‘lar va boshqaruv tizimlarini yagona maqsad sari samarali birlashtirish jarayoni tushuniladi. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi mavjud resurslardan oqilona foydalanish orqali yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va bozor talablariga mos ravishda raqobatbardosh mahsulotlarni yaratishdan iboratdir.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni tashkil etish mamlakatning iqtisodiy salohiyati, hududlarning tabiiy imkoniyatlari, aholi mehnat resurslari, sanoat infratuzilmasi va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar ta’sirida shakllanib bormoqda. Shu sababli mamlakatda ishlab chiqarishni samarali tashkil etish nafaqat alohida korxonalar faoliyatining rivojlanishi, balki milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy xususiyatlaridan biri iqtisodiyotning resurs salohiyatiga tayanishidir. Mamlakat tabiiy boyliklar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, foydali qazilmalar va mehnat resurslariga boy bo‘lib, ushbu imkoniyatlar ishlab chiqarish tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, paxta, to‘qimachilik, oziq-ovqat sanoati,

energetika, mashinasozlik, kimyo sanoati va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohalari mamlakat iqtisodiyotida alohida o‘rin egallaydi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishda hududlarning iqtisodiy xususiyatlari ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, korxonalarni joylashtirishda xomashyo manbalari, transport infratuzilmasi, mehnat resurslari va iste’mol bozorlari hisobga olinadi. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va mahsulot tannarxini optimallashtirish imkonini beradi.

O‘zbekiston ishlab chiqarish tizimining muhim xususiyatlaridan yana biri sanoatni modernizatsiya qilish va texnologik yangilanish jarayonlarining amalga oshirilayotganligidir. Modernizatsiya tushunchasi ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar va boshqaruv usullarini zamonaviy talablar asosida yangilash jarayonini anglatadi. Bugungi kunda korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va xalqaro bozorlarda raqobat qilish imkoniyatini kengaytirish maqsadida zamonaviy uskunalar,

avtomatlashtirilgan tizimlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishga intilmoqda. Texnologik yangilanish natijasida ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi, mehnat unumdorligi oshadi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi va mahsulotning xalqaro standartlarga mosligi ta’minlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish korxonalardan katta miqdorda investitsiyalar, malakali mutaxassislar va samarali boshqaruv tizimini talab qiladi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining roli ham alohida ahamiyatga ega. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik korxonalar iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va aholining tadbirkorlik imkoniyatlarini kengaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Kichik biznes subyektlari bozor talablaridagi o‘zgarishlarga tez moslasha olishi, iste’molchilarning ehtiyojlariga mos mahsulot ishlab chiqarishi va innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tez joriy etishi bilan ajralib turadi. Shu sababli O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etishda yirik sanoat korxonalari bilan bir qatorda kichik va o‘rta biznes subyektlarini rivojlantirishga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahalliy mahsulotlar ulushini ko‘paytirish va iqtisodiy raqobat muhitini shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

Mamlakatda ishlab chiqarishni tashkil etishning yana bir muhim jihati investitsiyalarni jalb qilish va sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish bilan bog‘liqdir. Investitsiya – bu kelajakda iqtisodiy foyda olish maqsadida ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, loyihalar yoki boshqa iqtisodiy faoliyat yo‘nalishlariga mablag‘ kiritish jarayonidir. Ishlab chiqarish korxonalarining rivojlanishi ko‘p jihatdan ichki va tashqi investitsiyalar hajmiga bog‘liq bo‘ladi, chunki yangi korxonalarni tashkil etish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va texnologik yangilanishlarni amalga oshirish uchun katta moliyaviy resurslar talab qilinadi. O‘zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, qo‘shma korxonalar tashkil etish va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning ishlab chiqarish

salohiyatini oshirishga qaratilgan siyosat olib borilmoqda. Bu jarayon xalqaro tajribani o‘zlashtirish, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston ishlab chiqarishini tashkil etishda mehnat resurslaridan samarali foydalanish ham muhim xususiyatlardan biridir. Mamlakat aholisi sonining yuqoriligi va mehnat resurslarining mavjudligi ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari oddiy mehnat kuchi bilan bir qatorda yuqori malakali, texnik bilimlarga ega va innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega mutaxassislarni talab qilmoqda. Shu sababli kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirish, xodimlarning malakasini oshirish va zamonaviy kasblarga tayyorlash ishlab chiqarishni tashkil etish samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Malakali kadrlar korxonalarda yangi texnologiyalarni samarali qo‘llash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va mahsulot sifatini oshirish imkonini beradi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etishda eksportga yo‘naltirilgan faoliyatni rivojlantirish ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalar nafaqat ichki bozor ehtiyojlarini qondirish, balki xalqaro bozorlarda ham o‘z mahsulotlari bilan ishtirok etishga intilmoqda. Eksport salohiyatini oshirish uchun mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, logistika tizimini rivojlantirish va marketing faoliyatini takomillashtirish talab etiladi.

Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish mamlakatga valyuta tushumlarini oshirish, yangi bozorlarni egallash va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlardagi raqobat korxonalarni doimiy ravishda yangilanishga, mahsulot sifatini oshirishga va samarali boshqaruv usullarini qo‘llashga undaydi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishda davlat tomonidan yaratilayotgan iqtisodiy va huquqiy sharoitlar ham katta ahamiyatga ega. Davlatning sanoat siyosati, soliq imtiyozlari, investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlik faoliyatini

rag‘batlantirish choralari ishlab chiqarish subyektlarining faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, erkin iqtisodiy zonalar va sanoat hududlarini tashkil etish orqali yangi ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va zamonaviy sanoat tarmoqlarini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bunday hududlarda ishlab chiqarishni tashkil etish korxonalarga muayyan iqtisodiy afzalliklardan foydalanish, infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish va bozor talablariga tezroq moslashish imkonini beradi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etish o‘ziga xos iqtisodiy, hududiy va tashkiliy xususiyatlarga ega bo‘lgan murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon tabiiy va mehnat resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish, kichik biznesni rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash hamda eksport salohiyatini oshirish kabi asosiy yo‘nalishlar bilan tavsiflanadi. Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarishni samarali tashkil etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va mamlakat iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli O‘zbekistonda ishlab chiqarish tizimini takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va boshqaruv samaradorligini oshirish iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror o‘sishini ta’minlash, sanoat salohiyatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Ishlab chiqarishni rivojlantirish deganda mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi korxonalarni tashkil etish, texnologik jarayonlarni takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan iqtisodiy jarayonlar majmui tushuniladi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi nafaqat mahsulot hajmini ko‘paytirish, balki innovatsion yondashuvlar asosida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlarni yaratish, resurslardan samarali foydalanish

va iqtisodiy raqobatbardoshlikni mustahkamlashni ham anglatadi. Shu sababli O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish masalasi milliy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Mamlakatda ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy istiqbollaridan biri sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnologik yangilash hisoblanadi. Modernizatsiya – bu ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar va boshqaruv tizimlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish jarayonidir. Hozirgi davrda jahon iqtisodiyotida raqobatning kuchayib borishi korxonalardan ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali tashkil etishni, zamonaviy uskunalardan foydalanishni va innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etishni talab qilmoqda. O‘zbekistonda sanoat korxonalarini texnik jihatdan qayta jihozlash, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Ushbu jarayon natijasida ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va xalqaro standartlarga mos mahsulotlar yaratish imkoniyati paydo bo‘ladi.

O‘zbekiston ishlab chiqarishini rivojlantirish istiqbollarida innovatsion faoliyatni kengaytirish alohida ahamiyatga ega. Innovatsiya tushunchasi yangi texnologiyalar, ilmiy ishlanmalar, ishlab chiqarish usullari yoki boshqaruv yondashuvlarini amaliy faoliyatga joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish jarayonini anglatadi. Kelajakda ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanishi ko‘p jihatdan ilm-fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Ilmiy tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga tatbiq etish, yangi mahsulot turlarini yaratish, energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish va raqamli ishlab chiqarishni rivojlantirish mamlakat sanoatining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali O‘zbekiston jahon bozorlarida o‘z o‘rnini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim istiqbollaridan biri iqtisodiyotning tarmoqlarini diversifikatsiya qilish hisoblanadi.

Diversifikatsiya – bu ishlab chiqarish faoliyatini turli yo‘nalishlar, mahsulot turlari va bozor segmentlari bo‘yicha kengaytirish orqali iqtisodiy xavflarni kamaytirish va yangi imkoniyatlardan foydalanish jarayonidir. O‘zbekiston iqtisodiyotida an’anaviy ravishda qishloq xo‘jaligi va xomashyo yetkazib berishga asoslangan tarmoqlar muhim o‘rin egallagan bo‘lsa-da, kelajakda tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish, xomashyoni chuqur qayta ishlash va yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushini oshirish katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, paxta xomashyosini oddiy eksport qilish o‘rniga undan tayyor to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish mamlakat iqtisodiy samaradorligini oshiruvchi muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari investitsiyalarni jalb qilish jarayonlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Investitsiya – bu kelajakda iqtisodiy foyda olish maqsadida ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, korxonalar yoki loyihalarga moliyaviy va moddiy resurslarni yo‘naltirish jarayonidir. Ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi korxonalarni tashkil etish va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish uchun katta hajmdagi investitsiyalar talab etiladi. Shu sababli ichki va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mamlakat ishlab chiqarish salohiyatini oshirishning muhim omillaridan biri bo‘lib qolmoqda. Xorijiy investorlar ishtirokidagi loyihalar orqali yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv tajribasi va xalqaro ishlab chiqarish standartlari mamlakat iqtisodiyotiga kirib keladi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqarishni rivojlantirishda inson kapitalini rivojlantirish ham muhim istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Inson kapitali – bu aholining bilim, malaka, tajriba va kasbiy qobiliyatlari yig‘indisi bo‘lib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari nafaqat texnik vositalarga, balki yuqori malakali mutaxassislarga ham katta ehtiyoj sezmoqda. Shu

sababli kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy kasblar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash, xodimlarning malakasini muntazam oshirish va ilmiy salohiyatni rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Malakali kadrlar yangi texnologiyalarni tez o‘zlashtirishi, innovatsion loyihalarni amalga oshirishi va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga yordam beradi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollarida raqamli iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni joriy etish alohida o‘rin egallaydi. Raqamlashtirish – bu ishlab chiqarish, boshqaruv va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali samaradorlikni oshirish jarayonidir. Raqamli texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatik boshqarish, mahsulot sifatini nazorat qilish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish mumkin. Kelajakda sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar, katta ma’lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari va aqlli ishlab chiqarish konsepsiyalarining rivojlanishi O‘zbekiston korxonalarining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa mamlakat sanoatining yangi bosqichga ko‘tarilishiga imkon yaratadi.

Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish ham O‘zbekiston iqtisodiyotining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon bozorlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun korxonalar mahsulot sifatini oshirishi, xalqaro standartlarni joriy qilishi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi va marketing faoliyatini takomillashtirishi zarur. Eksport salohiyatining oshishi mamlakatga qo‘shimcha valyuta tushumlarini olib keladi, ishlab chiqarish hajmining kengayishiga yordam beradi va korxonalarni xalqaro raqobat sharoitida rivojlanishga undaydi. Ayniqsa, tayyor mahsulotlar eksportini ko‘paytirish, yangi tashqi bozorlarni egallash va milliy brendlarni shakllantirish O‘zbekiston ishlab chiqarishining kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Ishlab chiqarishni rivojlantirishda ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyot tamoyillariga amal qilish ham tobora muhim ahamiyat kasb

etmoqda. Yashil iqtisodiyot – bu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish va iqtisodiy rivojlanishni ekologik muvozanat bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan iqtisodiy yondashuvdir. Kelajakda energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish O‘zbekiston sanoatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanadi. Bunday yondashuv nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xalqaro ekologik standartlarga moslashish imkonini beradi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari texnologik modernizatsiya, innovatsion faoliyat, investitsiyalarni jalb qilish, inson kapitalini rivojlantirish, raqamlashtirish, eksport salohiyatini oshirish va ekologik barqaror ishlab chiqarishni shakllantirish bilan bog‘liqdir. Kelajakda mamlakat ishlab chiqarish tizimining samarali rivojlanishi uchun nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki mahsulotlarning sifatini yaxshilash, yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni ta’minlash muhim vazifa bo‘lib qoladi. Shu sababli O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirish strategiyasi zamonaviy iqtisodiy talablar asosida shakllanib, mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sishi va jahon xo‘jaligidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

15.2. O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llash, istiqbollari va muammolari.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llash mamlakat iqtisodiyotining bozor tamoyillari asosida rivojlanishi, korxonalar faoliyatida samaradorlikni oshirish zarurati va zamonaviy boshqaruv usullarini amaliyotga joriy etish jarayonlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ishlab chiqarishni boshqarish korxonaning mavjud resurslari, jumladan mehnat kuchi, moddiy boyliklar, moliyaviy mablag‘lar, texnologik imkoniyatlar va axborot resurslaridan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan boshqaruv faoliyati hisoblanadi. Mazkur jarayonning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini

oqilona tashkil etish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini ko‘paytirish va korxonaning raqobatbardoshligini ta’minlashdan iboratdir. O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tarkibiy o‘zgarishlar, sanoatni modernizatsiya qilish va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasidan samarali foydalanish korxonalar faoliyatining barqaror rivojlanishi uchun muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasi – bu ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish, rejalashtirish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va takomillashtirishga oid ilmiy qarashlar, tamoyillar va usullar tizimidir. Ushbu nazariya korxonada mavjud resurslardan qanday qilib eng samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini qanday tartibga solish va boshqaruv qarorlarini qanday asosda qabul qilish masalalarini o‘rganadi. Boshqaruv nazariyasining asosiy vazifasi ishlab chiqarish tizimining barcha elementlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash hamda korxona oldiga qo‘yilgan iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun samarali mexanizmlarni shakllantirishdan iborat. O‘zbekiston sharoitida ushbu nazariy yondashuvlarni qo‘llashda mamlakatning iqtisodiy xususiyatlari, ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanish darajasi, mavjud resurslar, mehnat bozori va milliy boshqaruv an’analari hisobga olinishi zarur.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llashning muhim xususiyatlaridan biri bozor iqtisodiyoti talablariga mos boshqaruv tizimlarini shakllantirishdir. Avvalgi markazlashgan boshqaruv tizimidan farqli ravishda zamonaviy korxonalar mustaqil iqtisodiy qarorlar qabul qilish, bozor talablarini o‘rganish, ishlab chiqarish strategiyasini belgilash va raqobat sharoitida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bunday sharoitda boshqaruv jarayoni faqat ishlab chiqarish hajmini belgilash bilan cheklanib qolmay, balki marketing, moliyaviy rejalashtirish, innovatsion rivojlanish, xodimlarni boshqarish va sifat nazorati kabi ko‘plab yo‘nalishlarni qamrab oladi. Shu sababli O‘zbekiston korxonalarida zamonaviy boshqaruv tamoyillarini joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarishni boshqarishda rejalashtirish funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Rejalashtirish – bu korxonaning kelajakdagi faoliyat yo‘nalishlarini belgilash, ishlab chiqarish hajmi, resurslarga bo‘lgan ehtiyoj, moliyaviy ko‘rsatkichlar va rivojlanish maqsadlarini oldindan aniqlash jarayonidir. O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni samarali tashkil etish uchun korxonalar ichki imkoniyatlarini, bozor talabini va tashqi iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda uzoq muddatli hamda qisqa muddatli rejalarni ishlab chiqishi lozim. To‘g‘ri tashkil etilgan rejalashtirish jarayoni resurslardan ortiqcha foydalanishning oldini oladi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga yordam beradi.

Ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini O‘zbekiston korxonalarida qo‘llashda tashkiliy tuzilma va boshqaruv usullarini takomillashtirish ham muhim o‘rin tutadi. Tashkiliy tuzilma – bu korxonadagi boshqaruv bo‘linmalari, rahbarlik darajalari va xodimlar o‘rtasidagi vazifalar taqsimotini ifodalovchi tizimdir. Samarali tashkiliy tuzilma korxonada boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qilish, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlikni yaxshilash hamda ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish imkonini beradi. O‘zbekiston korxonalarida zamonaviy boshqaruv tizimlariga o‘tish jarayonida ortiqcha boshqaruv bosqichlarini kamaytirish, vakolatlarni to‘g‘ri

taqsimlash va xodimlarning mas’uliyatini oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining tezkorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarishda inson omiliga asoslangan boshqaruv tamoyillari ham katta ahamiyat kasb etadi. Inson resurslarini boshqarish – bu korxona xodimlarini tanlash, joylashtirish, o‘qitish, rag‘batlantirish va ularning mehnat faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan boshqaruv yo‘nalishidir. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida texnologiyalar qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, ulardan samarali foydalanish malakali va mas’uliyatli mutaxassislarga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli O‘zbekiston korxonalarida xodimlarning kasbiy bilimlarini oshirish, yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va mehnat samaradorligini rag‘batlantirish boshqaruv tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Xodimlarning manfaatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan boshqaruv tizimi korxona ichidagi ijtimoiy muhitni yaxshilaydi va ishlab chiqarish natijalarining oshishiga olib keladi.

Ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini amaliyotga tatbiq etishda sifat menejmenti tizimlari ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Sifat menejmenti – bu mahsulot va xizmatlarning belgilangan talablar asosida ishlab chiqarilishini ta’minlash, sifatni nazorat qilish va doimiy ravishda takomillashtirishga qaratilgan boshqaruv tizimidir. Bugungi kunda O‘zbekiston korxonalari ichki va xalqaro bozorlarda raqobat qilish uchun mahsulot sifatiga katta e’tibor qaratmoqda. Sifat nazoratining kuchaytirilishi, xalqaro standartlarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish orqali korxonalar iste’molchilar ishonchini oshirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy samaradorlikka erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llashda innovatsion boshqaruv usullarining rivojlanishi ham katta istiqbolga ega. Innovatsion boshqaruv – bu yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv usullari va ilg‘or tajribalarni ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq etish orqali korxona samaradorligini oshirishga

qaratilgan boshqaruv yondashuvidir. Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va axborot platformalaridan foydalanish korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini yanada aniq nazorat qilish, xarajatlarni kamaytirish va tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini bermoqda. O‘zbekiston sanoatida raqamlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ishlab chiqarishni boshqarish tizimlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Ishlab chiqarishni boshqarishda iqtisodiy tahlil va nazorat mexanizmlaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Nazorat jarayoni korxona faoliyatining belgilangan rejalar asosida amalga oshirilayotganini aniqlash, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va kelgusidagi faoliyatni takomillashtirish imkonini beradi. Iqtisodiy tahlil yordamida ishlab chiqarish xarajatlari, mehnat unumdorligi, mahsulot tannarxi, foyda ko‘rsatkichlari va boshqa muhim iqtisodiy omillar baholanadi. Ushbu ma’lumotlar asosida rahbariyat samarali boshqaruv qarorlarini qabul qiladi va korxonaning rivojlanish strategiyasini belgilaydi.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llash mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy boshqaruv tamoyillaridan foydalanish, rejalashtirish tizimini takomillashtirish, inson resurslarini samarali boshqarish, sifat menejmentini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bozor munosabatlari rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda ishlab chiqarishni ilmiy asosda boshqarish O‘zbekiston korxonalarining raqobatbardoshligini ta’minlash, mahsulot sifatini oshirish va iqtisodiy barqaror rivojlanishga erishishning asosiy omillaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanish istiqbollari va mavjud muammolarini o‘rganish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining hozirgi bosqichida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biridir. Ishlab chiqarish iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, u jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan

mahsulot va xizmatlarni yaratish jarayonini ifodalaydi. Ishlab chiqarish tushunchasi mehnat resurslari, tabiiy boyliklar, kapital, texnologiya va boshqaruv imkoniyatlarini birlashtirish orqali iqtisodiy qiymat yaratishga qaratilgan faoliyat sifatida izohlanadi.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni rivojlantirish jarayoni mamlakatning tabiiy resurslari, mehnat salohiyati, geografik joylashuvi, ichki bozor hajmi va amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar bilan chambarchas bog‘liqdir. So‘nggi yillarda iqtisodiyotning turli tarmoqlarida tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilayotgan bo‘lib, sanoatni modernizatsiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonida hal qilinishi lozim bo‘lgan bir qator tashkiliy, texnologik, moliyaviy va iqtisodiy muammolar ham mavjud bo‘lib, ularni samarali boshqarish mamlakatning kelajakdagi rivojlanish sur’atlarini belgilaydi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy istiqbollaridan biri sanoat tarmoqlarini yanada kengaytirish va mahsulot ishlab chiqarish tarkibini takomillashtirish hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi, energetika, tog‘-kon sanoati, to‘qimachilik, oziq-ovqat, kimyo va mashinasozlik kabi sohalar muhim o‘rin egallaydi. Kelajakda ushbu tarmoqlarda xomashyo yetkazib berishga asoslangan oddiy ishlab chiqarishdan yuqori qo‘shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga o‘tish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Qo‘shimcha qiymat – bu mahsulotni yaratish jarayonida unga qo‘shilgan yangi iqtisodiy qiymat bo‘lib, u ishlab chiqarish samaradorligi va korxonaning daromadlilik darajasini belgilovchi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. Xomashyoni chuqur qayta ishlash, zamonaviy ishlab chiqarish zanjirlarini shakllantirish va tayyor mahsulot eksportini ko‘paytirish orqali O‘zbekiston iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ishlab chiqarish rivojlanishining istiqbolli yo‘nalishlaridan yana biri texnologik yangilanish va raqamlashtirish jarayonlarini

jadallashtirishdir. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan ularning texnologik imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Raqamlashtirish – bu ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali samaradorlikni oshirish, ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini takomillashtirish jarayonidir. O‘zbekiston korxonalarida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish, zamonaviy uskunalardan foydalanish, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni qo‘llash ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga katta imkoniyat yaratadi. Bunday texnologiyalar yordamida mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish, resurslardan oqilona foydalanish va mahsulot sifatini yaxshilash mumkin bo‘ladi. Shu sababli kelajakda ishlab chiqarishni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston ishlab chiqarishining rivojlanish istiqbollarida investitsiyalarni jalb qilish va sanoat infratuzilmasini takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiya – bu kelajakda iqtisodiy foyda olish maqsadida ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, korxonalar yoki loyihalarga mablag‘ yo‘naltirish jarayonidir. Yangi ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish, mavjud quvvatlarni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni sotib olish katta hajmdagi moliyaviy resurslarni talab qiladi. Shu sababli ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish mamlakat sanoat salohiyatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Xorijiy investitsiyalar orqali yangi texnologiyalar, ilg‘or boshqaruv tajribasi va xalqaro ishlab chiqarish standartlari mamlakat iqtisodiyotiga kirib keladi. Natijada yangi ish o‘rinlari yaratiladi, mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshadi va korxonalarning xalqaro bozorlardagi imkoniyatlari kengayadi.

Ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari inson kapitalini rivojlantirish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Inson kapitali – bu aholining bilim darajasi, kasbiy malakasi, tajribasi va intellektual salohiyatini ifodalovchi iqtisodiy resursdir. Hozirgi zamonaviy ishlab chiqarishda oddiy mehnat kuchidan ko‘ra yuqori malakaga ega mutaxassislarning

ahamiyati ortib bormoqda. Chunki yangi texnologiyalarni boshqarish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun zamonaviy bilimlarga ega mutaxassislar talab qilinadi. Shu sababli ta’lim tizimini ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish, kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish va xodimlarning malakasini muntazam rivojlantirish O‘zbekiston ishlab chiqarishining kelajakdagi taraqqiyoti uchun muhim shartlardan biridir.

Biroq O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Ushbu muammolardan biri ayrim ishlab chiqarish korxonalarida texnologik bazaning yetarlicha yangilanmaganligi bilan bog‘liqdir. Ba’zi korxonalarda eskirgan uskunalardan foydalanish ishlab chiqarish unumdorligining pasayishiga, energiya sarfining ortishiga va mahsulot tannarxining oshishiga olib keladi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun esa katta miqdorda investitsiya talab qilinadi, bu esa ayrim korxonalar uchun moliyaviy qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarishni texnik jihatdan qayta jihozlash, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va texnologik rivojlanishni tezlashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish sohasidagi yana bir muhim muammo malakali kadrlar yetishmasligi bilan bog‘liq. Zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari yuqori texnik bilimga ega, innovatsion fikrlay oladigan va yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega mutaxassislarni talab qiladi. Ayrim hollarda ta’lim tizimi va ishlab chiqarish ehtiyojlari o‘rtasida ma’lum darajada tafovut mavjud bo‘lib, bu esa korxonalarda malakali ishchi kuchiga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi. Ushbu muammoni hal qilish uchun kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirish, korxonalar bilan ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va amaliy tayyorgarlikka katta e’tibor qaratish zarur.

Ishlab chiqarishni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi muammolardan yana biri logistika va infratuzilma masalalaridir. Infratuzilma – bu ishlab chiqarish faoliyatining samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan transport, energetika, aloqa va boshqa xizmat tizimlari majmuasidir. Ishlab chiqarish korxonalarining barqaror faoliyati xomashyo yetkazib

berish, tayyor mahsulotlarni tashish va energiya resurslari bilan uzluksiz ta’minlanish imkoniyatlariga bog‘liq. Ayrim hududlarda transport tizimlari, logistika imkoniyatlari yoki ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi korxonalar faoliyatiga qo‘shimcha xarajatlar keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish korxonalarining xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish masalasi ham dolzarb muammolardan biridir. Jahon bozorida muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun mahsulot sifati, ishlab chiqarish xarajatlari, innovatsion imkoniyatlar va marketing strategiyalariga katta e’tibor berish talab etiladi. Ayrim korxonalar hali ham xalqaro standartlarga moslashish, eksport talablarini bajarish va zamonaviy marketing usullaridan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun sifat menejmenti tizimlarini rivojlantirish, xalqaro standartlarni joriy etish va eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanish istiqbollari juda katta bo‘lib, ular sanoatni modernizatsiya qilish, innovatsiyalarni joriy etish, investitsiyalarni jalb qilish, inson kapitalini rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, texnologik yangilanish, malakali kadrlar tayyorlash, infratuzilmani rivojlantirish va xalqaro raqobat sharoitlariga moslashish kabi muammolarni hal qilish zarur. Ishlab chiqarish sohasidagi mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va yuzaga kelayotgan muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish orqali O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash, milliy ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va jahon bozorida munosib o‘rin egallash mumkin.

Nazorat savollari:

1. O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat va ular mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

2. Ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari deganda nima tushuniladi va O‘zbekiston sharoitida ushbu yo‘nalishlarning asosiy mazmuni qanday ifodalanadi?
3. O‘zbekiston ishlab chiqarish tizimida modernizatsiya va innovatsion texnologiyalarni joriy etish qanday ahamiyatga ega?
4. Ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasining asosiy tamoyillari nimalardan iborat va ularni O‘zbekiston korxonalarida qo‘llash qanday natijalarga olib keladi?
5. O‘zbekistonda ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishda investitsiyalar va inson kapitalining o‘rni qanday baholanadi?
6. Mamlakat ishlab chiqarish tizimida mavjud bo‘lgan asosiy muammolar qaysilar va ularni bartaraf etish uchun qanday choralar ko‘rish mumkin?
7. Raqamlashtirish va zamonaviy boshqaruv usullari O‘zbekiston korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

GLOSSARIY

Ishlab chiqarish menejmenti – korxonaning moddiy, mehnat, moliyaviy va axborot resurslarini samarali boshqarish orqali mahsulot ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy boshqaruv faoliyati.

Ishlab chiqarish jarayoni – xomashyo, material va boshqa resurslarni texnologik hamda tashkiliy operatsiyalar yordamida iste'molchilarning ehtiyojini qondiruvchi tayyor mahsulotga aylantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz faoliyatlar majmui.

Menejment – tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun inson resurslari, moddiy vositalar va boshqaruv usullaridan oqilona foydalanishni ta'minlovchi boshqaruv tizimi va ilmiy yo‘nalish.

Operatsion menejment – ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini samarali tashkil etish, resurslardan optimal foydalanish hamda yuqori natijadorlikka erishishga qaratilgan boshqaruv faoliyati.

Ishlab chiqarish quvvati – korxonaning mavjud texnika, texnologiya, ishlab chiqarish maydoni va mehnat resurslari imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilgan holda muayyan vaqt davomida ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan maksimal mahsulot hajmi.

Texnologik jarayon – mahsulot yoki yarim tayyor mahsulotning fizik, kimyoviy yoki mexanik xususiyatlarini o‘zgartirish orqali unga yangi iste'mol qiymatini berishga xizmat qiluvchi ketma-ket operatsiyalar yig‘indisi.

Ishlab chiqarish resurslari – mahsulot yaratish jarayonida foydalaniladigan mehnat resurslari, asosiy vositalar, xomashyo, energiya, kapital va axborot kabi iqtisodiy omillar majmui.

Mehnat unumdorligi – ma'lum vaqt davomida bir ishchi yoki jamoa tomonidan yaratilgan mahsulot hajmini yoki bajarilgan ish miqdorini ifodalovchi iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichi.

Ishlab chiqarish samaradorligi – resurslardan foydalanish darajasi bilan yakuniy natija o‘rtasidagi nisbatni ifodalovchi hamda korxona faoliyatining iqtisodiy, texnologik va tashkiliy natijalarini tavsiflovchi ko‘rsatkich.

Rejalashtirish – korxonaning istiqboldagi maqsadlarini belgilash, ularga erishish yo‘llarini ishlab chiqish hamda zarur resurslarni oldindan aniqlash jarayoni.

Strategik rejalashtirish – uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini shakllantirish, tashqi va ichki muhitni baholash hamda raqobat ustunligini ta'minlashga qaratilgan boshqaruv faoliyati.

Operativ rejalashtirish – ishlab chiqarish jarayonining kundalik yoki qisqa muddatli vazifalarini belgilash va ularning o‘z vaqtida bajarilishini tashkil etish usuli.

Ishlab chiqarish dasturi – korxona tomonidan ma'lum davr mobaynida ishlab chiqarilishi rejalashtirilgan mahsulot turlari, hajmi, assortimenti va muddatlarini ifodalovchi reja hujjati.

Ishlab chiqarish sikli – mahsulot ishlab chiqarishning boshlanishidan uning to‘liq tayyor holatga kelguniga qadar davom etadigan vaqt oralig‘i.

Tashkiliy tuzilma – korxona bo‘linmalari, boshqaruv pog‘onalari va ularning o‘zaro funksional aloqalarini ifodalovchi boshqaruv tizimi.

Ishlab chiqarishni tashkil etish – ishlab chiqarish omillari va texnologik jarayonlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali samarali faoliyat yuritishni ta'minlovchi tashkiliy tadbirlar majmui.

Moddiy oqim – xomashyo, materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va tayyor mahsulotlarning ishlab chiqarish hamda taqsimot jarayonidagi uzluksiz harakati.

Logistika – moddiy, moliyaviy va axborot oqimlarini eng kam xarajat evaziga samarali boshqarish hamda iste'molchiga o‘z vaqtida yetkazib berishni tashkil etuvchi boshqaruv yo‘nalishi.

Zaxiralar boshqaruvi – ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlash maqsadida xomashyo, material va tayyor mahsulot zaxiralarining hajmi hamda harakatini ilmiy asosda boshqarish tizimi.

Xomashyo – mahsulot ishlab chiqarishning boshlang‘ich moddiy asosi bo‘lib xizmat qiluvchi tabiiy yoki qayta ishlangan resurslar majmui.

Asosiy vositalar – ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat davomida foydalaniladigan hamda o‘z qiymatini mahsulot tannarxiga bosqichma-bosqich o‘tkazadigan moddiy aktivlar.

Aylanma mablag‘lar – ishlab chiqarishning bir sikli davomida to‘liq iste'mol qilinadigan va o‘z qiymatini tayyor mahsulotga to‘liq o‘tkazadigan resurslar.

Mahsulot tannarxi – mahsulotni ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog‘liq barcha bevosita hamda bilvosita xarajatlarning puldagi ifodasi.

Xarajatlar boshqaruvi – ishlab chiqarish xarajatlarini rejalashtirish, nazorat qilish, tahlil etish va optimallashtirish orqali korxona rentabelligini oshirishga qaratilgan boshqaruv tizimi.

Rentabellik – korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi, olingan foydaning xarajatlar yoki investitsiyalarga nisbati orqali aniqlanadigan moliyaviy ko‘rsatkich.

Operatsion strategiya – korxonaning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini ishlab chiqarish tizimining texnologik, tashkiliy va resurs salohiyati bilan uyg‘unlashtirish orqali barqaror raqobat ustunligini shakllantirishga qaratilgan konseptual boshqaruv modeli.

Ishlab chiqarish tizimining integrallashuvi – korxona tarkibidagi texnologik, logistika, axborot va boshqaruv elementlarining yagona funksional mexanizm sifatida o‘zaro bog‘langan holda faoliyat yuritishini ta'minlovchi kompleks jarayon.

Adaptiv ishlab chiqarish boshqaruvi – tashqi iqtisodiy muhit, bozor kon'yunkturasi va texnologik o‘zgarishlarga mos ravishda ishlab chiqarish parametrlarini tezkor qayta shakllantirish imkonini beruvchi moslashuvchan boshqaruv konsepsiyasi.

Ishlab chiqarish salohiyati – korxonaning mavjud moddiy-texnik baza, inson kapitali, innovatsion imkoniyatlar va tashkiliy resurslaridan foydalanish orqali maksimal iqtisodiy natijaga erishish qobiliyatini ifodalovchi kompleks iqtisodiy kategoriya.

Qo‘shilgan qiymat zanjiri – mahsulotning yaratilishidan boshlab iste'molchiga yetkazilishigacha bo‘lgan barcha bosqichlarda iqtisodiy

qiymatni bosqichma-bosqich oshiruvchi o‘zaro bog‘liq faoliyatlar majmui.

Jarayonlarni optimallashtirish – ishlab chiqarish operatsiyalarini iqtisodiy, texnologik va tashkiliy mezonlar asosida takomillashtirish orqali resurs sarfini minimallashtirish hamda natijadorlikni maksimal darajaga yetkazishga qaratilgan ilmiy yondashuv.

Resurslardan kompleks foydalanish – ishlab chiqarish omillarining iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida moddiy, energetik, mehnat va axborot resurslaridan o‘zaro uyg‘un va muvozanatli foydalanish tamoyili.

Ishlab chiqarishning texnologik moslashuvchanligi – korxonaning ishlab chiqarish quvvatlari va texnologik infratuzilmasi yordamida mahsulot nomenklaturasini yoki ishlab chiqarish hajmini katta qo‘shimcha xarajatlarsiz o‘zgartirish qobiliyati.

Tashkiliy sinergiya – korxona bo‘linmalari o‘rtasidagi samarali hamkorlik natijasida alohida faoliyatlar yig‘indisidan yuqori iqtisodiy va tashkiliy natijaga erishishni ifodalovchi boshqaruv hodisasi.

Operatsion samaradorlik – ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan foydalanish sifati hamda yaratilgan natijaning iqtisodiy maqsadlarga muvofiqligini ifodalovchi integral ko‘rsatkich.

Innovatsion ishlab chiqarish infratuzilmasi – ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va ishlab chiqarishning texnologik modernizatsiyasini ta'minlovchi tashkiliy hamda texnik elementlar tizimi.

Raqamli transformatsiya – ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalarni kompleks tatbiq etish orqali boshqaruv qarorlarining aniqligi, tezkorligi va iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimli o‘zgarishlar majmui.

Intellektual ishlab chiqarish tizimi – sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalariga asoslangan holda mustaqil tahlil, prognozlash va qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan ishlab chiqarish muhiti.

Ishlab chiqarish risklarini diversifikatsiyalash – ishlab chiqarish faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy, texnologik va

tashkiliy tavakkalchiliklarni turli yo‘nalishlarga taqsimlash orqali ularning salbiy ta'sirini kamaytirish usuli.

Benchmarking – ilg‘or korxonalar faoliyatini tizimli o‘rganish, ularning boshqaruv tajribalarini tahlil qilish va moslashtirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik boshqaruv vositasi.

Lean ishlab chiqarish konsepsiyasi – iste'molchi uchun qiymat yaratmaydigan barcha ortiqcha jarayonlar, xarajatlar va yo‘qotishlarni bartaraf etish orqali maksimal samaradorlikka erishishni nazarda tutuvchi ishlab chiqarishni boshqarish falsafasi.

Kaizen tamoyili – barcha darajadagi xodimlarning muntazam ishtiroki asosida ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz va bosqichma-bosqich takomillashtirishga qaratilgan boshqaruv konsepsiyasi.

Ishlab chiqarish logistikasining integratsiyasi – materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar va axborot oqimlarini yagona boshqaruv mexanizmi asosida muvofiqlashtirish jarayoni.

Tizimli boshqaruv yondashuvi – ishlab chiqarish faoliyatini o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida tahlil qilish va boshqarishni nazarda tutuvchi ilmiy metodologiya.

Barqaror ishlab chiqarish rivojlanishi – iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarining o‘zaro uyg‘unligi asosida uzoq muddatli ishlab chiqarish faoliyatini ta'minlash konsepsiyasi.

Ishlab chiqarishning institutsional muhiti – korxona faoliyatiga ta'sir ko‘rsatuvchi huquqiy, iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy institutlar hamda ularning o‘zaro munosabatlari majmui.

Korporativ operatsion boshqaruv – korxonaning ishlab chiqarish bo‘linmalarini yagona strategik maqsadlar asosida muvofiqlashtirish, nazorat qilish va rivojlantirishga qaratilgan boshqaruv tizimi.

Ishlab chiqarishning iqtisodiy rezistentligi – korxonaning ichki va tashqi salbiy omillar ta'siri ostida ham ishlab chiqarish barqarorligini saqlab qolish hamda iqtisodiy faoliyatni davom ettirish qobiliyati.

Texnologik modernizatsiya – ishlab chiqarish vositalari, texnologik jarayonlar va boshqaruv usullarini zamonaviy ilmiy-texnik yutuqlar asosida kompleks yangilash jarayoni.

Operatsion ustunlik – ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish tezkorligini ta'minlash va iste'molchi ehtiyojlariga moslashish orqali korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlovchi strategik afzallik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T.: Uzbekiston, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qa’tiy tartib – intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezdentining nutqi // Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 29 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 47 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 485 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
8. Bartova Ye.V. Sanoat korxonasining ishlab chiqarish salohiyatining mohiyati va tuzilmasi // Rossiya tadbirkorligi. – 2010. – T. 11, № 12. – B. 65–69.
9. Basovskiy L.E. Menejment: o‘quv qo‘llanma. – M.: INFRA-M, 2003. – 216 b.
10. Belousova L.F., Savintseva N.E. Korxonaning ishlab chiqarish salohiyati mohiyati va tarkibiy elementlari, uni shakllantiruvchi omillar // https://scienceforum.ru/2017/section/2017001988

11. Volodin V.V. “Operatsion menejment – biznes jarayonlarini boshqarish” fanidan qo‘llanma. Kadrlar boshqaruvi yo‘nalishidagi magistratura dasturi. – Moskva, 2013. – 44 b.

12. Gerasimov K.B. Operatsiyalarni boshqarish: mazmuni, quyi jarayonlari, samaradorligi: monografiya / B.N. Gerasimov, K.B. Gerasimov. – Penza: MAKU: PDZ, 2009. – 168 b.

13. Gilemhanov A.G. Neft-kimyo majmuasi sanoat korxonalarining tijorat faoliyati jarayonlarini boshqarishdagi operatsion menejment // Zamonaviy iqtisodiyot: muammolar, tendensiyalar, istiqbollar. – № 5. – 2011. – B. 1–8.

14. Gluxov V.V. Ishlab chiqarish menejmenti. Zaxiralar anatomiya. Lean production: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. – SPb. va boshqalar: Lan’, 2008. – 351 b.

15. Galloway L. Operatsion menejment: Tamoyillar va amaliyot: ingliz tilidan tarjima. – SPb.: Piter, 2001. – 319 b.

16. Juraboyev K.T. Ishlab chiqarish menejmenti: oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – M.: Knorus, 2005. – 406 b.

17. Ilyenkova S.D. Ishlab chiqarish menejmenti: oliy o‘quv yurtlari uchun darslik / tahrir ostida S.D. Ilyenkova. – M.: YUNITI, 2000. – 583 b.

18. Kazantsev A.K. Ishlab chiqarish menejmentining asoslari: o‘quv qo‘llanma. – M.: INFRA-M, 2002. – 347 b.

19. Kazantsev A.K., Kobzev V.V., Makarov V.M. Operatsiyalarni boshqarish: oliy o‘quv yurtlari uchun darslik / tahrir ostida A.K. Kazantsev. – Moskva: INFRA-M, 2014. – 477 b.

20. Kozlovskiy V.A. Ishlab chiqarish va operatsion menejment: amaliy qo‘llanma. – SPb.: Maxsus adabiyot, 1998. – 215 b.

21. Kuznetsova Yu.V., Polyakova M.A. Operatsion menejerlarga bo‘lgan talab va ularning ta’limi // Aviatsiya va kosmonavtikaning dolzarb muammolari. – № 8, t. 2. – 2012. – B. 207–208.

22. Mezina T.V. “Sanoat 4.0” texnologik jarayonidagi sinflanishi [Elektron manba] // Iqtisodiyot vektori, 2018, № 6. URL: http://www.vectoreconomy.ru/index.php/number6-2018/inovation-mened-6-2018

23. Meskon M.X., Albert M., Xedouri F. Menejment asoslari: darslik; ingliz tilidan tarjima. – 3-nashr. – M.; SPb.; Kiyev: Vilyams, 2012. – 672 b.

24. Minaev E.S., Ageeva N.G., Abbata Daga A. Ishlab chiqarish va operatsiyalarni boshqarish: “Tashkilot rivojlanishini boshqarish” menejerlari uchun 17 moduldan iborat dastur. 15-modul. – M.: INFRA-M, 2000. – 256 b.

25. "Tashkilot salohiyati" o‘quv qo‘llanmasi / tuzuvchilar: V.N. Lazarev, Ye.V. Pirogova, M.V. Kangro. – Ulyanovsk: UlGTU, 2016. – 190 b.

26. Sanoat ishlab chiqarishi asoslari: amaliy va hisob-kitob ishlarini bajarish bo‘yicha amaliy qo‘llanma / tuzuvchilar: T.V. Korsakova, A.A. Fedorov. – Ulyanovsk: UlGTU, 2016. – 84 b.

27. Mashinasozlik ishlab chiqarishini tashkil etish va rejalashtirish bo‘yicha amaliyot. Ishlab chiqarish menejmenti: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma / tahrir ostida Yu.V. Skvortsov. – M.: Oliy maktab, 2004. – 431 b.

28. Ishlab chiqarish menejmenti: darslik / tahrir ostida V.A. Kozlovskiy; Sankt-Peterburg davlat universiteti, Sankt-Peterburg davlat texnika universiteti, Rossiya Fanlar akademiyasi Informatika instituti. – M.: INFRA-M, 2005. – 573 b.

29. Safina G.R. Operatsiyalarni boshqarish: o‘quv qo‘llanma. – Qozon: Qozon davlat texnologiya universiteti nashriyoti, 2010. – 82 b.

30. Selivanova T.A., Atabayeva Sh.A. Tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish strategiyasini ishlab chiqish // Yosh olim. – 2014. – № 8. – B. 588–589. – URL: https://moluch.ru/archive/67/11491/

31. Slinkova O.K., Patrusova A.M. Ishlab chiqarish menejmentining evolyutsiyasi va xizmatlar sohasidagi xususiyatlari // Ilmiy natija. Ilmiy-amaliy tarmoq jurnali. – № 1. – 2015. – B. 67–75.

32. Usmanova N.A., Tashkiliy hulq darslik. SamISI., 2024 yil. – 388 b.

33. Usmanova N.A., Tashkiliy hulq fanidan vaziyatli masalalar to‘plami. SamISI., 2023 yil. – 22 b.

34. Usmanova Nasiba Akbarjonovna Sifat menejmenti [Matn]: o‘quv qo‘llanma / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025 - 384 bet.

35. Ж. Н. Абиев, Н. А. Усманова. Менеджмент качества [Текст]: Учебник/ СамИЭС. Самарканд.: Издательство ООО «STAP-SEL», 2025 – 606 стр.

36. Abiyev J.N., Usmanova N.A., Normurodov U.N., Qilichov B., Burxanova N.M., Ishlab chiqarish menejmenti o‘quv qo‘llanma. SamISI., 2025 yil. – 300 b.

37. Nasiba Akbarjonovna Usmanova Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ish (Remote work) va gibrid jamoalarni boshqarish samaradorligini oshirish usullari [Matn]: Monografiya / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025 - 142 bet.

38. Usmanova N.A., Abduvohidova G. A., Ergasheva N. V. INSON RESURSLARINI BOSHQARISH [Matn]: O‘quv qo‘llanma / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2026 - 500 bet.

39. N.A.Usmanova, S.Sh.Urazov, B.M.Abdumannonov Biznes boshqaruv asoslari [matn]: o,,quv qo,,llanma/Samarqand iqtisodiyot va servis instituti -Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashiriyoti, 2026 -376 bet.

40. Nasiba Akbarjonovna Usmanova, Ashur-Ali Rustamovich Latipov, Umidjon Normurod o‘g‘li Normurodov Sifat va raqobatbardoshlikni
boshqarish: O‘quv qo‘llanma - Samarqand.:, 2026. 420 b.

41. Total Quality Management and Operational Excellence (4th edition), John S. Oakland, Routledge, 2014 555 p. https://procesodenegocio2018.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/10/total-quality-management-and-operational-excellence.pdf.

42. Kumar, S. A. Production and Operations Management 2023.- 380 p.

43. Ishlab chiqarish menejmenti: O'quv qo'llanma / A.A. Mamatov, A.F. Xurramov; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. - 292 b.

44. Umarxodjayeva M.G`., Yaxyayeva I.K. Ishlab chiqarish menejmenti. O'quv qo'llanma. –T.: «IQTISODIYOT», 2023. – 310 b.

45. Abiyev Jahongir Ne'matovich, Usmanova Nasiba Akbarjonovna, Nishonova Mavluda Shuxratjon Strategic Management in Small and Medium Business: Innovative Management Models in the Context of Global Instability. American Journal of Economics and Business Management (AJEBM) ISSN: 2576-5973 2025.

46. Usmanova Nasiba Akbarjonovna, Kilichov Bobir Khujakul Ugli, Nishonova Mavluda Shuxratjon Qizi Improving the Methodology for Assessing Quality and Efficiency in the Service Sector. American Journal of Economics and Business Management (AJEBM) ISSN: 2576-5973 2025.

47. Usmanova Nasiba Akbarjonovna, Nishonova Mavluda Shuxratjon qizi, A system of indicators (bsc) that balances the quality of services in the context of sustainable development. ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023 5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024.

48. Насиба Акбаржоновна Усманова, Ризаева Зумрад Алишер кизи, Экологически ориентированные стартапы: перспективы и проблемы внедрения. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va ekologik menejmentni rivojlantirishning metodologik masalalari. Xalqaro ilmiy amaliy anjuman. Materiallar to’plami. 2024-yil 16 noyabr.

49. Usmanova N.A., Xizmat ko‘rsatish sohasida sifat va samaradorlikni baholash metodikasini takomillashtirish. Monografiya. SamIES., 2022 yil.

50. Usmanova N.A., Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv va sifatni baholash metodologiyasini takomillashtirish. Monografiya. SamIES., 2023 yil.

51. Usmanova N.A., Zamonaviy rahbar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va uni takomillashtirish yo‘llari. Monografiya. SamIES., 2024 yil.

52. Abiyev J.N., Usmanova N.A., Normurodob U.N., Qilichov B.X., Oliy ta’lim tizimida kredit modul tizimi imkoniyatlaridan foydalanib na’lim sifatini oshorish yo‘llari. Monografiya. SamIES., 2025 yil.

53. Zamonaviy boshqaruv usullari: o‘quv qo‘llanma / mualliflar jamoasi; tahrir ostida T.Yu. Anopchenko. – M.: KNORUS, 2016. – 316 b. – (Bakalavriat).

54. Sterligova A.N., Fel A.V. Operatsion (ishlab chiqarish) menejment: o‘quv qo‘llanma. – M.: INFRA-M, 2009. – 187 b.

55. Stivenson V.Dj. Ishlab chiqarishni boshqarish. – M.: BINOM, 2012. – 343 b.

56. Operatsion faoliyatni boshqarish: keys-stadi № 1–4: amaliy mashg‘ulotlar uchun uslubiy ko‘rsatmalar / tuzuvchi: T.I. Romanova. – Tomsk: Tomsk davlat arxitektura-qurilish universiteti, 2015. – 33 b.

57. Fatxutdinov R.A. Ishlab chiqarish menejmenti: oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – SPb.: Piter, 2006. – 492 b.

58. Xaziakhmetov A.Z. Korxonaning raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida ishlab chiqarish strategiyasi // Iqtisodiyot, huquq va sotsiologiya axborotnomasi. – 2008. – № 5. – B. 35–38.

59. Iqtisodiyot va ishlab chiqarishni tashkil etish: o‘quv qo‘llanma / V.V. Bogdanov, V.A. Shchepochkin, T.N. Rogova. – Ulyanovsk: UlGTU, 2014. – 252 b

Internet manbalar:

60. http://edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

61. http://lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi

62. http://bimm.uz – Bosh ilmiy-metodik markaz

63. http://ziyonet.uz – ZiyoNET ta’lim portali

64. http://natlib.uz – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi

MUNDARIJA

SO‘Z BOSHI 3
I BOB. ISHLAB CHIQARISH FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI 6
1.1. Ishlab chiqarish menejmenti boshqarish funktsiyasi sifatida. 6
1.2. “Ishlab chiqarish menejmenti” o‘quv fanini o‘zlashtirish vazifalari. 14
1.3. Ishlab chiqarish tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi roli, ishlab chiqarishni boshqarishning asosiy maqsadlari. 17
II BOB. ISHLAB CHIQARISH MENEJMENTI FANINING RIVOJLANISH TARIXI 25
2.1. Ishlab chiqarish menejmenti fanining rivojlanish tarixi. 25
2.2. Teylor, Gantt, Gilbertlarning hissasi, ishlab chiqarishni boshqarish tizimini rivojlanish tarixi. 31
III BOB. KORXONA BOSHQARUV TUZILMASINING TUZILISHI VA AHAMIYATI 38
3.1. Ishlab chiqarishning tashkiliy asoslari, turlari va tashkiliy tuzilmalari. 38
3.2. Korxonalarning ixtisoslashuvi bo‘yicha tasnifi. 49
3.3. Ishlab chiqarish korxonalarining tashkiliy tuzilmalari. 61
IV BOB. ISHLAB CHIQARISHNI REJALASHTIRISH 74
4.1. Ishlab chiqarishda rejalashtirish tushunchasi, mohiyati. 74
4.2. Ishlab chiqarish jadvallarini tuzish, faoliyatni nazorat qilish. 81
4.3. Rejalashtirishning turlari, ularning maqsadi va usullari, rejalarning o‘zaro bog‘liqligi. 92
V BOB. ISHLAB CHIQARISHNI TASHKIL ETISH ASOSLARI 102
5.1. Ishlab chiqarish jarayonlari tushunchasi, va ularni tashkil etish. .. 102
5.2. Ishlab chiqarish jarayonining tuzilishi, asosiy va yordamchi jarayonlari 115
5.3. Ishlab chiqarish siklining bosqichlari. 121
VI BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA ISH JOYLARINI TASHKIL QILISH 131
6.1. Ish joylarini tashkil etish. Ish joylarining turlari, ularni tartibga solish va texnik xizmat ko‘rsatish. 131
6.2. Ish joylariga xizmat ko‘rsatishga qo‘yiladigan talablar. 146
6.3. Ishlab chiqarishga texnik xizmat ko‘rsatish turlari, ta’mirlash ishlarini tashkil etish. 151

VII BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATI ASOSLARI..... 163
7.1. Ishlab chiqarishni boshqarishdagi innovatsiyalar. 163
7.2. Yangi texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish. 174
7.3. Innovatsiya zaruriyati, uning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi roli, innovatsion usullarni joriy etish misollari. 182
VIII BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA TEXNOLOGIYALARNI BOSHQARISH 190
8.1. Texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va dizaynning ishlab chiqarish qobiliyati. 190
8.2. Texnologik jarayonlarning differentsiatsiyasi. 198
8.3. Texnologik jarayon kontseptsiyasi, texnologik hujjatlarni ishlab chiqish, dizaynning ishlab chiqarish qobiliyatiga qo‘yiladigan talablar. 210
IX BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH 223
9.1. Ishlab chiqarishda sifat tushunchasi, mohiyati va unga ta’sir etuvchi omillar. 223
9.2. Mahsulot sifatini boshqarish (TQM). 233
9.3. Sifatni nazorat qilishning statistik usullari. Sifatni boshqarish tizimi. 244
X BOB. ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI BOSHQARISH 262
10.1. Ishlab chiqarish quvvati tushunchasi, unga ta’sir etuvchi omillar, hisoblash usullari. 262
10.2. Quvvatni hisoblash, quvvat zahiralari. Quvvat konjugatsiya koeffitsienti. 272
10.3. Ishlab chiqarish birliklarining quvvatini hisoblash. 278
XI BOB. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MEHNAT ME’YORLARI VA MEHNATGA HAQ TO'LASHNING TASHKILIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI 286
11.1. Ishlab chiqarishda mehnat me’yorlari tushunchasi va tartibi. 286
11.2. Mehnatni tartibga solish usullari, vaqt va ishlab chiqarish standartlari. 295
11.3. Mehnat standartlari tushunchasi, standartlar turlari, ishlab chiqarish jarayonida standartlarni qo‘llash. 303
XII BOB. ISHLAB CHIQARISHDA ZAXIRALARNI BOSHQARISH 312

12.1. Zaxiralarning turlari, inventarni boshqarish usullari, inventarni nazorat qilish tizimlari. 312
12.2. Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari. Materiallarga bo‘lgan ehtiyojni hisoblashning turli usullari. 321
XIII BOB. ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISHDA LOGISTIKA 333
13.1. Logistika tushunchasi, uning ishlab chiqarish jarayonida tutgan o‘rni, moddiy oqim va zahiralarni boshqarish. 333
13.2. Ishlab chiqarishdagi logistika jarayonlari, materiallar oqimini boshqarish. 341
13.3. Inventar logistikasi, materiallar oqimi kontseptsiyasi. 348
XIV BOB. ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISHDA RISK(XATAR)LAR 355
14.1. Iqtisodiy risklarning tushunchasi, mohiyati, tasnifi. 355
14.2. Mahsulotning talab qilinmasligi xavfi. Inflyatsiyaning talab qilinmagan qiymat xavfiga ta’siri. 368
14.3. Ishlab chiqarish xatarlarining turlari, ularning yuzaga kelish sabablari, tahlil qilish va boshqarish usullari. 375
XV BOB. O‘ZBEKISTON SHAROITIDA ISHLAB CHIQARISHNI BOSHQARISH 389
15.1. O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkil etish xususiyatlari, rivojlanish istiqbollari. 389
15.2. O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarishni boshqarish nazariyasini qo‘llash, istiqbollari va muammolari. 397
GLOSSARIY 407
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: 413

NASIBA AKBARJONOVNA USMANOVA

ISHLAB CHIQARISH MENEJMENTI

Darslik

Muharrir: Z.N. Bobodustov
Musahhih: M.O. Mardiyeva
Texnik muharrir: N. Ergashev

Darslik institut Kengashining 2026-yil 28-Avgustdagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (1-sonli majlis bayoni).

“STAP-SEL” MChJ nashriyoti, Samarqand - 2026

ISBN: 978-9910-5433-8-8

Tasdiqnoma № 033337 (27.07.2022)
Nashrga ruxsat etildi: 21.09. 2026 y.
© “STAP-SEL” MChJ nashriyoti, Samarqand 2026 y.

2026-yilda chop etildi.
Qog‘oz bichimi A5, 60x84 1/16, Ofset qog‘ozi.
“Times New Roman” garniturasi.
Nashr bosma tabog`i 26.37
Buyurtma № 0167A/26. Adadi 50 nusxa

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining matbaa bo`limida chop etildi.
LICENSE № 025316.
REESTR № X-119112.
Manzil: Samarqand shahar, Shoxrux ko`chasi 60-uy.